

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE JAPONYA’NIN ORTA ASYA POLİTİKALARI

Ali Merthan DÜNDAR

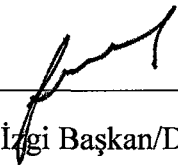
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara 2006

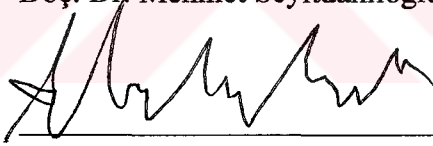
KABUL VE ONAY

Ali Merthan Dündar tarafından hazırlanan " Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya'nın Orta Asya Politikaları " başlıklı bu çalışma, 23 Ocak 2006 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Özkan İzgi Başkan/Danışman

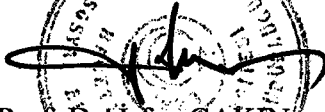

Prof. Dr. Fahri Unan

Doç. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu

Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özden

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN
Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimi sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin bir (1) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı heryerden erişime açılabilir.

23. 02. 2006

Ali Merthan DÜNDAR

ADAMA

Bu çalışma, Babam (E). Kd. Albay Oğuz Ertan Dündar'a hürmetle, Sarıkamış – Allahuekber Dağı şehitlerine minnetle, adanmıştır.

ÖZET

DÜNDAR, Ali Merthan. Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya'nın Orta Asya Politikaları, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya Türk Hanlıkları arasındaki siyasî ve askerî ilişkilerin şekillenmesinde İran ve Rusya önemli bir yer tutar. Osmanlı yöneticileri bu iki devletle olan mücadelelerinde, Orta Asya'nın Türk soylu Müslüman halklarını doğal müttefik olarak görmüş ve savaş zamanında ortak hareket etmeye çalışmışlardır. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Asya'daki Müslüman Türk halklarının toprakları tamamen Rusya ve Çin tarafından işgal edilmiş, Osmanlı İmparatorluğu da Batılı Hristiyan Devletlerin saldırılarına maruz kalarak, toprak kaybetmeye başlamıştır. Hristiyanların Müslüman topraklarını ele geçirmeleri karşısında bir tepki olarak ortaya çıkan İslâm Birliği fikri, II. Abdülhamid zamanından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya yönelik olarak uygulamaya çalıştığı politikaların temeli olmuştur.

I. Dünya Savaşının başlamasıyla Müslümanların potansiyel gücü, Türk propagandacılar tarafından harekete geçirilmeye çalışılmış ve bu yönde Orta Asya'da da Tatar-Türklerinin de katkılarıyla propaganda çalışmaları yapılmıştır. Müslümanları kendi yanına çekmeye çalışan Batılılar da, kendi politikaları doğrultusunda Orta Asya Müslümanlarına yönelik olarak benzer faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum İslâm Dünyasında ve Orta Asya'da fikrî bir alt yapının doğmasına sebep olmuştur.

Bu ideolojik miras, I. Dünya Savaşından başlayarak II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönem de, Emperyalist bir İmparatorluk haline gelen Japonya tarafından da kullanılmaya çalışılmış ve tüm Asya'yı Japonya'nın liderliğinde birleştirme ülküsü olarak tarif edilen Büyük Asya'cılık idealinin önemli bir unsuru olmuştur. Bu bağlamda Orta Asya'nın Türk soylu halkları, potansiyel bir müttefik olarak görülmüş ve Japonya'nın propaganda hedefi haline gelmiştir. Japon görevliler, 1920'lerden başlayarak Osmanlı istihbarat elemanlarının oluşturduğu propaganda ağını kullanmışlar, Türk-Tatar grupları Orta Asya Müslümanları ile Japonya arasında köprü vazifesi görmüşlerdir. Japonya, 1938'e kadar Orta Asya'ya yönelik olarak uyguladığı politikayı, Osmanlı İmparatorluğu zamanında atılan temellere dayandırmış, böylece Orta Asya, Türk tarihi ve Japon tarihi arasında ortak paydayı oluşturmuştur.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı İmparatorluğu, Orta Asya, Doğu Türkistan, Mekteb-i İslâmiye, Japonya, Türk-Tatar, İdil-Ural, Şehzade Abdülkerim.

ABSTRACT

Iran and Russia these two countries have an important place in the formation of the military and political relations between the Ottoman Empire and the Turkic Khanates Of Central Asia. Ottoman governors saw these Khanates as a natural ally against Russia and Iran and at the war time tried to act together. At the end of 19th century, the lands of the Moslem Turks of Asia was occupied by Russia and China. At the same time Ottoman Empire began to loose her lands because of the attacks of the Western Cristian states. The idea of Union of Islam which was born against the capturing of the Moslem lands by Cristians, became a basic point of the Ottoman policy which she tried to carry out over Central Asia, beginning with the period of Abdulhamid II rule.

By the beginning of World War I, the potential power of the Moslems had been tried to activate by Turkish propagandists and for this, propaganda works was performed with the help of Turco-Tatars. For their own policies, western powers also made smillar organisations at the Central Asia in order to take the Moslems into their side. These works caused borning of an idelologic base in the İslamic world and Central Asia. This ideologic inheritance was tried to use by Japan, which was became an Emperyalistic country at that time, beginning from the World War I to end of the World War II. and this ideology became an important element of the Pan Asianism (Greater Asianism) idea which can be explain as the union of Asia under the Japanase rule. At this point the Turkic people of Central Asia seen as a ally and became a propaganda target of Japan. Starting 1920, Japanese officials tried to use the network which was formed by the Ottoman intelligence elements in order to influence the region and the Turco Tatar groups act as a bridge between the Moslems of Central Asia and Japan. Japan was formed her policy against the Central Asia on the basics of Ottoman Central Asia policy and Central Asia became a shared denominator between the Turkish history and Japanese history.

Key Words

Ottoman Empire, Central Asia, East Turkestan, Mekteb-i Islamiye, Japan, Turco-Tatar, Idel-Ural, Prince Abdulkerim.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1- 8
I. BÖLÜM	
OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN ORTA ASYA POLİTİKALARI	
1. 1. 1876 ÖNCESİ ORTA ASYA VE OSMANLILAR.....	9- 15
1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ORTA ASYA HANLIKLARI.....	15-17
1. 2. 1. Buhâra Hanlığı ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler.....	17-19
1. 2. 2. Hîve (Harezmi) Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler.....	19-20
1. 2. 3. Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler.....	20-21
1. 2. 4. Kâşgar Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler.....	21-23
1. 3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	23-28
1. 3. 1. Pan İslâmizm Meselesi.....	28-30
1. 3. 2. Yeni Welt Politik'in Önemli Silahı; Pan İslâmizm ve Büyük Güçler.....	31-34
1. 3. 3. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devletinin Orta Asya'ya Bakışı: Siyasî Birlik mi? Müslüman Dayanışması mı?.....	34-37
1. 3. 4. Osmanlı Alman Yakınlaşması.....	37-41
1. 4. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ.....	41-50
1. 5. I. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKÇÜLÜK.....	51-52
1. 5. 1. Orta Asya'ya Yönelik Türk Operasyonları.....	52-54
1. 5. 2. Siyasî Operasyonlar ve Amaç.....	54-56
1. 5. 3. Siyasî ve Silahlı Propaganda.....	56-69
1. 5. 4. Pan İslâm'dan Pan Asya'cılığa: Türk-Japon İttifakı.....	69-78

II. BÖLÜM

JAPONYA’NIN ORTA ASYA POLİTİKALARI

2. 1. ADA DEVLETİNDEN İMPARATORLUĞA

2. 1. 1. Meiji Dönemi Öncesi Japonya.....	78-80
2. 1. 2. Sömürgeciler Sarı Denizde.....	80-84
2. 1. 3. Meiji Döneminde Japonya.....	84-86
2. 1. 4. Çin-Japon Savaşı (1894 -1895).....	86-88
2. 1. 5. Rus-Japon Savaşı (1904 -1905).....	88-90
2. 1. 6. Büyük Asyacılık.....	90-92

2. 2. İSLÂM, PAN-İSLÂMİZM ve JAPONYA.....92

2. 2. 1. Japonya’nın İslâmı Tanışması.....	92-99
2. 2. 2. Japonya’da Türk Tatarlar ve İslâmiyet.....	100-111
2. 2. 3. Orta Asya’ya Gönderilen Araştırmacılar, Heyetler, Ajanlar ve Kurumlar...111-115	

2. 3. JAPONYA’NIN ORTA ASYA’YA SIZMA YÖNTEMLERİ.....115

2. 3. 1. Milliyetçi Dernekler.....	116-118
2. 3. 2. Ordu.....	118
2. 3. 3. Dışişleri Bakanlığı (Gaimusho).....	119-1122
2. 3. 4. Yazılı Propaganda.....	122-128

2. 4. JAPONYA’NIN İSLÂM DÜNYASINA YÖNELİK PROPAGANDALARI.....128-129

2. 4. 1. Japonya İçin Önemli Operasyon Sahaları.....	129-130
2. 4. 2. Japonya’nın Rusya Müslümanlarına Yönelik Propaganda Faaliyetleri.....	130-132
2. 4. 3. Japonya’nın Çin Müslümanlarına Nüfuz Etme Metotları.....	132-136
2. 4. 4. Japonya’nın Doğu Türkistan’a Gönderdiği Ajanlar.....	136-1141

2. 5. JAPONYA’NIN ORTA ASYA POLİTİKALARI VE OSMANLI HANEDAN MENSUPLARI.....	141-143
2. 5. 1. Osmanogulları ve Japonya.....	143-149
2. 5. 2. Türkistan İmparatoru Osmanlı Şehzadesi Abdülkerim.....	149-154
2. 5. 3. Şehzade’nin ve Hayallerin Sonu.....	154-159
III. SONUÇ	160-165
KAYNAKÇA.....	166-189
.EKLER.....	190-205

ÖN SÖZ

Tarih boyunca birçok halkın, kültürün ve dinin kaynaştığı yer konumundaki Orta Asya, birbirinden binlerce kilometre uzakta bulunan Türkiye ve Japonya'nın tarihlerinde de önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda bu bölge, yakın geçmişlerinde ekonomik, askerî ve siyasî konularda benzer tecrübeler yaşamış olan iki ülkenin dış siyasetlerinin de kesişme noktasını oluşturmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, Batıda II. Abdülhamid yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğunun ve Doğuda Meiji idaresindeki Japonya'nın Orta Asya'ya yönelik olarak uyguladıkları politikalar, iki dünya savaşı arasındaki dönemde bölgenin siyasî ve ekonomik durumunu doğrudan etkilemiştir. Ancak ne Türkiye'de ne de Japonya'da bu durumu ve yakın tarihe olan yansımalarını karşılaştırmalı olarak inceleyen detaylı çalışmalar bulunmamaktadır.

Türk Japon ilişkileri konusuna farklı bir açıdan yaklaştığımız, *Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya'nın Orta Asya Politikaları* adlı araştırmamızın, iki ülke tarihinin karanlıkta kalan bir dönemine ışık tutmasını umuyoruz. Bu çalışma iki ana bölümden oluşmuş ve her kısım ilgili arşiv belgelerine dayanılarak incelenmiştir. Birinci bölümde daha çok Osmanlı dönemi Türk ve İngiliz belgeleri kullanılmış, ikinci bölümde ise Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve İngiltere resmî arşiv kayıtlarından yararlanılmıştır.

Öncelikle bu araştırmayı yaparken, her konuda bana büyük sabır ve anlayış gösteren hocam, Prof. Dr. Özkan İzgi'ye teşekkürü borç bilirim. Japon arşivlerinde çalışabilmem için izin ve referans veren hocam Prof. Dr. Pulat Otkan'a, beni Tokyo Üniversitesine kabul eden Prof. Dr. Yamauchi Masayuki'ye, Keio Üniversitesinde araştırma yapmama yardımcı olan, maddî manevî desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Sakamoto Tsutomuyla eşi Sayako Hanım'a, bana değerli bilgiler vererek destek olan Türkolog dostum Matsunaga Akira'ya, Japonca metinleri günümüz Japoncasına çevirmede yardımcı olan genç araştırmacı dostlarım İnaba Hanımla İshihara ve Takamaru (Kaçamaru) Beyler'e, Japonya'daki araştırmamın bursunu veren Japon Vakfı'na (Kokusai Kouryuu Kikin), yurtdışına çıkmama izin veren Ankara Üniversitesi'ne, Tokyo Türk Tatar arşivinden yararlanmamı sağlayan ve çok önemli bilgiler veren Temimdar Muhit Bey ve eşine, Kobe'de Kilki ailesine, Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan Cüneyt Çapanoğlu'na, gerekli kitaplar konusunda bana yardımcı olan Ahmet Özcan'a, Arapça tercümeleri yapan dostum Dr. Ethem Polat'a, öğrencim Çağdaş Çelik'e, Binbaşı Servet

Avşar’a, mesayi arkadaşlarıma ve son olarak çalışmamın tamamlanmasını sabırla bekleyen eşim Ayşem Dünder’a ve kızım Irmak’a teşekkür ederim.

GİRİŞ

Asya kıtasının Batısında ve Doğusunda yer alan Türkiye ve Japonya'nın ilişkileri çok eskilere dayanmamaktadır. İlk temas 19. yüzyılın son çeyreğinde başlamış ve üç kıtada toprakları bulunan, köklü bir tarihe, geleneğe sahip, dönemin büyük devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu ile dünyada siyasî, askerî ve ekonomik hiçbir konuda fazla ağırlığı olmayan, fakat yavaş yavaş dışa açılmaya başlayan Japonya, birbirlerini keşfetmişlerdir. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğunun Batılı Devletler karşısında iyice zayıfladığı, askerî konulardaki geriliğine paralel olarak, ekonomik alanlarda da dışa bağımlılığının arttığı ve kapitülasyonlar sebebiyle siyasî olarak da özgürlüğünü yitirdiği dönemdir. Bu durum, aynı zamanda imparatorluk sınırları içindeki etnik unsurlar arasında da, dış tahrikler ve milliyetçi fikirler sebebiyle, ayaklanmaların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Aynı zaman dilimi içinde, ekonomik, kültürel, siyasî ve askerî alanda kendini izole etmiş bir ada devleti konumundaki Japonya da, Batılıların tehditleriyle zoraki olarak dış dünyaya kapılarını açmaya başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu örneğindeki gibi kapitülasyonlar sebebiyle, siyasî olarak yarı bağımsız bir devlet hâline gelmiştir. Her iki ülke aydınlarının bir çoğu da, içinde bulundukları durumdan kurtulma yolunun, Batının teknolojisini, bilimini ve kültürünü almaktan geçtiğini, kısaca Batılılaşmanın gerekli olduğunu düşünmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda *Tanzimat Dönemi*yle başlayan yenileşme, Batılılaşma hareketleri padişah II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında da devam etmiş, ancak savaşlar, isyanlar ve ülke içindeki siyasî buhranlar sebebiyle beklenen atılım sağlanamamıştır. Japonya'da ise İmparator Meiji döneminde (1868-1912) aynı şekilde Batılılaşma hareketlerinin başladığını görüyoruz. Ancak Osmanlı İmparatorluğundan farklı olarak Japonya, Batılılaşma yolundaki serüvenini başarıyla tamamlamış ve kısa sürede kendini, içinde bulunduğu zayıf durumdan kurtarabilecek alt yapıyı sağlamayı başarmıştır. Özellikle teknolojik konulardaki atılımlar, ekonomik alanda büyümeyi getirmiş ve buna paralel olarak hızla güçlenen ordusu da Japonya'yı dünyanın *Büyük Güçleri* arasına sokmuştur.

Hemen hemen aynı dönemde Batılılaşma faaliyetlerine yönelmiş bu iki devletten Japonya'nın çabalarında başarılı olması, hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğuyla kıyaslandığında; daha homojen bir etnik yapıya sahip olmasından ve jeopolitik, ekonomik açıdan, çok da önem taşımamasından kaynaklanmaktadır. İsteddiği tavizleri alan Emperyalist devletler için Japonya'nın başkaca bir önemi kalmamış, bu durum da güçlü merkezî yönetimin tüm dikkatini, sadece yenileşme ve kalkınma projelerine vermesini sağlayarak, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması sonucunu doğurmuştur.

1904-1905 Rus-Japon Savaşına kadar olan dönemde Rusya, hem Japonya hem de Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehdit kaynağıdır. Bu sebeple Avrupa ve Amerika'ya giden Japon resmî heyetleri, yolları üzerinde bulunan Osmanlı başkentine de uğrayarak, Rusya'ya karşı Osmanlı yönetimi ile askerî ve ekonomik konularda ittifak kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda ilk olarak, Japon Dışişleri kâtiplerinden *Fukuchi Genichiro* resmî bir ziyaret amacıyla İstanbul'a gelmiş (Şahin 2001: 13), daha sonra da özellikle ticaret alanında işbirliği ortamı yaratmak üzere taraflar arasında karşılıklı görüşmeler yapılmıştır.¹ 14 Temmuz 1889 yılında resmî bir ziyaret amacıyla, İstanbul'dan Japonya'ya giden *Ertuğrul Fırkateyni* görevini tamamladıktan sonra dönüş yolunda, 16 Eylül 1890 akşamı Ooşima adası açıklarında fırtınaya yakalanmış ve kayalara çarparak batmıştır (Komatsu 1992: 13), (Mütercimler 1993: 173). İki ülke arasındaki ilişkiler, bu kaza sonucunda, duygusal bir mahiyet kazanmış olmakla beraber, siyasî olarak bir ilerleme sağlanamamıştır. Temaslar bu şekilde I. Dünya Savaşına kadar devam etmiş ve Japonya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk resmî anlaşma, *Mondros Mütarekesi* olmuştur.

Ülkemizde ve Japonya'da, Türk Japon ilişkileri konusunda yapılan çalışmalar daha çok, resmî ilişkilerin kurulması, Ertuğrul Fırkateyni faciası ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri konu almaktadır.² Ancak üzerinde çok durulmuş bu popüler konulardan başka, Türk Japon ilişkilerinin fazla bilinmeyen yönünü oluşturan, *Japonya'daki Türk varlığı*

¹ Daha çok Londra ve St. Petersburg temsilcilikleri aracılığıyla sürdürülen bu görüşmelerin, anlaşmayla sonuçlanmamasının temel sebebi, Japonya'nın Osmanlı yönetimine karşı ticarî kapitülasyon teklif etmesi ve II. Abdülhamid'in böyle bir anlaşma imzalayarak Rusya'yı tahrik etmek istememesidir (Şakir 1994: 28, 29).

² Bu konularla ilgili son yıllarda Türkiye'de yapılan çalışmalar, Kaynakça bölümünde gösterilmiştir.

ile Osmanlı vatandaşlarının Japon dış siyasetinde oynadığı önemli rollerle ilgili olarak yapılmış, kapsamlı bir araştırma mevcut değildir. Bu bakımdan çalışmamızın, iki ülke arasındaki ilişkilere farklı bir bakış açısı kazandırarak, içerdiği bilgi ve görüşler itibarıyla, Türk-Japon ilişkileri tarihiyle ilgili araştırmalara, yeni bir katkı sağlayacağını umuyoruz.

20. yüzyılın başından itibaren iki ülkenin dış siyasetindeki ortak coğrafi paydalardan biri konumundaki Orta Asya, jeopolitik önemi, barındırdığı nüfusun sosyokültürel, dinî ve siyasî özellikleri dolayısıyla, Japonya'nın ve Osmanlı İmparatorluğunun politik, askerî çıkarlarının kesişme noktası olmuştur. Her iki taraf da hazırladıkları plân doğrultusunda hareket ederek, nüfuz kazanmaya çalışmışlar ve bölge halklarını kendi yanlarına çekebilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmada önce, iki ülkenin siyasî durumu ve Orta Asya ile olan ilgilerinin tarihî arka plânı verilmiş, daha sonra Orta Asya ile ilgili politikalarını oluştururken temel dayanak olarak kullandıkları fikrî altyapı, insan unsuru ve propaganda faaliyetlerinin içeriği incelenerek, tarafların yürüttüğü siyasetin kesişen ve örtüşen noktaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken, kimi zaman iç içe geçmiş gözüken, *Pan İslâmizm*, *Pan Türkizm*, *Pan Turanizm*, *Pan Asyacılık* ve *Büyük Asyacılık* kavramları tarihî süreç içinde incelenerek, bu akımların Orta Asya halkı ve propagandistler için ne anlam taşıdığı irdelenmiştir.

Konunun *coğrafi sınırları*, Osmanlı toprakları, Kafkasya, İran, Afganistan, Rusya (Batı Türkistan), Çin (Doğu Türkistan ya da Çin'in siyasî adlandırmasıyla Sincan) ve Japonya olarak belirlenmiş, ayrıca bu sınırlar içinde yaşayan Müslümanlar ve Türk soylu-dilli halklar da araştırmaya hedef olan temel unsurlar olarak seçilmiştir.

ARŞİV MALZEMELERİ

Çalışmamızda kullandığımız birinci el kaynakları, *Başbakanlık Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Arşiv Belgeleri*; eski adıyla *Tokyo Türk Tatar Cemiyeti*, yeni adıyla *Tokyo Türk Cemiyeti Arşiv Belgeleri*; *Amerika Birleşik Devletleri*, *İngiltere* ve *Japonya Diplomatik Arşiv Belgeleri* oluşturmaktadır.

İmparatorluk dönemiyle ilgili Osmanlıca Belgeleri, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının yayımladığı, *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan Ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, (Ankara 1992) ve yine aynı kurum tarafından yayımlanan, *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI.-XX. Yüzyıllar)*, (Ankara 2004) adlı; orijinal belgelerin transkripsiyonlarının, tıpkıbasım ve günümüz Türkçesine aktarmalarının yer aldığı kataloglardan aldık. Bu belgeler Osmanlı İmparatorluğu ve Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkileri göstermesinin yanında, Orta Asya Türk Hanlıklarının siyasî, ekonomik ve askerî durumlarıyla ilgili dosyalar içermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca tez çalışmamızda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün www.devletarsivleri.gov.tr adresinde bulunan sanal ortam kataloglarından da yararlanılmıştır. Cumhuriyet Dönemi ile ilgili olarak da, Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin yayımlanmamış belgeleri kullanılmıştır. Tezde kullanılan birinci el diğer Türkçe belgeler de, Japonya'nın Tokyo şehrinde, Shibuya semtine bağlı, Yoyogi Uehara'da bulunan *Tokyo Türk Cemiyetinin* Arşivinden ve aynı yerde bulunan *Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaası* (diğer adıyla *Matbaa-i İslâmiye*) arşivinden temin edilmiştir.

Araştırmamızda kullandığımız Amerika Birleşik Devletlerinin farklı birimlerine ait belgeler için, Tokyo'da bulunan *Kokuritsu Kokkai Toshokan* (Meclis Kütüphanesi Mikrofilm bölümü). ve *Keio Üniversitesi* mikrofilm arşivlerinden faydalandık. Kullandığımız Amerikan kaynaklarını, adı 1950'den sonra *Central Intelligence Agency* olarak değiştirilen *Office Of Strategic Services* belgeleri, Askerî Haberalma Biriminin hazırladığı, *MID Reports* (U. S Military Intelligence Department) ve *Records Of The U.S. Department Of State Relating To The International Affairs Of Japan. 1930- 1939. SIJ.* olarak tanımlayabiliriz.

Bunlar içinden en çok faydalandıklarımız, *Office Of Strategic Services, Resaearch and Analysis Branch* (Araştırma ve Analiz Birimi) raporlarıdır. Bu raporları kısaca tanıtmak gerekirse:

R & A No. 890, Japanese Infiltration Among The Muslims Throughout The World, 15 May 1943: Japonya'nın Dünya Müslümanlarına nüfuz etme çabalarını içeren bu

rapor 19 sayfa olup, ayrıca bir sayfa grafik ve bir sayfa da harita içermektedir. Bu raporda, Japonya'nın İslâm Dünyasına nüfuz etmek için kullandığı metotlar ve Japonya'nın Müslümanlarla olan ilişkilerinde aracılık yapan dernek ve şahıslarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

R & A No. 890. 1 Japanese Infiltration Among Muslims In China, 15 May 1944¹: Bu rapor Çin Müslümanlarına, özellikle de Doğu Türkistan'da bulunan Türkçe konuşan halklara yönelik yapılan Japon propagandasını anlatmaktadır. Toplam 146 sayfa olan bu çalışmada Rusya, Afganistan ve Hindistanla ilgili kısa bilgiler de yer almaktadır. Belgenin kim kimdir adlı son bölümünde, Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik propagandasında yer alan Japon, Çinli, Türk ve diğer milletlerden kişilerin listesi verilmiştir. Bu rapor, 1923 yılı sonrasında Japonya'nın hizmetine girdiği iddia edilen, anti Kemalist Türklerle ilgili olarak da önemli bilgiler içermektedir.

R & A No. 890. 2 Japanese Attempts At Infiltration Among Muslims In Russia And Her Borderlands, August 1944²: Bu analiz raporu da, Japonya'nın Rusya ve Rusya'ya komşu topraklardaki, Müslümanlara yönelik nüfuz ve propaganda faaliyetlerini içermekte olup, toplam 90 sayfadır. Ayrıca içinde, Japonya ile Rusya Müslümanları arasındaki irtibatı sağlayan kişilerin de kısa biyografileri mevcuttur.

U. S. Military Intelligence Department, yani askerî haberalma birimi tarafından hazırlanan *MID* raporlarında da, II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Japonya ile ilgili toplanmış bilgiler bulunmaktadır. Bu raporların içindeki, özellikle Milliyetçi Japon dernek ve kuruluşlarına odaklanarak hazırlanmış tarihçeler, detaylı olmaları bakımından önemlidir.

Records of The U.S. Department of State Relating To The International Affairs of Japan. 1930- 1939. SIJ, adlı belgelerde de, daha çok Japonya'nın, sosyo-kültürel ve ekonomik durumu ile bunları etkileyen siyasî, askerî, hukukî yapıları inceleyen raporlar yer almaktadır.

¹ Bu rapor Çin Müslümanlarına yönelik Japon propagandasını anlatmaktadır. Toplam 146 sayfa olan bu çalışmada Rusya, Afganistan ve Hindistanla ilgili kısa bilgiler de yer almaktadır.

² Bu analiz raporu da, Japonya'nın Rusya ve sınırı yakınlarındaki Müslümanlara yönelik nüfuz etme faaliyetlerinin içermekte olup toplam 90 sayfadır.

British Foreign Office doylarıda da çalışmamıza önemli katkıda bulunmuştır. Aylık bölgesel bilgilendirme analizleri, istihbarat raporları ve telgraflardan oluşan bu belgeler, Asya'nın her köşesiyle ilgili olarak detaylı ve önemli bilgiler içermektedir. Aynı zaman da **British India Office** raporlarını da içeren İngiliz belgelerini Japonya'da, *Kokuritsu Kokkai Toshoukan, Keio Üniversitesi, Tokyo Üniversitesi (Komaba) ve Toyou Bunko* kütüphanelerinin mikrofilm bölümlerinden temin ettik.

Japon resmî belgeleri de *Gaikou Shiryoukan*'dan (Japonya Diplomatik Arşivi) temin edilerek kullanılmıştır. Bu belgeler; Japon İçişleri Bakanlığı ile Dışışleri Bakanlığına ait olup, çeşitli dış misyonlar, askerî istihbarat, polis kayıtları ve eyalet valiliklerinden gelen raporlardan derlenen bilgileri içermektedir. Bu dosyalar şunlardır;

Gaikoku Shinbunkisha Tsuushiniu Kankei Zakken, Torukojin no Bu, Dai Tan Ken, A 350 2-21, Showa 8. (開 ħ 新聞記者通信員 ħ 係 ħ 件土耳其人ノ部第 ħ 券, A 350 2-21).(Yabancı gazetecilerle ilgili dosya; Türk gazetecileri).

Kakkoku ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken, Kaikyou Kankei, Dai 2 Kan, I.210-2-5. (各 ħ に於ける主 ħ 及び布 ħ ħ 係 ħ 件回 ħ ħ 係第二 ħ I.210-2-5). (Yurtdışındaki din, misyonerlikle ilgili dosya. İslmiyetle ilgili kısım. II. Cilt.)

Kakkokuni ni Okeru Suukyou Oyobi Fukyou Kenkei Zakken, Kaikyou Kankei, Dai 3 Ken, I 210 2-5, Showa 16. (各 ħ に於ける主 ħ 及び布 ħ ħ 係 ħ 件回 ħ ħ 係第三 ħ I.210-2-5). (Yurtdışındaki din, misyonerlikle ilgili dosya. İslmiyetle ilgili kısım. III. Cilt.)

Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei, Dai 1 Kan Showa 8, I.210-1-2.(本邦二於ケル宗 ħ 及び布 ħ ħ 係 ħ 件回 ħ ħ 係 (大日本回 ħ 協會ヲ含ム) 第一 ħ I.210-1-2). (Japonya'daki din, misyonerlikle ilgili dosya. İslmiyetle ilgili kısım. I. Cilt.).

Naimushou Keihokyoku Hen, Gokuhi Gaiji Keisatsu Gaikyo, Dai Ikkan. (İçişleri Bakanlığı Kayıtları, Polis istihbaratı I. Cilt.).

Naimushou Keihokyoku Hen, Gokuhi Gaiji Keisatsu Gaikyo, Dai Sankan. (İçişleri Bakanlığı Kayıtları, Polis istihbaratı III. Cilt.).

Bu belgeleri değerlendirirken, özellikle istihbarat raporlarında temkinli davranmaya gayret ettik ve olabildiğince bilgileri diğer kaynaklardan da teyit etmeye çalıştık. Bu bağlamda şüpheli bulduğumuz belgeleri kullanmamayı tercih ettik.

Araştırmamızda değişik ülke gazete ve dergilerinden de faydalandık. Gazeteler; Amerika Birleşik Devletleri'nden *The New York Times*, İngiltere'den *The Times*, İsviçre'den *Le Temps*, Çin'den *Nort China Daily News*, Türkiye'den *Ulus*, *Vakit* ve *Cumhuriyet*'tir. Dergiler ise; İtalya'dan *Oriente Moderno*, Çin'den *The China Weekly Review*'dir. Ayrıca diasporada yaşayan Türk-Tatarlar tarafından basılan dergilerden, Tokyo'da yayımlanan *Yeni Yapon Muhbiri* ve Berlin'de yayımlanan *Yeni Milli Yol* adlı dergilerden de yararlandık.

HATIRAT VE SEYAHATNAMELER

Hatırat ve seyahatnamelerden de, Mehmed Âtîf Bey tarafından yazılan ve İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci tarafından yayına hazırlanan, *Kaşgar Tarihi, Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesi* adlı eserden faydalandık. Bu eserin ekler kısmı, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkistan Hanlıkları arasında yapılan bazı yazışmaların suretlerini içermesi bakımından önemlidir. Amerikalı diplomat Eugene Schuyler'in yazdığı ve Kolağası Ahmed Efendi'nin bir bölümünü çevirdiği seyahatname, 19. yüzyıl Orta Asyasının siyasî, ekonomik ve kültürel hayatıyla ilgili önemli gözlemler içermektedir. *Türkistan Seyahatnamesi* olarak Türkçeye çevrilen bu eseri, Ali Ahmetbeyoğlu, Kemal Özcan ve İshak Keskin yayına hazırlamışlardır.

İttihat ve Terakki yönetimince Orta Asya'ya gönderilen Ahmet Kemal (İlkul)'un yazdığı, *Çin Türkistan Hâtıraları, Shanghai Hâtıraları* adlı eser de, kullandığımız bir başka seyahatnamedir. Bundan başka, Teşkilat-ı Mahsusa'nın özel görevle Orta

Asya'ya yolladığı beş Türk'ten biri olan, Adil Hikmet Bey'in yazdığı, *Asya'da Beş Türk* adlı kitap da, özellikle İngiliz belgelerini teyit ya da tenkit etmemizde çok faydalı olmuştur. Her iki seyahatname de, Yusuf Gedikli tarafından yayına hazırlanmıştır.

I. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN ORTA ASYA POLİTİKALARI

1. 1. 1876 ÖNCESİ ORTA ASYA VE OSMANLILAR

Köklerini, temel kültürel özelliklerini Orta Asya'dan alan Osmanlı Devleti, bir dünya imparatorluğu hâline geldikten sonra, özellikle Kanunî Sultan Süleyman döneminde yönünü daha çok Batıya çevirmiş (Schubel 1999: 436), Doğuya yönelik olarak plânlı, sürekliliği olan bir politika takip etmemiştir (Togan 1981: 131). Doğudaki muayyen askerî hedeflerin ele geçirilmesi ve sınırların kısmen güvence altına alınmasıyla Osmanlılar, çoğu zaman dikkatlerini Avrupalı rakiplerine yöneltmişler, bu durum Osmanlı Devletinin Orta Asya'ya yönelik pasif bir dış politika izlemesine sebep olmuştur.¹ 18. yüzyılda Rusya ve Çin'in Türk topluluklarının yaşadığı toprakları işgal etmeye başlamasıyla, Osmanlı Devletinin Orta Asya politikalarında da değişiklik olmuştur (SaF 1999: 573). Bu iki işgalci güçten ayrı olarak, İngiltere'nin de Hindistan'daki ve diğer Güney Asya topraklarındaki çıkarlarını korumak amacıyla -Afganistan örneğinde olduğu gibi- Müslümanların topraklarını işgal ederek tehditkâr bir politika izlemesi, Osmanlı Devleti ile Orta Asya'daki Türk Hanlıkları arasında ilişkilerin artmasına neden olmuştur (Saray 1999: 573).

Başlangıçta, Osmanlı Devletiyle Orta Asya arasındaki ilişkilerin niteliğini ve niceliğini belirleyen en önemli faktörlerden biri de hiç kuşkusuz İran, bir başka deyişle Safevî devleti olmuştur.² Safevî Devletinin kurulmasıyla başlayan süreçte Sünnî çizgideki Osmanlı Devleti ve Şiiliğe karşı tavır alan Orta Asyalı Türk yöneticiler -özellikle Türkistan uleması-, birbirlerini desteklemişlerdir. Şiiğin bölgede kendine yayılma alanı bulması ve nüfuzunu arttırmaya başlamasına karşı Türkistanlı sünnîlerle (Özbekler ve Şirvanşahlar gibi) dünya Müslümanlarının lideri konumundaki Osmanlı Devleti

¹ Askerî ve siyasî açıdan Batıyla olan mücadelede Osmanlı Devleti daha çok Avrupa'dan müttefikler aramak durumunda kalmış, böylece Orta Asya önceye göre önemini yitirmiştir.

² Osmanlı-Safevî mücadelesinin dinî temelleri için bkz. (Karamanly 1999: 502 -508), İranlı tarihçilerin bakış açısına göre Kanunî ve Osmanlı-Safevî ilişkileri için bkz. (Mirjafari 1999: 369 -372). Osmanlı-Safevî ilişkileri konusunda (Kütükoğlu 1993), (Kılıç 2001), (Kırzioğlu 1993) eserlerinde detaylı bilgi vardır. Osmanlı Devleti'nin Şii sorunu doğrultusunda uyguladığı Orta Asya politikası ile ilgili olarak bkz. (Gömeç 2000: 138 -143) ve (Kalfa 2000: 144 -152).

arasında doğal bir ittifak meydana gelmiş (Gündoğdu 1999: 583) ¹, Osmanlılar Batıdan; Şiiilere karşı savaşmayı neredeyse bir gelenek hâline getirmiş olan Özbekler ise Doğudan, Safevîlere karşı mücadele etmişlerdir (Togan 1981: 124-125).² Bu dönemde, Osmanlı Devleti ile Orta Asya arasındaki irtibat ve ittifakın, Şiiiliğe karşı ortak bir duruş şeklinde olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.³ 24 Ağustos 1514’de, Osmanlı ordusu ile İran-Safevî ordusu arasında yapılan *Çaldıran Savaşı’nın*, Osmanlılar tarafından kazanılması üzerine Özbek Hanı Ubeyd Han harekete geçerek, Şah İsmail tarafından ele geçirilen Horasan ve Herat’ı işgal etmiştir. Özbek hükümdarı bu durumu, 1515 Eylül’ünde, İstanbul’a bir elçi göndererek müttefikî Yavuz Sultan Selim’e bildirmiştir (Küçükdağ 1999: 275).

Ancak Şiiilerin faaliyetlerinin devam etmesi ve toprak kazanımları karşısında, Özbek hükümdarları *Ubeydullah Han* ile takipçisi *Abdullatif Han*, bu defa Kanunî Sultan Süleyman’a mektuplar göndermiş, Şii tehlikesine karşı yardım ve işbirliği tekliflerinde bulunmuşlardır. Bu talepler Osmanlı sarayında da kabul görmüş⁴ ve Osmanlı ordusu Vezir-i Azam İbrahim Paşa komutasında, I. İran seferine çıkarak Tebriz’i ele geçirmiştir. Şiiiler kısa bir süre sonra kenti tekrar işgal edince, Osmanlı ordusu bir kere daha aynı bölge üzerine sefere çıkmış ve Tebriz yeniden ele geçirilmiştir. Bölgedeki Şii unsurların faaliyetlerinin devam etmesi sonucunda, Kanunî Sultan Süleyman Özbek Han’ına elçi göndererek, Özbeklerin Horasan’dan Şiiilerin üzerine yürümelerini istemiş, Abdullatif Han da büyük bir sevinçle bu talebi kabul ederek kendilerine silah yardımı yapılması

¹ Özbeklerle Osmanlılara arasındaki ilk resmî ilişki Yavuz Sultan Süleyman zamanında meydana gelmiş, (Küçükdağ 1999: 275), (Uzunçarşılı 1988: 252), Kanunî Sultan Süleyman zamanında ise en yüksek seviyeye çıkmıştır (Şimşir 1997: 306). Osmanlı-İran mücadelesi ve sınırların durumu için bkz. (Saray 1999: 16 -66). Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman’ın Özbek Hanlarıyla yazışmaları için bkz. (Gündoğdu 1995: 89 -90). Türkistan Hanlarıyla yapılan yazışmaların örnekleri için bkz. Ferudun Bey, *Münşeât-ı Selâtin*, C. I-II, İstanbul 1265.

² Şah İsmail’in ordusu, Aralık 1510 yılında Merv yakınlarında Özbekleri ağır bir yenilgiye uğratmış ve Özbek Han da, bu savaş sonunda hayatını kaybetmiştir. Safevîler bu zaferden sonra, Türkistan’daki Sünnîleri yok ederek bölgeyi Şiiileştirmek için katliama girişmiştir (Roux 2001: 375, 376). Böylece, bölgedeki Sünnîlerle Şiiiler arasında, Osmanlı Devletinin de dâhil olduğu ve uzun yıllar devam edecek olan kanlı mücadele başlamıştır.

³ Kuşkusuz, mücadelenin temel sebeplerinin başında dinî ve siyasî konular gelmektedir. Ancak ekonomik konular da, bu çekişmenin bir yanını oluşturur. Bölgedeki olası Safevî üstünlüğü, hiç şüphesiz nüfusun da Şiileşmesine sebep olacak, bu durum Orta Asya’daki ticarî merkezlerin de Şii-Safevî etkisine girmesi sonucunu doğuracaktı. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı Devletinin ve Türkistan’daki Sünnî liderlerin Şiiiliğe karşı aldıkları tavrın, sadece dinî ve siyasî etkilere dayanarak söylenemeyeceğini söylemek mümkün değildir.

⁴ Türkistan Hanları ellerine geçen her fırsatta, Osmanlı Devletini Şiiilere karşı kışkırtmaktan geri kalmamışlardır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. (Bayur 1948: 403 -469).

konusunda ricada bulunmuştur.¹ Amasya Antlaşması² ile sonuçlanan mücadele, Osmanlı-Şii gerginliğini tamamen ortadan kaldıramadıysa da, Türkistan ile Anadolu arasında -aradaki İran engeline rağmen- bir bağ kurmuştur (Saray 1999: 35, 36). 1578-1611 yılları arasında Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Azerbaycan'ı kontrolü altında bulundurduğundan, Türkistan ile arasındaki siyasî bağı rahatlıkla sürdürebilmiştir. Bölgeden gelen talep üzerine 1588'de Osmanlı askerleri bir kere daha Türkistan'a gönderilmiş³ ve bu kuvvetler Abdullah Han tarafından düşmanlarına karşı kullanılmıştır (Togan 1981: 135).

Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki askerî ve siyasî ilişkiler, doğal olarak karşılıklı elçilik heyetlerinin gidip gelmesi ile yürütülmüştür. Elçilik heyetleri diplomatik görevlerinin yanında istihbârat sağlanması konusunda da etkili olmuşlardır. Şüphesiz, elçilerin ülkelerine döndüklerinde hükümdarlarına verdikleri raporlar, yol güzergâhındaki yerler hakkında gözlemleri içerdiği gibi, varılan ülkenin durumuyla ilgili önemli bilgileri de kapsamaktaydı. Bir diğer istihbârat kaynağı da seyyahlardır. İlişkilerin artmasıyla beraber, Osmanlı seyyahları da Orta Asya'ya gitmiş ve bölgenin siyasî, iktisadî ve sosyal durumuyla ilgili olarak değerini günümüzde de koruyan bilgiler derlemişlerdir. 16. yüzyılın son çeyreğinde bölgeyi gezen Osmanlı seyyahı Seyfi Çelebi'nin yazılarında anlattıkları, dönemin Türk halklarıyla ilgili verdiği bilgiler bakımından önemlidir.⁴Eserinde belirttiği gibi, Türkistan'da tüm halkları (Müslümanlar) idaresi altında toplayabilecek yetenekte bir liderin bulunmaması, güçlü olanın idareyi

¹ Bu ittifak neticesinde Osmanlı Devleti bölgeye silah yolladığı gibi, asker de yollamıştır (Gündoğdu 1997: 297). Sünnî Özbeklerin lideri olarak Şeybânilerden Abdüllâtif Han'ın Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a yaptığı talep sonucunda 300 yeniçeri, bir miktar topla beraber yola çıkarılmıştır. Bu kuvvetler 1551'de Semerkant'a ulaşmış, ancak daha çok taht mücadelelerinde kullanılmışlardır (Kurat 1966: 59-60). Osmanlı askerleri Türkistan'daki taht mücadelelerinde belirleyici olmuş, (Togan 1981:135) ve bir anlamda bölgede dengelerin sağlanmasında Osmanlı Devletinin önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. Ayrıca bu askerî yardım ile Türkistan ve Osmanlı Devleti arasında, stratejik bir bağ da kurulmuştur.

² 29 Mayıs 1555 de Amasya'da imzalanan antlaşmayla İranlılar, Peygambere, Sahabeye ve Halifelere saygı göstermeyi kabul etmiş, Osmanlılar da İranlı hacıların Hacca serbestçe gitmelerine izin vermiştir (Saray 1999: 36).

³ 1588'de III. Murad'ın emri üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa, ünlü Piyale Paşa ailesinden birinin idaresi altında, bir miktar yeniçeriye, top ve askerî malzemeye beraber Bakü'den deniz yoluyla, Abdullah Han'a göndermiştir (Togan 1981: 135). Osmanlı Devleti, Özbeklere defalarca askerî yardımda bulunarak hem İran'ı sıkıştırmış, hem de Orta Asya Türkleri arasında kendisine müttefiklik eden Hanları desteklemiştir (Uzunçarşılı 1988: 252, 260).

⁴ Seyfi Çelebi, 1582'de ölmüştür. *Kitâb Tavârih-i pâdişahân-i vilâyet-i Hindistân ve Khutay ve Khutan ve Kâşgar ve Qalmaq* adlı eserinde Orta Asya ile önemli bilgiler verdiği Togan tarafından belirtiliyor (Togan 1981: 70).

eline geçirdiği bir yapı meydana getirmiştir.¹ Sürekli meydana gelen taht kavgalarının, Orta Asyalı Türk halklarını böldüğünü ve Ruslar gibi yabancı istilacılar karşısında dağınık, güçsüz bıraktığını söylemek mümkündür. Bu durum, Osmanlı Devleti ile Orta Asya'daki Türk hanları arasında, uzun soluklu, sağlam bir işbirliğinin gerçekleşmesini engellemiş ve bölgenin Müslüman ve Türk olmayan unsurlar tarafından ele geçirilmesine yol açmıştır.

16. yüzyılın sonlarındaki Orta Asya hakkında bilgi alabildiğimiz, bir başka Osmanlı seyyahı da, Seydi Ali Reis'tir. Bu seyyahın 1535 yılında bölgeye yaptığı gezi sırasında tuttuğu kayıtlar², özellikle Harezm yöresinin sosyo-ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Seydi Ali Reis, Buhâra Han'ı Burhan Sultan'ın huzurunda saldırıya uğramış ve malları yağmalanarak kendisi de yaralanmıştır. Burhan Han'ın, Buhâra'da kalması yönündeki isteğini; "*Eğer tekmiîl Mâverâünnehrin hanlığını verseniz yine memleketinizde kalamam*" diyerek geri çeviren Seydi Ali Reis, düşman Safevî topraklarından geçerek İstanbul'a dönmeyi göze almıştır (Togan 1981: 186,187).³ Bu durum, misafirlerinin güvenliğini bile kimi zaman sağlamakta zorluk çeken Orta Asyalı hanların otoritesinin, aslında ne derece zayıf olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Safavî tehlikesinden ayrı olarak, Rusların topraklarını, yavaş yavaş Orta Asya'ya doğru genişletmeleri, bölge hanlıklarıyla Osmanlı Devleti arasında, yakın temas kurulması gereğini bir kere daha ortaya çıkarmıştır. Bu yakınlaşma, sadece stratejik noktalarla sınırlı kalmamış, sosyal konularda da kendini göstermiştir. Bunun en bariz yansımaları İstanbul'da tezahür etmiş ve Orta Asya Müslümanlarına ait tekkeler imparatorluk başkentinde kurulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti sınırları dışında yaşayan

¹ Seyfi Çelebi durumu şöyle anlatıyor:

"Özbeklerde evvelce Çingiz yasaı nizam olmuş ve Çingiz evlâdının yaşlısı padişah olurdu. Şimdi, kim galip gelirse o padişah oluyor"
(Togan 1981: 187).

² Seyid Ali Reis Orta Asya'ya yaptığı geziyi, Mirat ül- Kâinat adlı eserinde anlatmıştır. Arminius Vambéry de bu eseri 1899 yılında Londra'da, *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India, Afganistan, Central Asia and Persia during the years 1553-1556* adıyla İngilizceye çevirmiştir (Kurat 1966: 77), (Togan 1993: 254). Necdet Akyıldız'a göre bu eser Mir'at ül Memalikdir. (Akyıldız)

³ Aslında Mangıt topraklarından geçerek, daha güvenli bir yoldan dönmek mümkünken, onun bu yolu tercih etmesinin sebebi, Mangıtların Osmanlı elçisini yağmaladıklarını duymasından kaynaklanmaktadır (Togan 1981: 187).

Müslümanların, Mekke'ye gitmeden önce İstanbul'a uğrayarak Eyüp Sultanı ziyaret ettikten sonra, Halifeden izin almak gibi yazılı olmayan bazı kurallara da uydukları bilinmektedir (Bektaş 1984:113). Gelenek hâlini alan böylesi ziyaretler, Osmanlı Sultanının siyasî hâkimiyeti dışında kalan Orta Asya Müslümanları üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu âdet, Özbek Türkleri tarafından da uygulanmış ve 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyılın başlarında, İstanbul'da Orta Asyalı Müslümanlarca tekkeler kurulmaya başlanmıştır. Buhâra tekkesi, Eyüp tekkesi ve Afgan tekkelerinden sonra, 1753 yılında Üsküdar'da Özbek Türkleri tarafından Sultantepe Özbekler Tekkesi kurulmuştur. Bu tekkeler Orta Asya'dan İstanbul'a gelen Müslümanların için toplanma yeri olmuş, Taşkent, Hokand, Semerkant, Buhâra, Kâşgar, Margilan, Andican, Karakol ve Oş şehirlerinden gelen ziyaretçiler tarafından kullanılmıştır. Ayrıca Çinli Müslümanlar gibi başka bölgelerden gelen ziyaretçiler de, bu tekkelere konuk olmuşlardır (Bektaş 1984: 114 -115). İstanbul'da bulunan Özbek tekkeleri, özellikle de Sultantepe Özbekler Tekkesi,¹ Osmanlı Devletinde bir çeşit gayriresmî kültür elçiliği görevi yaptığı gibi, Orta Asya Müslümanları ile Osmanlı Devleti arasında dinî ve siyasî bir köprü de olmuştur².

Rusların 2 Ekim 1552'de Kazan Hanlığını ele geçirmeleri, Orta Asya halkları açısından yeni bir dönemin başlangıcını teşkil eder³. Kazan zaferinden sonra 1556'da Astarhan'ın da işgal edilmesiyle, Orta Asya'nın kapıları yavaş yavaş Rus ordularına açılmaya başlamış (Saray 2003: 1)⁴, yaklaşık 300 yıl içinde Türk halklarının Asya'daki topraklarının neredeyse tamamı, Çarlık sınırlarına dâhil edilmiştir. Rusların Kazan ve

¹ Sultantepe Özbekler Tekkesi, Millî Mücadele döneminde de Anadolu'ya kaçan Millîciler için bir sığınak ve geçiş noktası olmuştur. Tekke bu yönüyle Halide Edip Adıvar'ın *Mor Salkımlı Ev* adlı eserinde yer almıştır. Bkz. (Adıvar 1967).

² İstanbul'daki Özbek Tekkesi şeyhleri, kimi zaman Osmanlı Devleti tarafından elçi olarak, Orta Asya'ya gönderilmiştir. Buhâra ve Hokand arasındaki savaşlar sırasında, Özbek tekkesi şeyhi Elhac Mehmed Efendi elçi olarak Buhâra'ya gitmiştir. Şeyh yanında götürdüğü mektubu Nusrullah Han'a vermiş, diğer Müslüman hanlıklarla iyi geçinmesi konusunda nasihatla bulunmuştur. Osmanlı Padişahının Buhâra Han'ına gönderdiği, Eylül 1848 tarihli mektup için bkz. BOA. Sadaret Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun 6/7. 1869 yılında, Rusların Buhâra kuvvetlerini yenmelerini takiben, yardım talebi ile İstanbul'a gelen ve daha sonra ülkesine geri dönen, Buhâra elçisi Muhammed Parsa Efendinin yanında, Osmanlı Devletini temsilen elçi sıfatıyla İstanbul Özbekler Tekkesi postnişini Şeyh Süleyman Efendi bulunmuştur (Saray 1994: 57, 91).

³ İdil-Ural bölgesinin Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle ilgili olarak bkz. (Taymas 1966: 28-35), (Kurat 1966: 65-83), (Rorlich 2000: 87-105).

⁴ Ruslar ele geçirmeye başladıkları yeni topraklarda şehirler kurarak, hem bölgeye iyice yerleşmeye çalışmışlar hem de ileri harekâtları için yeni üsler meydana getirmişlerdir. (1586) Tümen, (1587) Tobolsk, (1594) Tara, örnek olarak verilebilir (Roux 2001: 381).

Astarhan'ı ele geçirmeleri, Osmanlı sarayında dikkate alınmamış (Kurat 1966: 77), Rusların Kafkaslara nüfuz ederek, Osmanlılara tâbi olan Kabartay toprakları üzerinde 1567'de Terek kalesini inşaa etmelerine kadar Ruslara müdâhale edilmemiştir. Rusların, ele geçirdikleri bölgelere gelen Türkistanlı tüccarlara zorluk çıkarmaya başlaması ve yolları kapayarak Azak üzerinden Hacc'a gitmek isteyenleri engellemesi bölgedeki Müslümanları oldukça endişelendirmiştir (Kurat 1990: 5). Hîve ve Buhâralı Müslümanlar Rusların bu tutumunu mektuplar göndererek veya elçiler yollayarak Osmanlı sarayına şikâyet etmeye başlamışlardır¹. Harezmi hükümdarının Kanunî'ye gönderdiği bir mektuptan² anlaşıldığı üzere, İranlılar da Orta Asya'dan gelen hacılara yol vermemektedir.³ Hükümdar, yapılacak bir seferle Astarhan'ın ele geçirilmesinin bu sorunu ortadan kaldıracağını bildirerek, Osmanlı padişahının harekete geçip bölgeyi Ruslardan temizlemesini istemiştir (Uzunçarşılı 1988: 34).

Müslümanlardan gelen talepler doğrultusunda, Rusların ilerlemesinin aslında oldukça tehlikeli bir durum yarattığının anlaşılması, geç de olsa sonunda Osmanlı yöneticilerini harekete geçirmiş⁴ ve II. Sultan Selim, ordunun Astarhan kalesini ele geçirmesi için emir vermiştir. Bölgedeki Tatarların da desteğini alarak Rus ilerleyişini durdurmak üzere 1569 yılında yapılan bu sefer sırasında, Hazar Denizini, dolayısıyla bölgeyi tamamen kontrol altına almayı sağlayabilecek, kanal projesi de uygulanmaya konmuştur. Don-Volga nehirleri arasında bir kanal açmayı hedefleyen plân⁵ Astarhan seferinin

¹ Şikâyetçiler sadece Müslümanlar olmayıp, İdil boyunda yaşayan Fin ulusları da, Rusların baskılarını Osmanlı sarayına şikâyet etmişlerdir (Taymas 1966: 37).

² Bu mektup, Harezmi hükümdarı Hacı Mehmed Han tarafından 1567'de gönderilmiştir (Uzunçarşılı 1988: 34).

³ Özbekler ile İranlılar arasındaki savaş sebebiyle Türkistan'ın Hîve, Semerkand ve Buhâra gibi yerlerinden Hacc'a gitmek isteyen Müslümanlar, Astarhan üzerinden gitmek zorunda bırakılmış, Rusların da burada yolları kapatması Hacı adaylarını zor durumda bırakmıştır. Bu sebeple Osmanlı sarayı, Türkistanlı Hanlar ve Müslümanlar tarafından duruma müdahale etmesi için, yoğun olarak sıkıştırılmıştır (Kurat 1966: 95). Hîve Han'ı tarafından Osmanlı sultanına gönderilen mektup konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu mektupta, İran'da hapsedilen Harezmi hacıların durumunu bildirilmiş ve Ejderhan üzerinden hacılar için yol açılması talep edilmiştir: Bkz.

BOA, Tarih: 1200 (Hicrî) Dosya No: 17 Gömlek No: 778 Fon Kodu: HAT.

BOA. Tarih: Ramazan 975 (Hicrî), Dosya No: 7 Gömlek No: 2721 Fon Kodu: A. DVN. MHM.

⁴ Terek nehrine dökülen Sunaja ırmağı üzerinde kurulan Terek kalesi ile, Astrahan ve Derbent yolu Türkistanlı, Kafkasyalı tüccarlarla hacılara kapandığı gibi, Kafkaslar da Rusya'nın etkisi altına girmeye başlamıştı (Kurat 1966: 97 -98).

⁵ Kanal açma işi başarılı olursa, Rusların İdil (Volga) nehri üzerindeki kontrolü kalkmış olacak, aynı zamanda İran üzerine yapılacak olası seferlerde, Hazar denizi üzerinden gerekli takviye yapılabilecekti (Uzunçarşılı 1988: 35).

başarısızlıkla sonuçlanması üzerine gerçekleştirilememiştir.¹ Daha sonraki dönemlerde de özellikle Orta Asyalı yöneticilerin ısrarlı talepleri üzerine bölgeye yeni seferler düzenlenmesi düşünülmüşse de, fiilen harekete geçilememiş böylece Osmanlı Devleti ile Orta Asya arasındaki bağın geleceği, arada set gibi duran İran ve Rusya'nın insafına bırakılmıştır.²

Osmanlı Devletinin 1876'ya kadar Orta Asya'ya yönelik stratejilerinin daha çok İran ve Rusya'nın hareketlerine göre belirlendiğini söylemek mümkündür. 1876'dan itibaren, özellikle Rusya'nın Kafkaslar'da, Orta Asya'da yayılması ve gözünü Osmanlı topraklarına dikmesi, Osmanlı Devleti ile Orta Asya Türk Hanlıklarını daha yakın ilişkiler kurmaya iten en önemli sebeplerdir. 1877 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devletinin bölgeye yönelik siyasetinin değiştiğini görüyoruz. Bunun sebebi, Rusya'nın ve Çin'in bölgedeki Hanlıkları ele geçirerek Orta Asya'nın siyasî yapısını, dengelerini değiştirmesi yanında, Osmanlı Devletinde de yeni bir dönemin, II. Abdülhamid saltanatının başlamasıdır.

1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ORTA ASYA HANLIKLARI

Timurluların Özbekler tarafından ortadan kaldırılması Türkistan'da, üç büyük siyasî yapıyı ortaya çıkarmış, 1500'de *Buhâra Hanlığı*³, 1511'de *Hîve Hanlığı*⁴ ve 1700'de

¹ Sefer ve kanal projesi ile ilgili olarak detaylı bilgi, belge ve araştırmalar için bkz. (Kurat 1966: 98 -176), (İnalçık 1948: 349-402).

² 1587 yılında Küçük Nogay Tatarlarının ve Özbek Hanı Abdullah'ın elçileri, İstanbul'a gelerek Ruslara karşı (Astarhan'a) bir sefer daha yapılması konusunda ricacı olmuşlar, ancak bir sonuç çıkmamıştır (Uzunçarşılı 1988: 37).

³ Buhâra Hanlığı (1500 -1868), Buhâra şehri merkez olmak üzere Zarafşan Vadisi, Semerkand, Düşenbe, Hisar, Şirâbâd, Karşı şehirlerine hâkimdi. Güney sınırı Afganistan'a, Kuzey sınırı Aral Gölü'nün Kuzeyine uzanıyordu. (BDAB 1992: XXIX). 1868 yılına kadar bağımsız, o tarihten 1920'ye kadar Rusya'ya bağlı olarak yarı bağımsız bir Orta Asya hanlığı olan Buhâra, ayakta kaldığı dönemde, üç Türk sülale tarafından yönetilmiştir. 1868'de Zire-Bulak savaşını Rusların kazanmasıyla hanlık Rus denetimine girmiştir (Bala1993: 768). 1920 yılında Kızıl Ordu Buhâra'ya girmiş, Ekim ayında da Buhâra Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. 1924 yılında ise bu cumhuriyet kaldırılarak toprakları Özbekistan ve Tacikistan arasında paylaştırılmıştır (Zarcone 2001: 150, 156). Hanlığın kuruluş tarihi, diğer örneklerde olduğu gibi konuyla ilgili yazarlar tarafından farklı farklı verilmiştir. Bu hanlığın kuruluşu ile ilgili olarak da 1500 ile 1599 yılları arasında tarihlendirmeler vardır (Erşahin 1999: 60).

⁴ Hîve Hanlığı'nın (Harezmi Hanlığı) (1512 -1873), başkenti Hîve şehriydi. Aral Gölü'nü güneyden saran hanlık Kongrat, Ürgenç şehirleri gibi yerleri kaplamaktaydı ve Güneybatısında Türkmen, Kuzeyinde ise Kazak toprakları bulunuyordu (BDAB 1992: XXX), (Togan 1993: 240 -257). 1505'de Şeybanî Han tarafından ele geçirilen Harezmi, onun ölümünden sonra İranlılar tarafından işgal edilmiştir. Ancak Özbekler 1511 yılında İran'a karşı ayaklanmış ve İbars Han olarak seçilmiştir. 1615 yılında Hîve Harezmi'nin başkenti olmuştur. (Hayit 1995: 27,28). Hîve, ağır bir bombardımanın ardından 9 Haziran 1873'de Ruslar tarafından işgal edilmiş (Saray 1994: 100), Şubat 1920'de Bolşeviklerin yardımıyla Yaş

*Hokand Hanlığı*¹ kurulmuştur (Yalçinkaya 1997: 36). Bu hanlıklarla Osmanlı Devleti arasındaki kültürel, siyasî, ekonomik ve askerî ilişkilerin şekillenmesinde dış faktörler önemli bir yer tutar. Anadolu ile Türkistan arasında kalan topraklar üzerinde yaşayan halklar ve yönetimlerle olan ilişkiler, Osmanlı Devletinin Orta Asya ile olan temasını da şekillendirmiştir. Özellikle Anadolu'nun Türkistan'a açılan kapısı durumundaki İran, Osmanlı ile Türkistan arasındaki ilişkiler de, uzun bir süre belirleyici rol oynamıştır.

16. yüzyılın yarısından itibaren topraklarını Asya'da genişletmeye başlayan Rusya, İran'a göre daha büyük bir tehlike hâlini alarak, hem Orta Asya Hanlıklarını hem de Osmanlı Devletini sıkıştırmaya başlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren Batı sınırlarını Osmanlı Devletinin aleyhinde genişleten Rusya, Kırım Savaşı'nın Osmanlı ve müttefiklerinin lehine sonuçlanmasıyla², boğazları ele geçirip Akdeniz'e ulaşma plânlarını ertelemiş ve yüzünü tekrar Asya topraklarına çevirmiştir. Orta Asya'da ayakta kalmayı başarmış olan Buhâra, Hîve, Hokand ve daha geç bir dönemde kurulan Kâşgar Hanlıkları³, gerek zayıflıkları, gerek kendi aralarındaki rekabet sebebiyle 1877'ye gelindiğinde Rusya ve Çin'e tâbi olmuşlardır.⁴

Hîveliler tarafından sona erdirilmiştir (Erşahin 1999: 62). Hanlıkların kuruluş tarihleri araştırmacılar tarafından farklı verilmektedir. Bizim yararlandığımız kaynaklarda da durum böyledir. Hîve Hanlığının kuruluş tarihi 1512 ile 1515 yılları arasında verilmektedir (Uzunçarşılı 1988: 147).

¹ Hokand Hanlığı (Fergâna) (1710 -1865), Buhâra Hanlığı'nın Doğusunda Çin sınırına kadar olan bölgede bulunuyordu. Fergana Vadisi, Taşkent, Çimkent, Türkistan, Akmesicid, Bişkek hanlığın sınırları içindeki belli başlı şehirlerdi (BDAB 1992: XXXII). 1760'dan sonra Hokand Çin nüfuzu altına girmiş, daha sonra ise Buhâra hanlığı ve diğer Türk gruplarıyla uzun yıllar süren savaşlara girmiştir. 1865 yılından başlayarak hanlık kaosa sürüklenmiş, 19 Şubat 1876 yılında da, Rus Çarının emriyle Fergana bölgesi adı altında Türkistan genel valiliğine bağlanmıştır (Hayit 1995: 38, 89). Hokand Hanlığının kuruluş tarihi de farklı farklı verilmektedir. 1710 ile 1722 arasında tarihler zikredilmektedir (Erşahin 1999: 62).

² Rus orduları Kırım Savaşı'nı kaybetmiş olmalarına rağmen, bu yenilgi Rusya'yı dönemin büyük güçleri arasından silmeye yetmemiştir Joan Haslip "*Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*" adlı eserinde bu durumu şu şekilde belirtmiştir:

"...Fransız elçisinin Viyana'da Von Beust'e dediği gibi " Andlaşmanın maddeleri okunduğu zaman kimin mağlup, kimin galip gelmiş olduğu üzerinde tereddüt hasıl oluyor" du. Ve bu sebeple Çar Nikolas'ın eski bir düşmanı olan Lord Stratford'un Lord Clarendon'a İstanbul'dan gönderdiği bir mektupta: "Nicolas'ın Rusyası görünüşe göre tamamen dize gelmişti. Fakat Rusya'nın nüfuzu gittikçe artmaktadır. Bu gün her ne kadar Rusların fazla uzayan kolları kesilmiş ise de, çok kısa bir zaman içinde hızlı hareket edip kuvvetlenmesi ihtimali tamamen ortadan kaldırılmış değildir" denilmektedir..." (Haslip 2001: 47).

³ Kâşgar Hanlığı (1867-1877), Hokant'tan gelerek kısa sürede tüm gücü elinde toplayan, Yakup Bey'in kurduğu Hanlıktır. Hanlığın sınırları Batı'da Pamir, Altay yaylaları, Isık Göl ve Alma Ata, Kuzeyde, Balkaş Gölü ve Altay Dağlarının güneyindeki yaylalar, doğuda Barköl, Urumçi ve Kumul (Hami). güneyde Karanlık Dağ ve Karakurum silsilerine kadar olan bölgedir (Bekin 1971: 111). Hanlık, 1877'de Yakup Bey'in ölmesini takiben, Çinliler tarafından işgal edilmiştir (Arat 1977: 411).

⁴ Rusya, Asya steplerini 18. yüzyıldan itibaren kontrolü altına almaya başlamıştır. Hazar Denizi ile Aral arasındaki bölge (Üst Yurt) 1863'te, Aral Yedisu arası 1853'te, Taşkent 1865'de, Hîve 1873'te,

1876'ya kadar Osmanlı Devleti ile Orta Asya Hanlıkları arasındaki ilişkinin içeriğini anlamada, Osmanlı Arşivindeki belgeler büyük öneme sahiptir.¹ Hanlıklarla ilgili belgelere göre, genel hatlarıyla Osmanlı Devleti ve Orta Asya Hanlıkları arasındaki ilişkilerin seyri aşağıdaki gibidir.

1. 2. 1. Buhâra Hanlığı ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler.

Osmanlı Arşivlerindeki, Buhâra Hanlığı ile ilgili belgeler, Osmanlı Devleti ile bu Hanlık arasındaki siyasî, sosyal, askerî ve kültürel konuları tanıklamaktadır. Bunların arasında en ilginç olanlar hiç şüphesiz, Buhâra'dan gelen ve Ruslara karşı Osmanlı himayesini talep eden mektup ve buna verilen olumsuz cevaptır (BDAB 1992: 31).² Bu talepten yaklaşık iki yıl sonra İstanbul'a gelen Buhâra elçisinin, Osmanlı Devletinden eğitim, sanayî, askerî, hukukî konularda öğretmen, araç-gereç talebiyle, diplomatik ilişki kurma isteğine verilen olumsuz yanıtla ilgili belge³ de, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumu ve izlediği Orta Asya politikasını göstermesi bakımından ilginçtir (BDAB 1992: 32)⁴. Öte yandan Ruslarla yapılan savaşlar sırasında Buhâra Hanının, Ruslara saldırılması konusundaki Osmanlı taleplerine⁵ karşı gösterdiği tavır da

Semerkand 1868'de, Buhâra 1869'da, Hokand 1875-76'da, Merv 1884'te tamamen Rusya'nın kontrolü altına girmiştir. (Caroe 1953: 70 -91), (BDAB 2001: 156). Hokand'ın düşme tarihi kaynaklarda farklı olarak verilmiştir. 1873 (Togan 1981: 228), 1992: XXX), 1876 (Hayit 1995: 29), (Devlet 1999: 62), (Zarcone 2001: 156), 1875 (Czaplicka: 79), (Roux 2001: 446).

¹ Konuyla ilgili belgeler Başbakanlık Devlet Arşivlerinin Yayımladığı, *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687 -1908 Yılları Arası)*, (Ankara 1992) ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Elektronik Kataloglarından temin edilmiştir.

² 12 B 1287 (9 Ekim 1870) BA. İrâde-Meclis-i Mahsûs, nr. 1627. Bu belgeye göre, Ruslara karşı yardım isteyenlere verilen cevap özetle;

"... mesafenin uzaklığı ve arada diğer devletler bulunduğu sebebiyle fiilen bir yardımın olamayacağı" şeklindedir (BDAB 1992: 31 -32).

³ 6 C 1289 (11 Ağustos 1872) BA. İrâde-Hâriciye, nr. 1627. Bu talebe verilen yanıt da önceki gibi olumsuz olmuştur.

"... isteklerinin bir takım siyasî, askerî, coğrafi ve ekonomik sebeplerden dolayı şimdilik mümkün olmadığı..." (BDAB 1992: 32).

⁴ Bu iki belge de, Buhâra'nın 1868'de Zire-Bulak savaşını takiben Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra yazılmış olmasına rağmen görüldüğü gibi bir ittifak ve işbirliği arayışı vardır. Bu serbestiyet Rusya'nın İngiliz rekabetine karşı Buhâra'ya yarı bağımsız bir Hanlık statüsü tanımasıyla ilgilidir. Bu yapı 1920'de değişmiş ve Buhâra artık hem iç hem dış işlerinde doğrudan Bolşevik Rusya'ya bağlanmıştır (Bala 1993: 768 -770).

⁵ BO, Tarih: 1203 (Hicrî) Dosya No: 253 Gömlek No: 14399 Fon Kodu: HAT. Bu belgeye göre Osmanlı tarafı bir Hatt-ı Hümayun ile Buhâra çevresindeki Müslüman askerlerin ve kabilelerin Ruslara saldırmasını istemektedir. Bu tip bir mektup, daha önce de Buhâra'ya gönderilmiş ve bölge halkının Ruslara saldırması iştenmiştir:

"... bilhassa Buhâra ile Rus memleketi arasında oturan Kazak hanları ile Kırgız halkı gibi Müslüman ahali reislerini Rus ülkelerine yer yer hücumu sevk edip din düşmanlarına mümkün olduğu kadar zarar verdirmeye yoluyla gaza ve cihad sevabını kazanmalarını

muhataplarından farklı değildir.¹ İlişkilerin seyrini gösteren belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, askerî açıdan Osmanlı yöneticileri, Orta Asya Türk halklarını bölgedeki rakiplerine karşı harekete geçirecekleri potansiyel güç olarak görmüşlerdir.

H. 1189 -1293 (1775 -1876) arasındaki döneme ait dosyalar incelendiğinde, özellikle H. 1267² (1850) ve H. 1278³ (1861) yıllarına ait belgelerin çok olduğu görülür. Bu belgeler siyasî, askerî konulardan daha çok elçilerin ya da ziyaretçilerin ağırlanması, maaş bağlanması veya seyahatlerinde kolaylık sağlanması gibi konularla ilgilidir. Bunlardan başka, bazı yabancı devletlerin Buhâra yönetimine dair sıkıntıları ile ilgili, Osmanlı yönetimine başvurduklarını ve aracılık talep ettiğini gösteren belgeler de bulunmaktadır.⁴ Arşivde bulunan ve Buhâra'da tutuklanan İngiliz subayların serbest bırakılması ile ilgili olarak İngiliz devletinin ricasıyla, Osmanlı tarafının yazdığı mektuplar⁵ ve yine Buhâra'da tutuklanan üç İtalyan tüccarın⁶ Osmanlı padişahının yazılı isteği ile serbest bırakıldığını gösteren raporlar, Osmanlının Buhâra üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.⁷ Buhâra Hanları, İslâm Halifesine yani

sağlayınız. Bu hususta mektubumuz tarafınıza gönderilen elçimizle sizlere sunulmuştur..." (Saray 1994: 22).

¹ BO, Tarih: 1200 (Hicrî) Dosya No: 17 Gömlek No: 778 Fon Kodu: HAT.

"... Buharâ ahalisi candan sefere hazır ise de mesafenin uzaklığı mani olduğuna ve Buharâ rüseasından Molla Mir Seyyid Şüca'nın elçi olarak beş nefer hizmetkarlarıyla memalik-i Turan'ın Semerkand'ın ittifakıyla gönderildiğine..."

Bu belgeye göre, aradaki mesafe konu edilerek askerî yardımın mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

² Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kataloglarında 1851 yılına ait 13 dosya vardır. Bu belgeler, Buhâra'dan Osmanlı başkentine gelen elçilik heyeti ile ilgili belgelerdir. Elçi Nur Mehdi'nin padişaha getirdiği hediyeler, heyete bağlanan maaşlar, verilen armağanlar ve Buhâra hâkimine yazılan mektup bu belgelerin konularını oluşturmaktadır.

³ 1862 yılına ait 11 dosya bulunmaktadır. Bunların içeriği ise Buhâradan gelen Şeyhlerle ilgilidir. Diğer yıllarda ise 1 ile 6 adet arasında dosya olduğu tespit edilmiş olup, bunlar da çok Hac vazifesi için İstanbul'a gelen Hacılara yardım edilmesi (çoğunlukla maddî) ya da yolda karşılaştıkları sorunların giderilmesi için hazırlanmış iradelerdir.

⁴ İtalyanların ve İngilizlerin Osmanlı Devletine müracaatları.

⁵ Bu belgeler; BOA. Tarih: 25/Za/1256 (Hicrî), Dosya No: 8, Gömlek No: 388, Fon Kodu: İ..HR., BOA. Tarih: 29/Za/1256 (Hicrî), Dosya No: 8, Gömlek No: 391, Fon Kodu: İ..HR., BOA. Tarih: 03/Z /1256 (Hicrî), Dosya No: 8, Gömlek No: 399, Fon Kodu: İ..HR., BOA. Tarih: 01/C /1258 (Hicrî), Dosya No: 17, Gömlek No: 847, Fon Kodu: İ..HR., BOA. Tarih: 04/C /1258 (Hicrî), Dosya No: 17, Gömlek No: 849, Fon Kodu: İ..HR., BOA. Tarih: 08/C /1258 (Hicrî), Dosya No: 17, Gömlek No: 850, Fon Kodu: İ..HR., BOA. Tarih: 25/L /1259 (Hicrî), Dosya No: 23, Gömlek No: 1097, Fon Kodu: İ..HR., BOA. Tarih: 29/L /1259 (Hicrî), Dosya No: 24, Gömlek No: 1104, Fon Kodu: İ..HR..

⁶ 3 C. 1280 (15 Kasım 1863) BA. İrade - Hâriciye nr. 11667. (BDAB 1992: 30).

19 B. 1280 (01 Ocak 1864) BA. İrade - Hâriciye nr. 11751. (BDAB 1992: 30).

⁷ İngilizler, Halifenin Buhâralı yöneticiler üzerindeki etkisini düşünerek, İngiliz subayların serbest bırakılmaları için, Osmanlı padişahından aracılık yapmasını istemişlerdir. Sarayın müdahalesine rağmen, Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly Buhâra'da idam edilmişlerdir (Saray 1994: 46).

Osmanlı padişahına sadakatlerini bildirerek kendi hükümlerlerini onaylatmakta ve bölgede yaşayan Müslüman halka, halifeden alınan yetkiyle yönetildiklerini göstermekteydiler.¹ Osmanlı yöneticileri de muhatapları Buhâra Hanlarını kollamış ve bu hanların rakiplerinin Osmanlı Devletine yaptıkları tâbiyet başvurularını geri çevirmişlerdir.²

Aradaki coğrafi ve siyasi engellere rağmen, özellikle Rusya ile süren savaşlar sırasında Osmanlı Devleti ve Buhâra'nın devamlı irtibat hâlinde kaldığını görüyoruz. Ancak askerî konularda, mevcut durumu değiştirebilecek derecede bir alışveriş ya da yardımlaşmanın yapıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Buhâra Hanları, Osmanlı Devletinin sosyal, ekonomik konulardan daha çok, askerî açıdan kendilerine yardım etmesini istemiş, bunun yanında Osmanlı Devleti de Rusya'ya karşı hanlığı yönlendirmeye çalışmıştır. Her şeye rağmen, ilişkiler çok sıkı olmasa da, İslâmiyetin Osmanlı Devleti ile Buhâra Hanlığı arasında bir bağ oluşturduğunu, özellikle karşı taraftan İstanbul'a gelen hacıların, manevî bir köprü kurduklarını ve bu bağın devamlılığını sağladıkları söylenebilir.

1. 2. 2. Hîve (Harezmi) Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler

Hive Hanlığıyla Osmanlı Devleti arasındaki ilişki, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış olmakla beraber (Uzunçarşılı 1988: 147), hanlıklarla ilgili tespit ettiğimiz belgeler arasında bu Hanlıkla ilgili olanlar azdır.³ Bu belgeler askerî konulardan daha çok, sosyal konularla ilgilidir. Hîve'den gelen heyetler-elçiler, onların getirdiği hediyeler, padişah adına Hîve hanına yazılan nameler ve Hacca gitmek isteyen Hîvelilerin talepleri, bu belgelerin ana konularını oluşturmaktadır. Arşiv kataloglarında

¹ 1100 (1689) BA. Nâme-i Hümayûn Defteri, nr. 5, s. 119-124. Bu belge, Sultan II. Süleyman'a ve bağlılığını bildirerek askerî yardım teklifinde bulunan Buhâra Han'ı Seyyid Sübhan Kulu Han'a gönderilen nâme-i Hümayûndur (BDAB 1992: 18).

² 1125 (1713) BA. Hatt-ı Hümayûn, nr. 36547. (BDAB 1992: 19-20). Osmanlı Devleti, Orta Asya Türk Hanlıkları arasında, Buhâra Hanlığını öncelikli olarak muhatap kabul etmiş, diğer hanlıkları fazla dikkate almamıştır (Saray 1994: 31).

³ Varlığını en uzun süre sürdüren, en büyük bağımsız hanlık olan Hîve Hanlığı (Roux 2001: 381) ile ilgili olarak 1876'ya kadarki zaman dilimine ait 9 belge tespit edilmiştir.

tespit edebildiğimiz belgeler 1849 -1876 (H. 1265 -1292) tarihleri arasına ait olup, sene başına ortalama iki belge düşmektedir.¹

Osmanlı Devletinin 1683 yılında Rusya ile yaptığı savaş sırasında Hîve hanının yardım etmek için bizzat orduda yer almak istediğini bildiren mektubu, Hanlığın Osmanlı Devletine yaklaşma isteğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.² Hîve Hanları da, diğer hanlar gibi tahta çıkan Osmanlı padişahlarını, mektuplar göndererek kutlamışlardır. Bu kutlama mesajları, aynı zamanda bölgenin durumuyla ilgili bilgiler de ihtiva ettiğinden, yeni padişahın Orta Asya hakkında bilgilenmesini de sağlamıştır. Rusya'nın Asya'da ilerlemesi³ ile Hîve Hanları, Osmanlı Devleti ile müttefik olmak istemiş ve yazdıkları mektuplarla Rusya'nın pozisyonu hakkında Osmanlı yöneticilerine bilgi vererek, düşmanlarına karşı yardım talebinde bulunmuşlardır (Saray 2003: 214).⁴

1. 2. 3. Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler

Bu hanlıkla ilgili olarak arşiv kataloglarında birçok belgeye rastlanmıştır.⁵ Hokand Hanları da diğer hanların yaptıkları gibi Osmanlı sultanından, topraklarının tek yöneticisi olarak ilân edilmelerini talep ederek, bu şekilde bölgelerindeki tüm Müslüman unsurlar tarafından kabul görmeye çalışmışlardır. (H) 1254 (1838) tarihinde Muhammed Han'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen Zahid Hoca'nın verdiği rapor konuya iyi bir örnektir.⁶ Kazak ve Kırgız hanlarının Hokand hanını tanımaları için bir nâme-i hümayûn yazılmasını isteyen elçi, Muhammed Han'ın Deşt-i Kıpçak, Deşt-i Altay ve Fergana vadisinin hâkimi olarak ilân edilmesini talep eder. Ayrıca orduyu yeniden yapılandırmak ve eğitmek üzere iki piyade, iki topçu ve iki süvari subayı ister. Osmanlı

¹ Osmanlı Devletinin, muhatap olarak daha çok Buhâra Hanlığını seçtiğini daha önce belirtmiştik. Hîve Hanı Seyyid Ebûlgazi Bahadır Han, 1214 (1798) yılında Osmanlı padişahına gönderdiği bir mektupla, "Osmanlı Devletinin tâbilerinden biri olduğunu, buna rağmen 40 -50 seneden beri kendisine hiç bir emir gönderilmediğini, şayet bir emir gönderilir ise bunun memnuniyetle yerine getirileceğini bildirmiştir" (Saray 1994: 32).

² Arşiv kataloglarında göremediğimiz bu mektuba verilen yanıt ve Hîve Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler için bkz. (Uzunçarşılı 1988: 147 -148), (Gündoğdu 1995: 86 -87).

³ Rusya'nın Hîve topraklarına saldırıları için bkz (Mac Gahan 1995: 1 -269).

⁴ 22 Haziran 1848 tarihli bu mektuba Osmanlı Sultanı, 20 Ağustos 1848'de cevap yollamış ve kendilerinin Hîveli Müslümanların haklarıyla ilgilendiklerini, Hîvelilerin de Rusları tahrik etmemesi gerektiğini bildirmiştir (Saray 2003: 214 -215). Mektupların tam metinleri için bkz. (Saray 2003: 287 -292).

⁵ Hokand ile ilgili olarak 58 belge tespit edilmiştir.

⁶ BA. Hatt-ı Hümayûn, nr. 36565 A, 36565 (Saray 2003: 285 -286).

tarafı talepleri dikkate almakla beraber eğitmen subaylar Hokand'a gönderilmez (Saray 2003: 286).

Daha sonra yapılan ve Hokand hanının nümune olarak Osmanlı silahları istediğini gösteren yazışmalar, iki taraf arasındaki askerî ilişkileri göstermesi bakımından ilgi çekicidir.¹ Bu belgelere göre Hokand tarafının askerlerini, Osmanlı askerlerinin silâh ve kıyafetleri ile donatmak istediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine iki adet iğneli, iki adet de şişhaneli tüfekle askerî giysiler nümune olarak Hokand'a gönderilir. Bir başka ilginç belge de, İstanbul'da bulunduğu sırada ülkesi işgale uğrayan ve bu yüzden memleketine dönemeyen Hokand elçisine maaş bağlanması ile ilgilidir.² Geri kalan belgeler de daha çok İstanbul'a gelen elçilerin hediye, para verilerek ağırlanması, Hacca gidecek Hokandlılara kolaylık gösterilmesi konularını içeren karşılıklı yazışmalarla ilgilidir.

1. 2. 4. Kâşgar Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler³

Kâşgar Hanlığı ile ilgili olarak Osmanlı arşivlerinde birçok belge vardır. H. 1290 (1874) - H.1295 (1879) yılları, bu hanlık ile Osmanlı Devletinin en yoğun ilişki içinde bulunduğu dönem olduğundan bu yıllarla ilgili belgeler sayıca çoktur. H. 1295 (1879) yılından başlayarak Kâşgarla ilgili belgelerin azaldığını H. 1322'den itibaren ise iyice seyreltiğini görüyoruz. Bu hanlıkla Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin diğer hanlıklarla kıyaslandığında daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en önemli sebeplerinden biri hiç kuşkusuz, Yakup Han'ın Rusya ile değil de Çin ile düşman olmasıdır. Çin ile sınırı bulunmayan Osmanlı Devleti Kâşgar'a askerî yardımda bulunmaktan çekinmemiştir. Kırım savaşı sonrasında Rusya'nın doğrudan hedefi hâline gelen Türkistan Hanlıklarına - Rusya ile barış hâlindeyken- yapılacak herhangi bir askerî yardım, şüphesiz Osmanlı Devletinin başını ağrıtabilecek belki de savaş çıkmasına sebep olacaktı. Bu bağlamda -sonuçta işe yaramasa da⁴ -Çin'e rağmen Kâşgar'a askerî

¹ 27 Ca 1285 (15 Eylül 1868), BA. İrade-Hâriciye, nr. 13785 (BDAB 1992: 31), BOA. Tarih: 29/N/1276 (Hicrî), Dosya No: 431, Gömlek No: 82, Fon Kodu: A.}MKT. MHM.

² BOA. Tarih: 29/C/1283 (Hicrî), Dosya No: 33, Gömlek No: 1340, Fon Kodu: İ. MMS.

BOA. Tarih: 04/B/1283 (Hicrî), Dosya No: 367, Gömlek No: 68, Fon Kodu: A.} MKT. MHM.

³ H. 1271'de İstanbul'da basılan Kenan Beg Âsârı adlı eserin 1- 15 arası sayfalarında Kâşgar Hanına yazılan name-i hûmayunlar bulunmaktadır. Transkripsiyonu için bkz. (Âtîf 1998: 371 -381).

⁴ Aslında Çin bu dönemde oldukça sıkıntı içindeydi. Batılı devletlerin baskıları, Afyon savaşları (1840 -1842), T'ai P'ing ayaklanması (1848 -1864) ve Şensi, Kansu Tungan isyanı (1864 -1871), Çin'in bölgede tam kontrol sağlamasını engellemiştir (Huang 2005: 267). Bunlardan başka, Lorch Savaşı

yardım yollanmış ve ilişkiler sıcak tutulmaya çalışılmıştır. 1866 yılında *Muhammed Yakup Han* tarafından kurulan Kâşgar Hanlığının ömrü diğer hanlıklara göre daha kısa olmuştur. Rusya¹ ve İngiltere² ile dostluk ilişkisi kurabilmiş olan Yakup Han, Osmanlı sultanı ile de yakın ilişki kurmayı ihmâl etmemiştir. Bu sebeple, H. 1287 (1870) yılında Osmanlı tâbiyetine geçerek kendi konumunu güçlendirmek ve dış siyasette de avantaj elde etmek için, Yakub Bey adlı bir elçiye İstanbul'a göndermiştir (Arat 1977: 410).³ Bu elçinin talepleri sonucunda Kâşgar'a top, tüfek, askerî malzeme⁴ ile eğitmen olarak piyade, süvari ve topçu subayları gönderilmiştir.⁵ Yakup Bey elçi görevi ile 1875'de tekrar İstanbul'a gelmiş ve yine silâh ve askerî malzeme⁶ ile birlikte uzman Türk subaylarını⁷ da almaya muvaffak olmuştur (Arat 1977: 410).⁸ *Emir ul Mümin* ünvanı verilen ve sancak-ı şerif gönderilen Muhammed Yakup Han Osmanlı Sultanının tüm

(1857-1860), Nien Fei İsyanı (1851-1868), Yunnan İsyanı (1862)'da Çin'i uğraştıran başlıca sorunlardır (Uçmaz 1995: 31-32).

¹ Rusya ile yapılan görüşmeler anlaşma ile sonuçlanmış ve 8 Haziran 1872'de 5 maddelik bir antlaşma imzalanmıştır (Bekin 1971: 35).

² 2 Şubat 1874 yılında İngiltere ile geniş kapsamlı 21 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır (Bekin 1971: 35), (Âtîf 1998: 300).

³ Elçi Yakup Bey ile ilgili olarak, arşivdeki belgeler şunlardır;

BOA. Tarih: 27 / Ra / 1290 (Hicrî), Dosya No: 667, Gömlek No : 4654, Fon Kodu: İ..DH.,
BOA. Tarih: 19 / R / 1290 (Hicrî), Dosya No: 259, Gömlek No: 15524, Fon Kodu: İ..HR.,
BOA. Tarih: 19 / R / 1290 (Hicrî), Dosya No: 456, Gömlek No: 91, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 28 / Ca / 1290 (Hicrî), Dosya No: 459, Gömlek No: 61, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 02 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 670, Gömlek No: 46685, Fon Kodu: İ.. DH.,
BOA. Tarih: 07 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 260, Gömlek No: 15546, Fon Kodu: İ.. RH.,
BOA. Tarih: 09 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 460, Gömlek No: 48, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 13 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 460, Gömlek No: 87, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 13 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 460, Gömlek No: 90, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 18 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 461, Gömlek No: 52, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 29 / C / 1291 (Hicrî), Dosya No: 264, Gömlek No: 15817, Fon Kodu: İ.. HR.,

⁴ BOA. Tarih: 19 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 461, Gömlek No : 62, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 18 / B / 1290 (Hicrî), Dosya No: 463, Gömlek No : 67, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 21 / B / 1290 (Hicrî), Dosya No: 463, Gömlek No : 96, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,
BOA. Tarih: 30 / Za / 1299 (Hicrî), Dosya No: 42, Gömlek No : 79, Fon Kodu: Y..EE..

⁵ Bu subaylar, Yusuf, Çerkes Yusuf, Binbaşı İsmail Hakkı, Zaman bey, adlı kişiler ve askerlikten emekli dört gönüllüdür (Âtîf 1998: 317).

BOA. Tarih: 18 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 671, Gömlek No : 46753, Fon Kodu: İ..DH.,
BOA. Tarih: 19 / C / 1290 (Hicrî), Dosya No: 461, Gömlek No : 62, Fon Kodu: A.}MKT..MHM.,

⁶ Gönderilen askerî malzeme Mehmed Âtîf Efendi'nin *Kaşgâr Tarihi* adlı eserinde detaylı olarak verilmiştir.

⁷ Topçu kolağası Ali, kapsül üretimi uzmanı yüzbaşı Ali ve İstihkâm yüzbaşı Kâzım beyler (İA 1977: 410), (Âtîf 1998: 302). BOA. Tarih: 06 / R / 1327 (Hicrî), Dosya No: 91, Gömlek No: 28, Fon Kodu: Y..EE..

⁸ BOA. Tarih: 17 / Ra / 1292 (Hicrî), Dosya No: 700, Gömlek No: 49016, Fon Kodu: İ..DH.,
BOA. Tarih: 27 / R / 1292 (Hicrî), Dosya No: 701, Gömlek No: 49054, Fon Kodu: İ..DH.,
BOA. Tarih: 24 / C / 1292 (Hicrî), Dosya No: 705, Gömlek No: 49343, Fon Kodu: İ..DH.,
BOA. Tarih: 14 / Ca / 1293 (Hicrî), Dosya No: 723, Gömlek No: 50480, Fon Kodu: İ..DH.,
BOA. Tarih: 29 / Z / 1293 (Hicrî), Dosya No: 1, Gömlek No: 17, Fon Kodu: Y..PRK.HR.,
BOA. Tarih: 14 / S / 1294 (Hicrî), Dosya No: 273, Gömlek No: 16500, Fon Kodu: İ..HR.,
BOA. Tarih: 20 / Ra / 1294 (Hicrî), Dosya No: 273, Gömlek No: 16526, Fon Kodu: İ..HR.,

desteğini alarak topraklarını korumaya ve hanlığı geliştirmeye çalışmıştır (Saray 2003: 232-233).¹ Ancak onun çabaları da sonuç vermemiş ve ülkesi Çin orduları tarafından işgale uğramıştır.

1876 tarihine kadar olan dönemde Osmanlı Devleti ve Türkistan hanlıkları arasındaki ilişkilerin akışı yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Ancak 1877'den itibaren hem Osmanlı sultanı değişmiş, hem de Orta Asya'daki jeopolitik durum farklılaşmıştır. Bu durum doğal olarak Osmanlı Devletinin Orta Asya'ya yönelik siyasetini de değiştirerek farklı bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. Uluslararası ilişkilerin, dengelerin ve büyük devletlerin bu değişimde hiç şüphesiz etkisi büyüktür. Ancak tahta çıkan II. Abdülhamid Han'ın uygulamaya çalıştığı politika da, Orta Asya'nın ve bölgede yaşayan Türk soylu halkların kaderini etkilemiştir. Bu bakımdan, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devletini kısaca incelemek yerinde olacaktır.

1. 3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı Devletinin 34. Sultanı II. Abdülhamid, Osmanlı hanedanı içinde yönetim anlayışı, siyasî tavırları ve yaşantısıyla en çok tartışılan kişi olmuştur.² Özellikle Batılı siyasetçiler ve bilim adamları tarafından, Pan-İslâmizm fikrinin yaratıcısı, uygulayıcısı olarak tanımlanan II. Abdülhamid, karşıtlarına göre Kızıl Sultan, taraftarlarına göre de Ulu Hakan'dır (Koloğlu 1998: 7,9). 1876-1909 yılları arasında 33 yıl ülkeyi yöneten II. Abdülhamid'in, Osmanlı Devletini Büyük Güçlerin saldırılarından koruyabilmek ve ülke sınırları içinde baş gösteren etnik kökenli ayrılıkçı hareketleri etkisiz kılmak için uyguladığı siyasette başarılı olduğunu, böylece kendi hükümdarlığı süresince devletin dağılmasını engelleyebildiğini söylemek mümkündür. Onun uyguladığı siyaseti incelemeden önce, tahta çıktığı dönemi ve şartları, yani ona kalan mirasın ne olduğunu iyi anlamak gerekir.

¹ Sultan Abdülaziz'in gönderdiği malzeme ve Emir ünvanı, Kaşgâr'a ulaştıktan sonra Osmanlı sultanı adına hutbe okunmuş ve para bastırılmıştır. Bastırılan paranın örnekleri İstanbul Arkeoloji müzesinde bulunmaktadır (Bekin 1971: 117), 15 S. 1294 (1 Mart 1877). BA. İrâde-Hâriciye, nr. 16500 (BDAB 1992: 35,142).

² Onun döneminin en ilgi çeken konularından biri de, günümüzde hâlâ tartışılmakta olan, İttihâd-ı İslâm veya Pan-İslâmizm politikasıdır (Ocak 1999: 72). Padişah II. Abdülhamid ve İslâmcılığı ile ilgili olarak, son yıllarda ülkemizde yayımlanmış eserler, kaynakça kısmında verilmiştir.

II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden önceki duruma kısaca değinecek olursak; Viyana yenilgisini takip eden süreçte, sürekli toprak kaybeden, parçalanmaya karşı koyamayan Osmanlı Devleti, güçlü Batılı devletler arasında rekabet yaratarak tüm Avrupa diplomasisini Şark Meselesi¹ adı altında meşgul edecekti. Bu mesele, aynı zamanda iki siyasetin birbiriyle çarpışması, yani Osmanlı topraklarında Rusya'nın yayılma siyaseti ile Avrupa devletlerinin koloni siyaseti arasındaki rekabetti (Sagay 1970: 70). Osmanlı Devletini, Rusya'nın saldırı ve baskılarından korumak için yapılan Kırım savaşının² sonunda, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşmasıyla, Osmanlı Devletinin Avrupalılığı -sözde- tastiklenmiş (Anderson 2001: 163) ve 15 Nisan'da imzalanan ilâve bir antlaşmayla da, toprak bütünlüğü -en azından bir süreliğine- Büyük Güçler tarafından garanti altına alınmıştır (Eraslan 1992: 38).

Batılı devletlerin, 19. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devletine yönelik oluşturdıkları politikalarında, temel dayanakları güç dengesidir (Tuncer 2000: 95). Her devletin Osmanlı topraklarında kendi özel kaygıları ve özel ilgi alanları vardı, bu bağlamda kimi zaman Osmanlı topraklarına hücum eden Batılı devletler, kimi zaman da düşmanlarına karşı Osmanlı Devletine yardım etmişlerdir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devletini paylaşamadıkları gibi, hiçbirisi diğerinin de bu topraklara sahip olmasına razı olmamıştır (Kurat 1986: 10).

Osmanlı yöneticileri, ülkeyi içinde bulunduğu zayıf durumdan kurtarmak ve sanayi kapitalizmiyle birlikte hızla ortaya çıkmakta olan dünya pazarının meydan okumalarına dayanmak için, yenileşme hareketlerine girişmişlerdir (Ahmad 1999: 6). Batılıların da talep ve teşviği ile hazırlanan, Tanzimat-ı Hayriye ve Islahat Fermanı'nın ilân edilmesi, hep bu çabaların sonucunda olmuştur. Bu şartlar altında 31 Ağustos 1876'da, padişah V.

¹ İlk olarak 1815 Viyana kongresinde, Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamakta olan Hristiyan halkın durumu için kullanılan bu politik terim, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması ve 20.yüzyılda da İmparatorluğun tüm topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmıştır (Karal 1988: 204).

² Kırım savaşının başlaması, Rus ordularının 23 Temmuz'da Prut nehrini aşarak Tuna Prensliklerine saldırıp, Bükreş'e girmeleri üzerine olmuştur. İngiltere ve Fransa diplomatik girişimleri sonuç vermeyince, kendi Doğu politikaları doğrultusunda hareket ederek, 4 Ekim 1853'de Rusya'ya savaş ilân eden Osmanlı Devletinin müttefiki olarak, 27 -28 Mart 1854'de Rusya'ya savaş açtılar. 14 Eylül 1854'de, savaşa adını da verecek olan Kırım yarımadasındaki Sivastopol yakınlarına, 50.000 asker çıkarılmasıyla savaş başlamış oldu. Fransa ve İngiltere'nin, Rusya'nın Güney'e inmesini engellemek için katıldığı savaş, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile son bulmuştur (Uçarol 1995: 200 -204).

Murat'ın yerine Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid, Kanunu Esasi'nin ilân edileceği konusunda sadrazam Midhat Paşa'ya güvence vermiş (Karal 1988: 1-3) ve imparatorluk topraklarındaki yenilik hareketlerine uygun bir tavır içinde olmuştur (Anderson 2001: 237).

Bu sırada Sırbistan-Karadağ ile savaş hâlinde olan Osmanlı İmparatorluğu, 31 Ekim'de İstanbul'daki Rus sefirinin verdiği ultimaton sonucunda, zafer elde etmek üzere olduğu savaşı bırakmak zorunda kalmıştır. Balkanlardaki durumu görüşmek ve Rusya'nın tek taraflı müdahalesini engellemek üzere Paris Antlaşmasında imzası bulunan Avrupalı güçler, bir konferans düzenlemeye karar vermişlerdir. Osmanlı tarafıyla Rusya'nın da katılımıyla İstanbul'da toplanan konferans, Osmanlı tarafının, 23 Aralık'ta Kanuni Esasi ve Meşrutiyet'in ilânı ile, var olan sorunların kendiliğinden çözüleceği yolundaki beyanları ve muhataplarının tekliflerini reddetmesi üzerine, başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Karal 1988: 28-39). Bunun üzerine 31 Mart 1877'de, Londra'da toplanan Batılı devletler aralarında anlaşarak, imzaladıkları protokol ile Osmanlı Devletini Rusya karşısında yalnız bırakmışlar, Rusya da bu fırsatı kaçırmayarak 19 Nisan 1877'de, Osmanlı Devletine savaş ilân etmiştir (Uçarol 1995 : 332, 337). Savaşın, Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlanmasıyla taraflar önce 31 Ocak 1878'de, Edirne Mütarekesini, ardından da Osmanlı tarafına ağır şartlar kabul ettiren ve Avrupa'da da dengeleri değiştirebilecek maddeler içeren Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşmasını 3 Mart 1878'de imzalamışlardır (Shaw 1983: 236).

Bu durum karşısında başta Almanya ve İngiltere olmak üzere Batılı devletler araya girerek, 13 Haziran- 13 Temmuz arasında Berlin Kongresini toplamış ve Ayestefanos Antlaşması'nın maddelerini değiştiren, yeni bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmadan sonra, İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik politikalarını terk ettiği görülmektedir (Sander 1995: 230).¹ Avusturya-Macaristan 1878'de Bosna-Hersek'e yerleşmiş, İngiltere de, 4 Haziran 1878 Kıbrıs Anlaşması ile Kıbrıs'ı, 1882'de de Mısır'ı işgal etmiştir (Anderson

¹ 64 maddelik Berlin Kongresinin en önemli maddeleri için bkz (Uçarol 1995: 353). İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü politikası için bkz. (Bağış 1999: 45 -54), (Kent 1999: 199-238).

2001: 256 -257). Fransa da 12 Mayıs 1881’de, Tunus’u işgal ederek himayesi altına almıştı.

II. Abdülhamid’in yönetime geldiği sırada ve takip eden yakın dönemde karşı karşıya kaldığı durum, onu ülkeyi ayakta tutmak için farklı müttefikler bulmaya itmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile sınırı bulunan, askerî, siyasî, ekonomik bakımdan üstün vaziyetteki Rusya, devletin varlığı için en büyük düşman durumundaydı. İngiltere, Fransa ve Avusturya’nın Osmanlı Devletini yalnız bırakması, Batılı bir başka güç olan Almanya ile Osmanlı Devletini yakınlaştırmıştır (Eraslan 1992: 185). Ayrıca Uzak Doğu’da, Batılı devletler tarafından sıkıştırılan Japonya da, yaptığı yenilik hareketleriyle güçlenmeye başlamış ve en büyük rakibi Rusya’ya karşı müttefik aramaya koyulmuştur. Dönemin Japon devlet adamları nüfusu, coğrafi büyüklüğü ve Rusya ile olan sorunlarını göz önüne alarak, Osmanlı Devletini olası bir müttefik olarak görmüş ve işbirliği arayışı ile yakınlaşmaya çalışmışlardır.¹

Bu şartlar altında Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, düşmanlarını kızdırmadan baskılarını azaltacak, hatta onları etkisiz bırakacak yeni bir politika uygulamak zorunda kalmıştır. Onun çözümü, Büyük Güçlere karşı denge politikası izlemek ve dünya Müslümanlarının Halife’ye bağlılığını güçlendirmek suretiyle, gerektiğinde Batılıların baskılarına karşı İslâm âleminin ortak tavır almasını sağlayacak bir politikayı uygulamaya çalışmak olmuştur (Çabuk 2004: 303). *İttihâd-ı İslâm (İslâm Birliği)*² ifadesiyle tanımlanan bu politika, II. Abdülhamid dönemiyle sonrasında bazı Müslüman ideologlar tarafından şekillendirilerek yönlendirilmeye çalışılmış ve etkileri günümüze kadar uzanan siyasî bir anlayış, dünya Müslümanları arasında yerleşmiştir.

Dinî ve geleneksel anlamda Müslümanlar arasında var olan, Müslüman kardeşliği anlayışı, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yavaş yavaş siyasî bir anlam kazanmaya başlamıştır.³ Hiç şüphesiz, Müslümanların zihnindeki anlayışın farklılaşarak, ideolojik

¹ Japonya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin başlangıcı ve seyri, II. bölümde anlatılmıştır.

² II. Abdülhamid’in tahta çıkmasından önce olgunlaşmaya başlayan bu fikir, iktidarı sırasında II. Abdülhamid tarafından da benimsenmiş, II. Meşrutiyetten sonra ihyâ ve ıslâh çizgisinde bir İslâm düşüncesi şeklinde tanımlanmakla beraber modernist bir toplum ve devlet yönetimi projesi olarak Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür (Türküne 2001: 60).

³ İttihâd-ı İslâm, siyasî bir anlam kazanmadan önce de, Müslümanlar arasında Kur’ân-ı Kerim ve hadislere dayandırılarak zaten yaşatılmaktaydı (Özcan 2001: 470).

bir yapı kazanmasının en önemli sebeplerinden biri, gelişmiş Avrupa devletlerinin -ki bunların hepsi Hristiyanı-, özelde Osmanlı Devletine, genelde İslâm âlemine yönelik takındıkları saldırgan tutumdur. Müslümanları geri kalmışlıktan, Batılı devletlerin baskısından kurtarmak için, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilen bu ideoloji, ilk defa *Yeni Osmanlılar*¹ arasında gündeme gelmiştir. Onlara göre, İslâmın özünde var olan birlik ve kardeşlik ruhunun, Osmanlının temsil ettiği hilâfet kurumu etrafında, modern anlamda siyasî bir ideoloji olarak formüle edilmesi gereklidir (Türköne 2001: 60).²

Yeni Osmanlıların İslâmcılıkla ilgili ifadeleri, edebî eserlerden ziyade fikir yazılarında yer almıştır (Okay 2001: 70). İlk olarak, Hürriyet Gazetesi'nin 10 Mayıs 1869 tarihli sayısında, Nâmık Kemal tarafından kullanılmış olan *İttihâd-ı İslâm* kavramı, Yeni Osmanlıların diğer yayın organlarında, özellikle Bâsiret³ Gazetesinde tartışılmıştır (Özcan 2001: 470).⁴ Batılı Milliyetçi akımlardan etkilenen bu yeni hareket, Müslümanların birlik hâlinde davranarak yenileşmesi, ileri gitmesi ve Batılı devletlerin boyunduruğundan kurtulmasını amaçlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, II. Abdülhamid de bu hareketten esinlenmiş⁵, halife olarak Müslümanların arasındaki bağları güçlendirmek ve olabildiğince hilafet çatısı altında örgütleyerek yeni bir denge unsuru yaratmaya çalışmıştır.

Özellikle Rusların saldırılarından kurtulmak için, İslâmiyetin birleştirici yönünden yararlanma fikrinin güçlenmesinde, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının etkili olduğu düşünülebilir. Savaş başlayınca, Rus idaresi altında bulunan Kafkasya'daki Müslümanlar (Çerkesler, Abazalar ve diğer Müslüman Kafkas halkları), Osmanlı topraklarından gönderilen silahlı akrabaları tarafından ayaklandırılmış ve Rus

¹ Yeni Osmanlı (Jön Türk, Genç Türk) hareketinin oluşumu, fikirleri, amaçları için bkz. (Berkes 2004: 271 -309), (Ramsaur 2004: 17-135), (Mardin: 2004). Dönemi inceleyen çalışmalarla ilgili olarak hazırlanmış detaylı kaynakça için bkz. (Shaw 1982: 525 -538).

² Yeni Osmanlılar hareketi İslâmcılığın yanında, Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi akımları da barındırıyordu.

³ Osmanlı-Müslüman siyasî görüşüne uluslararası bir boyut getirmek için çıkarılan Basiret Gazetesi, zamanının en çok okunan halkçı gazetesi olmuştur (Karpat 2001: 218). Hürriyet ve İbret gazeteleri de, İttihâd-ı İslâm konusunu işleyen diğer gazetelerdendir.

⁴ Yeni Osmanlıların devlet yönetimi, Avrupa'ya ve İslâma bakışı için bkz. (Türköne 1994).

⁵ Anlaşıldığı kadarıyla II. Abdülhamid, bu akımı tamamen olduğu gibi kabullenmemiş, fakat kendi kontrolü altında yeniden biçimlendirmeye çalışmıştır. Çünkü II. Abdülhamid, zamanı geldiğinde İttihâd-ı İslâm deyiminin bile kullanılmasını yasaklamıştır (Türköne 1994: 175).

ordusunun bölünmesi sağlanarak, cephedeki Rus ileri harekâtı durdurulmak istenmiştir. Bu durum, gelecek için Osmanlı yöneticilerinde ümit yaratmış ve Müslümanların bu dayanışma gücünden yararlanılabileceği fikrini güçlendirmiş olmalıdır.¹ Dönemin Osmanlı Devletinin maddî ve siyasî durumu, böylesi büyük bir organizasyonu gerçekleştirmeye müsait olmasa da, aslında fikir hiç de mantıksız değildir. Rusya'da, sadece Kafkaslarda değil İdil, boyunda ve Türkistan'da da milyonlarca Müslüman bulunmaktaydı. Kafkas Müslümanlarının Ruslara karşı ayaklanmaları, diğer Müslüman unsurların da gerektiğinde düşmanlara karşı kullanılabileceği fikrini vermiş olmalıdır. Öte yandan, Rus yayılmasına karşı Türkistan Hanlıklarının yardım ve işbirliği talepleri de, Osmanlı yöneticileri tarafından dikkate alınmıştır (Kurat 1990: 93-96). İşte bu şartlar altında, İttihâd-ı İslâm (İslâm Birliği) ya da Batılıların verdiği isimle, Pan-İslâmizm fikri bir kere daha canlanmaya başlamıştır. Pan-İslâmizm akımının, padişah II. Abdülhamid tarafından organize edilerek, sistemli bir şekilde Müslüman olmayan devletlere karşı bir silah olarak kullanıp kullanmadığı konusu hâlâ tartışma konusudur (Ocak 1999: 72). Ancak şurası gerçek ki, İslâm Birliği fikri sadece ortaya çıktığı dönem içinde değil, 20. yüzyılın başlarında da özellikle Asya kıtasında taraftar bulmuş, yabancı güçler de bu durumdan yararlanmaya çalışmışlardır. Konuyu daha iyi anlayabilmek için, II. Abdülhamid dönemindeki, İslâmcı faaliyetleri kısaca incelemek ve Pan-İslâmizm konusuna değinmek gerekmektedir.

1. 3. 1. Pan İslâmizm Meselesi

Osmanlı Devleti, Batıda ve Doğuda kazandığı zaferlerle dünyanın sayılı güçleri arasına girerken, aynı zamanda İslâm âleminde de lider durumuna gelmişti. Ancak özellikle 19. yüzyıldan, itibaren Osmanlı Devletinin Büyük Güçlerin baskı ve saldırıları karşısında direncini yitirmesiyle, sadece Halife'nin toprakları değil, Asya kıtasındaki diğer Müslüman halkların toprakları da yavaş yavaş Hristiyan Batılı devletlerin eline geçmeye başlamıştır. Bu durum, doğal olarak Müslüman aydınlar arasında büyük bir korku,

¹ Daha önce de Kafkaslar'da Müslüman halk, özellikle Osmanlı-Rus mücadeleleri sırasında Şeyh Şamil örneğinde olduğu gibi ayaklanmıştır. Bir başka konu da, Rus işgalinden kaçan büyük bir Müslüman nüfusun Anadolu'ya gelmesidir. Bu göç dalgasıyla, Osmanlı topraklarındaki Hristiyan nüfus yüzde 40'dan yüzde 20'ye inmişti. Müslüman nüfusun artmasına rağmen bu nüfus etnik, kültürel bakımdan homojen değildi. Arnavut, Arap gibi Müslümanların tebanın etnik ayrımcılık yapmalarını önlemek, bir başka deyişle "*Müslüman Devlete uygun bir Müslüman Millet*" ortaya çıkarmak istenmiştir (Çetinsaya 1999: 385). Ülke sınırları içindeki İslâmcı faaliyetleri, bir de bu açıdan değerlendirmek gereklidir.

endişe ve üzüntü yaratmıştır. Yoğun bir Müslüman nüfusa sahip olan Hindistan, Mısır, Türkistan, Kafkasya ve Balkanların Batılılarca işgal edilmesi, ayrıca Türk idaresindeki Hristiyan halkların isyanları, Müslüman aydınları kurtuluş çareleri konusunda düşünmeye itmiştir. Cemaleddin Afganî¹ gibi aydınların bu konudaki faaliyetleri rağbet görmüş ve tüm Müslümanların birlik hâlinde davranması düşüncesi, yavaş yavaş geleneksel anlamından sıyrılarak, ideolojik bir yapı kazanmaya başlamıştır. Daha sonra bu ideolojik yaklaşımın, Osmanlı sınırları içinde ve diğer Müslüman topraklarında, fiili olarak örgütlenerek -çok etkili olmasa da- siyâsi bir hareket hâlini aldığı görülür. Batılı kaynaklarda Pan-İslâmizm² olarak tanımlanan bu hareketin kurucusu ve en önemli uygulayıcısı olarak Osmanlı padişahı II. Abdülhamid gösterilmektedir.³ 1870'lerden başlayarak Batı (Hristiyan) yayılcılığı karşısında İslâm dünyasında gelişen dinî-millî duyguları tanımlamak için kullanılan Pan-İslâm tâbirini ilk olarak kimin, ne zaman kullandığı konusunu açık değildir (Özcan 1997: 34).⁴

Pan-İslâmizm veya diğer adıyla İttihad-ı İslâm akımının kurucusu ve baş organizatörü olsun ya da olmasın, II. Abdülhamid'in Müslümanların Birliği fikrini, Osmanlı Devletinin bekaası için yeri geldiğinde kullandığı ortadadır.⁵ Ancak ortada belli stratejisi ve maddî kaynakları bulunan, ideolojik olarak inanmış kadroları olan bir Pan akımından bahsetmek mümkün gözükmemektedir (Mardin 2004: 72), (Çetinsaya 1999: 383, 384). Saydığımız bu unsurlar mevcut olsaydı, belki de sömürgecileri sıkıştırabilecek bir hareket tarzı tüm İslâm âleminde kabul görebilirdi. Gerçekten de nüfus göz önüne alındığında, gerek Osmanlı sınırları içinde yaşayan ve gerek Asya ile Kuzey Afrika'da Rusya, İngiltere, Fransa, Çin gibi devletlerin idâresi altında bulunan Müslümanların ortak hareket edebilmesi hâlinde, her türlü saldırıyı bertaraf etme

¹ Bir eylem adamı, bir ihtilâlcı olan Cemaleddin Afganî, modern dünyanın meydan okumaları karşısında canlanan Müslüman aydın kesim içinde ismi en fazla tartışılan kişidir. Afganî'nin İslâmcı fikirleri ve faaliyetleri ile ilgili kısa ama detaylı bilgi için bkz. (Türköne 1994: 19 -101).

² Pan hareketleri, birbirlerine ırk, dil, kültür, bazende coğrafi yakınlık gibi bağlarla bağlı grupların dayanışmasını kuvvetlendirmeyi amaçlayan siyâsi ve kültürel hareketler olarak kabul edilmektedir (Eraslan 2003: 221).

³ Bu durum onun, dinî kimliğini de öne çıkararak Müslümanlara yaklaşmasından kaynaklanmış olmalıdır. II. Abdülhamid ve Pan-İslâmizm faaliyetleri konusunun tartışıldığı, son yıllarda ülkemizde yapılmış çalışmalar kaynakça bölümünde verilmiştir.

⁴ Pan-İslâm tabirinin Batı'da ilk olarak ne zaman kullanıldığı konusunda bkz. (Türköne 2003: 34, 35).

⁵ Pan-İslâmik faaliyetlerin organizasyonu, malî yapısı, kadroları, operasyonları, sonuçları ve ne kadar başarılı olduğu konusunda fazla belge yoktur. Ancak görülen odur ki, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki dönemde bu akım toprakları sömürgeci devletler tarafından işgal edilmiş birçok Müslüman aydın tarafından bir kurtuluş yolu olarak görülmüştür.

gücüne sahip olduğu düşünülebilir. Ancak ortada Batılıların korktukları ölçüde bir organizasyon olmasa da, Müslümanları yakınlaştırmayı ve olabildiği ölçüde halife etrafında toplamaya amaçlayan bir hareket olduğu da inkâr edilemez.

II. Abdülhamid'in Halife'nin gücünü ve saygınlığını artırma yolundaki önlemleriyle, hilafetin merkezi olduğu gibi, fikir adamlarını da barındıran İstanbul, bir anlamda İttihâd-ı İslâmcıların da merkezi olmuştur. Kimi zaman sarayın da desteği alınarak, İslâm dünyasına yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmak üzere matbaalar kurulmuş¹, ayrıca kitap ve gazeteler² yayımlanarak Müslümanlar arasında fikir birliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bundan başka Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelere gönderilen özel görevlilerle de halifeye bağlılık, Müslüman kardeşliği ve anti-Batı propagandaları yapılarak halk örgütlenmeye çalışılmıştır (Landau 2001: 86). Bu tip faaliyetlerin yanı sıra bazı derneklerin de kurulmaya başlandığı görülmektedir. İstanbul'da kurulan *Cemiyet-i İhyâ-yı İslâm*³ ve *Memâlik-i İslâmiyye Coğrafya Cemiyeti*⁴ bu türden derneklere örnek olarak verilebilir (Özcan 1997: 49). Ülke sınırları dışında da, özellikle Müslümanların yoğun olduğu bölgelerde temsilcilikler⁵ açılmış ve heyetler gönderilerek⁶ halkla yakınlık kurulmaya çalışılmıştır. Bu faaliyetlerin hepsi Batılılar tarafından, Pan-İslâmcı faaliyetler olarak değerlendirilmiş ve engellenmeye çalışılmıştır.

¹ Ahmed Fâris el-Şidyak tarafından kurulan El-Cevâ'ib matbaası örnek olarak verilebilir. El-Şidyak, 31 Mayıs 1861'den itibaren El-Cevâ'ib adlı gazeteyi de yayımlamıştır. El-Cevâ'ib'de basılan gazete ve kitaplar, Osmanlı topraklarının yanı sıra Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Hindistan, Çin gibi ülkelerde yaşayan Müslümanlar tarafından ilgiyle takip edilmiştir (Polat 2004: 87).

² *Basîret*, (Türkçe-Fransızca), *Malumât* (Türkçe), *Peik İslâm* (Urduca), *El-Cevâib* (Arapça), *Nibras el-Maşârîga* ve *'l-Mağariba* (Arapça).

³ Bu derneğe göre İslâm dünyasının temel sorunu, eğitimle ilgilidir ve her şeyden önce, okuma yazma bilen kişi oranının artırılması gerekmektedir (Özcan 1997: 49).

⁴ Dârülfünun başmüderresi Hoca Tahsin Efendi tarafından kurulan bu dernek, Asya, Afrika ve Okyanusya'da İslâmiyeti yayma amacıyla kurulmuştur (Özcan 1997: 49). Resmî bir cemiyet olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'de Pan-İslâmcı işleve sahiptir. Ayrıca İttihad-ı Muhammediye Fırkası da, bu tip oluşumlardandır (Landau 2000: 71, 77), (Özcan 2001: 475).

⁵ Hindistan'ın Kalküta ve Bombay'da daha önce açılan konsolosluklardan başka Karaçi'de açılan konsolosluk örnek olarak verilebilir (Özcan 1997: 144, 147).

⁶ Çin Müslümanlarına gönderilen heyetler (Sırma 1998: 133,134) ve Güney Asya üzerinden Japonya'ya gönderilen Ertuğrul Fırkateyni gibi.

1. 3. 2. Yeni *Welt Politik*'in Önemli Silahı; Pan İslâmizm ve Büyük Güçler

İslâm Dünyasını paylaşmış ve sömürge düzenlerini koruma telaşındaki Avrupalı güçler, adından başka fazla somut etkisi olmayan Pan-İslâmizm kavramından korkmuşlardır. Müslümanların sömürgecilere karşı seslerini çıkarmaya başlamaları ve sistemli-senkronize olmasa da İslâm Birliği yönündeki bazı faaliyetleri, hilâfeti kullanarak Müslüman tebalarını itaat altına almaya artık imkân bulamayan Fransa, Rusya ve İngiltere tarafından endişe ile karşılanmış, bu devletler hem hilâfeti hem de İslâmcılığı tehlike olarak görmeye başlamışlardır (Karpat 2001: 255).¹ Karşı bir hamle olarak İngilizler, İstanbul'daki halifenin gücünü zayıflatarak hilâfeti kendi kontrollerindeki topraklara taşımak için propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Buna göre halife Kureyş kabilesinden bir Arap olmalıydı ve İngilizlerin teklifi, Mısır Hidivi Tevfik Paşa idi.² İngilizlerin -kendi halife adaylarını seçtirememiş olsalar da- yaptıkları propagandalarla halkın aklını karıştırmayı başardıkları ve Arap milliyetçiliğini körükleyerek uzun vadede başarılı olduklarını söylemek mümkündür (Kocabaş 1995: 243-244).

İngiliz hükûmetinin bu derece çekinmesinin en önemli sebeplerinden biri hiç kuşkusuz 1857 Hindistanda meydana gelen sipâhi ayaklanmasıdır.³ Bu ayaklanmanın içinde Müslümanların da olması ve hatta elebaşlarının bazılarının ayaklanmadan sonra kaçarak İstanbul'a gelmeleri, İngilizleri endişelendirmiştir. Fatih semtindeki Hindî Tekkesinde kalan bu Hint Müslümanlarının Babîâlî'den maddî yardım da almaları onları daha da şüphelendirmiştir (Özcan 1997: 120).⁴ Bundan başka İngilizler, Hac zamanı kargaşalık

¹ İslâmcı yazıların da yer aldığı El-Cevaib gazetesi, İngiltere yanlısı yazılar yayımladığı için İngiliz hükûmeti tarafından satın alınarak Hindistan'a gönderilmiş ve Doğu politikasında propaganda amacı ile kullanılmıştır. Fransa ise, Müslümanların aklını karıştırdığı iddiasıyla gazetenin Cezayir'de satılmasını yasaklamıştır (Eraslan 1992: 151).

² İngilizler daha sonra Abbas Paşa'yı Halife adayı olarak ortaya sürmeye kalkmışlarsa da, bu çabaları işe yaramamıştır (Eraslan 1992: 300-301).

³ Önce bir grup askerin baş kaldırışı olarak başlayan hareket kısa zamanda ülkeye yayılmış ve Hindistan'ı İngilizler'den kurtarmaya yönelik bir isyana dönmüştür (Özcan 1997: 24).

⁴ Özellikle Hindistan ve Mısır Müslümanlarının olası bir ayaklanmasından korkan İngiliz yetkililer bu endişelerini Londra'ya da bildiriyorlardı. Hindistan genel valisi Lytton'un Londraya yazdığı raporundaki satırlar endişesini açıkça ortaya koymaktadır;

"... eğer yarın 30.000 Rus sınırı geçip bize saldırırsa karşı koymak için rahatlıkla Hindistan Müslümanlarına güvenebiliriz. Fakat eğer üç tane Türk, sultandan bir mesajla Bombay'a gelse ve Müslümanları Britanya hükûmetine karşı cihada çağırırsa, bütün Müslümanlar (isteksizde olsalar) bu çağrıya uyarlar".

Lytton Kraliçe'ye yazdığı bir başka mektupta da şöyle diyor:

çıkarak Hac yolunun güvensiz olduğu, Müslümanlar arasında ayırım yapıldığı dedikodusunu işleyerek, Müslümanlar arasında nifak tohumları ekmeye çalışmışlar, ayrıca bazı Arap ileri gelenlerini para ile satın alarak propagandalarında kullanmak yoluna gitmişlerdir (Eraslan 1992: 266-269).

Osmanlı Devletinin sistemli bir şekilde Güney Asya Müslümanlarını kışkırttığından şüphelenen bir başka devlet de Hollandaydı.¹ Hollandalı yöneticiler kendileri telaşa düştükleri gibi İngiliz hükûmetini de evhamlandırıyorlardı. Hollanda dışişlerinin 1880’de İngiliz dışişlerine bildirdiğine göre; Osmanlılar, Endonezya ve Hindistan Müslümanlarını ayaklandırmaya yönelik bir plân içindeydiler ve hacılar bu plânda önemli bir yer tuttuğundan, Mekke’de göz altında tutulmalıydılar (Özcan 1997: 125). Hollandalılar Osmanlı Devletinin Güney Asya’da temsilcilikler açması, bazı çocukları İstanbul’daki okullara kaydettirmeleri karşısında, atağa geçmiş ve İslâmın bölgede güçlenmesini engellemeye çalışmışlardır. Özellikle Hicaz, Yemen gibi Arap bölgelerinden ticaret amacıyla, Hollanda sömürgelerine gidenlere vize verilmemeye başlanmıştır. II. Abdülhamid’in yabancı Müslümanlarla ilişkilerinde İslâmcılığı ön plâna çıkarmasından ve halife olarak Güney Asya Müslümanlarının haklarını savunmasından rahatsız olan Hollanda, bu yaklaşımı Pan-İslâmist bir tavır olarak değerlendirmiştir (Eraslan 1992: 356-362).

Kırım Savaşından başlayarak Ruslar da kendi sınırları içinde bulunan Müslümanlardan şüphe etmişler ve özellikle Osmanlı propagandasının etkili olmasından korkmuşlardır. Buna karşı alınan ilk önlem de baskı kurmak olmuştur. Ancak baskı Müslümanlar arasında ters etki yapıp dinî hisleri daha da güçlendirince bu metottan vazgeçilmiş (Zenkovsky 1983:24), bundan sonra Çar hükûmeti özel okullar ve bürolar kurarak, olası Pan-İslâmist faaliyetleri engellemeye çalışmıştır (Landau 2001: 202). En basit kültürel

"Eğer kamuoyu baskısı veya dışardaki bir siyasî güçlük yüzünden majestelerinizin hükûmeti Türkiye'ye karşı saldırgan bir politika izlemeye zorlanırsa, Hindistan'da bir Müslüman ayaklanması ile karşılaşmamızın muhtemel olduğunu düşünmekteyim" (Özcan 1997: 120).

Ashında bu korkuların ne kadar yersiz olduğu ortadadır. İngiliz hükûmeti doğrudan savaş açmasa da Kıbrıs ve Mısır'ı Halifenin elinden zorla almış, dahası I. Dünya savaşında Osmanlı topraklarını ve Halifenin şehrini işgal etmiş, buna rağmen korktuklarının hiçbiri olmamıştır.

¹ Güney Asya Müslümanlarıyla Osmanlı Devleti arasındaki ilişki, biraz daha eskiye dayanmaktadır. 1851 yılında Açe Sultanı İbrahim Mansur Şah, İstanbul'a bir heyet göndererek bir an önce Osmanlı tabiliğine kabul edilmeyi talep etmiştir. Sumatra adasının güneyindeki Canbi Sultanı Taha Safiyyüddin de, 1855 yılında Cambi'nin Türk bölgesi olduğunun ilân edilmesini istemiştir. 1857 yılında da bölgedeki Riau adası Emiri Ali bin Emir Cafer'de Osmanlı himayesini talep etmiştir (Göksoy 2004: 63-74).

ya da dinî talepleri bile Rusyanın geleceği için tehlike gören Ruslar, Müslümanların her türlü isteklerinin arkasında İstanbul'un olduğunu düşünmüşler ve bu tehlike ile mücadele için;

- Pan-İslâmist faaliyetleri ortaya çıkarıp, ihtilâlcî emellere mâni olmak için gizli bir ajanlık kurulması,
- Müslüman vilâyetlerini devamlı kontrol edip halka teması olan öğretmen ve din adamlarının gözetiminde bulundurulması,
- Pan-İslâmist yayıncılar ve her türlü edebiyat ürünleri ile makalelerin emniyet müdürlüğünce sıkı denetimden geçirilmesini kararlaştırmışlardır (Eraslan 1992: 339-340).

Anlaşılabacağı üzere Müslümanların her türlü hak talepleri, geçerli bir sebep olsa da, olmasa da Batılı sömürgeciler tarafından Pan-İslâmist faaliyetler olarak görülmüş ve bu tehlikenin bertaraf edilebilmesi için, Müslümanlar baskı altında tutulmuşlardır. Bu hareket tarzı Müslümanları birlik olabilirlerse ezilemeyecekleri fikrine sarılmaya itmiş ve böylece aslında sömürgeciler istemeden de olsa, Müslümanları Pan-İslâmist hareketlerin kucağına itmişlerdir.

Bu bilgiler ışığında, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devletinin İslâm politikasıyla ilgili kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Dünya Müslümanlarını sistemli bir şekilde organize ederek, Batılı sömürgeci güçlere karşı topyekün bir savaşa hazırlayan, İslâm âlemini içinde bulunduğu durumdan kurtaracak derecede siyasî, askerî, ekonomik güce sahip bir Pan-İslâm hareketinin varlığı, halen tartışma konusudur. Kimi araştırmacılar Pan-İslâmizm'in, siyasî, askerî alt yapıya dayanan organize bir hareket olarak tanımlamakta ve dinî söylemlerle ülkesini yöneten II. Abdülhamid'in bu hareketin kurucusu, yönlendiricisi olduğunu iddia etmektedirler (Landau 2001), (Lee 1999). Kimi yazarlar ise Pan-İslâm kavramına daha başka bir anlam yükleyerek II. Abdülhamid'in İslâm'ı referans alarak, Yeni Osmanlıların İttihâd-ı İslâm fikri doğrultusunda bir politika izlediğini, ancak saldırgan anlamda Pan-İslâmist olmadığını sadece yeri geldiğinde, adı Batılılarda korku yaratan bu akımı kullandığını belirtmektedirler (Koloğlu 2002).

Ancak şurası bir gerçek ki, II. Abdülhamid Osmanlı padişahları içinde İslâmiyete, Hilafete ve Müslüman kardeşliğine en fazla atıfta bulunan kişidir. Onun İslâmcı ideologlarla Müslüman ülkeler gösterdiği ilgi -tehditkâr anlamda- Pan-İslâmcı bir politika izlediğini göstermeyeceği gibi, Cemaleddin Afganî örneğinde olduğu üzere, İslâm Birliği taraftarlarını kimi zaman engellemesi de, İslâmiyetin birleştirici yönünden hiçbir fayda beklemediğini, İttihâd-ı İslâm ideolojisini hiçbir zaman kullanmaya çalışmadığını da göstermez. O, farklı dinlerden tebaası bulunan bir İmparator olmakla beraber, tüm İslâm âleminin de manevî lideri sıfatıyla Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmiş, siyasî bir amaç olsun ya da olmasın, Müslüman ülkelerle yakın ilişki kurmaya çalışmıştır.

Burada bizim için en önemli nokta, olası etkileri sebebiyle Batılılar tarafından korkuyla bakılan Pan-İslâm ya da İttihâd-ı İslâm akımının, çok daha sonra da Müslümanlar tarafından kurtuluş yolu olarak görülmesi ve Müslümanların koruculuğuna soyunan ülkeler tarafından -I. Dünya savaşı döneminde olduğu gibi- kullanılmaya çalışılmasıdır. Biz konuya bu bakımdan yaklaştığımızdan, bu mirasın Müslümanlar için ne ifade ettiğini kısaca anlamak için Pan-İslâm akımını irdeledemeyi uygun görmekteyiz.

1. 3. 3. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devletinin Orta Asya'ya Bakışı: Siyasî Birlik mi? Müslüman Dayanışması mı?

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devletinin, Orta Asya Müslümanları ile olan ilişkisinin niteliğini ve niceliğini, elde yeterince belge bulunmadığından tam olarak tespit etmek pek de mümkün değildir. Belge eksikliğinin sebebini, gizli hareket edildiğine bağlamak da doğru değildir. Yabancı kaynaklarda bulunan ve halife ile Orta Asya Müslümanları arasında haberleşmeyi ya da propagandayı sağlayan kişilerin olduğu konusundaki az sayıda belge de, Osmanlı idarecileri ile Türkistan Müslümanları arasında sistemli ve süreklilik gösteren bir işbirliği olduğunu açıkça ortaya koymamaktadır. Kaldı ki, bu tip belgelerin doğru istihbaratla yazılıp yazılmadığı bile belli değildir ve bu sebepten dolayı gerçeğin tam olarak tespit edilmesi zordur. Ancak şurası açıktır ki, özellikle Rusya'nın baskı ve sıkıştırılmalarına alternatif olarak Çarlık topraklarında yaşayan Türk soylu Müslüman halklara -Rusları kızdırmamaya özen göstererek- yakın davranılmış ve olabildiği ölçüde temas sağlanmaya çalışılmıştır.

Türkistanlı Müslümanların dinî ve kültürel talepleriyle ilgilenilmiş, özellikle Hac'a giden bölge Müslümanlarına maddî yardımda bulunulmuştur. Bu ilgi ve yakınlaşmayı sadece siyasî sebeplere bağlamak da çok doğru değildir. Müslümanları dinî lideri konumunda olan ve halife koltuğuna oturan bir kişinin dindaşlarının kendisine yaptığı bu tip talepleri görmezden gelmesi zaten düşünülemez. Osmanlı arşivlerinde tespit edebildiğimiz konuyla ilgili belgeler de görüşümüzü destekler niteliktedir.

Rus kontrolündeki Orta Asya topraklarındaki Müslümanlarla olan ilişkilerde, padişah II. Adülhamid'in çatışmadan kaçınan tavrını gözlemek mümkündür. Bu sebeple bölge Müslümanlarına verilmek istenen birlik mesajları doğrudan doğruya değil, Hac mevsiminde kutsal toprakları ziyaret etmek için yola çıkan Türkistanlı hacılar aracılığı ile ulaştırılmıştır (Eraslan 1992: 336). İyi niyet göstergesi olarak Orta Asyalı hacılardan alınan 20 kuruş vize harcı kaldırılmış, ikâmet, ticaret gibi konularda kolaylık sağlanmış ve hatta kimi zaman Buhâra, Kâşgar gibi bölgelerden gelen hacıların yol masrafları devlet tarafından ödenmiştir¹ (Eraslan 1992: 336-338).

Belgeler yanında Osmanlı Arşivi kataloglarında yaptığımız araştırma, II. Abdülhamid döneminde Orta Asya hanlıklarıyla Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin seyriyle ilgili bir fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Arşivde Hanlıklarla ilgili olan 51 belgeye rastlanmış olup, bu belgelerin 18 adedi Buhâra Hanlığı, 27 adedi Kaşgâr Hanlığı, 1 adedi Hokand ve 5 adedi Hîve Hanlığı ile ilgilidir. Belgelerin birçoğu, hacıların sağlık ve maddî sorunlarıyla² ilgili olduğu gibi siyasî konularla ilgili kayıtlar da dikkat çekmektedir. Bu dönemin Osmanlı idarecileri de selefleri gibi, Orta Asya ile ilgili gelişmeleri hacılardan aldıkları bilgilerle takip ediyor, hanlıklardan gelen sefirlerden de genel durumu öğreniyorlardı³. Ayrıca dış basında yayımlanan haberlerden de, bölge ile

¹ BOA. Tarih: 06/L/1319 (Hicrî), Dosya No: 65, Gömlek No: 111, Fon Kodu: Y..PRK.BŞK., BOA. Tarih: 29/Z/1327 (Hicrî), Dosya No: 53, Gömlek No: 34, Fon Kodu: DH.MUİ.,

² Hacılarla ilgili olarak; BOA. Tarih: 26/Ş/1306 (Hicrî), Dosya No: 15, Gömlek No: 72, Fon Kodu: Y..PRK.ZB.,

BOA. Tarih: 02/Za/1310 (Hicrî), Dosya No: 4, Gömlek No: 17, Fon Kodu: Y..PRK.SH..

BOA. Tarih: 12/L/1325 (Hicrî), Dosya No: 14, Gömlek No: 61, Fon Kodu: Y..PRK.A...

³ BOA. Tarih: 02/R/1294 (Hicrî), Dosya No: 56, Gömlek No: 2562, Fon Kodu: İ..MMS.,

BOA. Tarih: 18/Za/1308 (Hicrî), Dosya No: 1231 Gömlek No: 96416, Fon Kodu: İ..DH.,

BOA. Tarih: 25/N/1304 (Hicrî), Dosya No: 1033, Gömlek No: 81394, Fon Kodu: İ..DH.,

BOA. Tarih: 14/Ca/1293 (Hicrî), Dosya No: 723, Gömlek No: 50480, Fon Kodu: İ..DH.,

BOA. Tarih: 12/Ca/1306 (Hicrî), Dosya No: 13, Gömlek No: 108, Fon Kodu: Y..PRK.UM.,

ilgili durum hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır. ¹ Hanlıklarla ilişkilerin daha sıkı olamamasının sebepleri arasında, Rusya ve İngiltere gibi engeller olmakla birlikte, coğrafi sebepler de bulunmaktaydı. Buna rağmen eğitim konusunda Osmanlı tarafının hanlıkların talebine olumlu davrandığı ve yardım ettiği söylenebilir. Özellikle Kaşgâr ve Kulca'dan gönderilen talebeler, Hamidiye Mekteb-i alisi'ne kabul edilmişlerdir. ² Ayrıca Çin tarafından işgal edilen Kaşgâr Hanının oğlu da İstanbul'da bir okula kaydedilmiştir. ³ Orta Asya Müslümanlarının Hicaz Demiryolu inşası sırasında, aralarında para toplayarak İstanbul'a göndermelerini de yine Osmanlı belgelerinde tanıklayabiliyoruz. ⁴ Saray, Türkistan'dan gelerek İmparatorluk topraklarında ikâmet etmek isteyenlerle, mal-mülk konusunda sorunları olanlara da yardımcı olmuştur ⁵. Göçmenlerden çiftçilik yapacaklara toprak, tohum, hayvan verilmesine gayret edilmiş ⁶, ayrıca yerli halkın da çeşitli vesilelerle yardımcı olması sağlanmaya çalışılmıştır (Eraslan 1992: 337).

Kâşgar Hanlığı II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemde bağımsızlığını korumakta olduğundan, bu hanlıkla ilgili arşivde -diğer hanlıklara nazaran- daha çok belge bulunmaktadır. Öncelikle Yakup Han, II. Abdülhamid'in tahta çıkışını kutlayan ve halifeliğine biat ettiğini bildiren bir mektup göndererek Osmanlı Sultanına bağlılığını bildirmiştir. ⁷ Bundan sonra daha çok karşılıklı hediyeler ⁸ ve Çin'in baskı ve saldırılarına karşı İstanbul'dan yardım taleplerini içeren yazışmalar dikkati çekmektedir. ⁹ Ancak daha önce de belirtildiği üzere gerek coğrafi uzaklık, gerek siyasi ve ekonomik şartların olumsuzluğu II. Abdülhamid döneminde de Orta Asya

¹ BOA. Tarih: 28/C/1308 (Hicrî), Dosya No: 20, Gömlek No: 11, Fon Kodu: DH.UMVM, BOA. Tarih: 23/S/1319 (Hicrî), Dosya No: 44, Gömlek No: 52, Fon Kodu: Y..PRK.TK.M., Bu belge Prof. Arminius Vambéry'in Orta Asya, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında dış basında verdiği mülâkatla ilgilidir.

² BOA. Tarih: 03/N/1322 (Hicrî), Dosya No: 50, Gömlek No: 33, Fon Kodu: Y..PRK.AZJ.

³ BOA. Tarih: 08/B/1312 (Hicrî), Dosya No: 30, Gömlek No: 50, Fon Kodu: Y..PRK.AZJ.

⁴ BOA. Tarih: 04/Za/1318 (Hicrî), Dosya No: 7, Gömlek No: 34, Fon Kodu: Y..PRK.MŞ.,

BOA. Tarih: 27/Za/1318 (Hicrî), Dosya No: 87, Gömlek No: 1318/Za-61, Fon Kodu: İ..HUS.

BOA. Tarih: 01/C/1322 (Hicrî), Dosya No: 109, Gömlek No: 107, Fon Kodu: MV.

⁶ BOA. Tarih : 05 R/1312 (Hicrî), Dosya No: 1312 B, Gömlek No: 20, Fon Kodu: DH.ID.. Bu belge, Zor sancağına yerleştirilen 76 Buhâralıya yapılacak tohum, hayvan yardımı ile ilgilidir.

⁷ BOA. Tarih: 30/Za/1293 (Hicrî), Dosya No: 1, Gömlek No: 14, Fon Kodu: Y..PRK.HR..

⁸ BOA. Tarih: 29/Z/1295 (Hicrî), Dosya No: 1, Gömlek No: 37, Fon Kodu: Y..PRK.M...

BOA. Tarih: 30/Z/1299 (Hicrî), Dosya No: 6, Gömlek No: 67, Fon Kodu: Y..PRK.HR..

⁹ BOA. Tarih: 29/Z/1293 (Hicrî), Dosya No: 1, Gömlek No: 17, Fon Kodu: Y..PRK.M...

BOA. Tarih: 10/M/1297 (Hicrî), Dosya No: 91, Gömlek No: 41, Fon Kodu: Y..EE..

BOA. Tarih: 12/Ca/1306 (Hicrî), Dosya No: 13, Gömlek No: 108, Fon Kodu: Y..PRK.UM..

Müslümanlarına yardım yapılmasını engellemiş ve son bağımsız hanlık da Çinliler tarafından işgal edilmiştir. Kaşgâr'ın son durumu ile ilgili bilgiler ise, önceki dönemde silah ve eğitmenlerle bölgeye gönderilen istihkâm yüzbaşı Ali Kâzım'ın saraya verdiği raporlardan öğrenilmiştir.¹

Eldeki belgelerden ortaya çıkan sonuç, Orta Asya ve orada yaşayan Müslümanlarla ilgili olarak II. Abdülhamid dönemi Osmanlı İmparatorluğunun özel bir stratejisi ya da faaliyetinin olmadığıdır. Bu bağlamda var olan ilişki ve faaliyetlerin Pan-İslâmik bir özellik taşıdığı da söylenemez. Açık olan husus, II. Abdülhamid'in diğer devletleri kışkırtmamak için ve imkânsızlıkların da etkisiyle Türkistan coğrafyasında aktif bir İslâmcı ya da Osmanlıcı harekete girişmemiş olmasıdır. Böyle bir hareketin başarıya ulaşmasının zorluğu bir yana, Osmanlı Devletinin muhtemel girişimlerinin de, zaten bölgeyi elinde tutan güçler tarafından hemen engelleneceği açıktır. Ancak, Halife'nin bölgeye gösterdiği ilgi, halkla olan duygusal bağın devamını sağlamış, az da olsa ortak bir şuurun yerleşmesine neden olmuştur (Özcan 2001: 475). Orta Asya Müslümanlarıyla Osmanlı Devleti arasındaki yakınlık, I. Dünya savaşı döneminde Almanya tarafından kullanılmak istenmiştir. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkileri kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

1. 3. 4. Osmanlı Alman Yakınlaşması

Avrupalı büyük güçlerin Osmanlıya karşı olan saldırgan tavırları, özellikle İngilizlerin beklenen ilgi ve yardımdan kaçınmaları Osmanlı yöneticilerini yeni dostlar aramaya itmiştir. 1877 -1878 Osmanlı Rus savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşmasının ağır şartlarını kaldıran ve göreceli olarak daha makul şartlar getiren Berlin Kongresi, son dönem Osmanlı Alman yakınlaşmasının da milâdı olmuş (Kılınç 1999: 59), İngiltere'nin Mısır ve Kıbrıs'a yerleşmesi, Fransa'nın ise Tunus'u ele geçirmesi Osmanlı Devletinin Almanya'ya daha da yakınlaşmasını sağlamıştır (Uçarol 1995: 389). Millî birliğini sağlamış ve ekonomik atılım yapmış Almanya, Osmanlı yöneticileri için can simidi olarak görülmüş, diğer Avrupalı devletlere karşı denge unsuru olarak seçilmiştir. Bu noktada Almanya'nın Osmanlı Devletine yakınlaşmadan önceki durumuna kısaca değinmek faydalı olacaktır.

¹ BOA. Tarih: 06/R/1327 (Hicrî), Dosya No: 91, Gömlek No: 28, Fon Kodu: Y..EE..

Avusturya ile yapılan Sadowa (Königgratz) savaşından sonra 23 Ağustos 1866'da imzalanan Prag Antlaşması ile güçlenen Prusya, Bismark önderliğinde adım adım Alman birliğine doğru ilerlemiştir. Alman devletleri, Prusya Kralının yönetimi altında, kendi bağımsızlıklarını ve anayasalarını korumakla beraber dış politika ve askerî konularda federal hükûmete bağlı olacakları bir yapıyı kabul ederek, 1867'de Kuzey Almanya Konfederasyonu kurdular. Bunu takiben, Konfederasyon temsilcilerinden oluşan bir federal meclis, bir de milletvekillerinden meydana gelen Millet Meclisi (Reichstag) kurulmuş, ardından da Kuzey Almanya için bir anayasa hazırlanmıştır (Uçarol 1995: 245, 246).

Alman halklarının yavaş yavaş Prusya önderliğinde güçlenmeye başlaması özellikle Fransıyı endişelendirmiştir. Fransız yönetimi Prusya'ya karşı diğer devletleri yanına çekmeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamamıştır. Oysa Prusya diğer devletlerden -en azından- tarafsız davranmaları yönünde garanti alarak stratejisini oluşturmuştur (Kenndey 1993: 218). Kaçınılmaz olan Fransa-Prusya savaşı 18 Temmuz 1870'de başlamış ve Almanların Paris'i kuşatmaya başlamasıyla 28 Ocak 1871'de Fransızlar ateşkes imzalamaya mecbur kalmışlardır.¹ Sedan savaşı ile Bismarck önderliğindeki Prusya, Alman birliğinin önündeki en büyük engel olan Fransa'yı safdışı etmiş ve aynı zamanda Avrupa'daki üstünlüğüne de son vermiştir. 18 Ocak 1871'de Versailles sarayında Bavyera Kralı II. Ludwig büyük bir törenle Alman İmparatorluk tacını Prusya Kralı I. Wilhelm'e sunmuş, böylece Alman ulusal birliği resmen kurulmuştur (Uçarol 1995: 248).²

Almanya siyasî-coğrafi büyümesinin yanında, ekonomik ve askerî açıdan da gelişmeye başlayınca, gerek sanayisini, gerek nüfusunu doyurabilmek için daha çok hammaddeye ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bunun sonucunda Alman yöneticiler gözlerini yeni topraklara dikmeye başlamışlar ve böylece Almanlar da geç kaldıkları sömürge

¹ Ateşkesten sonra 26 Şubat 1871'de Versailles'de ön barış, 10 Mayıs 1871'de Frankfurt'ta da, asıl barış antlaşması imzalanmıştır.

² Almanya'nın birleşmesi üç aşamada gerçekleşmiştir. 1. aşamada Schleswig, Holstein ve Hannover, 1867'de Mecklenberg, Saksonya, Darmstadt, 2. Aşamada 1870-1871'de Bavyera, Baden, Württemberg ve diğer güney Alman devletlerinin yanında Fransa'dan Alsace, Lorraine bölgesi Prusya topraklarına katılmış, 3. aşamada da Avusturya Alman İmparatorluğundan dışlanarak birlik sağlanmıştır (Tuncer 2000: 57).

siyasetine geçiş yapmışlardır.¹ Özellikle 29 yaşındaki II. Wilhelm'in 1888 yazında babasının yerine Alman İmparatoru olmasıyla, ülkesinin dış politikasında önemli değişiklikler olmaya başlamıştır.² 20 Mart 1890'da Şansölye Otto von Bismarc'ın istifasıyla³ ülkenin yönetimi tamamen II. Wilhelm'in eline geçmiş ve Yakın Doğu'ya karışmama ilkesi bir kenara bırakılarak, Osmanlı sarayında İngiliz etkinliğinin sona ermesiyle ortaya çıkan boşluk, Almanya tarafından doldurulmaya başlanmıştır (Hopkirk 1995: 31). Bu durum Osmanlı yönetimi tarafından da kabul görmüştür. Almanya'nın Avrupa'daki dengeleri etkileyebilecek yapıdaki askerî - ekonomik gücü ve bu gücün Osmanlı dış politikasında da yeni bir seçenek olarak algılanması, iki tarafın yakınlaşmasında etkili olmuştur. Ayrıca İngiltere, Fransa, Rusya'nın aksine Almanya'nın Müslüman toprakları sömürgeleştirmemiş olması, İslâm Dünyası'nda emperyalist bir devlet olmadığı ve Alman İmparatorunun, Müslümanların koruyucusu olabileceği şeklinde bir kanaât de doğurmuştu (Ahmad 1999: 13).

Osmanlılar ile Almanlar arasındaki ilişki, askerî konuları kapsayan bir yapıda daha öncelere uzanmaktadır. Osmanlı yöneticilerinin, özellikle orduyu yeniden yapılandırma çalışmalarında Prusya örnek teşkil etmiş ve Alman subaylar, bu dönemde Osmanlı ordusunda eğitimci olarak görev yapmıştır.⁴ II. Abdülhamid döneminde de gerek bürokraside, gerek askerî konulardaki yenileşme ihtiyacı ortaya çıktığında, Alman uzmanlar ön plâna çıkmıştır.⁵ 14 Temmuz 1880'de iki tarafın yaptıkları anlaşma

¹ Özellikle 1880 -1890 yılları Almanya'nın Afrika'da ve Pasifikte sömürgeler edinmeye başladığı dönemdir. Kamerun, Güney-Batı Afrika, Doğu Afrika'nın bir kısmı ile Yeni Gine ve Samoda da kısa sürede Alman sömürgeleri arasına katılmışlardır. Ancak bu topraklar, beklentilere cevap verecek nitelikte yerler olmadığından hatta kimilerine göre fiyasko ile sonuçlandığından (Ortaylı 2001: 19), Almanlar bu defa gözlerini Anadolu ve Mezopotamya'ya, yani Osmanlı topraklarına çevirmişlerdir (Hopkirk 1995: 25,26).

² II. Wilhelm'in Bismarc'ı emekliye ayırmasıyla Alman dış politikası, İmparatorun yönetimine geçerek, daha değişken ve el yordamıyla yapılır hâle gelmişti. Bu durum, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı dış politikasının şekillenme sürecine benzetilebilir. Bismarck'ın aradan çekilmesiyle II. Wilhelm, Weltpolitik olarak adlandırılan ve Almanya'yı bir dünya imparatorluğu yapmayı hedefleyen plânını uygulamaya koymuştur (Soy 2004: 54).

³ Almanya'nın Avrupa kıtası dışında da etkin olması gerektiğine inananan II. Wilhelm, Bismarck'ın Rusya ile olan ittifakın yenilenme meselesi yüzünden tartışmış ve onu emekli olmaya mecbur bırakmıştır (Soy 2004: 46, 48).

⁴ 1835'de Osmanlı padişahı II. Mahmut, orduyu yeniden şekillendirmek için Fransa'dan uzman subay talebinde bulunmuş, ancak olumsuz cevap üzerine Prusya'dan yardım istenmiştir. Prusya'nın olumlu tavrı ile Ekim 1836'da dört Alman subay Osmanlı ordusunun yapılandırma sürecinde danışman olarak çalışmak üzere İstanbul'a gelmişlerdir. Bu subaylardan bir tanesi de sonraları Alman İmparatorluğu ordusunun başına geçecek olan General Hellmuth Von Moltke'dir (Özgüldür 1993: 5).

⁵ Avrupa'da yeni büyük güç olarak ortaya çıkmış olan Almanya, gerek ekonomisi ve gerek askerî gücü ile 1870'lerden başlayarak Osmanlı asker-sivil yöneticileri arasında hayranlık uyandırmaya başlamıştı.

sonucunda Osmanlı ordusunda görev yapmak üzere Alman subaylar tekrar İstanbul'a gelmişlerdir¹ (Ortaylı 2001: 87). Almanya ile yakınlaşmalarının sadece Osmanlı yöneticilerinin isteği ve talebi ile gerçekleştiğini düşünmek çok doğru değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, Almanya da olası ekonomik ve siyasî kazançları için yakınlaşma konusunda istekli olmuştur.² Özellikle demiryolu imtiyazlarının, inşa haklarının Almanlara verilmesi (1888)³, bundan bir yıl sonra da II. Wilhelm'in Padişahı ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkileri en üst seviyeye çıkarmış ve 26 Ağustos 1890'da Almanya ile ticaret anlaşması imzalanmıştır. Böylece Almanya hem siyasî, hem de askerî ve ekonomik bakımdan iyice Osmanlı Devletine nüfuz etmeye başlamıştır.⁴ Almanya kendi nüfuzunu Osmanlı Devleti üzerinde kurarken, İslâm Dünyasındaki çıkarlarını da, Osmanlı Devletinin nüfuzunu kullanarak sağlama almaya çalışmıştır.⁵

1898'de Kayzer II. Wilhelm'in Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'i ikinci defa ziyareti ve bu ziyaret esnasındaki tavrı, Almanya'nın *Doğu Politikasının* artık ne şekilde devam ettireceğini göstermesi bakımından önemlidir. 31 Ekimde Kudüs'te yeni bir Protestan kilisesini (*Hazreti İsa Kilisesi*) takdis eden Kayzer (Trumpener 1999: 130), Katolik, Ortodoks cemaatları da ziyaret ederek vaatlerde ve ihsanlarda bulunmayı da ihmal etmemiş, her inancı kucaklayan bir imaj çizmeye çalışmıştır. 13 Kasım'da Şam'a gelen

¹ Alman subayların Osmanlı topraklarına gelişleri 11 Nisan 1882'de Almanya tarafından onaylanmış ve ilk grup İstanbul'a hareket etmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusundan da çok sayıda subay eğitim almak üzere Almanya'ya gönderilmiştir (Ortaylı 2001: 108, 119). Alman askerî heyetleriyle ilgili, son dönemde yapılmış bazı çalışmalar kaynakçada verilmiştir.

² Avusturyalı şarkiyatçı Dr. Sprenger'in satırları dönemin Alman elitlerinin Osmanlı ile yakınlaşmasının gerekliliği hakkındaki düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir;

"...Doğu, gelişmek isteyen milletlerden biri tarafından el uzatılmamış, dünyanın yegâne parçasıdır. Burası en mükemmel bir koloni alanıdır. Eğer Almanya, Kazaklardan evvel burasını elde etme fırsatını kaçırmamış olursa, dünyanın taksiminde en iyi payı almış olacaktır..." (Sagay 1972: 76).

³ Bu dönemde Osmanlı topraklarında ekonomik olarak da, Alman varlığı baş göstermeye başlamıştır. Demiryolu inşası için Osmanlı topraklarına gelen şirketler, dinî mualifler (Schwabenliler, Templierler gibi) bazı imtiyazlar elde ederek ekonomik olarak güçlenmişlerdir. Almanlara Asya topraklarında Osmanlılar tarafından verilen ilk imtiyaz, 1888'de imzalanarak İstanbul boğazından Ankara'ya uzanan bir demiryolu inşasını içeren anlaşmaydı (Trumpener 1999: 130, 131) ve ayrıca İstanbul- İzmit demiryolunun işletme hakkı da ihaleyi alan Deutsche Bank'a verilmişti (Uçaroğlu 1995: 389). Bu imtiyazla daha sonra hattı, Samsun, Sivas, Diyarbakır'dan Erzurum'a ve Bağdat'a uzatma hakkı da eklenmiştir (Kılınç 1999: 92), (Uçaroğlu 1995: 389).

⁴ 1890'lı yıllarda İstanbul'da Almanca gazeteler bile neşredilmeye başlamıştır. Alman Ticaret Gazetesi (Deutsche Handelszeitung), Osmanlı Postası (Osmanische Post) ve Osmanischer Lloyd bu gazetelerdendir (Gencer 2003: 149).

⁵ Bunu en güzel örneği olarak, Çin'deki Bokser (Boxer) ayaklanması sırasında, bölgedeki Alman çıkarlarına zarar gelmemesi için, Osmanlı Devletinin Çin Müslümanlarına gönderdiği Enver Paşa heyeti gösterilebilir. Bu heyetle ilgili olarak bkz: (Sırma 1998), ayrıca *Milliyet Yakın Tarihimiz* s. 291- 311.

Kayzer Müslümanlarca kutsal olan yerleri gezdikten sonra Selâhaddin Eyyubî'nin mezarında kendisini karşılamaya gelenlere seslenerek, Alman İmparatorunun Müslümanların dostu olduğunu ilân etmiş ve asıl amacını da ortaya koymuştur.¹ Almanların çok önem verdiği ve stratejik plânlarının gerçekleşmesinde temel adım olarak gördükleri *Bağdat Demiryolu*² projesi de, Almanya ile kurulan yakın askerî, siyasî ve ekonomik ilişkiler II. Abdülhamid döneminden sonraki İttihad ve Terakki döneminde de artarak sürmüş, Osmanlı Devleti üzerindeki Alman etkisi I. Dünya savaşında da iki devletin müttefik olması durumunu doğurmuştur.

1. 4. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ

Sultan II. Abdülhamid'i Osmanlı tarihi içinde önemli kılan en ilginç noktalardan biri de, iki Meşrutiyet ilânının da bu padişah zamanında gerçekleşmesidir. I. Meşrutiyetin ilânında ağırlıklı olarak dış baskılar rol oynamışken, II. Meşrutiyet ise daha çok imparatorluk tebasının istek ve zorlamasıyla hayata geçirilmiştir.³ Yaklaşık 33 yıl süren

¹ "...Burada bütün zamanların en kahraman askerî Sultan Selâhaddin'in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamid'e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu dünyanın her yanındaki 300 milyon Müslüman bilsinler ki, Alman İmparatoru onların en iyi dostudur..." (Ortaylı 2001: 98).

Bu nutuk, Alman İmparatoru'nun belirlenen stratejiye göre, artık Müslümanların koruyuculuğuna soyunduğunu, daha doğrusu rakiplerine karşı bu defa kendisinin İslâm kartını oynamaya başladığının göstergelerindendir.

² 1902'de Bağdat Demiryolu'nun imtiyazları bir Alman şirketine verilmiş, böylece Almanya kendi kontrolü altında, Orta Avrupa'nın Doğuya bağlanması projesini hayata geçirme şansına yaklaşmıştı (Sagay 1972: 77). Aynı zamanda projenin Basra körfezine kadar tamamlanması sağlanabilirse, İngiltere sömürge avantajını kaybetmiş olacak ve Almanya gerektiğinde askerlerini Orta Doğu'ya kadar sevk edebilecekti (Sander 1995: 234). Bağdat Demiryolu projesinin, Almanya için ne ifade ettiğinin en güzel tanımı K. Von Winterstetten'in 1913 yılında yazdığı *Berlin-Bagdat Neue Ziele Mitteleuropaischer Politik* adlı eserinin önsözünde belirtilmiştir:

"...Sömürgecilik siyasetinde yetenekli İngiliz Jaohn Stone demiştir ki: Eğer ben Alman olsaydım gelecek için tek hayalim bir büyük Alman- Avusturya- Türk hükûmetini düşünmek olurdu. Bu büyük imparatorluğun en büyük limanları Hamburg ve İstanbul olurdu. Kuzey Denizinde, Adalar Denizinde ve Adriyatik'te limanlar yapardım. Egemenlik sahası Küçük Asya ve Mezopotamya'dan Bağdat'a kadar varırdı. Elbe Nehrinin ağzından Fırat ve Dicle'nin döküldüğü yerlere kadar uzanacak olan bu imparatorluğu kurmak öyle şanslı bir hedeftir ki ona milletlerin en büyüğü layıktır..." (Yılmaz 2002: 35).

Bağdat Demiryolu, Uzak Doğu'ya açılacak koridorun da en önemli aşamalarından birini oluşturmaktaydı. Alman emperyalist siyaseti, Alman lokomotifinin Anadolu'ya ve Orta Doğu'ya girmesini sağlamış, aynı zamanda bu tren yolunun geçtiği yerler, Alman sanayiinin bir ihraç pazarı hâline gelmesine de hazırlanmıştı (İrtem 1999: 81).

³ Ramsaur II. Meşrutiyet ve sonrasında olayları şu şekilde açıklıyor;

"...Şu halde, Jön Türk ihtilalinin tamamen Türklerin teşebbüsleriyle gerçekleştiği söylenebilir. Hatta bu hareketin ulusçu bir karaktere sahip olduğu ve Abdulhamit rejiminin yerine daha güçlü bir hükûmet modelini amaçladığı apaçık ortadadır." (Ramsaur 2004: 202).

saltanatı boyunca İmparatorluğu bir arada tutmak için sıkı bir yönetim politikası izleyen II. Abdülhamid, muhaliflerini de baskı altında tutmuş ve baskıcı yönetim anlayışını değiştirmemiştir. Bu durum ülkenin aydınlarının yurt içinde örgütlenerek ciddî bir muhalefet oluşturması sonucunu doğurmuştur. Oluşan muhalefet padişah için tehlikeli olmaya başlayınca, muhalifler üzerinde baskı kurulmaya başlanmış, bu durum da birçok aydının yurt dışına kaçmasına sebep olmuştur. Böylece hem yurt içinde, hem de yurt dışında örgütlenen, matbuat yoluyla fikirlerini ülkede yayan gruplar, Osmanlı topraklarında daha özgür, daha çoğulcu bir yönetime geçilmesi konusunda faaliyet göstermişlerdir.¹ Bu gruplardan en önemlisi şüphesiz *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetidir*.

*Yeni Osmanlılar*² hareketinin mirası üzerinde doğan cemiyet, Temmuz 1895 senesinde Mülkiye, Tıbbiye ve Harbiyelilerin ortak faaliyetleri ile İstanbul'da kurulmuştur (Birinci 2001: 53). Adını Ahmet Rıza Bey'in³ koyduğu bu cemiyetin mensupları, Avrupa'nın özgür fikir ve demokrasi anlayışını ülke yönetiminde egemen kılarak, çökmekte olan imparatorluğu kurtarıp modern, güçlü bir devlet hâline getirmek amaç ve iddiasındaydılar (Ramsaur 2004: 19). Bu hedefle örgütlenen cemiyet II. Abdülhamid'e karşı matbuat silahını kullanarak muhalefet etmiş⁴, mutlakiyet rejiminin değişmesi yolunda çaba göstermiştir. Cemiyetin faaliyetleri etnik sorunların yaşandığı Balkanlar'da etkili olmuş, Rumeli de muhalefet merkezi hâline gelmiştir (Uçarol 1995: 401-402). Özellikle alaylı olmayan, Harbiye çıkışlı subayların başını çektiği gruplar cemiyet çatısı altında birleşmişlerdir. İngiltere'nin o sıralarda meydana gelen Makedonya bunalımı⁵ karşısındaki tavrına ve Osmanlı hükûmetinin konuya yaklaşım

¹ II. Abdülhamid dönemi - öncesi fikir hareketleri, muhalefet faaliyetleri ve Meşrutiyet ilanı çabaları için bkz. (Bayur 1983), (Karal 1988), (Lewis 2000), (Akşin 2001), (Berkes 2004), (Kuran 2004), (Mardin 2004).

² Bu hareketin meydana geliş evreleri, kurucuları ve amaçları hakkında bkz. (Karal 1988: 299 -315).

³ Cemiyetin adının ilk ve son hali ile ilgili olarak bkz. (Mardin 2004: 29). Meşrutiyet için Avrupa'da mücadele edenlerin etrafında toplandığı en önemli iki kişiden biri Ahmet Rıza Bey'dir. Bursa Maarif müdürü olan Rıza Bey, fuar bahanesiyle izin alarak Paris'e gitmiş ve geri dönmeyerek burada II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefete başlamıştır. *Meşveret* adlı Fransızca bir gazete çıkararak fikirlerini yayar. Avrupa'daki diğer önemli mualif lider ise, II. Abdülhamid'in kızkardeşinin kocası Mahmut Celalettin Paşa'nın oğlu, yani padişahın yeğeni Prens Sabahattin Bey'dir. Babası ve erkek kardeşiyle beraber Paris'e kaçarak mualefete başlayan Sabahattin Bey, çıkattığı *Terakki* adlı gazeteyle fikirlerini yaymaya çalışmıştır (Bayur I.I 1983: 246, 256, 272).

⁴ İmparatorluk sınırları içinde ve dışında cemiyet tarafından 95'i Türkçe, 12'si Fransızca, 8'i Arapça, 1 tanesi de İbranice olmak üzere 116 gazete çıkarılmıştır (Uçarol 1995: 401).

⁵ Makedonya sorunu için bkz. (Adanır 2000: 33 -73). İttihat ve Terakki Cemiyetiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. (Tunaya 1989).

tarzına muhalefet eden İttihat ve Terakki, 28 Mayıs 1908’de bir layiha yayımlayarak ilk defa açıkça adını duyurmuştur. Bu layiha Manastır’daki tüm konsolosluklara gönderilmiş¹ ve durum protesto edilmişti (Akşin 2001: 107). Özellikle Balkanlardaki askerî personel arasındaki muhalif fikirlerin açıkça ortaya çıkması ve meydana gelen bazı tedhiş olayları² sarayın bölgede sorumlular hakkında araştırma yapmasına sebep olmuştur. Bu durum, bölgedeki İttihadçı subaylardan *Resneli Niyazi Bey*’in askerle sivillerden oluşan bir grup taraftarıyla beraber dağa çıkması sonucu doğurmuş ve takip eden süreçte II. Abdülhamid yönetimine karşı ilk silahlı direniş meydana gelmiştir. 3 Temmuz 1908’de Ohri ve Manastır çevrelerinde bir gerilla direniş harekâtına girişen Niyazi Bey, anayasanın (*Kanun-ı Esâsî*) yeniden yürürlüğe konması talebinde bulunmuş, halkı da yanına çekmek amacıyla bildiriler yayımlamıştır. İsyancıları bastırmakla görevli Şemsi Paşa’nın 7 Temmuz’da Manastırda öldürülmesiyle³ Anadolu’dan gönderilen kuvvetlerin isyancılara katılması artık bölgede II. Abdülhamid’in otoritesinin ortadan kalktığını göstermiş, böylece halk da isyancılara katılarak, mitingler düzenlemiş ve anayasanın ilânını isteyen telgraflarla sarayı sıkıştırmaya başlamıştır (Shaw 1983: 323).⁴ 24 Temmuz 1908 günü II. Abdülhamid’in Kanun-ı Esâsî’nin yürürlüğe konduğunu ilân etmesiyle, imparatorluk yeni bir döneme girmiştir (Berkes 2002: 401).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önderliği ve çabalarıyla II. Meşrutiyetin ilân edilmesi sağlanmakla birlikte, doğrudan saltanatı engellenemeyen II. Abdülhamid bir süre daha tahtını korumayı başarmıştır. Seçimler yapıldıktan sonra 17 Aralık 1908’de Meclis büyük törenlerle yeniden açılmış ve cemiyeti adım adım iktidara taşıyan süreç başlamıştır. 13 Nisan 1909 günü yani, II. Meşrutiyetin ilânından 9 ay, Meclisin tekrar açılmasından 4 ay sonra, tarihe *31 Mart Vakası* olarak geçen olaylar meydana gelmiştir.⁵ Taşkıışladaki Avcı taburlarından Hamdi Çavuş komutasındaki 4. Avcı

¹ Rus Konsolosluğuna gönderilmemiştir (Akşin 2001:107).

² Selânikte bazı saray ajanlarının öldürülmesi ve Selânik Merkez Komutanı Nâzım Beyin vurulması (Bayur 1983: 168 -169), Kosova’da Sami Bey’in yaralanması (Ramsaur 2004: 176) örnek olarak verilebilir.

³ Şemsi Paşa’nın vurulmasından sonra Üçüncü Orduya bir birlik açıkça anayasayı ilan etmiştir (Ramsaur 2004: 178). Bu olay artık ordu içinde de doğrudan yönetime karşı bir hareketin açıkça ortaya konduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

⁴ Şemsi Paşa’dan sonra asayişli sağlamakla görevlendirilen Müşir Tatar Osman Paşa Eyyup Sabri Bey tarafından dağa kaldırılmış (Kocabaş 1995: 392), Anadolu’dan gönderilen taburlarda İttihatçılara ilhak etmişlerdir (Çubuk 2004: 233). Ayrıca, bölgedeki Arnavutların aktif olarak ihtilale destek olduklarını belirtmek gerekiyor.

⁵ Eski takvimle 31 Mart 1325’e denk geldiği için bu olaylara 31 Mart olayları denmiştir.

Taburu gece yarısı ayaklanarak subaylarını tutuklamış (Akşin 2001: 186) ve böylece İstanbul'da İttihat ve Terakkiye muhalefet eden gruplarca bir kargaşa ortamı meydana getirilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin böylesi bir karışıklıkla İstanbul'daki nüfuzunu kaybetmesi üzerine, gönüllülerin de katılımıyla Selânikte *Hareket Ordusu* hazırlanmış ve olayları bastırmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Hareket Ordusu 24 Nisan 1909'da İstanbul'u işgal edip, Beyoğlu kışlasındaki direnişi de kırdıktan sonra, İstanbul ve saray daha doğrusu imparatorluk İttihad ve Terakki'nin kontrolü altına girmiştir. 27 Nisan 1909'da Meclis tekrar toplanmış, alınan karar ve fetvayla II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilerek yerine kardeşi veliaht *Reşat Efendî*'nin *V. Mehmed* ünvanıyla tahta çıkarılmasına karar verilmiştir. Böylece, 32 yıl 7 ay 13 gün süresince Osmanlı İmparatorluğunu yöneten Sultan II. Abdülhamid'in saltanatına son verilmiş ve hazırlanan özel bir tren ile İttihat ve Terakki'nin merkezi durumundaki Selânik'e sürgün edilmiştir. (Yavuz 2000: 167, 168). 1908 -1913 arasındaki dönem İttihatçılar açısından yönetime ortak olmaya çalıştıkları, kendi içlerindeki sivil kanatla asker kanat arasında çekişme yaşadıkları ve iktidarı tam olarak ele almaya çalıştıkları dönemdir¹. 1913 -1918 arasındaki dönem ise doğrudan iktidar oldukları dönemdir. Kökleri Genç Osmanlılara dayanan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin imparatorluğu yönettiği zaman dilimi, siyasî, askerî, sosyal-ekonomik açılardan önem taşıdığı gibi fikir akımları bakımından da önemlidir. Bu akımlardan en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz, etkileri Balkanlardan Kafkaslara ve buradan da Japonya'ya kadar uzanan *Türkçülük* akımıdır.

Batılıların Osmanlılar ve Osmanlı topraklarını işaret etmek için kullandıkları Türk ve Türkiye kelimeleri, Osmanlı kaynaklarında -19. yüzyıla kadar- aynı anlamda kullanılmamıştı (Kushner 1979: 3). Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine gelene kadar Osmanlı Türkleri, kendilerini Türk olarak tanımlamıyorlardı. II. Mahmut'dan başlayarak, birçok konuda eğitim almak üzere Avrupa ülkelerine gidenler, öğrenimini gördükleri konulardan ayrı olarak, Batı'da tartışılmakta olan yeni fikirlerle de karşılaştılar. Ayrıca, eğitimci olarak Avrupa'dan Osmanlı topraklarına

¹ İttihat ve Terakki içindeki sivil kanat, ordu mensuplarının yönetime girmesinden memnun değildi (Ahmad 1999: 12). Bu durum cemiyet içinde asker-sivil çekişmesini beraberinde getirmiştir.

gelen ya da göç etmek zorunda kalan, yabancılar¹ aracılığı ile tanışılan yeni fikirler de, akıllarda soru işaretleri oluşturmaya başlamıştır. Özellikle İmparatorluğun içinde bulunduğu durumdan kurtulması ve güçlü, zengin Batılı devletlerin seviyesine ulaşması yönünde mücadele eden Genç Osmanlılar da, siyasî baskılar sonucunda kaçmak zorunda kaldıkları Avrupa ülkelerinde karşılaştıkları fikirlerden etkilenmişlerdir.² Türk aydınlarının yeni düşüncelerle karşılaştıkları dönem, aynı zamanda Avrupa'da da Türkoloji araştırmalarının artmaya başladığı bir dönemdir.³ Doğal olarak bu çalışmalar, Batılı entellektüellerle temas hâlinde bulunan Türkler tarafından takip edilmiş ve ülkeye aktarılmıştır.⁴

İmparatorluk topraklarındaki etnik ayaklanmaların artması ve kimilerinin bağımsızlıkla sonuçlanması⁵ -ki bunlar ilk olarak Hristiyanlar¹ arasında baş göstermiş, daha sonra

¹ Bunlardan en önemli isimlerden birisi hiç şüphesiz, Mustafa Celalettin Paşa'dır. Aslen Polonyalı olan paşanın gerçek adı Constantin Borzecki'dir. 1848 devrimini takiben ülkesinden kaçarak 1849'da Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştır. Onu önemli kılan konu ise kaleme aldığı *Les Turcs anciens et modernes* (Eski ve Yeni Türkler) adlı eseridir (Akçuraoglu 1990: 30,31). Bir başka Polonyalı da Wladyslaw Plater'dir (Berkas 2004: 284).

² Eğitim ve sürgün gibi sebeplerle yurt dışında bulunan Osmanlıların bir kısmı, Türk olarak ülkelerine geri döndüler (Karal 1988: 290). Paris ve Londra gibi Avrupa şehirlerinde karşılaştıkları fikirleri tam olarak algılamasalar bile, şüphesiz onlar için yeni olan bu kavramlar fikirlerinin oluşumunda rol oynamış olmalıdır. Genç Osmanlıların yeni fikirleri içinde yer alan önemli noktalardan bir tanesi de *Vatan* kavramıdır. Bu kavram Genç Osmanlılar tarafından bilinçli olarak aydınlar arasında yayılmaya çalışılmıştır. Askeri okullarda bu ideoloji Süleyman Paşa (1838 -1892) gibi kişilerin yardımıyla yayılmıştır. O askeri okulların müfredatını hazırlarken bu konuya önem vermiş ve hatta en eski Türklerin tarihdeki yerini ortaya koyan *Tarih-i Âlem* bu amaçla kaleme alınmıştır (Mardin 2004: 59). Eski Türk tarihine 159 sayfa ayırmış olan Süleyman Paşa, ayrıca *Sarf-ı Türki* adlı bir kitapta yazmıştır. Buradaki önemli nokta onun *Sarf-ı Osmanî* yerine *Sarf-ı Türki*'yi tercih etmesidir (Taneri 2000: 174). Namık Kemal, *Vatan* fikrine ilk defa halkın algılayabileceği bir anlam vermiştir (Oba 1995: 12).

³ Türk aydınlarını etkileyen en önemli eserler arasından, J. De Guignes'in *Historie générale des Huns, des Mongols, et autres Tartares occidentaux*, Arthur Lumley Davids'in, *A Grammar of the Turkish Language*, Leon Cahun'un *Introduction à l' Histoire de l'Asie, Turcs et Mongols, des Origines à 1405*, sayılabilir (Oba 1995: 123). Abel Rémusat, Silvestre de Sacy, gibi isimler de unutulmamalıdır (Akşin 2001: 372). Dünyadaki Türkoloji çalışmaları için ayrıca bkz. (Temir 1991) ve (Kushner 2004: 25 -28). Türklerle ilgili çalışmaların artmasıyla beraber Avrupa'daki Osmanlı neşriyatında da Türklerle ilgili yazılar yer almaya başlamıştır. Genç Osmanlılar hareketinin önde gelen isimlerinde Ali Suavi, Londra'da yayınladığı *Muhbir* Gazetesinin 1868 tarihli 41. sayısında "Çin-i Garbi'de Müslüman Türkler" başlıklı bir yazı yayımlamıştır (Önen 2005: 99).

⁴ Bu aydınlara örnek olarak Avrupa'daki fikir akımlarını tek başına Tıbbiye-i Şahaneye sokan Hüseyinzade Ali Bey verilebilir (Mardin 2004: 59). Edebiyat alanından da örnek verilmesi gerekirse İbrahim Şinasi (1824 -1871), Ziya Paşa (1825-1880), Namık Kemal (1840-1888), Ahmet Mithat Efendi'ler sayılabilir (Karal 1988: 292), (Akçuraoglu 1990: 22).

⁵ Sırp'ların muhtar Sırp beyliğine sebep olan daha sonra da bağımsız Sırp Devletine uzanan 1804-1813 yılları arasındaki isyanları, bağımsız Yunan Devletini doğuran 1821-1827 Yunan isyanları, Romanya Devletinin kurulmasını sağlayan 1858-1866 Eflak Boğdan olayları, 1848 Bulgar, Karadağ ve Girit isyanları örnek olarak verilebilir (Karal 1988: 290).

Müslüman tebaa arasında da ayrılık hareketleri meydana gelmiştir² - Osmanlı toplumunda *biz kimiz* sorusunun oluşmasını sağlamıştır.³ Ayaklanmaları engellemek ve imparatorluğun parçalanmasını önlemek isteyen Osmanlı aydınları, inşa etmeye çalıştıkları *Osmanlıcılık*⁴, *İslâmcılık*⁵ ve sonunda *Türkçülük* fikirleriyle, soruna çare bulmaya çalışmışlardır. İlk bakışta, imparatorluğa yeni bir soluk getireceğine inandıkları Meşrutiyet fikri altında birleşmiş, monarşi yönetiminin baskılarından kurtulmaya çalışan ve hürriyet için birlikte hareket eden *Osmanlı Vatandaşları* olarak görünen grupların arasında, aslında Osmanlı topraklarında bağımsız devletler kurmak isteyenlerin de olduğunu anlaşılmıştır⁶, bu grupların içinde yer alan Türk kökenli muhalifleri hayal kırıklığına uğratmakla beraber uyandırmış da olmalıdır.

Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğuna karşı takındığı saldırgan tutumdan, *Pan-Germenizm*, *Pan-Slavizm*⁷ hareketlerinden ve ortaya çıkan sonuçlarından etkilenen Osmanlı-Türk aydınları, özellikle İttihat ve Terakki'nin imparatorluk yönetiminde söz hakkı kazanmaya başladığı dönemde, *Osmanlıcılık-İslâmcılık*

¹ Osmanlı vatandaşı olan Hristiyanların ayaklanarak İmparatorluktan ayrılmaları, Türk aydınlarını doğal olarak üzmüştür. Ama Arnavut ve Arapların isyanları ve bağımsızlık talepleri üzüntü yanında büyük bir şok da yaşatmış olmalı.

² 1911'de Arnavutlar, 1916'da da Araplar İmparatorluktan ayrılmışlar böylece İslâmcılık devre dışı kalmış ve asimilasyon çabalarına rağmen (Yıldız 2001: 73, 84) Müslüman olduğu hâlde Türk olmayan unsurların da imparatorluğu parçalayabileceği gerçeği ortaya çıkmıştır. 1908-1914 yılları arasında Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda Libya ve Avrupa'nın Edirne'den ötesi elden çıkmış 3 milyon metrekarelik bir alanın 1.1 milyon kilometrekaresi imparatorluk sınırlarının dışında kalmıştır (Dündar 2002: 30).

³ Biz kimiz sorusuna aranan yanıtının *Biz Türküz* olmasında hiç şüphesiz, *Orhun Yazıtları*'nın bulunması ve tercüme edilmesinin de rolü vardır. Çünkü yazıtlar sayesinde Türk halkının köklü, eskiye uzanan geçmişi kısmen de olsa ortaya çıkmış ve kimlik arayan bir kısım aydına ilham vermiştir. Bu noktada 25 Kasım 1893'de yazıtları okumayı başaran Wilhelm Ludvig Peter Thomsen (1842 -1927) ve Wilhelm Radloff'un (1837 -1918) adlarını da anmak gerekir.

⁴ Osmanlı aydınlarının bir kısmının savunduğu bu fikir, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan milletlerin birliğini ve bir *Osmanlı Milleti* oluşturulmasını savunan görüş (Georgon 1986: 38) olarak özetlenebilir.

⁵ İslâmcılık konusu ise özellikle II. Abdülhamid döneminde desteklenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Dışarıda Avrupalı güçlere, içerde Müslüman olmayan ayrılıkçıların faaliyetlerine karşı tüm dünya Müslümanlarının dayanışması şeklinde açıklayabileceğimiz bu görüşün, *İslâm Milletinden Türk Milletine* geçişte basamak olduğunu söylemek mümkündür.

⁶ Cemiyet içindeki gayri Türk unsurların ayrılıkçı faaliyetleri ve fikir ayrılıkları yüzünden kendi millî cemiyetlerine katılmaları ya da cemiyeti bırakmaları, Türkçülüğe yönelen İttihat ve Terakki yöneticilerini de etkilemiş ve ilk yapılanmanın aksine gayri Türk üyeler iç gruba girememişlerdir. Kürt Babanzade Hakkı, Ermeni Bedros Halaçyan, Slav Hristo Dalçef, Arnavut Ahmet Rıza, Kürt Şerif Paşa, Arap Seyyit Talip örnek olarak verilebilir (Dündar 2002: 31).

⁷ Aradaki mesafenin uzaklığı ve sınırdaş olunmamasından dolayı Pan-Germenizmin sadece fikir bazında etki bıraktığını söylemek mümkündür. Ancak, hemen yanibaşımızda bulunan Rusya'nın yönlendirmesiyle, Türk sınırlarının yakınında ve hatta içinde yaşayan Slav kökenli halkların, Pan-Slavizm idealiyle imparatorluğa baş kaldırması, Osmanlı aydınlarına *Pan* akımlarının fiili sonuçlarını da gösterip, yaşatarak etkilemiş olmalıdır.

fikirlerinden daha çok, *Türkçülük* fikri etrafında toplanmaya başlamışlardır.¹ Türkçülüğün İslâmi yaklaşım ve söylemlerle harmanlandığı, kimi zaman -özellikle propaganda aşamasında- Türkçülükle İslâmcılığın iç içe geçerek, imparatorluk sınırları dışına taşıdığı dönem ise, İttihat ve Terakki'nin doğrudan ülkeyi yönettiği 1913 -1918 yılları arasındaki zaman dilimidir.

Osmanlı topraklarında yaşayan Türklerin birlik olmasının yanısıra, komşu ülkelerde ve geniş Asya coğrafyasında yaşayan Türk dili konuşan halkların da birleşerek, Hristiyan-Batılı düşmanlara karşı beraber savaşması fikri, başta İttihat ve Terakkiciler olmak üzere taraftar toplamaya başlamıştır. Batılılar tarafından *Pan-Türkizm* kimi zaman da *Pan-Turanizm* olarak adlandırılan bu akım, yurt içinde ve yurt dışında özellikle de Rusya mağduru Türk halkları arasında ilgi görmüştür.² I. Dünya Savaşının başlamasıyla, fikirdeki Pan-Türkçülük, fiiliyata geçirilmeye çalışılmış, az da olsa mesafe katedilmiş olsa da, sonuçta başarı sağlanamamıştır. Pan-İslâmizm konusunda da değindiğimiz gibi, aslında dönemin dengeleri göz önüne alındığında, Osmanlı Türklerinin Asya'daki Türk halklarıyla birlikte hareket etme ve başta Rusya olmak üzere bölgedeki düşmanlarına karşı ortak bir cephe oluşturma amacı, fikir olarak mantıksız değildir. Ancak ideolojik-maddî donanımlı eleman eksikliği, imparatorluk içindeki etnik grupların kalkışmaları, Avrupa devletlerinin saldırıları ve Türk halklarıyla aradaki coğrafi, sosyo-kültürel mesafe gibi sorunlar beklenen sonuçların elde edilememesine sebep olmuştur.

II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yönetimde az da olsa söz sahibi olmayan İttihat ve Terakki önderliği, dışilişkilerinde kendine müttefik olarak İngiltere'yi seçmiş ve İngiliz hükûmetine yaklaşmaya çalışmıştır. İngiliz sefaretinin 1909'daki saltanat değişimi sırasında gösterdiği İttihat ve Terakki karşıtı tutum bile cemiyetin İngilizlere olan olumlu bakışını değiştirmemiştir. Cemiyetin içindeki askerî kanatta ağırlığı olan bazı etkili isimlerin, Almanya'ya sempati duyduğunun bilinmesi, sivil kanat temsilcilerinin

¹ Bu üç fikir Osmanlı aydınları arasında oldukça tartışılmış ve bu kavramlara siyasî anlamlar yüklenmiştir. Örnek vermek gerekirse Fuad Köprülü'nün 1913 tarihli *Türklük, İslâmlık, Osmanlılık* adlı eseri, Ziya Gökalp'in 1913'de Balkan faciası sonrasında Türk Yurdu'nda çıkmaya başlayan *Türkleşmek, İslâmlaşmak* ve *Muassırlaşmak* adlı makalesi ve Yusuf Akçura'nın 1904'te kaleme aldığı *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı çalışması örnek olarak verilebilir.

² Cumhuriyet Türkiye'sinde de etkilerini görebileceğimiz bu ideal, Rusya, Çin, Japonya gibi Asya ülkelerinde yaşayan Türkler arasında da taraftar toplamıştır.

İngiltere ve Fransa'ya yanaşmasını sağlamıştır. Ancak Fransa da, İngiltere de mesafeli davranmış, ne borç taleplerine ne de kapitülasyonların kaldırılması isteklerine, olumlu yanıt vermemiştir.¹ Hayal kırıklığına uğrayan yönetim, bu iki ülkenin rakibi durumundaki Almanya'ya yaklaşmak durumunda kalmıştır (Ahmad 1999: 16). Osmanlı yönetiminin tamamen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçtiği dönemde de, Tevfik Paşa tekrar İngiltere'ye ittifak teklifinde bulunmuş ancak İngilizler bir kez daha ilgisiz davranmışlardır. Trablusgarp, Balkan savaşları sonunda da ümit bağlanan İngiliz ve Fransızların kayıtsız kalması, I. Dünya savaşına giden yolda Osmanlı yönetimini yeni çareler aramak zorunda bırakmış ve kendi kaynaklarını harekete geçirmesinin gerekliliğine inandırmış olmalıdır.

Türkçülük fikrinin giderek ağırlığını hissettirmeye başlamasıyla, yönetim tarafından topluma Türklük bilincini öğretecek ve yaygınlaştıracak dernek, gazete, dergi gibi faaliyetler desteklenmiştir.² Kurulan derneklerin ve yayınların bir kısmı doğrudan cemiyetin kontrolü altındayken, bir kısmı ise cemiyet tarafından beğenilmekle beraber bağımsız hareket etmiştir. İttihat ve Terakki programının Osmanlı fikir hayatında, devlet yönetiminde, etkisini artırmaya başladığı dönemde kurulan Türkçü dernekler ve yayınlar, Türk Derneği³, Türk Yurdu Cemiyeti⁴, Türk Ocağı Cemiyeti⁵, Genç Kalem Dergisi⁶, İslâm Mecmuası⁷, İzci Derneği⁸ olarak sıralanabilir.

İttihat ve Terakki'nin bu faaliyetleri, Türklere Türklüklerini öğretmek ve sevdirmek amacı taşımanın yanında, Türk soylu olmayan unsurları da, Türkleştirme hedefini

¹ İstenen borç Almanya tarafından sağlanmıştır (Ahmad 1999: 16).

² Amacı özellikle Türkçülük yapmak olan derneklerden ayrı olarak, bazı devlet kurumlarının ya da derneklerin adları da dönemin bakış açısını göstermektedir. Millî Kütüphane, Millî Hazine-i Evrak, Millî Musiki, Millî Filmcilik, Millî Coğrafya Cemiyeti gibi. (Yıldız 2001: 81).

³ Osmanlı topraklarında Türk milliyetçiliğini esas alarak kurulan ilk cemiyettir. 1908'de Yusuf Akçura'nın girişimiyle Siyasal Bilgiler Okul müdürü Celâl Bey'in odasında yapılan bir toplantıyla bilimsel bir cemiyet olarak kurulmuştur. Derneğin politikasını açıklayan beyanname için bkz. (Arai 2000: 42), (Bayur II-IV 1983: 400-401).

⁴ 18 Ağustos 1911'de kurulan derneğin oluşumunda Rusya'dan gelen Türklerin katkısı büyüktür. Altı kurucu üyenin yarısı dış Türklere aittir. (Arai 2000: 82). *Türk Yurdu* Dergisi bu dernek tarafından çıkarılmıştır. Türk Yurdu ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz. (Özden 1994).

⁵ 12 Mart 1912'de resmen faaliyete geçen derneğin, fiilen kuruluşu 1911'dir.

⁶ Ziya Gökalp tarafından kurulan Genç Kalem Dergisi kuruluş tarihi bilinmemektedir. Ziya Gökalp'in ünlü; *Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan, Vatan büyük ve müebbet ülkedir: Turan* dizeleri bu yayının altıncı sayısında yayımlanmıştır (Arai 2000: 59).

⁷ 1914'de yayın hayatına başlayan dergi, 30 Ekim 1918 yılına kadar yayınlarına devam etmiştir (Arai 2000: 127,128).

⁸ Bu dernekle ilgili olarak bkz. (Landau 1999: 65).

taşımaktadır. Bu amaçla, Gayrimüslimlere ait ilkokullarda Türkçenin öğretimi zorunlu hâle getirilmiş, devlet lise ve üniversitelerinde de öğretim dilinin Türkçe olması¹ konusunda alınan kararlar, bazı etnik topluluklarda huzursuzluk yaratmasına rağmen uygulanmaya konmuştur (Yıldız 2001: 80, 81). Ülkedeki etnik grupların kurdukları derneklerin faaliyetleri de, Türkleştirme çabalarının önünde engel teşkil ettiğinden, yönetim tarafından tehlike olarak görülmüş, etnik tabanlı cemiyetler çıkarılan *Cemiyetler Kanunu* ile kapatılmıştır (Kayalı 1998: 99).

İmparatorluk içinde şekillenmeye başlayan bu yeni ruh, Osmanlı Türklerinin gözlerini yurt dışındaki soydaşlarına çevirmelerine neden olmuştur. Elden çıkan topraklardan yoğun bir mülteci akını olmasına rağmen, Balkanlarda halen yoğun bir Türk nüfusun bulunması, ülke sınırları dışında yaşayan, aynı dili (Türkçe) ya da aynı dilin lehçelerini konuşan halkların varlığı, aydınların bu konularda da hassasiyet göstermesini sağlamıştır. Daha önce sadece Müslüman olarak bilinen ve tanımlanan bu Türk gruplarıyla ilişkiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime gelmesinden çok önce başlamıştır.² Azerbaycan, Kırım ve Kafkasya'daki aydınlarla temas sağlanmış, oradaki sorunlara beraber çözüm aranmıştır.³

İlişkilerin bu safhasında yazılan mektuplardan anlaşılacağı üzere, daha çok İslâmlığa dem vurulmuştur. Ancak 27 Ekim 1906 tarih ve 184 sayılı mektupta "...yalnız Türk cinsinden olanlar ittihad etseler dünyanın en şevketli hükümetini teşkile muktedir olurlar..." şeklinde Türklükten bahis açılmıştır. Ancak 22 Eylül 1906 yılında Kafkasya'ya gönderilen bir başka mektupta rastlanan:

"...siz şimdi İttihadın temelini hazırlayan maarife çok gayret ediniz. İstanbul Türkçesini kabul ediniz. Bu Türkçe sizin maarifte süratle ilerlemenize çok

¹ İttihat ve Terakki'nin 1908'deki siyasî programının 7. maddesi; *Devletin lisan-ı resmi Türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakerat-ı resmiye Türkçe icra olunacaktır.* 17.madde; *Tahsil-i iptidaide lisan-ı Türki mecburittalimdir... Tahsil-i idadi ve âli Türkçe esas ittihaz ile icra olunacaktır.* (Kayalı 1998: 102).

² İttihat ve Terakki Cemiyetinin Balkan Türkleriyle yaptıkları yazışmalarla ilgili olarak bkz. (Kuran 1948: 200-215).

³ Rus-Japon savaşından sonraki dönemde meydana gelen özgürlük ortamında özellikle Kafkas Türkleri Paris'teki Türk aydınları ile temasa geçmişlerdir. Mektuplarla kurulan irtibat içinde Kafkas Türkleri, Ermenilerle yapılan kanlı mücadele sonrasında zor durumda kalanlar için yardım istemişlerdir. Daha çok 1906 yılında yapılan karşılıklı yazışmalarda İttihat ve Terakki'nin Paris merkezi Kafkas Türklerine yol göstermiş ve onlara hazırladıkları bir programı göndermişlerdir (Bayur I.I 1983: 341)

hizmet eder. Bu istikbalde de aynı millet efradının ittihadına zemin hazırlar."
(Bayur I. I. 1983: 350)

cümleleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçü söyleminin ilk evrelerini tespit etmemizi sağlar. Bu konudaki bir başka ipucu da Sami Paşazade Sezai Bey'e gönderilen bir mektupta¹ karşımıza çıkıyor, "...*Bütün emeli Adriyatik denizinden Çin'e kadar olan memalikte Türk İttihadı husule getirmektir...*" bu satırlar Türkçülüğün baskın ideoloji olmasından önce kaleme alınmış, erken Türkçü söylemin ipuçlarını oluşturmaktadır (Bayur I. I. 1983: 351).

Türkçülük, Osmanlı aydınlarının kafasında, (bünyesinde İslâmcılık ve Osmanlıcılık fikirlerinden de parçalar barındırarak) şekillenmeye devam ederken, aynı zamanda Rusya'daki Türkçe konuşan Müslümanlar arasında da yeşermeye-yayılmaya başlamıştır. Osmanlı topraklarındaki durumdan biraz daha farklı olarak, Rusya'daki Türkler daha geniş bir coğrafyada, farklı hayat standartlarında bulunmaktaydılar. Konuştukları dil de aynı dil olmakla beraber bölgesel lehçe ve ağızların kullanılıyor olması tam olarak bir homejenliğin sağlanmasını engellemekteydi. Ancak bu durum, Rusya Müslümanları aydınlarının (önderlerinin) çabalarıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve dinî ayniyetten daha çok ırkî ayniyet noktasından hareket edilerek ortak dil, ortak kültür, ortak faaliyet oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunda hiç şüphesiz Kırım Türk-Tatarlarının en önemli şahsiyetlerinden *İsmail Gaspıralı Bey*'in² etkisi ve rolü büyüktür. Kırım'ın Bahçesaray şehrinde *Dilde, Fikirde, İşte, Birlik* parolasıyla çıkardığı *Tercüman Gazetesi*'yle Gaspıralı, Türkçe konuşan halklar arasında dayanışma ve birlik ruhunu yayarken, aynı zamanda *Türk Dünyasını* oluşturan halkların birbirinden haberdar olmasını da sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türkçü liderlerin kurduğu temasların ve yönlendirmelerin de bir neticesi olarak, daha önce kendilerini sadece Müslüman olarak tanıyan ve tanımlayan Rusya Türkleri (özellikle Türk-Tatarlar) arasında, Türkçülük his fikirleri yayılmaya başlamış, Osmanlı Türkçesi ortak dil olarak kullanılmaya başlanmıştı.

¹ 6 Ağustos 1906'da Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Beyleri'in gönderdiği mektup. Mektupların tam metinleri için bkz. (Kuran 1948: 198-226).

² İsmail Gaspıralı 1851-1914. İsmail Gaspıralı hayatı, eserleri Türkçülük akımındaki yeri için bkz; *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Başeditör Hakan Kırımlı, Ankara, 2004.

1. 5. I. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKÇÜLÜK

Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğunun Almanya ile müttefik olarak savaşa girmesiyle beraber, Türkçülük daha da büyük bir önem ve ivme kazanmaya başlamıştır. Özellikle Kafkasya, İran, Afganistan ve Rusya'da Türk halklarının bulunması ayrıca, İngiltere'nin işgali altında bulunan Hindistan'da yoğun bir Müslüman nüfusun varlığı, Osmanlı yönetiminin bu bölgelere ayrı bir önem vermesini gerektirmiştir. Bu bağlamda Türkçülük ve İslâmcılık (savaş öncesi duruma göre), kültürel bir anlam taşımanın ötesinde daha çok siyasî bir anlam ifade etmeye başlamış, adeta bir silah hâline gelmiştir. Rusya'daki Türklerin ayaklanarak Osmanlı cephesinde savaşan Rus ordularını vurmasıyla sağlanacak zafer, bölgedeki Müslümanlara özgürlük getireceği gibi tüm Türklerin birleşmesi sonucunu da doğuracaktı.¹ Gayri Türk Osmanlı vatandaşlarının etnik bağımsızlık yolundaki faaliyetleriyle (siyasî, kültürel faaliyetler ve ayaklanmalar), Avrupalı-Hristiyan devletlerin saldırılarına karşı bir tepki olarak gelişen Türkçülük akımının, I. Dünya Savaşıyla beraber anlam olarak içeriği biraz daha genişlemiştir. Artık Osmanlı Türkçüleri için amaç, Türk olmanın bilinç ve şuuruyla Türk vatanını yaşatmaktan daha çok, dünyadaki tüm Türklerin esaretten kurtularak, Anadolu Türklerinin önderliğinde birleşmesi şeklini almıştır. *Turan*² ismiyle adlandırılıp idealize edilen büyük ve müebbet, yeni *vatan* fikri, sadece Osmanlı Türklerinde değil, başta Azeriler ve Türk-Tatarlar olmak üzere diğer Türk halkları arasında da amaç hâline gelmeye başlamıştır.³

¹ En azında dönemin Türkçüleri böyle düşünüyor olmalılar. Bu düşünce, Ömer Seyfettin tarafından şu şekilde yazıya dökülmüştür:

"... evvelâ Rusların zulmü altında yıllardan beri din ve dil kardeşlerimiz olan Türkleri kurtararak siyasî hududumuzun içine alacağız. Ruslardan ilk hamlede Kafkasya'yı zaptedip yavaş yavaş anavatanımız olan Türkistan'a yürümeğe başlayacağız." (Önen 2005: 129).

² Turancılık kavramının doğuşu, gelişimi ve Türklere olan etkileri için bkz. (Önen: 2005).

³ 1918'de Rusya'nın ihtilâl sonucunda savaştan çekilmesiyle Azeriler, Bakü'de Millî bir hükümet kurmuşlar aynı zamanda İttihad ve Terakki adıyla da bir parti meydana getirmişlerdir. Bu partinin programının ilk iki maddesi konuyu açıklaması bakımından önemlidir (Kuran 1948: 215):

1. *Bütün Kafkasya Müslümanlarının eski ana vatanımız Türkiye'ye iltihakı ve muhterem halifemizin mukaddes bayrağı altında mesud olması.*

2. *Dünyadaki bütün Türklerin büyük Türkiye'ye katışması ve bir his ve bir terbiye ile yükselerek âlemi İslâma nigezbân olması.*

1. 5. 1. Orta Asya'ya Yönelik Türk Operasyonları

Almanya'nın Osmanlıdan beklediği en önemli şey, Hristiyan işgalcilere karşı İslâm Dünyasının öfkesini körüklemesi ve Asya'daki Müslümanların Almanların rakiplerine karşı ayaklanmasını sağlamasıydı.¹ Cihad ilânından sonra, Alman Genelkurmayının etki ve yönlendirmesiyle, Türk Genelkurmayı (*Enver Paşa*)² bir planlama yapmış ve buna göre Osmanlı ordusu Kafkasya üzerinden Türkistan'a girmek üzere harekete geçirilmiştir. Bu plandan beklenen şey, Osmanlı ordusu ilerledikçe ele geçirilen bölgedeki Türklerin ve Müslümanların ayaklanarak orduya katılmasıdır.³ Bu hesaplar doğrultusunda Doğu cephesindeki komutanlardan *Kâzım Karabekir* ve *Halil Bey*'lere⁴ verilen hareket talimatlarıyla⁵ sonu hüsrarla bitecek hücum başlamıştır. İran'da ilk başlarda durum Türklerin lehine bir hâl izlemiş ve *Rumye*, *Dilman*, *Tebriz* gibi yerler ele geçirilmiştir. Bu dönemde Alman ve Türk çıkarlarının çatışması sonucunda İran'a giden

¹ Rusya'daki Alman elçisinin 30 Temmuz 1914 tarihli telgrafında yazılı olanlar, Almanya'nın Dünya Müslümanlarından ne beklediğini göstermesi bakımından önemlidir:

"...ve bizim (Almanya'nın) Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız, adamlarımız ve saire bütün İslâm âlemini bu dükkâncı, menfur, yalancı ve vicdansız ulusa (İngiliz'lere) karşı vahşi bir ayaklanmaya kışkırtmalı..." (Bayur I. III 1983: 317).

Savaş başladıktan sonra da Halife tarafından *Cihad-ı Ekber* ilân edilmiştir.

² Landau'ya göre:

"...üç siyaset yapıcısından Pantürkçülük konusunda en açık fikirli olan ve onun yayılmacı bir siyaset olarak gelecekteki can alıcı rolünün farkında olan Enver Paşa'dır. Ayrıca Paşa Pantürkçülüğün bir devlet siyaseti olarak benimsenmesinde büyük ölçüde etkili olan kişidir." (Landau 1999: 77).

³ Bölgedeki Türk ve Müslümanların birçoğu, Osmanlı ideallerine manen bağlıydı. Bu konu, Kafkaslarda ki yabancılar tarafından da biliniyor ve sık sık önlem alınması konusunda Avrupa başkentleri uyarılıyordu. Türk propagandacılar yoğun bir faaliyet içinde Müslüman Gürcüler ve diğerleri arasında İngiliz karşıtı fikirleri yaymaya çalışmışlardır.

"Reports from Caucasus indicate development of serious Anti-British and pro-Turkish propaganda among Tartars and Moslem Georgians. " 29 December 1917 tarihli gizli ibareli rapor. F. O. 371/3300.

"...As regards other leading Mohamedans, those who are really loyal carry little weight, and the feelings of the real leaders and majority are at heart pro-Turkish." 1 January 1918 tarihli rapor. F. O. 371/3300.

⁴ Halil Bey Enver Paşa'nın amcasıdır.

⁵ Her iki komutana da verilen talimatlar oldukça açıktır. Karabekir'e verilen 14 Aralık 1914 tarihli talimatın I. maddesi:

"Vazifeniz fırkanızla İran'a yürümek ve Tahran'ı işgal ile İran hükümetini Rus nüfuzundan tahlis eylemek, mümkünse Türkistan dahilinde isyan çıkartmağa çalışmak ve geçtiğiniz yerleri Rus ve İngiliz'ler aleyhine tahrik etmektir. Afganistan cihetine tesire çalışmanız muvafık olur."

Halil Bey'e verilen talimat'ın I. maddesi:

"Vazifeniz fırkanızla İran'da Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüyerek orada umumi bir isyana esas olmak, yürüyüş esnasında Rus şimendifer ve telgraf hatlarını hassaten (Baku-Tiflis) hattını tahrip eylemek, Rus'ları Bahr-i Hazer Garbından sürmek, yoldaki aşairi Ruslar aleyhine muharebeye teşvik ve sevk eylemektir." (Bayur I. III. 1983: 364, 365).

Türk-Alman propaganda heyeti, beklenen sonuçları elde edemediği gibi iki müttefik arasında ciddî siyasî sorunlar çıkmıştır.¹ Osmanlı kuvvetlerinin İran'da ele geçirdiği yerler kısa bir süre sonra elden çıkacak ve hatta Rus kuvvetleri bu yörelerden Anadolu'ya gireceklerdir (Bayur I. III. 1983: 386). Osmanlı ve Alman ittifakının beklediği geniş katılımlı ve yıkıcı ayaklanmalar gerçekleşme de, Rusya'da Müslümanlar arasında bazı hareketlenmeler meydana gelmiştir. Özellikle Türkistan Müslümanlarının amele olarak Rus ordusuna alınacağı haberleri, isyanlara sebep olmuş, ancak Rus ordusuna dayanamayan Türkistanlılar yenilmişlerdir.² Müslümanların faaliyetleri savaşın sonucunu doğrudan etkilemese de, bir dönem Osmanlı ordusunun rahatlamasını sağlamıştır (Bayur IV. III. 1983: 286, 287).

I. Dünya Savaşı'ı boyunca, Alman ve Osmanlı görevlileri-ajanları Afganistan'dan başlayarak, dengeleri kendi yönlerinde değiştirmek üzere Orta Asya, İran ve Kafkaslarda propaganda ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu operasyonlar, *Teşkilat-ı Mahsusa* ya da *Umur-u Şarkîye Dairesi* adıyla bilinen, Türk İstihbarat örgütünün elemanlarınca gerçekleştirilmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde, Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından kurulan teşkilat, İslâmcı ve Türkçü propaganda yoluyla Avrupalı Emperyalistlerin tehdidindeki bölgelerde, halkı Osmanlı Devleti ile dayanışma içinde tutmayı amaçlamıştır. 17 Kasım 1913'de³ İstanbul'da faaliyete geçen Teşkilat'ın kuruluş amacı, kendi kaynaklarında şu şekilde anlatılmıştır;

"... *Hükümet-i Osmaniye'nin ve Şarkın ve alelunun alem-i İslamın Şarkın menfaatine olarak ittihad-ı ve bunu vücuda getirme kuvveti Osmanlılardaydı. Dost ve düşman Garplı devletler, hükümet-i Osmaniye'nin ve alem-i İslamın içtimai, siyasi, iktisadi işlerinde istiklal hakkını harpten önce anlamışlardı. Bu kuvveti mecmu etmek ve birleştirmek Osmanlıların menafî icabatından olduğu gibi bu heyet-i ittifakiyeyi vücuda getirecek devlet tabiatıyla devlet-i aliye olacaktı.*

Bu heyet-i ittifakiyeyi vücuda getirmek için Harb-i Umumi'nin bidayetinden itibaren Fas, Cezayir, Tunus, Tarblusgarp, Bingazi, Afrika Merkezi, Mısır, Habeşistan, Sudan, Zengibar, Somali, Malay Adaları, Açe Adaları, Belucistan,

¹ Bu hareketin başarısızlığı ile ilgili olarak (Keleşılmaz 1999: 91, 92).

² 25 Haziran 1916'da alınan karar gereğince, Bozkır ve Türkistan bölgesinde yaşayan Rus olmayan ahalinin, cephe gerisinde çalıştırılmak üzere askere alınmak istenmesi, 4 Temmuz'da başlayan isyana sebep olmuştur (Kara 2002: 49, 50).

³ Teşkilat, Mondros Mütarekesini takiben 30 Ekim 1918'de kapatılmıştır (Balcıoğlu 2001: 3).

Afganistan, Çin ve Türkistan-ı Rus, Hıve, Rus ve Şimali, Şimal Kafkas ve Azerbaycan, Cenub-, Kafkas, Moğolistan, Kırım, Arnavutluk, Trakya ve Makedonya gibi menatıkdarlıkları uyandırmak, İslamın parçalanmış, dağıtılan ruhunu yavaş yavaş canlandırmak, hükümetimizin Avrupa'daki ehemmiyet-i siyasesini artırmak..." (Balcıoğlu 2001: 3, 4)

1. 5. 2. Siyasî Operasyonlar ve Amaç

Yukardaki satırlardan da anlaşılacağı gibi Teşkilat'ın amacı, Dünya Müslümanlarını birleştirmek suretiyle Avrupalılara karşı ortak mücadeleyi sağlamaktır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerinin ideolojik arka plânını oluşturan fikirler, Pan-İslâmizm ve Pan-Türkizim'in karışımıdır (Stoddard 1994: 49).¹ Osmanlı İmparatorluğunun sınırdaşı olan Rusya, yakındaki en önemli ve tehlikeli düşman olmakla beraber, barındırdığı Türk soylu Müslüman halklar, bu ülkenin zayıf tarafını oluşturmaktaydı. Dönemin Osmanlı yönetiminin, özellikle de Enver Paşa'nın savaş stratejisi, Rusya'nın yıkılması suretiyle Asya'daki Türk soylu halkların, Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında birleştirilerek homojen bir Türk Devletinin kurulmasına yönelikti (Keleşyılmaz 1999: 30). Teşkilat-ı Mahsusa yönetimi tarafından belirlenen, ihtilâlin ardından Rusya Müslümanlarının izlemesi gereken strateji ve Rusya'ya gönderilecek ajanlara verilen talimatlar ise şu şekildedir;

"1. Rusya'daki Türk ve Müslümanlara arasında siyasî teşkilât yapmak için Bakü, Kazan gibi büyük merkezlere, Çerkezistan'a mahdud miktarda adamlar gönderilecektir. Bunlar eğer oralarda müslümanların kurduğu teşkilata tesadüf ederlerse, onlarla beraber çalışacaklar ve İstanbul merkezinin esas talimatını tebliğ edeceklerdir. Eğer teşkilatlanma olmamışsa, o mahallerdeki en nüfuzlu ve şayanı itimat kimselerin seçilmesine itina olunacaktır.

2. Rusya ihtilâl hükümetine hiç şüphe vermemek için önceden veya halen Rus tabiyetinde bulunan bu kimseler Rusya'ya İsveç yoluyla açık açık girecekler ve kendilerini eski Çar idaresinin siyasi mağdurları tarzında göstereceklerdir. Bu maksada varabilmek için gönderilecek şahısların oralarda şayanı itimat kimselerden seçilmesine özen gösterilecektir." (Balcıoğlu 2001: 164).

¹ Osmanlı istihbaratçılarının propagandaları için bkz. (Avşar 2001, 2003).

a. *Bütün Türk ve Müslümanlar arasında siyasî ve alenî teşkilât yaparak, birleşik ve kuvvetli bir siyasî parti vücuda getirilecektir.*

b. *Rusya'daki milletlere en geniş imtiyazlar vermeğe programı en fazla müsait olan ihtilâlcî ameîe fırkalarıyla ortak hareket edilmelidir.*

c. *Emperyalizm fikirlerine düşman olan bu fırkalarla birlikte yoğun bir faaliyetle sulhun bir an evvel imzalanmasına çalışılmalıdır.*

d. *Sulha esas olan Rusya'nın her türlü istilacı fikirlerden feragat ettiğî, ihtilalcî ameîe fırkalarıyla birlikte neşredilmelidir.*

e. *Dahilde Türk ve Müslümanlar millî inkişâflarını temin edecek imtiyazlar sağlanmalıdır. Bu suretle Rusya dâhilinde birçok merkezlerde başka bir kaç da büyük merkez de vücuda gelecektir ki, bunların daima İstanbul'la münasebette bulunmaları ve kendilerine maddî manevî yardımlarda bulunmaları lazımdır. Çünkü onların hareketlerini tanzim edebilecek ihtilafları halledebilecek yegane merkez burası olmalıdır.*

f. *Bu devamlı muhaberenin temin için Stockholm Sefareti'ne sırf bu iş için bir özelmemur görevlendirilmesi lazımdır. Rusya'daki merkezlerden haber getirecek şahıslar Stockholm'da daimi bir şubemiz olunca ona müraccat edeceklerdir. Bu suretle acele olmayan haberler sefaret kuryesiyle, acele işler için şifre telgrafla bildirilerek, aynı vasıtalarla cevapları alınabilir.*

g. *Bundan böyle gerek toplanan milliyetler konferansında, gerek Rusya Türk ve Müslümanları namına neşredilecek risalelerde Rusya'dan ayrılma fikirleri hiç yer bulamayacak, yalnız en geniş muhtariyetler, imtiyazlar talep olunarak en hürriyetçi bir maksatla vücuda gelen Rus İhtilâlinin de esasen bu meşru talebi hatta kendiliğinden kabul edeceğî tarzında fikirler beyan edilecektir. Eskiden talep olunan yerler içinde böyle hareket olunarak, eski ayrılık ve istiklal talebimiz sırf eski Rus idaresine karşı olduğû, çarlık hiçbir zaman Rusya'nın ve Rusya'daki milletlerin istiklâline kefil olmadığı için, yaşamak için o zaman ayrılmaktan başka hiçbir çare görülmediğîni, halbuki şimdiki Rusya dâhilinde en geniş muhtariyetler verileceğî muhakkak olduğû ileri sürülecektir. Ruslar arasında bugün mevcut vahim ihtilaflar Rusya'daki Türk ve Müslümanların siyasî hayatta faal bir rol oynamalarını temin için Ruslar'a onların ayrılık fikirlerinden tamamiyle uzaklaşmış oldukları ve yalnız kendi millî inkişâflarını*

istedikleri kanaat telkin olunmalıdır ki, bu da ancak yukarıda arz edilen şekilde kabildir. Bunun biran evvel tatbik edilebilmesi için gerekli olan meblağın sarfına izin verilmesi talep olunur. "

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Rusya ile ilgili siyasî operasyonu, yukarda belirtilen anahatlar üzerinde yönetilmeye çalışılmış ve bunun için Kazan Türklerin'den *Kadı Abdürreşit İbrahim* görevlendirilmiştir (Balcıoğlu 2001: 165, 166).¹

1. 5. 3. Siyasî ve Silahlı Propaganda

Rusya'daki durumdan faydalanarak, yukarda belirtildiği şekilde bir strateji izleyen Teşkilat-ı Mahsusa, Hindistan'ı da tehdit edecek şekilde Orta Asya'ya siyasî ve silâhlı propaganda yapmak üzere ajanlar göndermiştir. İngiliz çıkarlarını ve siyasetini ciddi olarak tehdit eden bu hareket, bölgedeki İngiliz görevliler tarafından dikkatle takip edilmiş ve düzenli olarak Londra'ya rapor edilmiştir. Bu sebeple *British Foreign Office* arşivleri, Orta Asya'ya yönelik Türkçü-İslâmcı propagandayla ilgili, çok değerli istihbarat raporları içermektedir.

Bu belgelerden yola çıkarak, bölgedeki propaganda faaliyetlerini inceleyecek olursak; Rus ve olası Osmanlı saldırılarına karşı tampon görevi gören, Hindistan'a ve Orta Asya'ya uzanan yolda stratejik öneme sahip Afganistan'a gönderilen Türk ve Alman heyetleri, Afgan Emirini Halife'nin yanında savaşmak için ikna etmeye uğraşmışlardır.² 1918 yılında, içinde İranlı Ulemadan başka, diğer milletlerden Müslümanların da bulunduğu bir heyet, Halife'den ve Şeyhül İslâm'dan getirdikleri mektupları Afgan Emirine vererek, ondan İslâm'ın koruyucusu Türk-Alman ittifakına katılmasını istemiş, ayrıca istediği takdirde emri altına asker gönderecekleri vaadinde bulunarak onu etkilemeye çalışmışlardır.³ Aynı dönemde Türk ajanları, Hokand'a gelmişler ve yöre

¹ Kadı Abdürreşit İbrahim'in faaliyetleriyle ilgili olarak ilerki bölümde daha detaylı bilgi verilecektir.

² Intelligence Bureau, 17.1.1918 tarihli Rapor. F.O. 371 / 3296. Emir'in savaşa İngilizler ve Ruslar'a karşı girmek için istediği silah ve askerle ilgili olarak, Halil Paşa tarafından 16 Aralık 1916'da yazılan raporda detaylı bilgi vardır. Bu rapor için bkz: (Bayur III. III 1983: 176 -180).

³ 5 January 1918 tarihli, rapor. F. O. 371/3296.

"Mission was composed of Ulema, Persian and others. They carried letters from Sultan and Sheik-ul-Islam, begging Emir to support Turco-Germas, the protectors of Islam. They also promised him army corps. Emir was replied that he will now consider the matter. Scheme is to sent a large number of Turkish officers and men relased from Russian interment camps to nort of Persia with a view of building up a regular military force, for action in

halkını Afganlılarla birlik olarak bölgedeki İngiliz nüfuzuna karşı kışkırtmışlardır.¹ Ayrıca, İngiliz istihbaratına göre, Rusya'daki esir kamplarından kurtulan çok sayıda Türk subayı, muhtemelen Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile Kuzey İran'a geçer ve burada Afganistan'a yönelik askerî harekâta bulunmak üzere silahlı birlikler oluşturur.²

İngilizler, Türkler ve Almanlar Afganistan'a nüfuz ederse, oraya yerleştirilebilecek askerî birliklerin, Hindistan'daki İngiliz pozisyonu için büyük tehlike doğuracağı endişesiyle³ Afgan Emir'iyle sürekli temas hâlinde kalmış ve Afgan liderin pozisyonunu anlamaya çalışmışlardır.⁴ Bu durumda dengeli bir politika izlemeye çalışan Emir'in, tarafsız kalmayı tercih ettiğini görüyoruz. Afganlı yöneticiler İngiliz muhataplarına güvence vermiş, hiçbir yabancı gücün -yardım amacıyla bile olsa- ülkeye sokulmayacağı yönünde açıklama yapmışlardır. Gerçekten de gizli bir görüşmede, Hindistan'ı işgal etmek üzere bir Türk-Alman müttefik ordusunun Afganistan'dan geçişine izin verilip verilmeyeceğini soran Türk ajanına, Emir Naib'i, Afgan yönetiminin bunu kabul etmeyeceğini bildirir.⁵ İngilizler, Türk-Alman operasyonları karşısında, boş durmayarak, var olan tedbirlerin dışında da önlemler almaya karar vermişler ve bu konuda, başta India Office olmak üzere yetkili birimler, harekete geçirilmiştir.⁶ Yapılması düşünülen şey, bölgeyi iyi bilen subaylardan oluşan gruplarla,

Afganistan. There are also great schemes of propaganda among Mahometans in British India."

¹ Intelligence Bureau, 17.1.1918 tarihli Rapor. F.O. 371/ 3296:

"...On Jan. 12th Sir John Jordan telegraphed from Pekin that four supposed Turkish emissaries were reported to have arrived at Kokand. All these pieces of evidence point to a new organised attempt to create trouble for us in Afganistan, in addition to the Pan-Turanian propaganda in Cenral Asia, which is being carried on all the time."

² 5. 1. 1918. 18 nolu Rapor. F.O. 371 / 3296

³ İngiliz yetkililer, karşı propaganda için Orta Asya'da faaliyet göstermek üzere, India Office'in de desteğiyle bir organizasyon kurmaya karar vermiş ve Müslüman görevlileri de, bu planlamaya dahil etmişlerdir. 18. 1. 1918 tarih 0149/4982 numaralı gizli-acil kayıtlı rapor: F.O. 371/3303.

"...As regards personnel, I suggest Marshall, 28th Light Cavalry, Balcker, the Guides, and Etherton 39th Garhwalis but you are in position to select most suitable officers and perhaps some Mussalmans..."

⁴ 29 December 1917 tarihli 942 numaralı rapor. F.O. 371/3296.

"... At first the Amir turned a deaf ear their blandishments; but since the Russian Revolution his attitude has changed, and it is said that he would now take up arms against Great Britain, if he were assured of German and Turkish assistance..."

⁵ 23. 1. 1918 tarih 11-C nolu Telgraf F.O. (okunamadı).

⁶ India Office, 16 February 1918, F.O. 371/3303:

"Sir, With reference to correspondence ending with your letter of the 11th Februaray, 1918, No. 24395/W/38, regarding the establishment of a British organisation in Russian Turkestan. If it be eventually decided to despatch the mission, the nature of the instructions is a question on which the Foreign Office and War Office are best qualified to advice, but the following suggestions are offered: - It is presumed that the main energies of

karşı propaganda yapmak ve çevredeki Müslümanlar arasındaki İngiliz karşıtı görüşleri yumuşatmaktır.

Orta Asya'da, özellikle Rus ihtilâli sonrasında Türkçü propagandaların da etkisiyle tırmanış gösteren Milliyetçi fikirler ve bunların yansıması olarak ortaya çıkan yerel hükûmetler, İngilizler tarafından dikkatle takip edilmiştir. Zamanında ve etkili karşı önlemler alabilmek için bu yönetimlerin, Milliyetçi ya da Bolşevik olup olmadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır.¹ Aynı zamanda kurulan yeni hükûmetler ve Rusya'nın Kuzey İran'daki varlığını kaybetmesiyle, İstanbul'dan Orta Asya'ya bir koridor açılmasını sağlaması, Pan İslâmcı propagandanın bölgeye daha rahat ulaşmasına yol açmıştır.² Öyleki, Türk ajanları bu açılan koridoru kullanarak Hindistan'a kadar nüfuz etmeyi başarmışlardır.³

the Mission should be devoted to propaganda among the local Muhammadan population tending to counteract the anti-British influences believed to be at work in the country, and to check enemy intrigues and attempts at peneration. With this objects in view, it would be their endeavour, as opportunity served, to strengthen and encourage any elements in the population making for stability in local affairs or likely to provide an effective barrier against Turco-German schemes of political or commercial expansion based upon "Pan-Turanian" or other ideals...Such action would presumably be popular in Afganistan, would serve to distract attention from the Indian frontie, and might be an obstacle to the solidarity of Muhammadans in Central Asia which it is the policy of the Germans and Turks to foster.."

¹ 23. February. 1918 tarihli rapor. F. O. 371/3303.

² 17. 1. 18 tarihli, Department of Intelligence Bureau'dan gönderilen rapor. F. O. 371/3296.

"... The first Turco-German Mission to Afganistan was of course unsuccessful, but the Russian Revolution has antirely changed the situation from the Amir's point of view. He has now on his N.W. frontier whwt are virtually independet states, with Moslem provisional goverments, in Fergana and Tashkend, besides Bokhara and Khiva which were autonomous under the Tsardom. The Tatars at Baku are also organising a local national-territorial government in defiance of the provisional government of Trans-Caucasia; and the break-down of the Russian regime in Northern Persia makes it much easier to communicate with Afganistan from Constantinople than before.

The new Turco-German Mission, mentioned in "C"'s report is also alluded to in an earlier report dated Berne 23. 10. 17, and it is stated there thet the Mission was start from Constantinople at the end of October last.

On Jan.12th Sir John Jordan telegraphed from Pekin that four supposed Turkish emissaries were reported to have arrived at Kokand.

All these pieces of evidence point to a new organised attempt to create trouble for us in Afganistan, in addition to the Pan-Turanian propaganda in Central Asia, which is being carried on all the time, and of which there is evidence from many sources.

Even if the Amir is personally unwilling to embark on an anti British policy, the arrival of the new Mission, reinforcing the existing propaganda, may force his hand."

³ 8 september 1919 tarih (P5550) numaralı belge. F. O. 341/4025.

"...1. At arecent secret meeting of the local democrats it was announced that Turks had sent emissaries to several cities of India with view to stirring up people to riot, &c.

Bu arada Türk ajanların, bölgedeki yeni hükümetlere nüfuz etmeye başladıklarını görüyoruz.¹ Türk-Alman ortak misyonları Orta Asya'da dolaştıkça, ortaya İngilizleri telaşa düşüren dedikodular da yayılıyordu. Bu dedikodulardan bir tanesi de, Kafkaslar ve Türkistan'da yeni bir Müslüman devletinin kurulmakta olduğu şeklindedir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Semerkand yoluyla Taşkent'e geçen bir Alman ve iki Türk olduğu haberi, İngilizler'de heyecan yaratmıştır.² İhtilâl sonrasındaki iktidar mücadelesi, İngilizlerin olayları takip etmesini zorlaştırmıştır. Mart ayında Orta Asya şubesinden, India Office'e gelen bir rapor, Hokand'daki Rusların (Mujikler tarafından desteklenen Bolşevikler) yerli ahali (yerli halk tarafından desteklenen anti-bolşevik Rus Kazakları) tarafından bağımsızlık ilânı sırasında katledildiğini bildirerek, Panturanizm veya Pan-İslâmizm gibi siyasî faaliyetlerin, geçici olarak unutulduğunu ve etrafta Türk propagandacıların görülmediğini bildiriyor. Gerçekten de bu olay, Kızılılar ve Beyazlar arasındaki savaşın bir sonucu olarak meydana gelmiştir ve hâliyle orada Türk istihbaratının bir ofisi de yoktur.³

Doğu Türkistan'daki durumu da gözaltında tutan İngilizler, olası Pan-Turanist ve Pan-İslâmist faaliyetleri merkeze bildirmektedirler. Buna göre Çin, Kuzey sınırlarındaki Bolşevik hareketinden dolayı, Batı sınırlarındaki Pan-Turanist ve Pan-İslâmist faaliyetlere karşı, yeteri kadar önlem alamamaktadırlar.⁴ İngiliz istihbaratına göre,

2. Statement came from Tai, Turk who arrived recentky from Constantinople. He says that 100 men among whom were both H,ndus and Moslems, were selected, 60 to India, and that 10 of them were to go to Peshawar and thence to Afganistan"

¹ Meshed İngiliz konsolosluğundan, Hindistan Delhi'deki dışişleri sekreterliğine, 26. 1. 1918 tarihli 16-0 nolu telgraf. Kasım Bey ve M.?.lvi Barakatullah'ın Herat yöneticisini ziyaretleri, Meshed'deki Türklerin *İslâm Birliği*ni amaçlayan bir komite kurdukları ve Türkiye, Afganistan, İran'ın aralarında anlaştıklarını bildiren, Meshed'de bulunan Türklerin İngiltere aleyhinde faaliyet gösterdiklerini anlatan rapor. F.O. 371/3303

² 23. 1. 1918 tarih 11-C nolu Telgraf F.O. (okunamadı). Ayrıca, 21. 1. 1918 tarihli, Savaş Bakanlığı'ndan giden 4434 nolu rapor.

" ... From information received I learn that a German officer with two Turks recently arrived at Samarkand from Constantinaople leaving for Tashkent shortly after. His presence was said to be unsuspected and his aim in accoprdance with Musalman desires. This looks like Henting. Last week military agent wired to Tashkent on the subject and willnow wire further information."

³ 31. 3. 1918 tarihli, gizli ibareli rapor. F.O. 371/3303.

" ... political combinations such as Pan-Turanism or Pan-Islamism seem to have been temporarily forgotten. I see no special German or Turkish propagandism at work..."

⁴ Pekin'deki Sir Jordan'dan, 4. 4. 1918 tarihli rapor, F.O. 371/3303.

"...While keenly interested and fully alive to the importance of safe guarding Chinese territoryin face of panTuranian and pan-Islamic movements now being fostered by enemy they are just as incapable unsided of taking effective measures to this end on their Western

Çin'in Batı bölgelerinde çok sayıda Alman ve Türk ajan bulunmaktaydı. Bu durum, İngilizleri telaşlandırarak Çin ve Rusya nezdinde harekete geçirmiştir.¹ Fergana'ya Türk ajanların gelmesi ve faaliyetlerine karşı önlem alınmaması halinde, Doğu Türkistan'daki Müslüman nüfusa etki edebilecekleri konusunda, Çin hükümeti uyarılmış ve Türk propagandasıyla ilgili istihbaratlar delil olarak verilmiştir. Pekin'deki Britanya temsilcisi, Çin'li muhatabına yazdığı bir mektupta, Türk ajanlarının yaptığı propagandanın oldukça tehlikeli olduğunu bildirerek, Türklerin faaliyetlerinin sadece Rusya vatandaşlarına yönelik olmadığını, Doğu Türkistan'da da etkili olacağını belirtmiştir.² Ayrıca, önlem alınmazsa muhtemelen Müslüman'larla Çinli'ler arasında çatışmalar olacağı şeklindeki duyurular da aktarılmıştır.

İngilizler bu uyarıları yaparken, dört Türk Kaşgar'a gelmiş, İngilizler de bu ajanların faaliyetlerini takip ederek, Çinli yetkilileri Kaşgar'daki Türk propagandasının engellenmesi için uyarılmışlardır. Bu durumla ilgili istihbarat raporuna göre, üzerinde *Sultan* ve *Almanya* yazılı hilâlli bir bayrak taşıyan dört Türk ajanı, bölgede yaptıkları konuşmalarda Müslümanların, *Sultan*'ın emirlerine (yani Osmanlı Padişahı ve aynı zamanda da İslâm halifesi olan Sultan'a) itaat etmesi gerektiğini söyleyerek propaganda yapmaktadırlar.³

frontier as they are against the bolsheviks movement on their Northern frontier..."

¹ To Russian Minister January 18th 1918, To Russian Minister January 8/21/18, To Wai-Chiao Pu January 23rd 1918. Pekin İngiliz Lagasyon'undan gönderilen 29 January 1918 tarih 50 nolu mesaj. F. O. 317/3303.

² Wai-Chiao Pu'ya İngiliz elçisinden, 23 January 1918 tarihli mektup. F.O. 371/3303.

"... that Turkish emissaries have arrived in Kokand in Russian territory and that they are there preaching sedition in favour of Germany and Turkey. They are provided with a flag surmounted with the Crescent bearing the words "Sultan" on one side and "Germany" on the other. These men appear to have been well received and at the mosque they actually invited the people to tender allegiance to the Sultan of Turkey."

"... It thus seems that there is good reason to fear that these Turkish emissaries are not only seeking to undermine the loyalty of Russian subject, but furthermore to extend their pernicious activities amongst the Mussulman population of the neighbouring Province of Shin Chiang..."

³ Pekin İngiliz Lagasyon'undan gönderilen 18 January 1918 tarihli rapor. F.O. 371/3303.

"My dear Colleague, A few days ago I received a telegram from our aconsul ageneral at Kashgar reporting that what appeared to be four Turkish emissaries had reached Kokand, that they had displayed a flag surmounted with the Crescent and bearing the words "Sultan" and "Germany" and that the inhabitants of the neighbourhood were being invited by these men to tender allegiance to the Sultan... It certainly seems to me that we should take all possible measures to prevent the spread of Turkish propaganda to Kashgaria, feel assured that you will take a similar view..."

Bağımsızlık peşinde olan, Buhara Emiri'nin askerleri ile Ruslar arasındaki çatışmalar da, İngilizler tarafından takip edilmiş ve Pan-Turanist bir hareket olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Buhara'dan gelen yardım çağrılarına karşı Afgan Emiri'nin aldığı tavır da izlenerek, Orta Asya Müslümanlarının Ruslara ya da başka batılı güçlere karşı ne derece işbirliği içinde oldukları gözlenmiştir.¹

Orta Asya'daki Türk-Alman faaliyetleri sadece siyasî olarak değil, ticarî olarak da İngiliz çıkarlarını tehdit ediyor ve İngiltere'nin prestijini zedeliyordu. Ana fikri Britanya'nın Hindistan'ı adaletsiz, hoşgörüsüz, tiranca bir yönetimle idare ettiği ve Buhara'nın Osmanlı Devletiyle dayanışmasının, Türklerin İngilizleri yenmesinde etkili olacağı kulaktan kulağa yayılıyor, İngilizler de fikirlerin Orta Asya Müslümanlarının yanısıra, Orta Doğu'daki Müslümanları da etkilemesinden çekiniyorlardı.² Bölgeden korkutucu haberler geldiği için, kimi zaman Türk propagandasından oldukça endişelendiği anlaşılan İngiliz yetkililerin, tam tersine istihbaratlarla da rahatlamış oldukları anlaşılmaktadır.³ Örneğin, Rus Türkistanı'nda, yerli Müslümanlar ve (Bolşevik olmayan) Ruslar arasında yaygın bir İngiliz karşıtlığı gözlenmediği, aksine İngiltere'nin onları Bolşevik saldırılarından koruyabileceği yönündeki raporlar hiç şüphesiz sevindiricidir. Ancak, olumlu haberlere rağmen ihtiyatı elden bırakmayan İngiliz görevliler, Rus Türkistanı'ndaki Müslümanların, onları Bolşeviklerden kurtaracak Afganlılarla ya da başka bir güçle işbirliği edebileceğini de, göz ardı etmiyorlardı.⁴ Teşkilat-ı Mahsusa ise bölgedeki faaliyetlerine devam etmeye çalışıyor, Buhara'da iki-üç Türk ajan, Aşkabad'da da bir Türk, beş Avusturyalı ve iki Alman subay istihbarat toplamak amacıyla faaliyet gösteriyordu.⁵ Buhara'daki Bolşevik Rus karşıtı mücadeleyi, *Pro-Turk* (Türk taraftarı) bir hareket olarak değerlendiren

¹ Gizli ibareli, 22 April 1918 tarihli rapor. F.O. 371/3303.

² Moskova'dan gönderilen 13 May 1918 tarih ve 303 nolu telgraf. F.O. 371/3303.

³ Notes by K. S. İftikhar Ahmad, 27 Marc 1918. F.O. 371/3303.

"... In Russian Turkistan, there seems to be no anti-British feeling either among the native Muhammadans or among the non-Bolshevik Russians. On the contrarary, there is avague longing that, somehow or other, the British may free them from Bolshevik oppression. There is no special indication of the predominance of german or Stamboul influence in Fergana..."

⁴ Gizli ibareli, Kaşgar'daki İngiliz Konsolosluğundan, Simla-Hindistan yönetimi dış ve siyasî büroya gönderilmiş, 5 April 1918 tarih ve 51 nolu telgraf. F.O. 371/3303.

⁵ No 5828 Simla, 3 May 1918. Gizli ibareli Mesaj. F.O. 371/3303. Aynı konuyla ilgili olarak Hindistan'daki İngiliz temsilciliğinden bir mesaj daha gönderilmiştir. 1 May 1918 tarih, 77006 nolu ve gizli ibareli belge. F. O. 371/3329.

"...A German and aTurkish Officer are said to have arrived at Bokhare and the amir to have re-instated his former pro-Turk prime Minister..."

Meshed'deki İngiliz görevliler, Aşkabad'daki Alman ajanların etkisiyle, bölgede Alman parasının da yaygın olarak kullanılmaya başladığını tespit etmişlerdir. Bu arada, Türk ajanlar bölgedeki Türkmenler arasında Müslümanların Afgan Emiri'nin yönetiminde birleştirilecekleri yolunda, propaganda yapmaktaydılar.¹

Rusya'daki karışıklıklar sürerken, yani bir yanda Bolşevikler (Kızıl ordu), diğer yanda Çar taraftarı Rus Kazakları (Beyaz ordu ya da Aklar) savaşıırken, Orta Asya'daki Müslümanlar da, ya bu grupları desteklemiş ya da bağımsızlık için mücadele etmişlerdir. I. Dünya savaşı sırasında Rus ordusuna esir düşerek Sibiry'a'daki esir kamplarına gönderilen pek çok Türk ve Alman esir de, bu karmaşa ortamından yararlanarak esaretten kurtulmuş ve evlerine dönebilmek için bölgeye gelmeye başlamışlardır. Bunlara, -özellikle Türk olanlara- Müslüman halk ellerinden geldiği kadar yardım etmiştir. İngilizler bu savaş esirlerini de gözlemiş ve aralarında Türk ya da Alman ajanlarının olup olmadığını tespit etmeye çalışmışlardır.² Gerçekten de propagandacıların büyük çoğunluğu tüccar, gezgin, din adamı ya da savaş esiri kılığında şehirleri dolaşmaktaydılar.

Çin Müslümanları (Tungan ya da Dungan) da gözlem altında tutulmuş ve Pan-İslâmî, Pan-Turancı düşüncelere ne derece itibar ettikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. İngilizlerin Çinli yöneticilerden *Chu Taoyin* ile yaptıkları görüşmeye dayanarak yazdıkları raporlara göre, Müslüman Çinlilerin yaşadığı bölgede bu anlamda -en azından şimdilik- ciddi bir sorun yoktur ve Kaşgar'da büyük ölçekli bir isyan ya da kalkışmanın -Türk sempatisine rağmen- olmayacağı öngörülmektedir. İngiliz görevliye göre Pan-Turanist hareket bu bölgede sert zemine çarpmıştır. Önlem olarak, propaganda amacıyla Kaşgar'da bulunan *Ahmad Kamal* (Ahmet Kemal)³ ve *Salim Sami* (Selim Sami)⁴ gibi şahıslar toplanarak

¹ R-24 nolu, 5 May 1918 tarihli telgraf. F.O. 371/3303. 25 July 1919 tarih (P4364) numaralı rapor. F.O. 371/4025.

"...One Khan Talih, who has arrived from Tsahkend, is principal pan-Islamic agent now in Charjui. He is in Bolshevik pay and is active in supporting a general Mahomedan rising against (corrupt group? Britain and) aid of Afgans.

² M-44 nolu, 6 May 1918 tarihli telgraf, F.O. 371/3303.

"On May 1st four prisoners, two reported Turkish officers and one German officer, arrived at Kuchan with a recommendation from the governor Deregez Money was being collected for them locally and they were expected..."

³ Ahmet Kemal İlkul (1889-1966). 16 Şubat 1914'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görevlendirmesiyle Doğu Türkistan'da okul açmak üzere Çin'e gönderilir. Kaşgar, Kulca, Urumçi'ye gider. Çinliler tarafından Türkçülük propagandası yaptığı için hapse atılır. 1920'de Türkiye'ye dönmeyi başarmıştır. Hatıralarını, *Çin Türkistan Hatıraları* adı ile yayınlamıştır. Bkz. (Gedikli: 1999).

⁴ Selim Sami Kuşçubaşı (1871 -1927).

sınır dışı edilmişlerdir. Chu Taoyin, İstanbul'da bir Pan-Turancı organizasyon olduğunun farkındadır bu sebepten dolayı, Urumçi'de bulunan Türkler de, toplanarak sınırdışı edilmeye başlanmıştır.¹

Orta Asya'daki Milliyetçiler, matbuat yoluyla da Müslümanlara bir araya gelerek bağımsızlık yönünde ortak hareket etmelerini telkin ediyorlardı. Milliyetçiler tarafından yayımlanan *Ulug Türkistan Gazetesi* de, içerdiği bağımsızlık yanlısı yazılara sebebiyle Pan-Turancı, Pan-İslâmcı bir yayın olarak değerlendirilmiş sık sık İngiliz istihbarat raporlarına geçmiştir.² Şüphesiz bu tip milliyetçi yayınlar Teşkilat-ı Mahsusa'nın propagandalarıyla örtüşmektedir.

Kafkasya'dan Çin'e kadar uzanan coğrafyada, Türk ajanların yürüttüğü propaganda faaliyetleri, topyekûn ayaklanmaları sağlayamamışsa da, Hokand'da ilân edilen anti Bolşevik *Türkistan Otonom Cumhuriyeti*³ gibi milliyetçi oluşumlara sebep olmuş, Orta Asya Müslümanlarının aklında kimlikleriyle ilgili bazı soru işaretlerinin oluşmasını sağlamıştır. Türkçü fikirlerin etkisiyle özellikle aydınlar, kim olduklarına karar vermiş ve kurtuluş yolunu tüm Müslüman-Türklerin birleşmesinde olduğuna karar vermişlerdir. Kazan'da Türk-Tatarlar tarafından çıkarılan *Yulduz* (Yıldız) gazetesinde yayımlanan bir makale, Orta Asya Türkleri arasında Pan-Türkçü fikirlerin neden etkili olduğunu açıklaması bakımından önemlidir. Bu makale İngiliz istihbarat raporlarında şu şekilde yer almıştır:

¹ F.O. 371/3303.

"... Here the seeds too of an Pan-Turanism have fallen on strong ground. The few emissaries there are, who came to sow these seeds- men Işke Ahmad Kamal and Salim Sami- have all been rounded up at Urumtchi; and if there be others, I do not know them, because they dare not declare themselves. Chu Taoyin knows perfectly well of the existence at Constantinople of an organization for Pan-Turanian propaganda. His attention was drawn to it by me about six month ago, and I believe it was largely due to the information then given him that present Chinese action of collecting the Turks at Urumtchi was started."

² 175 nolu, 26 February 1918 tarihli, Pekin'den Delhi'ye gönderilen telgraf, F.O. 371/3303. Ayrıca, gazetenin 30 Mayıs 1918 tarihli sayısı, 19 Haziran 1918 tarihli sayısı, 27 Haziran 1918 tarihi sayısı da Türkçü söylemi nedeniyle istihbarat raporlarında yer almaktadır.

³ 10 July 1918 tarihli 153-C nolu rapor. F.O. 371/3303.

"An (anti-Bolshevik) Turkistan Autonomous Government was inaugurated in Kokand which was a nationalist movement, partly pan-Turanian. This movement was crushed by the Bolsheviks."

Ayrıca, 13 Aralık 1917'de (1917 -1920), Kazak Türkleri tarafından ilan edilen *Alaş Orda* Hükümeti (Oraltay 1973: 31), 21 Aralık 1917'de kurulan *Bağımsız Başkurt Cumhuriyeti*, (Kayabaloğlu, Arslanoğlu 1978: 83). 6 Ocak 1918'de kurulan *İdil-Ural Ülkesi* (Devlet 1998: 209) örnek olarak verilebilir.

"The Bolsheviks had promised autonomy to Russian province, and independence to non-Russians. These were laudable sentiments. No condition was attached to the formation of separate Governments, for instance, that there must be a federation with Bolsheviks. On such promises, Finland separated from Russia with the consent of the Bolsheviks. But the Bolsheviks would not agree to the independence of the Cossacks. They are now fighting against the Cossacks and the Musalmans of Crimea. They say: We are not against independence, but we do not want to see countries which have separated from us falling into the hands of the bourgeoisie. They also say that if Russia Musalmans wish to establish their own Government, they must not allow the bourgeoisie to join them, but must govern the country on Bolshevik lines. We accept the European socialist views, but it is against our idea to follow Bolshevism. If we are allowed to have our own independent Government, we shall feel thankful to the Bolsheviks; but we must decline to adopt their principles. Bolshevism is against Islamism. We see what disadvantages may not be brought in to our own society. It is possible that with time some of the Bolshevik principles will creep into our own society; but we wish to preserve our Turanian spirit.

We Turks want to learn science and arts. Till we shall made progres, we have no desire to join the family of the more advanced nations. In our present condition of low culture, we would only become their slaves by joining them.¹

Orta Asya'daki Türk faaliyet ve propagandası yukarıda örneklenmeye çalışıldığı gibi takip edilirken, Türkiye'den Orta Asya'ya açılan yol durumundaki Kafkaslardaki durum da İngilizler tarafından gözlem altında tutulmaktaydı. Dikkatle izlenen konulardan biri de, Kırım Türk-Tatarlarının faaliyetleridir. Kafkaslarda kurulacak bağımsız bir Müslüman devletin, Türklerle ittifak kurarak Rusların ve İngilizlerin çıkarlarına zarar vereceği düşünülmekteydi.² İngilizleri bu denli korkutan şey, Kırım gibi Ukrayna topraklarından da parça kopararak, Kafkasya'da bağımsız Türk hükümetleri kurulması ve daha sonra bunların Türkiye'den koruma talep etmesiydi. Böylece Türk ordusu davet edildiği yerlere girecek ve *Büyük Türk İmparatorluğu* kurulacaktır.³

¹ *Yıldız Gazetesi* 25 Ocak 1918 tarihli sayısından alınmış makale.

² 12 April 1918 tarih ve 65117 nolu belge. F. O. 371/3315.

"... must be assumed that the Trans-Caucasian Moslems will be passive tools in Turkish hands. They are vigorous people, with rich, able sheaders, and are likely to pursue a policy of their own."

³ C. X. 022097. P.E./482 nolu, 1. 3. 18 tarihli rapor. F. O. 371/3315.

İngiliz belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, 1919'dan itibaren Orta Asya'da durum biraz garipleşmeye başlamıştır. Daha önce, Türklerin birleşmesi, Müslümanların dayanışma içinde Hristiyanları, Bolşevikleri kovması şeklinde formüle edilen Pan-İslâmcı, Pan-Türkçü söylem, bu defa Bolşevikler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.¹ Müslüman kökenli Bolşevikler, propagandalarını Türk kökenli Müslüman halklara aktarırken, İslâmi söylemleri kullanmaya başlamışlardır.² Bolşevik metotlarla propaganda yaptığı söylenen Türklerin, Azerbaycan ve Türkistan'a gidip gelerek faaliyet göstermeleri, (Kafkaslardaki hareketlenme de göz önüne alındığında) büyük bir sahada icra edilen Pan-Turanist bir hareket olarak değerlendirilmiştir.³ Hem İslâmcı, hem de Bolşevik söylemleri kullanan yeni propagandacılar, geniş Asya coğrafyasında Türk haklarına nüfuz etmeye çalışırken, Londra bu faaliyetleri şaşırması bir halde izliyordu. Bolşeviklerin dine karşı olan

"The Committee of Union and Progress, in agreement with the Germans, expect to create an independent Musulman Sate in the CAUCASUS stretching as far as and including the CRIMEA. The plan is to persuade the Moslems in this region to declare their independence and later on to ask for TURKISH protection to expel such RUSSIAN elements as may be in the country. In this way the country would become part of the TURKISH EMPIRE..."

¹ 25 Ağust 1919 tarihli, Military Secret ibareli rapor. F. O. 341/4025.

"... Bolshevics governing consideration is destruction of British Empire. They will work ceaselessly for revolution in India and for general Mahommedan rising in Near and Middle East. They intend to continue active propaganda in Afganistan and shortly to extend work on largest scale to Persia where they consider downtrodden condition of great majority of population offers most promising field"

² 6941 nolu, 22 May 1919 tarihli belge, F. O. 341/4025.

3.madde; *"The Bolshevics have largely succeeded in uniting their propaganda with that of Pan-Islamic. Very large sums are being spent on combined Pan-Islamic and Bolshevik propaganda."*

6.madde; *"Kazim Beg, the Turkish agent, is said to be in Tashkend where he is utilised by the Bolshevics for Pan-Islamic works."*

7.madde; *"Taskend Bolshevics have reconstructed, within the last few days, their system of Government, making large concessions to Muhammedan elements with a view to furthering the Pan-Islamic cause."*

8. madde; *"Khiva is hotbed of Pan-Islamism. The amir of Bokhara is sitting on the fence but will not take any active part against the British."*

10. madde; *"He says that large numbers of the Kirghis have been armed by the Bolshevics to fight for Islam."*

11. madde; *"Turcomans have been deluged from all sides with Pan-Islamic agents."*

³ 1 nolu, 12 February 1920 tarihli Haftalık rapor. F. O. 371/4028.

"Confirmation has been received of the continual coming and going of the Turks between Azerbaijan and Turkistan for the purpose of linking up the pan-Turanian movement in the Caucasus with the Bolshevik activities in Turkistan, the chief agitator in Turkistan, kasım Beg, is now reported to have preceeded again to Bandar-i-Gaz through the Yamut country."

tavırları bilindiğinden, İslâmcı söylem kullanmaları beklenmeyen bir taktik hareket olmuştur.¹

İngilizler tarafından bu durum, Anadolu'da *Milli Mücadele*'yi örgütleyen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Bolşeviklerle (Leninle) gizli bir anlaşma yapmasına bağlanmıştır.² İngiliz basınında yankı bulan Türkçü operasyonlar da -abartılı olsalar da- İngiliz istihbaratı tarafından değerlendirilmiştir. Bunların arasında en ilginç olanlardan bir tanesi, Enver ve Mustafa Kemal Paşaların Bolşeviklerle işbirliği yaparak güçlerini birleştirdikleri, Enver Paşa'nın üçyüzbin kişilik bir ordu oluşturarak, Orta Doğu ve Kafkaslara doğru harekete geçtiği şeklindeki haberdur.³

Orta Asya'da yapılan propagandalar, daha önce de belirttiğimiz gibi bölgedeki dengeleri -Osmanlı İmparatorluğunun lehine altüst edecek derecede- etkilememiş olabilir, ama şurası muhakkak ki, birçok Orta Asyalı Türk, bu faaliyetlerden etkilenmiş ve millî kimliğinin farkına varmıştır. Bunun en ilginç örneklerinden birisini Kurtuluş Savaşı sırasında Adana'da görmek mümkündür. Çukurova bölgesinde Kuvayi Milliye mücadelesi başladığında, Adana'daki Türkistan Tekke'sinde misafir olarak kalan Türkistanlılar, Türk Millî mücadelesine gönüllü olarak katılmaya karar vermiş ve eşyalarını satarak silahlanmışlardır. Bu Türkistanlı mücahidlerin onaltısı, Tarsus yakınlarındaki zeytinliklerde Fransız askeriyle savaşarak şehit düşmüşlerdir (Erkinkol 1962: 65,66). Bir başka örnek de,

¹ F.O. 371/4028

"...although some measure of success seems to have been gained by a Turk from Constantinople, accompanied by one German, amongst the Bashkirs north of Orenburg at the beginning of the present winter. "" The Bolsheviks are exploiting Pan-Islamism as one of the means to bring about world revolution, but though communistic principles may to a limited extent penetrate Muhammadan circles the general desire is to preserve the Turanian spirit, more especially as it is against the tenets of Islam to follow Bolshevism."

² 1 nolu, 12 February 1920 tarihli haftalık rapor. Turkey alt başlığı. F. O. 371/4028.

" Another version of the alleged Turco-Bolshevik understanding is reported from Baku based on the statement of a Turkish officier. According to him Mustafa Kamal had an agreement with Lenin to allow the Bolsheviks a free hand in north Caucasus and Azerbaijan in order to secure a free passage of arms for himself. Mustafa Kamal had also agreed to harass the British in Mesopotamia. The Turkish officer is also reported to have said that the Turks proposed to attempt a coup d' etat, using the so-called volunteer army of workmen, and that the Bolsheviks were spending large sums in buying up Turkish officers."

³ Diary No 24 of the North West Frontier Province Intelligence Bureau for the Week Ending 10th June 1920. sayfa 383. F. O. 371/4028.

"... It appears that the movements of Enver Pasha are based on sound principles. He is working hand-in-hand with Kemal Pasha and the Bolsheviks, and their triple forces have become so stupendous that we cannot even dream while sitting in India... "

Eskişehir'deki Kuvayi Milliye grubunda karşımıza çıkıyor. I. Dünya Savaşında Doğu cephesinde Osmanlı ordusuna esir düşen Türk kökenlilerden bir grup, savaştan sonra ülkelerine geri dönmeyerek Batı cephesindeki Kuvayi Milliye birliklerine katılmış ve işgalcilere karşı savaşmışlardır.¹ Türkistanlılar, Türk Kurtuluş Savaşına fiilen katılmanın ötesinde, ayrıca çok büyük miktarda maddî destek te sağlamış, Millî Kuvvetlerin silâh vs.gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olmuşlardır.²

Orta Asya ve Kafkaslar'daki Türk propagandasının bir ayağını da, bu bölgelerde yapılan eğitim ve öğretim çalışmaları oluşturur. Daha çok bölgedeki zengin Müslüman Türklerin maddî yardımlarıyla açılan okullarda, eski öğretim metotları uygulanmamış, çağdaş müfredatlarla çocuklar eğitime çalışılmıştır. *Cedit Akımı* (Cedidçilik)³ sonucunda doğmuş olan bu okullar, daha çok Türk-Tatarların yaşadıkları yerlerde açılmış, zamanla Asya'daki Türk halklarının yaşadıkları yerlerde de çoğalmaya başlamıştır. İdil-Ural bölgesi dışında yaşayan ve ticaretle uğraşan Türk-Tatarlar, bulundukları yerlerde okullar açılmasını sağlamış ve böylece Çin toprakları içinde yer alan Doğu Türkistan'da dâhil olmak üzere, yeni usullerle eğitim veren okullar, Asya coğrafyasına yayılmıştır.⁴ Bu okulların öğretmenleri, Türkiye'de eğitim görmüş kişiler ve onların yetiştirdikleri öğrencilerdir (Gedikli 1999: 116, 117). Ayrıca bu okullarda hizmet vermek üzere İstanbul'dan da bazı öğretmenler gönderilmiştir. Bu kişiler İttihat ve Terakki yönetimi tarafından Orta Asya'ya gönderilmiş bir nevi *Türkçü Misyonerler*dir. Daha önce yukarıda adından bahsettiğimiz Ahmet Kemal (İlkul) ve İsmail Hakkı Bey'ler bu görevlilerdendir. Enver Paşa tarafından kurulan *Teşkilat-ı Mahsusa*⁵ yönetimi, I. Dünya Savaşı başlamadan önce Asya'da Türkçü propaganda yapmak, Türk halklarıyla Anadolu Türkleri arasında bir bağ kurmak üzere bazı subay kökenlileri ve sivilleri bölgeye göndermiştir. Bu propaganda gruplarından bir tanesi de Adil Hikmet Bey, Kuşçubaşı Selim Sami Bey, Hüseyin Emrullah (Barkan) Bey, Hüseyin Bey ve İbrahim (Haklıer)

¹ 23. 12. 1920 tarih, CX/1205.V nolu belge. F. O. 371/6813.

² Asya Türk halklarından Anadolu'ya gönderilen yardımlar için bkz: (Saray 2001), (Aslan 2000).

³ Cedidçilik, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında yeniçağın ruhuna uymayan, Buhara usûlüne dayanan eğitim sisteminde reforma yönelmiş, alfabenin yeni metotla fonetik esaslara göre öğretilmesi ile alakalı yeni bir sosyal harekettir. (Yuzeyev 2004: 239, 241).

⁴ Sadece 1911-1912'de Buhara'da 57 *Cedit Okulu* açılmıştır (Hayit 1975: 196).

⁵ Teşkilat-ı Mahsusa için bkz: (Stoddart 1994), (Hiçyılmaz 1990, 1996), (Kuşçubaşı 1997), (Cemi1997), (Karabekir 2001), (Keleşyılmaz 1999).

Bey'lerden oluşan gruptur.¹ Bu gruptan Hüseyin Emrullah Bey, Doğu Türkistanlı öğrenciler için müfredat hazırlamış ve genç öğretmenlere beş ay kadar kurs vermiştir (İlcul 1999: 116). Bu tip faaliyetlerden başka Türkistan'dan birçok öğrenci İstanbul'a gelerek Harbiye, Tıbbiye ve Galatasaray Lisesi'nde eğitim almışlardır.(Gedikli 1999: 117), (Sakenova 2003: 562), (Andican 2003: 28). Ayrıca, I. Dünya Savaş'ında Ruslara esir düştükten sonra, esir kamplarından kaçarak bölgeye yayılan Türk subayları da, bu okullarda öğretmenlik yapmış, hiç şüphesiz öğrencilerine Türklük şuuru vermek üzere çalışmışlardır.² Bu subayların büyük bir kısmı, Ruslardan kaçtıktan sonra Asya'nın hemen her köşesine yayılmış olan, çoğu ticaretle uğraşan, Türk-Tatarların yardımlarıyla bu faaliyetlerde bulunmuş ve daha sonra ülkelerine dönebilmişlerdir. Türk-Tatarların bu ticaret ağı, sadece ticarî amaçlar için faydalı olmamış, Türkiye ve Türk dünyasındaki hemen tüm olaylar, haberler, fikirler bu ağ yardımıyla Asya'daki Türkler arasında yayılmıştır. İstanbul'daki Türkçü fikirlerin Asya'ya yayılmasında, bu ağ önemli bir yer teşkil etmektedir.

I. Dünya Savaş'ının kaybedilmesinden sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üst düzey yöneticileri yurt dışına kaçmış ve kaderlerini yaşamışlardır. Enver Paşa ise, Asya Türk coğrafyasında yayılmasına emek harcadığı, Türkçü öğeler taşıyan Milliyetçi direnişin başına geçmiş ve hayatını bu yolda kaybetmiştir. *Basmacı Hareketi*³ olarak tarihe geçen silahlı mücadele dönemi, hüsrarla sonuçlanmış olsa da, Orta Asya Türk halklarının özgürlük, bağımsızlık, milliyetçilik gibi fikirleri, II. Dünya Savaşına uzanan zaman diliminde de unutmamalarını sağlaması bakımından önemlidir. Bunu en bariz yansımalarını, Orta Asya Türklerinin II. Dünya Savaşı sırasında Çin kontrolündeki Doğu Türkistan ile Sovyetler Birliği kontrolündeki Batı Türkistan ve Kafkaslardaki bağımsızlık hareketlerinde görmek mümkündür.

¹ Bu Teşkilat-ı Mahsusa grubu propaganda faaliyetlerinden ayrı olarak bölgede silahlı faaliyetlerde de, bulunmuşlardır. Kırgızlardan oluşturdukları çetelerle, Çin sınırını içindeki Ruslara saldırmış ve halkı ayaklandırmaya çalışmışlardır. (Gedikli 1999:205 -226).

² Bu subaylardan ismini tespit edebildiklerimiz şöyledir; Üstteğmen Haydar Şevki, Yedek subay Kâzım, Binbaşı Rifat, Yarbay Ziya, Raci (Çakıröz), Talat, akurmay Binbaşı Nuri, Yüzbaşı Cemal, Yüzbaşı Şükrü, Üsteğmen Ziya, Yüzbaşı Lütfü, Yüzbaşı Galip, Haydar Şevki (Kocaoğlu 1987: 43).

³ 12 Şubat 1918'de Hokand Millî Hükümeti'nin, Sovyet Birlikleri tarafından dağıtılmasından sonra başlayan ayaklanmaya verilen addır. Geniş anlamıyla bu kalkışmanın amacı, Türkistan'a özgürlük getirmektir. Basmacı hareketi aralıklarla 1931 senesine kadar devam etmiştir (Hayit 1975:275 -278). Basmacı hareketinin oluşumu, organizasyonu için bkz. (Castagne 1980).

1. 5. 4. Pan İslâm'dan Pan Asya'cılığa: Türk-Japon İttifakı

Buraya kadar Orta Asya ile İslâm âlemine yönelik yapılan propaganda faaliyetlerini, Türk, Alman ve Müslüman unsurlarla, bazı Bolşevik grupların gerçekleştirdiğini tespit ettik. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir mesele daha var ki, bu da Türklerin yaptığı propaganda organizasyonlarında, Japonya'nın ya da Milliyetçi Japon örgütlerinin katkısı veya etkisinin olup olmadığı sorusudur. Eldeki veriler, Orta Asya'da Türkler tarafından idare edilen Pan İslâmcı (Pan Türkçü, Pan Turancı) faaliyetlerin ve askerî operasyonların bir kısmında, Japon istihbaratının da parmağı olduğunu düşündürmektedir. Japonların 1905'den itibaren, Asya'daki Müslümanların ve Türk kökenli halkların önemini daha iyi anlamaya başladığını düşünecek olursak, Rusya, İngiltere ya da diğer Batılı güçlere karşı Teşkilat-ı Mahsusa ve Japon ordu istihbaratının (ya da Büyük Asyacı, aşırı Milliyetçi grupların) kimi zaman işbirliği yaptıklarına inanmak mümkündür. Bu işbirliği, tarafların doğrudan irtibata geçmesiyle olabileceği gibi, aracılar vasıtasıyla da gerçekleşmiş olabilir. Bu araçlardan biri, Rusya Müslümanlarından Türk Tatar kökenli *Kadı Abdürreşit İbrahim Efendi* olmalıdır. Belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla bir diğer aracı da, Hint Müslümanlarından Profesör *Barakatullah*'dır. İngiliz istihbaratınca hazırlanan bir rapor,¹ Barakatullah aracılığı ile dolaylı olarak Türklerin ve Japonların ortak yaptıkları bir operasyonu göstermesi bakımından ilginçtir. Bu rapora göre:

"Şubat ayının ilk günlerinde Bir Türk- Alman- Hint misyonu Taşkent'e ulaşmıştır. Bu heyetle ilgili olarak birçok dedikodu-söylenti olmakla beraber, aşağıdaki gerçek bilgiler çeşitli kaynaklardan derlenmiştir.

Bu heyete, bir dönem Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan, 1909'dan 1914'e kadar Japonya'da bulunarak orada "Islamic Fraternity" adlı bir gazete çıkaran, tanınmış Hint devrimcisi Profesör Barakatullah başkanlık yapmaktadır. Profesör Barakatullah savaşın başlamasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve İran üzerinden Afganistan'a gelmiştir. Herat'ta birkaç ay geçirdikten sonra, Kabil hükümetinin misafiri olarak bir yıl burada kalmış, daha sonra iki buçuk yıl yaşayacağı Herat'a geri dönmüştür. O Balkh ve Mezar-ı Şerif üzerinden Afganistanı terk ederek, iki ay boyunca Emir tarafından misafir edildiği Buhara'ya

¹ 2. 5. 19 Stockholm, 9. 9. 19 Londra tarihli, CX. 070566-P. C. /833. J/1 numaralı ve *Political-Turkestan* başlıklı, *Indo-Turko- German Mission at Taskent* konulu rapor. F. O. 371/ 3990.

varmıştır. Buradan Semerkand ve Taşkent'e geçmiştir. Sonra o ve yanındaki onbeş kişilik heyet Taşkent Otelinin, talepleri üzerine özel olarak döşenmiş kısımlarına yerleşmişlerdir. O, dışişlerinin Bolşevik komiseri Bavoyavlensky ve Çar zamanında Hindistan, İran ve Etyopya konsolosu olarak görev yapan, şimdi İran'da Bolşevik elçisi olarak bulunan Bay Paul Alexsander Bravin ile yakın ilişki içindedir. Bir zamanlar o, Bolşevikler tarafından karşı devrimci ve İngiliz ajanı olmakla suçlanmıştır. Profesör Barakatullah ya Alman pasaportu taşıyor ya da yanındaki dökümanda Alman tabiyetinde olduğu belirtiliyor. Ayrıca Bolşeviklerin Moskova'ya girebilmesi için verdikleri vizada da, Alman tabiyetli olarak gözüktüyor. Belgesinde onun adından başka hizmetçisi İbrahim ve ona eşlik eden Ziya Bey'in ismi de bulunuyor ve Alman-Türk misyonu olarak tanımlanıyorlar. Ziya Beyin doğru adı, Yusuf Ziya Bey'dir ve o daha önce Erzurum ve Trabzon arasında bir yerin valiliğini de yapmış bir savaş esiridir. O Taşkent'teki onbeş Türk subayından biridir.

Bu heyet, Martın 27'sinde ayrılmasına izin verilen 23 yabancıyla beraber Taşkent'ten yola çıkmış ve 18 Nisan'da Moskova'ya varmıştır. Orada Profesör, vakit kaybetmeksizin Dışişler Komiseri Christopher Speckie ile görüşmeye götürülmüştür. Profesör Barakatullah ile Lenin, Çiçerin ve Karahan arasındaki tercümanlığı Dışişlerinin Doğu Bölümü Komiseri Bay Voznisensky yapmıştır. Barakatullah ziyaretinin sebebini Komünist Kongresine katılmak olarak açıklıyor ama gerçek sebebinin yazın Pamirleri aşarak devrimci amaçlarla Hindistana geçme plânını tartışmak olduğuna inanılıyor.

... 18, 20 Mart arasında Taşkent'teki dışişleri Komiserininde içinde bulunduğu heyetin bir kısmı Buhara ve Hive doğru yolu çıktı. Bu heyet Bolşevikler tarafından ashte pasaportlar yüksek mikterda Nikolay zamanı parası, silah sağlanarak desteklenmiştir. Onlar tüm Türkmenlere hitaben yazılmış ve Aşkabat'ta İngilizlere karşı savaşmalarını öneren bir mektup taşıyorlar. Bu heyet bir Türk subayı olan Kazım bey tarafından idare ediliyor ve hayetteki bazı kişilerin isimleri de, Nadzir Karahacı, Abdul Latif, Habibulla Malvi, Kachim ve Abdul Ali Kazım muhtemelen yukarda adı verilen Kazım Bey'dir.

Profesör Barakatullah kendisiyle görüşen yazara Pan İslâmizm'in gerçekleşmesi zor bir hayal olduğunu söylemiş ancak Pan Turan hareketi hakkında bir yorum yapmamış. Onun bir arkadaşına yazdığı mektupta Bolşevikleri bir araç olarak kullanarak Müslüman ülkelerin demokratikleşmesine çalıştığını ancak emperyalistlerin bunu engellediğini fakat dünyada daha yapacak çok şey olduğunu bildiriyor. Onun

gerçekleşmesini istediği şeyin ne olduğunu anlamak için yaptığı çizimlere bakmak yeterlidir.¹

Barakatullah gibi, Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik propaganda faaliyetlerinde yeri olan bir kişinin, Japonların haberi ve onayı olmadan bu tip faaliyetlerde bulunduğunu düşünmek doğru olmayacaktır.² İçinde Türklerin bulunduğu ve kısmen Almanlarla beraber hazırlanmış bir operasyona Barakatullah'ın başkanlık etmesinin anlamı vardır. I. Dünya Savaşına kadar Japonya'da kalan Barakatullah, büyük ihtimalle Japon ordu istihbaratının ya da o dönemde Japonya'nın İslâm politikasına yön veren kişi veya kurumların bilgisi ve yönlendirmesiyle Alman-Türk ortak heyetine başkanlık etmiştir.

İngiliz İstihbarat raporlarının içinde, Türk Japon ortak Pan İslâmcı (Büyük Asyacı) faaliyetleriyle ilgili iddiamızı destekler nitelikte başka belgeler de bulunmaktadır. Bunlardan *The Turkish-Japanese Rapprochement: General Survey*³ başlıklı rapor içerdiği bilgiler bakımından önemlidir. Bu belgeye göre:

"...Türk ve Japon Milliyetçiler arasındaki kimi zaman başarılı ve ısrarlı faaliyetleri gösteren önemli birçok bilgi son iki yıl içinde toplanmıştır. 1919'da alınan bilgiye göre, Türk ve Japon hükümetleri 1912 yılında İngiltere'nin Tibet'e, Rusya'nın Mançurya'ya yerleşmesini engellemek konusunda anlaşmışlardır. Türkiye İran, Afganistan ve Türkistan'da İngiliz karşıtı, Kafkasya'da ise Rusya karşıtı propagandayı üzerine almıştır. Bu bilgi Türk savaş esirlerinden alındığından çok açık olmamakla beraber, yine de bu anlayışın nasıl ortaya çıktığı önemlidir.

Her halükârda gelişen olayların ışığı altında bakarsak, 1912 yılında Japonya'da liderleri Ahmed Münir Ebrahim⁴ (ki savaş boyunca düşman faaliyetlerinde bulunmuştur, hatta son zamanlarda Çin'e giden bir çok Türk ajanıyla yakın temas kurmuştur) olan küçük bir grup eğitilmiş Türk bulunuyordu.

¹ Bu çizim için Ekler kısmına bakınız. Çizimin alt kısmında Osmanlının ve aynı zamanda İslâmın simgesi ay yıldız ve üst kısmında Japon savaş bayrağının kesik hâli görülmektedir. Bir nevi Japon, Türk-Müslüman ittifakını simgeleyen bir bayrak çizimidir.

² Barakatullah 1920'de Japonya'ya geri dönmüştür. Aşırı Milliyetçi ve Büyük Asyacı Kokuryukai gibi cemiyetlerle işbirliği içinde olan Barakatullah daha sonra İngilizlerin baskısı sonucunda Japonya'dan çıkarılmıştır. 1928 yılında ölmüştür (R&A 890. 2: 84).

³ *The Turkish-Japanese Rapprochement: General Survey* başlıklı, 10.10. 1921 tarihli, İngiltere Far Eastern Department tarafından hazırlanmış, No. 390 The Far East adlı rapor. F. O. 262/1545.

⁴ Ahmet Münir İbrahim, Abdürreşit İbrahim oğludur.

Ayrıca, bir başka önemli ajan da, yeteri kadar İstanbul'da kalarak daha sonra Uzak Doğu'da propaganda faaliyetlerinde kullanacağı bir çok Türklerle dostluk kuran, Hideo Nakao'dur. 1919'da aydınlığa çıkan bu bilgiler ışığında, 1919-1920 yıllarında Shanghai'da, önemli bazı Türklerin gizemli varlığının sebebini anlayabiliyoruz. Bu grup içinde, bir süre Shanghai'da kalan ve Hideo Nakano ile kurdukları dostluk sayesinde Japon siyasetiyle yakın ilgisi bulunan önemli Japonlarla ilişki kuran ve onlar tarafından oldukça sıcak karşılanan Adli¹ Bey ve Sami Bey² önemli liderlerdir.

Sami Bey hiç şüphesiz 1914'de Hindistan'a giden Türk siyasî heyetinin başkanlığını yapan kişidir. Bu ülkeden kaçışından sonra o yoldaşlarıyla bir süre Afganistan ve Türkistan'da kalmış bir süre de Kaşgar'da tutklu kalmıştır. Grup Shanghai'a vardığında Ebrahim³ isminde, hizmetçi kimliğinde olan, ancak şimdi grubun en önemli kişisi olduğunu anladığımız, başka birinin katılımıyla daha da güçlendi. Sonradan söylendiğine göre adı tam olarak Ebrahim Adaham⁴ Paşa'dır. Sami Bey de Adli bey gibi şüphesiz önemlidir. Sonuncu kişinin verdiği Türkiye'deki adresi, grupta bulunan Vasil⁵ isminde bir Levanter'nin bildirdiğine göre, Adli Hikmat⁶ Gueddin Pasha, No. 6 Ümalat Şirketi, İstanbul şeklindedir. Söylendiğine göre Adli ismi gerçek değildir fakat anlaşıldığı kadarıyla o, eskiden Saray Muhafızlarının baş emir subayı ve Enver Paşa'nın yakın arkadaşıdır.

Bu grup bir süre Shanghai'da izlendi ve bunun sonucunda aralarından bazılarının, tahrikçi Hint Müslümanlarıyla görüştüğü, mektuplarla, mesajcılar aracılığı ile Ortat Asya ile haberleştiği tespit edildi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkistan'a giden ve orada etkili Müslüman liderlerle temas kuran Japonlar bu gruba, dostça bir ilgiden daha fazlasını gösterdiler. Japonların bölgedeki faaliyetleriyle çok önemli kazanımlar elde ettiğini söylemek zorsa da, Kansu'da Müslümanlara propaganda yaparken Çinliler tarafından yakalanan Kawamura gibi kişiler Müslüman nüfus üzerinde etki bırakmışlardır.

Bu Türk grubundakiler, Türkiye'nin savaşa girmesiyle Rusya'nın yıkılmasına sebep olduğunu ve Türkiye'ye yapılan saldırının Asya

¹ Bu isim, muhtemelen Adil'in yanlış yazılmış halidir.

² Bu kişi büyük olasılıkla, ismini daha önce de zikrettiğimiz, Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen şahsiyetlerinden Sami Kuşçubaşı'dır.

³ İbrahim olmalı. Bu kişi daha önce, Barakatullah'ın hizmetçisi olarak belgelerde adı geçen İbrahim olabilir.

⁴ İbrahim Ethem.

⁵ Vasil isimli şahıs muhtemelen, Shanghai'da ticaretle uğraşan Osmanlı vatandaşı bir Levanter'dir.

⁶ Bu isim de Adil Hikmet olmalıdır.

Müslümanları arasında birlik ruhunun yükselmesini sağladığını belirtiyorlar.

Shanghai'da Türklerle ilişki kuran Japonlardan en önemlilerinden biri, önceden Tokyo Üniversitesi Uluslararası Hukuk Profesörü olan, Dr. Terao'dur. Raporlara göre Japonya'ya döndükten sonra Terao hararetli bir şekilde Türklerle dostluk faaliyetlerini sürdürmüştür.

1920'de Hollanda Genel Konsolosluk ofisine göre, bu Türk Misyonu ülkelerine dönmek üzere Shanghai'da dağılmıştır. Sami Bey yanındaki iki kişiyle beraber Harbin üzerinden İstanbul'a, Adli Bey, Ebrahim ve diğerleri ise buharlı gemi ile yola çıkmıştır. Şimdi söylendiğine göre Adli Bey, Japon bir arkadaşına mektup gönderdiği Berlin'den Türkiye'ye gitmiş, 1920'de Afgan ordusunda eğitmen olarak göreve başlamıştır. Sami Bey'in ise Orta Asya'da Milliyetçilerle beraber olduğu söyleniyor.¹

Türklerin Japon arkadaşlarının söylediğine göre onlar, aralıklarla Dr. Terao'ya faaliyetlerini ve Türk Milliyetçi gruplarıyla ilgili bilgileri haber veriyorlar. Bu bilgiler Mart 1921'de Türkiye'den ve Doğu Akdenizden dönen Vasil tarafından da doğrulanmıştır. O bildirdiğine göre Adli Bey ile İstanbul'da karşılaşmış ve Adli bey ona anti İngiliz, anti Fransız propagandası için hala Tokyoya temas içinde olduğunu bildirmiştir. 1912'deki Türk Japon anlaşmasının yanında, son zamanlardaki olaylar göstermiştir ki, Japonlar Doğu Sibirya'nın büyük bölümünü ellerinde tuttukları dönemde, Rusya'nın dağılmasıyla orada kalıp evlerine dönemeyen ve Sibirya'da savaş esiri olarak bulunan çok sayıdaki Türklerle temas kurmuşlardır. Japon ve Türk subaylar arasında büyük bir dostluk hissinin olduğu ve Japonların Türk subaylara göstermekte yavaş davranmadıkları sahiplenme hakkında itibar edilir raporlar vardır. Şurası açıktır ki bazı Türkler Japonlar tarafından işe

¹ Bu raporda adı geçen kişiler ve olayların bir kısmı, belgede adı Adli Bey olarak geçen, Adil Hikmet Bey tarafından yazılan ve Yusuf Gedikli tarafından hazırlanarak yayımlanan *Asyada Beş Türk* isimli kitapta mevcuttur. Adil Hikmet Bey, Japonlarla olan dostluklarından, Büyük Asyacılık yolunda onlarla beraber yaptıkları propaganda faaliyetlerinden bahsetmekle beraber, sanki öylesine yapmışlar gibi yumuşatarak aktarmıştır. Fakat bu rapor göz önüne alındığında ve hatıratındaki bazı satır araları iyi değerlendirildiğinde, yapılan faaliyetlerin zaman geçirmek için olmadığını anlamak güç değildir. Hatta Japonlarla olan münasebeti, 1916'ya kadar kötülemek te mümkündür kanaatındayız. Hikmet Bey, 1916 yılında Ruslara karşı ayaklanan Kırgızları teşkilatlandırarak savaştıklarından bahsederken şunları söylüyor;

"...Cephanesizlikten çok bunalmıştık. Vladivostok'tan kauçuk sandıklar içinde bomba ve cephane almağa başlamıştık. Bunların kim tarafından gönderildiğini bilmiyorduk. Fakat herhalde dostlar veya bizim hareketimizden menfaat bekleyenler gönderiyordu. Kim gönderirse göndersin biz bunları alıyorduk." (Gedikli 1999: 216).

Şurası kesindir ki, kimse kimseye yüzlerce kilometre uzağa, mektup gönderir gibi bomba ve cephane gönderemez. Bu iş askerî bir konu olarak ayrı bir uzmanlık ve sistem işidir. Bu anlamda Adil Bey, muhtemelen Japonlarla olan işbirliğini saklamaya çalışmıştır. Japon nüfuz bölgesindeki Vladivostok'tan bu mühimmattı, Japonlar göndermiş olmalıdır. Kitabı hazırlayan Gedikli de, aynı fikri beyan etmiştir.

alınmış ya da özgürce faaliyet göstermelerine müsaade edilmiştir. Geçen yıl Nisan ayında bir Kore'deki bir Türk, Shanghai'daki Japon Baş Konsolosluğunu ziyaret etmiştir. Söylediğine göre, Japon hükümetinin himayesinde Kore'de konferanslar veriyor. Shanghai'a sık sık bu raporu hazırlarken bilgilerinden faydalandığımız eski savaş esiri Türkler tarafından ziyaret ediliyor. Bu bilgilere göre Japonya açıkça, Türk Milliyetçileriyle siyasî dostluk kurmak için yoğun olarak çalışıyor."

Belgede anlatılanlardan anlaşıldığına göre, Osmanlı İmparatorluğuyla Japonya arasında Rusya ve İngiltere'ye karşı bir işbirliği anlaşması mevcuttur. Ancak büyük ihtimalle bu gizli anlaşma, devletler arasında resmen imzalanmamış fakat her iki tarafın İslâm politikasına yön verenlerince karara bağlanmıştır. Çünkü iki devlet arasında yapıldığı bilinen ilk resmî, anlaşma *Lozan Anlaşması*'dır. Burada karşımıza çıkan bir başka soru da, Shanghai'daki bu grubun kime hizmet ettiği konusudur. Mustafa Kemal Paşa'ya mı? Yoksa o yıllarda İstanbul'u terk etmiş bulunan Enver Paşa'ya mı? Sami Bey'in Enver Paşa'ya olan yakınlığından dolayı, bu grubun ondan emir aldığını düşünmek mümkündür. Bu bağlamda, Shangai operasyonunu Ankara hükûmetine bağlamak yanlış olacaktır. Ancak yukarıda incelediğimiz belgenin devamı niteliğindeki, *Note On The Activities In The Far East Of Muhamed Effendi And Fakiruddin*¹ başlıklı raporda Mustafa Kemal Paşa'nın da, araçlar vasıtasıyla Japonya ile İslâm Dünyasına yönelik olarak ortak bazı faaliyetlere girdiği iddia edilmektedir.

Bu rapora göre, 1921 yılı Haziran ayı başında, kendini Mohamed² Efendi olarak tanıtan bir Türk ajanı Shanghai'a gelmiştir. Entellektüel bir Türk-Arap melezi olarak tarif edilen bu kişi, Arapça, Türkçe ve Almanca konuşmaktadır. O, Sibiry'a da bulunduğu sırada bir Japon askeri heyeti Türkiye'ye giderek, *Pan-Asyacılık*³ hakkında Türklerle görüşmüştür. Muhammed Efendi de Mukden'de yaşayan Al Kadiri Paşa⁴ adlı biri tarafından benzer bir görevle Japonya'ya gönderilmiş, Tokyo'da yüksek rütbeli

¹ *Note On The Activities In The Far East Of Muhamed Effendi And Fakiruddin*, başlıklı, 10.10. 1921 tarihli, İngiltere Far Eastern Department tarafından hazırlanmış, No. 390 The Far East adlı rapor. F. O. 262/1545.

² Muhammed ya da Mehmed olmalı.

³ Büyük Asyacılık hareketi kastediliyor.

⁴ Belgede bu kişi Türk olarak tanıtılıyor. Ama aslen Araptır ve daha önce Osmanlı ordusunda görev yapmışsa bile, Rus İhtilâli sırasında bir Beyaz Ordu subayıdır. Bozguna uğruyan Beyaz ordu ile birlikte Mançurya'ya gelmiştir. Daha sonra İngiliz ordusunda çalışmak için başvuruda bulunmuştur. Bolşevik ajanlığına geçmiş olması da muhtemeldir.

subaylarla görüşerek ve Pan Asyacı propaganda faaliyetleri için maddî destek almıştır. Ayrıca War Office'deki Japon yetkililerle de yakın temas içinde bulunmuş, hatta Ankara hükûmetine, İstanbul'a Japonlar tarafından gönderilen mesajları iletmiştir. Bundan başka Java, Buhara, Tahran, Herat, Bombay ve daha birçok yere de mesajların iletilmesini sağlamıştır.

Muhammed Efendi'nin gösterdiği, El Kadiri Paşa ve başka dört ya da beş Türk tarafından imzalanmış Arapça ¹ bir mektubun sağ üst köşesinde bulunan, *Far Eastern Bureau of Pan Asiatic Propaganda, Mukden* ibaresi, Japon kontrolündeki Mukden şehrinde Osmanlı vatandaşları tarafından idare edilen bir propaganda bürosunun olduğunu gösteriyor. Hiç şüphesiz bu faaliyet Japon parası ile desteklenmiştir. Muhammed Efendi ayrıca Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Afagan Emir'inin yazdığı mektupları da taşımaktadır. İlk iki mektup görülmüştür ve buna göre Enver Paşa; Muhammed Efendi'yi Japonya'daki faaliyetlerinden dolayı kutlamış ve bu hareketin Asya'yı etkileyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca ona, mektuplarını Mısır üzerinden İstanbul'a göndermesi ve Java'daki ajanlarla temasta bulunması konusunda da tavsiyede bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunda ise; Arapların harekete katılmaya başladığı ve Orta Asya'nın da sebatla organize olduğu belirtildikten sonra, Muhammed Efendi'nin Bombay'daki dostları tarafından destek ve nasihatları için beklendiğini bildirmiştir. Muhammed Efendi'nin Bombay'da görüşeceği kişi, *Haji* (okunamadı) *Mahud, Sitaram Buildings, Bombay*. Adresinde bulunan *Muhammed Ali* isimli kişidir.

Muhammed Efendi'den alınan bilgiye göre, Hindistan ve sınırlarında propaganda faaliyetlerini organize etmek için, Türkistan'da da bir merkez vardır. Ayrıca Çinli *General Chang Tso-Lin* de bu harekete sempati duymakta ve Pan Asyacı propaganda için ajanlar göndermektedir. Muhammed Efendi Japonya'da bu faaliyeti ordunun desteklediğini, fakat Japon siyasetçiler arasında buna karşı olanlar bulunduğunu da belirtmiştir. Ağustos ayının başında alınan istihbarata göre Muhammed Efendi kendisine katılan *Fakiruddin* isimli bir kişiyle beraber, Shanghai'da bulunan Çinli parti

¹ Arapça mı? Yoksa Arap harfleriyle yazılmış Türkçe mi? Bu belirtilmiyor.

liderleriyle görüşerek, onları Sovyet Rusya'yla işbirliği yapmaları konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Bunu söylerken temel dayanağı, Afganistan ve İran'ın böyle davranarak, bağımsızlıklarını temin ettikleri, Çinlilerin müstakil kalabilmesinin de buna bağlı olduğu şeklindeki görüştür. Ayrıca Ankara'ya üst düzey üç Japonun gittiğini ve Pan Asyacı görüş çerçevesinde Çin hariç, tüm Asya halklarının Ankara'da temsilciliği olduğunu anlatmıştır.

Bu verilerden yola çıkarsak, İslâm Dünyasıyla, Ankara hükûmetiyle bağı olduğunu anladığımız bu kişinin, Türk Millî Savaşına destek amacıyla, Japonya'nın da yardım ve yönlendirmesiyle İngiliz karşıtı propaganda hareketini organize eden ajanlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Japonya'nın, Ankara hükûmetiyle temas hâlinde, Büyük Asyacılık (Pan Asya) faaliyetlerinde bulunduğu bilgisi, bir başka İngiliz belgesinde daha karşımıza çıkmaktadır.¹

"...Efendim, Dışişlerinin 637 numaralı referansıya, 3 Kasım 1921 tarihli ve bana çok gizli bir kaynaktan ulaşan Türk-Japon İlişkileriyle ilgili aşağıdaki bilgileri Ekselanslarına sunuyorum.

2. Belirtildiğine göre İstanbul'daki Japon Yüksek Komiserliğinde görevli Binbaşı Kawaki, Ankara hükûmetinin temsilcileriyle yakın temas hâlinde ve onlardan Rus ordusuyla ilgili bilgiler almak üzere ayarlamalar yapmıştır. Aynı bilgi kaynağına göre, Japonlarla Milliyetçiler arasında Kafkaslar ve Orta Asya'daki Pan Turancı hareketle ilgili olarak görüşmeler devam etmektedir. Türk ajanları şu anda Tarans-Kafkasya ve Rus Türkistan'ının her yerinde faaldirler ve faaliyetleri yan yollardan² Japonlar tarafından finanse edilmektedir.

3. Bu bilgi, geçenlerde Moskova'da dördüncü kongresini toplayan, III. Enternasyonal'in Başkanı Zinovie'in yaptığı gizli bir açıklamayla da doğrulanmaktadır. Gizli kaynaklardan aldığımız bilgiye göre Zinovie'nin beyanatı şu şekildedir: Biz şimdi, Kafkasya ve Türkistan'da Japonlarla Türkler tarafından yürütülen, Doğuyla ilişkilerimizde en büyük sorunu teşkil eden Pan İslamizm ve Miliyetçi hareketle karşı karşıyayız..."

Buradan anladığımız kadarıyla, Ruslar kendi toprakları içindeki Pan İslâmcı ve Milliyetçi hareketleri, Japonya ile Türk hükûmetinin ortak operasyonu olarak

¹ Gizli ibareli, 110/ 110/ 23 numaralı, February 8th 1923 tarihli, S. W. 1 kodlu belge. F. O. 262/1600.

² Orjinal metinde *indirect* olarak geçiyor.

tanımlamaktadırlar. Eldeki veriler de bu tanımlamayı doğrular nitelikte gözükmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi, sonrasında Ankara hükûmetine bağlı Milli Güçler ile Orta Asya'daki Pan İslâmcı (PanTürkçü, Pan Turancı) Türk unsurlar (eski Teşkilat-ı Mahsusacılar ya da Enver Paşa grubu), özellikle İngilizlere karşı Japonlarla işbirliği yapmışlardır. Bu işbirliği sırasında oluşan altyapı hiç şüphesiz, Türklerin baş aktör olarak bölgeden çekilmesinden sonra, Japonlar tarafından Büyük Asyacılık faaliyetlerinde kullanılmıştır.

II. BÖLÜM

JAPONYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARI

2. 1. ADA DEVLETİNDEN İMPARATORLUĞA

2. 1. 1 Meiji Dönemi Öncesi Japonya

17. yüzyılın başlarından itibaren içine kapanan ve dış dünyayla ilişkilerini neredeyse tam olarak koparan Japonya, bu politikasını 1858'e kadar sürdürebilmiş, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Batılıların baskıları sonucunda, ülkenin kapıları yabancılara açılmıştır. Bu şekilde dünya ile aynı zamanın yaşanmaya başlanmasıyla, Japonya bir ada devleti olmaktan çıkarak, önce Asya'da daha sonra ise dünyada etkili bir güç haline gelmiştir. 1185-1868 yılları arasında, Japonya'da yaşanan *Feodal Dönem* içinde, *Tokugawa Dönemi* (1603-1868) özellikle önemlidir (Hackett 1964: 328). Japonya'yı kapütülasyonlar altında ezilen, zayıf bir feodal devlet durumundan çıkarıp, dünya siyasetinde ağırlığı olan, ekonomik ve askerî bakımdan güçlü bir devlet şekline sokan fikrî alt yapı, bu dönemde şekillenmeye başlamıştır.

Tokugawa iktidarı, feodal beyler tarafından paylaşılmış Japonya'nın, tek bir gücün otoritesi altında birleştiği, aynılaştığı (homojenleştiği) dönemdir. Bu durumun alt yapısının oluşmasında, Avrupalıların önemli derecede etkisi vardır. 16. yüzyılda Portekizli tüccarlarla Hristiyan misyonerler, Japon adalarına ulaşmış, 1543'de ilk tüccar gemisi *Tanegashima* limanına demirlemiştir.¹ Bundan birkaç yıl sonra, 1549'da da başta *Francis Xavier* olmak üzere *Jizvit misyonerler* ülkeye vararak, Batı Japonya'da Hristiyanlığı yaymaya başlamışlardır. Japonların sahip olduklarına nazaran daha güçlü silahları olan -ki bunlar ateşli silahlardı- Portekizliler, ticaret mallarının zenginliği, büyük gemileri ve askerî kabiliyetleri ile Japon savaşçı-soylu sınıflarını etkilerken, Hristiyan misyonerler de halk arasında taraftar bulmaya başlamışlardı. Japon derebeyleri, dış ticaret sayesinde Avrupa mallarını tanıyıp sahip olurken, aynı zamanda da dönemin teknolojik yeniliklerini, fikrî ve siyasî gelişmelerini de öğreniyorlardı. Özellikle, ateşli silahların yavaş yavaş yerel beylerin eline geçmesi ve tüfek imalatının

¹ Avrupalıların gözünden Japonya'nın nasıl görüldüğünü anlamak için bkz. (Cooper 1995).

başlamasıyla, Japonya’da soylular arasında var olan iktidar mücadelesi daha da kanlı olmaya başlamıştır. Eşitler arasında birinci olabilmek için savaşılan soylular arasından sıyrılan *Ieyasu Tokugawa*¹, 1600 yılındaki, *Sekigahara Savaşı*’ndan sonra, 1603’de adından başka fazla bir gücü olmayan Japon İmparatorundan, *Shogun*² ünvanını alarak ülkenin en güçlü kişisi olmuştur. Tokugawa’nın kurduğu *Baku-han*³ sistemi, ülkeyi *Güneşin Oğlu*⁴ adına yöneten feodal soylular tarafından uzun yıllar boyunca uygulanmıştır (Fairbank 1960: 591).

Güçleri elinde toplayan Tokugawa ailesi, 1606’dan itibaren, gitgide yayılmaya başlayan Hristiyanlığa (misyonerlere) karşı tavır almaya başlamış ve bu din taraftarları üzerlerinde baskı kurmuştur. Gerek Shogunluğun takındığı katı tutum, gerek fazla vergilendirme ve yönetimle ilgili huzursuzluklar, ülkede *Ronin* denen efendisiz kalmış *Samurai*’ların (savaşçı) da katıldığı bir isyana sebep olmuştur. İlk başlarda, din etkisinin fazla hissedilmediği bu ayaklanma, kısa sürede bir Hristiyan isyanına dönüşmüş, 1638 yılında hemen hemen tüm asilerin aileleriyle beraber *Shimabara*’da katledilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olaylar, Japonya’daki Hristiyanlığın geleceğine büyük bir darbe vurmuş ve bu dinin ülkede yayılmasını engellemiştir (Henshall 2001: 54).

Misyonerlerin faaliyetleri sonucunda ülkede yayılmaya başlayan Hristiyanlığın, kanlı bir şekilde engellenmesinin ardından, Tokugawa yönetimi 1633-1639 yılları arasında çıkardığı yasalarla, Japonya’nın kapılarını yavaş yavaş yabancılara kapatmaya başlamıştır. Yabancıların ülkeye girmesi engellendiği gibi, Japonların da ülke dışına çıkması ve uzak denizlere açılacak büyüklükteki gemileri inşaa etmesi yasaklanmıştır. Bu yöntemle, hayatta kalmayı başarmış az sayıdaki Hristiyan dışarıdan yardım gelmesi engellenmiş, yabancı tüccarlarla Japon halkı arasında oluşan bağ da koparılmıştır.

¹ Tokugawa dönemine adını veren ailenin, eşitler arasında birinci olmasını sağlayan Japon savaş beyi. (d.1546-ö.1616)

² Japonya, feodal dönem boyunca ikili bir yönetimle idare edilmiştir. İmparator Kyoto’da otururken ülke, başkent dışında bulunan savaş lordları tarafından yönetilmiştir. *Shogun*, tam olarak barbarlara boyun eğdiren büyük general anlamına gelen, *seii-taishogun* kelimesinin kısaltılmış halidir ve savaş lordları arasında en güçlü olana -eşitler arasında birinci- İmparatorun askerî vekili olduğunu gösteren ünvan olarak verilir.

³ Tokugawa döneminde kurulan ve Shogunluğun (*Bakufu*) diğer feodal beylikler (*han*) üzerindeki otoritesine dayanan idarî sistem. Shogunluk ve yönetim sistemi için bkz. Nakai (1988).

⁴ Japon İmparatorunun ünvanı.

1639'a gelindiğinde, Shimabara ayaklanmasıyla ilgileri olduğu suçlamasıyla, Portekizli tüccarların da ülkede ticaret yapmaları yasaklanmıştır. Büyük bir pazarı kaybetmek üzere olduğunu anlayan Portekizliler, ilişkileri iyileştirmek için Japonya'ya üst düzey kişilerden oluşan bir heyet gönderdilerse de, beklenen olmamış ve tüm heyet üyeleri idam edilmiştir. 1641'de Hollandalı tüccarlar Nagasaki'ye sürülmüşler ve limandaki küçük bir ada olan *Deshima*'da bir nevi tutsak hayatına mahkûm edilmişlerdir. Böylece Japonya, ikiyüz yıldan fazla sürecek olan dönem boyunca Tokugawa yöneticileri tarafından sistemli olarak dış dünyaya kapatılmış ve izole edilmiştir (Fairbank 1960: 599).¹ *Sakoku* yani, ülkenin kapanması politikasının uygulanmaya konmasındaki en önemli sebeplerden biri de hiç şüphesiz, Shogunluğa rakip grupların yabancılarla askeri ve siyasi ittifaklar kurabileceği endişesidir (Beasley 2000: 22).

2. 1. 2. Sömürgeciler Sarı Denizde

Japonya'nın kapısını istediği kadar aralayarak dünyaya baktığı dönem, Avrupalı *Büyük Güçler*'in, önce Asya'daki en büyük pazarlardan biri olan Çin'i, pasifize edip, daha sonra ise yüzlerini Japonya'ya çevirmeleriyle, 1854'de resmen sona ermiş, *Komodor Perry*² komutasındaki Amerika Birleşik Devletleri'ne ait bir filo, Japon yönetimini ülke limanlarını dış dünyaya açmaya mecbur etmiştir (Beasley 2000: 191).

Kültürel, dinî, sosyal birçok konuda Japonya'ya etki etmiş olan Çin, çay ve ipek gibi ihraç mallarıyla, Batılı devletlerin tüccarları için önemli bir ticaret merkeziydi.³ Dünya pazarının bu mallara gösterdiği ilgi ve talep, Batılı tüccarları Çin'den daha çok mal almaya itmiş, bu durum iki taraf arasında yapılan alışverişte, dengesizlik meydana getirmiştir. Batılı tüccarlar bu dengesizliği, Çin'e daha çok mal satmaya çalışarak ya da

¹ Aslında bu izolasyon dönemi boyunca, kısıtlı da olsa dış dünyayla ticaret devam etmiş, Nagasaki'deki Çinli ve Hollandalı Tüccarlarla ticaret yapılmıştır. Ayrıca sahil kısmında bulunan bazı feodal beyler de Çin ve Koreyle kontrollü bir şekilde ticaret yapmışlardır. Hollanda-Japonya ilişkileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Goodman (2000). Tokugawa dönemi boyunca Japonya ve Kore ilişkileri için bkz. Toby (1991).

² Amiral Matthew Perry 1794 -1858.

³ Hindistan da kurulmuş olan, *Britanya Doğu Hindistan Kumpanyası* Avrupalı rakiplerini eleyerek çay ticaretini ele geçirmiş, İngiltere-Hindistan ve Çin arasında kârlı bir ticari ağ kurmuştur. 1833 yılında İngilterenin Çin ticareti üzerindeki tekeli kaybetmesinden sonra özel teşebbüsü temsil eden diğer Batılı tüccarlar ağırlıklarını hissettirmişlerdir (Fairbank 1969: 140).

yapmaları gereken ödemeyi altın veya gümüşle nakit olarak değil de, mal takası yoluyla gidermeye çalışmışlardır.

Avrupalıların çay ve ipek karşılığında Çin'e sattıkları en önemli mal *afyon* olmuştur. Ancak Çinli yöneticiler, halkı uyuşturan ve birçok Çinliyi esiri hâline getiren bu maddenin ticaretini yasaklayınca, ortaya büyük bir sorun çıkmıştır.¹ Yasaklanan afyon, artık Batılılar tarafından ülkeye kaçak yollarla sokulmaya başlayınca, yerel yöneticiler bu durum karşısında sert tedbirler almaya yönelmişlerdir. Görevliler tarafından mallarına el konan kişilerin haklı, haksız şikâyetleri tazminat taleplerini doğurmuş ve Avrupa ile Çin arasında gergin bir durum ortaya çıkmıştır (Beasley 2000: 189). Çinli yöneticiler halkı öldüren, ülkeyi sosyal, ekonomik açıdan çöküntüye götüren afyonu yasaklayarak, Batılı tüccarların ve yerli işbirlikçilerinin kazancına darbe vurunca, Avrupalılar bu maddeyi zorla ülkeye sokmaya çalışmışlardır. Hükûmetin direnmesi ve bazı tüccarları tutuklamaya kalkmasıyla, yabancı ülke askerleri Çin'e saldırmışlar, böylece *Afyon Savaşları* (1839 -1842) adıyla bilinen dönem başlamıştır.

Savaş sonunda Çin teslim olmak zorunda kalmış ve Avrupalıların isteklerini kabul ederek, bir dizi eşit olmayan anlaşma imzalamıştır.² Bu anlaşmalar, Çin'in kendi topraklarının bir bölümünde ticaret ve yargılama gücünü elinden alarak, egemenlik haklarını ortadan kaldıran kapitülasyonlardır. Çin'in içine düştüğü durum ve imzalamak zorunda kaldığı eşit olmayan anlaşmalar, komşu ülke Japonya'da da ilgi ve endişe ile izlenmiştir. Afyon Savaşı'nın sonuçlarıyla ilgili bilgiler, Çinli ve Hollandalı tüccarlar tarafından Japonya'ya ulaştırılınca, endişeler daha da artmaya başlamış, uzak görüşlü yöneticiler bu durumun ilerde kendi başlarına da sorun açacağını öngörmüşlerdi.³ Japonya'yı sömürgeci Avrupa ülkelerine kapitülasyon vermeye zorlayan durumu

¹ Afyon ticareti sonucunda Çin de birçok kişi uyuşturucu müptelası oluşmuş ve bu şekilde halkın ahlak yapısında, maneviyatında çürümeler başgöstermiştir. İlginç olan ise insanları ölüme sürükleyen bu bitkiyi zorla ve ısrarla satan Batılılar bunda bir zarar görmemektedir. Bu durumu, Fairbank şöyle örnekliyor:

"...İskoçyalı Hristiyan bir mümin ve hümanist olan afyon gemisi kaptanlarından birinin gemi defterinde ki 2 Aralık 1832 tarihli sayfada şunlar okunmaktadır: *Durmadan afyon boşaltıyoruz. İncil okuyacak zamanımız bile yok.*" (Fairbank 1969:141).

İngiltere'nin Afyon ticareti ve bununla ilgili dönemin ileri gelenlerinin gazete makalelerine yansıyan görüşleri için bkz: (Ölçen 1992).

² Batılı güçlerin silah zoruyla imzalattığı anlaşmalar ilk olarak beş adetken, kısa bir süre sonra sayı 80'i aşmıştır. Bu anlaşmalar ve sonuçlarıyla ilgili Çin görüşü için bkz. (Kai-shek 1947).

³ Japonların endişesini dile getiren sözler Beasley'in kitabında şu şekilde yer almıştır:

"Çin'in üstünde toplanan sisin Japonya'nın üzerine don/karağı olarak düşüp düşmeyeceğini nasıl bilebiliriz?" (Beasley 2000:190).

anlamak için, biraz gerilere bakmak aydınlatıcı olacaktır. Çin'in baş eğmesinden sonra, ilk olarak 1844'de Hollandalılar, *Deshima* limanındaki hak ve durumlarını iyileştirmek üzere, *Bakufu*'ya bir heyet göndermişlerse de, görüşme talepleri reddedilmiştir. Takip eden dönemde İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ait gemiler, Japon adalarını ziyaret etmeye başlayınca, Japonlar bu davetsiz misfirlere karşı konukseverlik göstermemişler, ancak saldırmaya da cesaret edememişlerdir.

Denizlerdeki üstünlüğünü de kullanarak, 17. yüzyıldan itibaren rakipleri Portekiz ve Hollanda gibi Japonya ile daha ileri ticari ilişkiler kurmaya çalışan İngiliz tüccarlar, Japon kıyılarına yaklaştıklarında, karadan gelen saldırılarla karşılaşmışlardır. Afyon Savaşını takip eden dönemde, İngiltere Japonya'yı daha da çok sıkıştırmaya başlamış, ancak Japonya'yı kapılarını dünyaya açmaya ikna etmek (daha doğrusu silah zoruyla Japonya'ya girmek) Amerika Birleşik Devletleri'ne düşmüştür. 18. yüzyılın sonlarına doğru Birleşik Devletler'in Çin -*Kanton*- ticaretine dâhil olmasıyla, gemilerinde Amerikan bayrağı taşıyan balina avcıları, Kuzey Pasifiğe akmaya başlamıştır. Savaş sonrasında Çin limanlarının ticarete açılmasıyla, Uzak Doğu'da sadece İngilizler için değil, Amerikalılar için de yeni bir dönem açılmıştır. 1848'den itibaren, *Meksika*'dan *Kaliforniya*'ya kadar olan sahil şeridinin güvence altına alınarak, *San Fransisko*'nun da, *Pasifik*'de yani *Kanton* ve *Shanghai*'a kadar uzanan rota için, güvenli bir başlangıç limanı olarak hazırlanması, Amerika'nın yüzünü Batı Pasifiğe çevirmesine sebep olmuştur (Hall 2002: 250). Japonya'da kömür yataklarının varlığı -ki bu yataklarla ilgili bilgi, Hollandalıların hazırladıkları raporlarda da vardı- Birleşik Devletler bayraklı ticarî gemiler ve balina avcıları için Japon adalarını önemli bir barınak-durak hâline getirmiştir (Beasley 2000: 191). Ancak, Japonların kendi bölgelerine girmeye çalışan yabancılara izin vermemeleri, hatta öldürmeleri Amerika Birleşik Devletlerini harekete geçirmiş ve Japonya'yı iyilikle kapılarını açmaya ikna etmek için bu ülkeye, küçük bir donanma göndermiştir.

Diplomatik yollarla sorunu çözmek için, 8 Haziran 1853'de dört gemilik bir filoyla, Tokyo yakınlarında bulunan *Kurihama-Uraga*'ya varan Komodor *Matthew C. Perry*, Japonların zaman kazanmasına olanak vermeyerek limanlarını ve imkânlarını Amerikalılara açmaları konusunda, Japonları ön görüşme yapmaya zorlamıştır. Anlaşma şartlarını bildiren talepnameyi bırakan Perry, yanıt almak için tekrar geleceğini

bildirerek ülkesine dönmüştür (Hall 2002: 250, Hunter 36). 1854 baharında, bu kez dokuz gemilik bir filoyla tekrar gelen Perry, Mart'da bazı limanların açılması ve daha sonra konsolos atanmasıyla ilgili olarak, Shogunluğu bir anlaşma imzalamaya mecbur etmiş ve böylece Japonya'nın yaklaşık 250 yıl süren izolasyon süreci resmen sona ermiştir.

Amerikan donanmasının, 28 Haziran 1854'de Japonya'dan ayrılmasından iki yıl sonra, Eylül 1856'da, ilk Amerikalı konsolos *Townsend Harris* Japonya'ya ayak basmıştır (Murdoch 1926: 607). Uzun görüşmelerden sonra, 1858 yılında *Kanagawa Anlaşması* adıyla bilinen ve içinde Japonya'nın kendi topraklarında egemenlik haklarını sınırlayan maddeler bulunan *Amerika Birleşik Devletleri-Japonya Dostluk ve Ticaret Anlaşması* imzalanmıştır. Bu anlaşmadan kısa bir süre sonra Rusya, İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkelerin temsilcileri de, Japonya'ya zorla kapitülasyon anlaşmaları imzalatmışlardır. Ortaya çıkan yeni görüntü, Çin'in Batılı devletlerle çatışması sonucunda ortaya çıkan durumla aynıdır. Japonya'nın önünde açılan yeni dönem, Bakufu yöneticilerinin Batılılara verdikleri tavizlerin, savaşçı sınıf üzerinde yarattığı kızgınlık ve intikam duygularının açığa çıktığı dönemdir. Bu şekilde, özellikle alt sınıftan Samurailar, aralarında örgütlenmeye başlamışlar ve genç bir Samurai olan *Yoshida Shoin*'in lideliğinde muhalefete başlamışlardır. Tutuklama ve baskılara rağmen Japonya'nın kurtuluşunun hâli hazırdaki yöneticilerde değil, kendilerini imparatora ve onun şerefine adayan kahramanlarda olduğuna inanan Samurailar, *Sonnō-jōi –İmparator'a şeref barbarlara (yabancılara) ölüm-* sloganı altında yabancılara, Japon yöneticilere karşı saldırı ve suikastlere başlamışlardır (Beasley 2000: 197). Japonya'yı fiilen idare etmekte olan Bafuku yöneticilerinin güçlerini yavaş yavaş kaybetmesiyle, saldırılar daha da artmaya başlamış ve tüm ülkeye yayılarak birçok yabancı konsolosluk görevlisiyle tüccar katledilmiştir. 1860-1863 arasındaki bu terör döneminde *Satsuma* ve *Chōshū*'lu savaşçılar yabancı gemilere top ateşi açarak saldırmış ve pervasızca yabancılara öldürmeye başlamışlardır. Bu durumu sona erdirmek için her ne kadar Batılı ve Japon temsilciler arasında görüşmeler yapıldıysa da, özellikle *Richardson* adlı İngiliz'in öldürülmesi üzerine, İngiliz gemileri *Kagoshima*'yı bomlayarak şehri yakmış, bu olaydan bir sene sonra da *Shimonaseki* şehri bombalanmıştır (Hall 2002: 262).

Satsuma ve Chōshū liderleri, yönetime karşı artık açıktan açığa başkaldırmaya başlayarak, yabancı devletlerden ateşli silahlar, özellikle de top satın alma yoluna gitmişlerdir. Bakufu yönetimi de, elinden kaçırmakta olduğu ipleri yakalayabilmek için yabancılara yanaşarak, silah tedarik etmiştir. 1866 yılında, başta Satsuma, Chōshū klânları olmak üzere, Shogun karşıtı güçlerin Bakufu'ya karşı ittifaka girerek, imparatorun iktidarı ele geçirmesi için mücadele etmesi meyvelerini vermiş ve Shogun bir yıl içinde yetkilerini imparatora¹ devretmek zorunda kalmıştır. Bu devir teslime göre, son *Tokugawa Shogun*'u topraklarını korumuş, fakat yetkilerinden vazgeçmiştir. Ancak bu durum, *Satsuma, Chōshū, Echizen, Owari, Tosa, Aki* klânları tarafından kabul edilmeyerek, 3 Ocak 1868'de Tokugawa sarayı ittifak askerlerince sarılmış ve Shogunluk kaldırılarak tüm topraklarına da el konulmuştur (Hunter 2002: 434, 435). Böylece, *Meiji Restorasyonu*² olarak bilinen süreç başlamış, dönem de *Meiji Dönemi* olarak adlandırılmıştır. 42 yıl süren bu dönem içinde Japonya'nın geçirdiği değişim ve ülkeye gelen yenilikler sayesinde kazandığı güç, Japonya'yı adım adım gerçek bir *Emperyal Devlet* hâline getirmiştir. *İmparator Meiji* liderliğinde dönemin idarecilerinin, aydınlarının sistemli ve azimli bir şekilde çalışmasıyla Japonya, içinde bulunduğu karanlık dönemden kurtulmaya başlamıştır.

2. 1. 3. Meiji Döneminde Japonya

Japonya'da iktidar ve güç Shogun'dan İmparatora geçtikten sonra ülkenin yüzü, plânlı bir şekilde Batı'ya döndürülmüştür. Japon idarecilere göre, ülkeyi Batı'ya açan ve ekonomik olarak sömürmeye çalışan kuvvetlerle mücadele, yine onlar gibi olmayı gerektiriyordu. Bu yüzden askerî, idari, ekonomik ve sosyal birçok konuda, Batı sistemleri öğrenilmeye çalışılarak, Japonya'nın modern güçlü bir devlet olması amaçlanmıştır. Japon idarecilerin temel hedefleri, etkili bir bürokrasi sistemine dayanan, güçlü merkezî yönetim kurulması, Batı teknolojisi³ destekli endüstrinin oluşturulması,

¹ Dönemin İmparatoru, 30 Ocak 1867'de ölen İmparator *Kōmei*'nin oğlu ve varisi *Mutsuhito*'dur. Mutsuhito 3 Kasım 1852'de doğmuş, 13 Şubat 1867'de 15 yaşında Japonya'nın 122'nci İmparatoru olarak tahta geçmiştir (Kiyoshi 2002: 126). Ölüm tarihi 30 Temmuz 1912'dir.

² Meiji adı, İmparator Mutsuhito'ya verilen addır. Meiji Dönemi (1868-1912), aydınlatılmış- münevver yönetim olarak Türkçeye çevrilebilir.

³ Teknoloji ithalâtı, Japonya için Batılı güçlerle askerî alanda mücadele edebilmenin temel gereklerinden biri olarak görüldüğünden, bu konuya öncelik verilmiştir (Lockwood 1964: 119).

güçlü millî silahlı kuvvetlerin teşkili ve yaygın öğretim ile eğitilmiş bir toplum yaratmak olmuştur (Katō 1964: 236). Bundan başka, toprak yönetim sistemlerinde de değişikliğe gidilerek ilk olarak 1871'de aile, klân, kan birliğine dayanan feodal dönem yönetim sistemi *Bakuhan* terk edilmiştir. Yeni siyasî yapılanma için, *Alman-Prusya*¹ modelinden adapte edilen bir bürokrasi² oluşturulmuş (Scalapino 1964: 81), 1873'de toprak vergisi sistemi değiştirilmiştir. Ekonomik alanda ise, ülkenin ihtiyaç duyduğu endüstriyel yatırımları gerçekleştirmek için, Batılı uzmanlar davet edilerek millî kalkınmanın temelleri de atılmaya başlanmıştır. Ülkenin yakaladığı değişim rüzgarları, doğal olarak tüm vatandaşlar tarafından, özellikle de ordu mensupları tarafından kolay hazmedilememiş ve 1874 -1877 yılları arasında, askerî ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu buhranlı günler ekonomik durumu olumsuz olarak etkilemekle beraber, merkezî yönetim geri adım atmamış teknolojik, idarî ve ekonomik yenileşme hareketlerinden taviz vermemiştir (Lockwood 1964: 118, 119).

Japonya'nın Meiji iktidarının başlarından itibaren siyasî, ekonomik ve sosyal krizlerden çabuk kurtulmasının temel sebeplerinden birinin - belki de en önemlisi- eğitim sistemindeki yenileşme olduğunu düşünmek mümkündür.³ Eski Tokugawa dönemindeki, *Konfüçyus* öğretilerine göre yapılanmış okul müfredatları, yurt dışında ya da Japonya'da, Avrupa usullerine göre eğitilmiş kişiler tarafından Batılı sistemlere göre yeniden şekillendirilmiştir (Dore 1964: 180). 1885 yılında yapılan üniversite reformuyla, devlet için eleman yetiştiren (özel-devlet) üniversitelerin⁴ kalitesi ve verimliliği artırılarak, bu okullardan iyi donanımla mezun olan gençlerin bürokrasiye katılması sağlanmıştır. Meiji döneminde yüksek okul ve meslek okullarının sayısının da artmasıyla, ekonomik kalkınmanın ana dayanaklarından birini oluşturan, *teknik adam* ihtiyacı karşılanmıştır. Daha önce Tokugawa yönetiminin yıkılışı sırasında, imparator taraftarlarınca slogan olarak kullanılan *son nō jōi* (*İmparatora şeref, barbarlara ölüm*)

¹ Prusya ve Alman ekolünden başka Fransız, İngiliz ve Amerikan etkileri de yeni siyasî yapılanmada mevcuttur (Scalapino 1964: 81). Ancak sadece siyasî yapılanmada değil, askerî idari birçok konuda Alman ekolü ağırlığını gösterir (Dore 1964: 181).

² Meiji dönemi bürokrasisinin oluşumu ve geçirdiği değişim için bkz: (Inoki 1964: 287-300). Aynı dönemde şekillenen Askerî Bürokrasi için bkz. (Hackett 1964: 341-343).

³ Meiji dönemindeki Eğitim faaliyetleri için bkz: (Dore 1964: 176-205).

⁴ Senshū, Meiji, Hōsei, Nippon Üniversiteleri gibi. Batı ekollerine göre yapılandırılmış özel üniversitelerin bir işlevi de, ileride devletin yönetim anlayışına muhalefet oluşturacak kadroları yetiştirmiş olmasıdır. Buna en güzel örneklerden biri de 1882'de kurulmuş olan *Waseda Üniversitesi*dir. Japonya'da kurulmuş olan üniversitelerin ekolleri de İngiliz ve Fransız ekolü olarak tanımlanabilir ve bu iki ekolün mücadele içinde olduğunu söylemek mümkündür (Dore 1964: 181-184).

parolası, *fukoku kyōhei*'e (Ülkeyi zengin ve güçlü yap) dönmüş, bu sözü benimseyen ve gerçekleştirmeye çalışanlar da, Batılı sistemlere göre eğitim almış kişiler olmuştur (Inoki 1964: 287).

İmparator'a bağlı bir ordunun kurulması ve orduyu yönetecek askerî kadroların eğitimi de, Meiji Döneminin başlarından itibaren üzerinde önemle durulmuş konulardan biridir. 1868'de ilk olarak, merkeze bağlı bir ordu kurulması için çalışmalara başlanmış, 1870'de çıkarılan bir emirle Deniz Kuvvetleri, İngiliz ekolüne göre, ordu ise Fransız ekolüne göre şekillendirilmeye başlanmıştır. Nisan 1871'de *Chōshū*, *Satsuma* ve *Tosa* klânlarından toplanan 10.000 kişi ile *Goshimpei* (İmparator Muhafız Birliği) oluşturulmuştur. Ocak 1873 yılında çıkarılan bir kanunla, 23 yaşından büyük erkeklerin yedi yıl faal olarak orduda, üç yıl da yedekte görev yapması mecburî hâle getirilmiştir. Ordunun yapılanması sırasında belli konularda uzman yetiştirmek için, sıhhiye, veteriner, iletişim (telgraf) gibi dallarda askerlere eğitim veren okullar kurulmuştur. 1875'de *shikan gakkō* (Askerî akademi) kurularak iyi dereceyle mezun olanlar, yüksek eğitim için yurtdışına gönderilmişlerdir. 1883'de Harp Akademisinin kurulması da, ordunun yapılanmasındaki en önemli temel gelişmelerden biridir. (Hackett 1964: 335-338). Ruh köklerini, geleneksel Japon Samurai ahlâkından, sevk-idare anlayışıyla silah sistemlerini de, Batı'dan alan ordu, Japon yayılmacılığının en önemli temel öğelerinden biri olmuştur.

2. 1. 4. Çin-Japon Savaşı (1894-1895)

Meiji döneminde yaşanan değişim ve gelişim sonucunda, diğer konularda olduğu gibi sanayî alanında da büyük gelişme gösteren Japonyanın, pazar-hammade ihtiyacı, onu kaçınılmaz olarak Asyanın güçlü devletleriyle karşı karşıya getirmiştir. Coğrafi yakınlığı, verimli toprakları, kalabalık nüfusuyla Çin, Japonya için önemli bir komşu ve aynı zamanda tehlikeli olabilecek bir rakipti. Ancak Batılı emperyalist devletler tarafından askerî ve ekonomik açıdan yıpratılmış olan bu devlet, Rusya ile yakınlaşarak Japon çıkarlarına ters bir pozisyon yaratmaya başlamıştır. Rusya'nın 14 Kasım 1860 yılında Çin ile imzaladığı anlaşma sonucunda, *Amur*'dan *Kore* sınırına kadar uzanan *Mançurya*'nın Doğu sahilleri -*Primorsk* ya da sahil eyaleti-, Rus çarlığına bırakılmış,

böylelikle Çin'in zayıflığından dolayı Rusya'nın Doğu sınırları, Japonya'ya kadar uzanmıştır (F.O 371/477:1).

Japonya'nın, Asya'daki Rus yayılmacılığı karşısında oluşturduğu politika iki seçenektir. Birinci seçenek, Kore'nin işgal edilmesi, ikincisi ise, Kore'nin Çin vassallığından kurtararak, bağımsız bir ülke olmasının sağlanmasıdır. İşgal seçeneğinden vazgeçmek zorunda kalan Japonya, ikinci yolu seçmiş ve plânı gerçekleştirmek için fazla beklemek zorunda kalmamıştır. 1875'de, Korelilerin bir Japon buharlı gemisine ateş açarak, birkaç denizciyi öldürmesiyle iki ülke arasında diplomatik görüşmeler başlamış ve Şubat 1876'da *Kanghwa Anlaşması* imzalanmıştır. Anlaşmanın maddelerinden biri de, süzerenliğin şiddetle reddedilmesi, yani Kore'nin bağımsızlığının tanınmasıyla ilgiliydi. Ancak Çin de, Kore üzerindeki çıkarlarından kolayca vazgeçmek niyetinde değildi. Durumu dikkatle takip eden Çin'in, Seul yönetimi üzerinde tekrar etki sağlamak için beklediği ortam, 1882'de Kore Kralına yapılan bir saldırı ve ardından Kraliçe'nin korunma için yaptığı asker talebi ile oluşmuştur. İsteğin kabul edilmesiyle birlikte Çin askerleri Seul'e girmiş ve Kore tekrar Çin'in nüfuz bölgesi hâline gelmiştir. Bu olaydan birkaç ay sonra, Japonya kendi tezlerini kabul ettirme hazırlıkları içindeyken, yabancı karşıtı bazı Koreliler, başkent Seul'de bulunan Japon elçiliğine saldırarak binayı ateşe vermiş ve elçiyi de öldürmeye çalışmıştır. Olayların ardından Japon hükûmeti, vakit geçirmeden Seul'e asker göndermiş, böylece Japon ve Çin silahlı kuvvetleri karşı karşıya kalmıştır. İki ülke arasında savaş çıkması ihtimali belirince, taraflar çatışma olmadan sorunu çözmeye yönelmişler ve Nisan 1885'de *Tientsin Anlaşması* imzalanmıştır. İki ülke arasındaki anlaşmayı Japon tarafından *Markiz Ito*, Çin tarafından ise Kral naibi *Li Hung-chang* imzalamışlardır. Buna göre her iki taraf da, askerlerini çekmeyi kabul etmiş, ancak asker gönderilmesi gerektiğinde, diyalog kurulması ve eşit miktarda sevkiyat yapılması konusunda anlaşma sağlanmıştır (Nahm 1998: 107-113).

Kore ve Japonya arasındaki barış ortamı, kimi sürtüşmelere rağmen 1894 yılında Kore'de isyan çıkmasına kadar devam etmiştir. İsyancıların Kralın kuvvetlerini yenmesi üzerine hükûmet, bir kere daha isyancılara karşı Çin'den yardım talebinde bulunmuş ve isteği hemen kabul edilmiştir. Çin hükûmeti, Tientsin Anlaşması uyarınca, Japonya'ya haber vermek suretiyle iki bin askerini, Kore'ye yollamış, Japon kuvvetleri de, Çin

ordusu ayaklanmayı bastırması olmasına rağmen, *Fusan* ve *Chemulpo* şehirlerini işgal etmiştir. Olayların durulmasından sonra, Japonya'nın işgal ettiği yerlerden çıkmak istememesi ile başlayan müzakere dönemi, 15 Eylül'de *Pingyang Savaşı* ile sona ermiştir. Çin ordularının, hemen tüm cephelerde yenilgiye uğramasıyla, 10 Nisan 1895'de *Shimonoseki* de barış anlaşması imzalanmıştır.

Bu anlaşmaya göre Çin, Kore'nin tamamen bağımsızlığını kabul etmiş, *Formosa* (*Taiwan*), *Pescador adaları*, *Kuan-tung* yarımadası Japonya'ya bırakılmış ve Çin, 200.000.000 tael savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Anakıta'daki ilk büyük rakibin safdışı edilmesinden sonra, bölgede Japonya'ya rakip olarak sadece Rusya kalmıştır.

2. 1. 5. Rus-Japon Savaşı (1904 -1905)

Japonya'daki Rusya korkusu ilk olarak, 18. yüzyıl sonlarında Rus gemilerinin Japon karasularına girerek, *Sahalin*'e sızma çabaları ile başlamış, özellikle Rusların Çin kıyılarını kiralamaları ve 1859 yılında *Vladivostok* şehrini kurmaları ile artmıştır (R&A 890. 2: 3). *Trans-Sibirya* demiryolu'nun Ruslarca inşa edilmesi, 1894 -1895 Çin-Japon savaşında ele geçirilen *Port Artur* ile *Liaotung* yarımadasının, Japonların geri çekilmesinden üç yıl sonra Rusya tarafından kiralınması, Uzak Doğu'da güç dengelerini değiştirmiş ve Rusya'nın lider olarak öne çıkmasını sağlamıştır.¹ Rusya 1891 yılında *Trans-Sibirya* demiryolu hattını kurmaya başlamıştır. 1896 yılında Rusya ile Çin arasında bir anlaşma imzalanmış ve Rusya *Mançurya*'da demiryolu kurarak bunu *Trans-Sibirya* demiryolu hattına bağlama hakkını kazanmıştır. Çin hükûmeti demiryolu kurma işini Rus-Çin Bankasına vermiş, banka da projeyi "*Çin Doğu Demiryolu Şirketine*" - ki bu şirket bir Rus Anonim Şirkettir - ihale etmiştir. Bu şirket demiryolu çizgisi boyunca maden işletme, üretim, ticaret gibi imtiyazların yanında önemli idari ayrıcalıklara da sahipti. Demiryolu'nun kurulması 1897 yılında başladı. Daha sonra da demiryolları ile ilgili başka anlaşmalar da Rusya ve Çin arasında yapılmıştır. İşte bu süreç, Rusya'nın Japonya'nın zararına Asya'da kazanımlar elde

¹ FO 262 / 1668 *The Manchuria Railway Question*.s ;1-2. FO 371 / 477 *The Official History Of The Russo-Japanese War*. s: 5. "27 Mart 1898 yılında Çin ile yapılan bir anlaşma sonucunda, Port Artur, Ta-lien-wan 25 yıllığına Rusya'ya kiralandı. 25 yıl sonrasındaki olası uzatma durumu içinde anlaşmaya varıldı." Bu durum Çin kıyılarında -Japonya'nın hedef bölgesi- Rusya'nın büyük bir etki alanı oluşturmasını sağlıyordu.

ederek, öne çıkmasını sağlamıştır. Bu aynı zamanda, Japonya'nın yayılma plânlarının da, bozulması anlamına gelmektedir.

1900 yılında Çin'de patlayan *Bokser* (Boxer)¹ ayaklanması sırasında, Mançurya bölgesinin ve Kore'nin Kuzey-batısındaki *Yongampo*'nun Ruslarca işgali, 1904-1905 Rus-Japon savaşının en önemli sebeplerini oluşturmaktadır.²

Bu savaş sonunda Japonya, sınırlı bir zafer elde etmesine rağmen Kore, Sahalin'in yarısı ve Güney Mançurya'yı ele geçirmiş, Sibiry'a'nın pasifik kıyılarında, balıkçılık yapma hakkını kazanmıştır. Bu olayları Rus-Japon uzlaşma dönemi takip etmiş, süreç 1917 Rus ihtilâlinin başlaması ile Japonya'nın, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile beraber Sibiry'a'yı işgal ederek, anti Bolşevikleri şiddetli bir şekilde desteklemesi ile sona ermiştir (R&A 890. 2:). Yaklaşık otuzbeş sene önce Asya'nın en zayıf, en geri ülkelerinden biri olan Japonya'nın Çin'den sonra Rusya gibi dönemin sayılı devletlerinden birini yenmesi, tüm dünyada özellikle Rusya mağduru halklar ve Müslümanlar üzerinde büyük etki yapmıştır. Asya'nın yükselen yeni güneşi hâline gelen Japonya'nın zaferi, Avrupalı Hristiyan devletler karşısında sürekli toprak kaybeden, kapitülasyonlar altında ezilen, Osmanlı yönetimi ve halkı arasında da büyük sevinç ve memnuniyet yaratmıştır. Yüzyıllar boyunca ilk defa -Osmanlı devleti hariç-

¹ FO 371 / 477 The Official History Of The Russo-Japanese War. s: 6 -7. Bokser ayaklanması;
"1899 yılında başlayan, 1900 yılında Shan-tung eyaletinde yerel Hristiyanlara ve daha sonra tüm yabancılara yönelen, yabancı diplomatların, din yayıcıların katline kadar uzanarak daha sonra Batılı ve Japon askerlerinin Çin topraklarına girmelerine sebep olan ayaklanmalardır. Rusya Bokser ayaklanması sırasında ticarî haklarını, özellikle demiryollarını korumak için Ağustos 1900 yılından itibaren askerlerini Çin topraklarına -Mançurya'ya - sokmuş, 30 Eylül'e gelindiğinde hemen hemen tüm bölge Rusların eline geçmiştir. 8 Nisan 1902'de Rusya ve Çin arasında Mançurya'nın Rus askerlerinden arındırılması konusunda bir anlaşmaya varılmış ve Ruslar altı ay sonra Mukden'in Güney Batı kısmını boşaltmışlardır. Ancak, daha sonra Pekin'de bulunan Rus büyükelçisi, bir açıklamada bulunarak, Çin devletinden Mançurya ile ilgili yedi yeni talepte bulunmuştur. Bu talep, Batılı devletlerce kabul edilemez bulunmuş ve Çin tarafından da reddedilmiştir. "

² 1896 yılında itibaren Rus tüccarlar 25 yıllığına *Ya-lu* ve *Tumen* nehirlerinde kerestelik ağaç kesme hakkını almışlardı. Uzak Doğu'da Mançurya ile yetinmeyen Rusya, Nisan 1903'de Kore'nin Kuzey-batısında, Ya-lu nehri'nin ağzında bulunan *Yongampo*'yu işgal ederek kereste kesim haklarında da önemli bir kazanım sağlamıştır. Mançurya'nın ve Yongampo'nun işgali, Japonya'nın artık kaçamayacağı bir durum ortaya çıkarmıştır. 12 Ağustos 1903'de St. Petersburg'da Japonya'nın konu ile ilgili hazırladığı bir plân, Rusya'ya sunulmuştur. 3 Ekim'de bu defa Rusya'nın hazırladığı karşı plân, Tokyo'da masaya konmuştur. Her iki taraf, defalarca yeni anlaşma taslakları hazırlayıp ortaya koyarak, karşı tarafı ikna etmeye çalıştıysa da, 4 Şubat 1904'de Japon Hükûmeti görüşmeleri kesmeye karar vermiştir. 6 Şubat'ta, Japonya'nın Rusya Büyükelçisi diplomatik ilişkilerin kesildiğini ve Rusya'dan ayrılacağını açıklamış, 10 Şubat'ta iki ülke resmen birbirlerine savaş ilân etmişlerdir. FO 371 / 477 The Official History Of The Russo-Japanese War. s: 9-10. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. (Nish 1985).

Hristiyan olmayan Asyalı bir devletin Batılı bir gücü savaşıarak yenmesi sömürge durumundaki halkların yüzlerini Doğu'ya çevirmesine sebep olmuştur. Bu durum, Japonya'nın Asya'yı kendi siyasî çatısı altında birleştirme fikrini, yani *Büyük Asyacılık* idealini gerçekleştirmek için beklediği fırsatı doğurmuştur.

2. 1. 6. Büyük Asyacılık

Türkçe konuşan halklar arasında kabul ve destek gören Pan-Türkçülüğe benzer yönleri olan Büyük Asyacılık¹, tüm Asya halklarının, Japonya'nın önderliğinde bir federasyon şeklinde birleşmesini öngörüyordu. *Japon Turancılığı* olarak da nitelendirebileceğimiz bu akım, 1920'lerden başlayarak II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Avrupalı sömürgeci devletler için bir kâbus olmuştur. Özellikle Japonya'nın hızla gelişen, büyüyen ekonomisiyle, askerî gücüne paralel olarak Asya'da elde ettiği nüfuz ve toprak kazanımları, Çin ve Rusya sınırları içindeki Müslümanlar için umut kaynağı olmuştur. Asya'yı ele geçirme amacı taşıyan Japonya için de nüfusu, yeraltı kaynakları ve insan potansiyeli ile İslâm Dünyası bulunmaz bir müttefikti. Bu sebeple Japonya'nın Asya politikası ile İslâm politikası örtüşmektedir. Bir başka deyişle dönemin Japon yönetimi, Asya'yı ele geçirmek için öncelikle İslâm âlemini elde etmenin gerektiğini anlamıştır. Japonya'ya en yakın Müslüman topluluklar ise Çin'de yaşayan *Tunganlar* (Çinli Müslümanlar) ile Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur, Kazak, Kırgız gibi Türkçe konuşan halklardı.

Orta Asya ve Hindistan'a açılan kapı olarak, stratejik önemi olan Doğu Türkistan, yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği ile de Japonya için çok değerliydi. Bu bölge aynı zamanda, dinî ve demografik yapısı itibarıyla, Büyük Asya propagandası için elverişli olduğundan, Meiji dönemiyle birlikte Japonya için önemli bir siyasî hedef hâline gelmiştir. Çin'deki Müslüman grupların potansiyel müttefik olarak görülmeye başlamasıyla Japonya, öncelikle bu din hakkındaki bilgi eksikliğini gidermeye çalışmış, ikinci adım ise, ülkede kontrol edilebilecek düzeyde bir Müslüman topluluğu yaratmak

¹ Batıya ve Rusya'ya karşı bir tepki olarak şekillenmeye başlayan bu ideoloji, aynı zamanda Japonya'nın ticarî kazanımları ve yayılımı için de bir kılıf olmuştur. Fikirlerini sistemli olarak yaymak için ilk olarak 1915'de Tokyo'da *Pan Asiatic Society* kurulmuş, *Great Asiatic Society*, bunu takip etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Records Of The U.S. Department Of State Relating To The International Affairs Of Japan. 1930- 1939. SIJ. 1. Reports On Conditions In Japan, February 1934. s. 21, 22, 23.

olmuştur. Son adımda da dünya Müslümanlarına, özellikle de Orta Asya'nın Türk dilli Müslümanlarına nüfuz ederek, ada devletinden bir Dünya İmparatorluğu kurmaya çalışmıştır. *Amerikan İstihbarat Birimi*¹ hazırladığı raporda Japonya'nın İslâma yönelmesinin sebeplerini şu şekilde açıklıyor:

"Japonya'nın Müslümanlara olan ilgisini oluşturan temel nedenler; Bu dine inanların sayısının çokluğu, muazzam bir coğrafyada yaygın olması, farklı soy, dil ve kültürdeki insanları kardeşlik ve dayanışma duyguları içinde bir arada tutabilmesi, İslâmın sadece bir din olmayıp, sosyal ve siyasî dünyevî konularla ilgili olarak amaç ve etkisinin bulunmasıdır.

Müslümanların Sayısı: 1930'lu yıllar da tüm dünyada Müslümanların sayısı 320.000. 000'dan fazladır.

Coğrafi Yaygınlık: Afrika'dan Asya'ya, Avrupa ve Balkanlar'da dâhil olmak üzere çok geniş bir sahada Müslümanlar bulunmaktadır. Batı Avrupa, Amerika ve Avustralya dışında dünyanın geri kalanında İslâm inancı yaygındır. Asya'nın nüfus olarak kalabalık ülkelerinde, - Hindistan, Rusya, Çin - ciddi bir Müslüman nüfus vardır.

İslâmın Birleştirici Etkisi: Geniş bir coğrafyada, çok sayıda inananı bulunan bu din, Arapları, Arnavutları, Sırpı, Türkleri, İranlıları, Hintlileri, Çinlileri, Siyahları, Moğolları, kısaca farklı ırk ve kültüre sahip insanları dayanışma duygusu içinde bir arada tutmaktadır. Öyle ki Filistinde Müslümanların karşılaştığı olumsuz bir durum, Sibiryadan Filipinlere tüm Müslümanlar arasında rahatsızlık yaratacaktır. İnançlarına göre tüm Müslümanlar dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar kardeşler.

Jeopolitik Önem: Dünyadaki pek çok kritik noktada İslâm toplulukları bulunmaktadır. Dakar'dan Sueş'e Aden'den Madagaskar'a kadar Afrika sahillerinin üçte ikisinde Müslümanlar yaşamaktadır. Arap ve Türkler ise Akdeniz sahillerinin büyük kısmını, Ege ve Kara Deniz'in yarısında yerleşiklerdir. Rusya'nın Türkiye'den Çin'e kadar olan sınırları içinde büyük bir kısım Müslümanlara ait topraklardır. Müslüman ülkeler dünya temel deniz rotalarının büyük bir kısmına hükmetmektedirler. Müslümanlar kendi kaynaklarının farkında olmasalar da dünya petrolünün yüzde sekseni Müslüman topraklarından çıkarılmaktadır.

¹ Office Of Strategic Services Resaerch and Analysis Branch. Kısaca, O. S. S. olarak tanımlanır.

İslâmiyetteki Ana Eğilimler: İslâm Felsefesi, içinde barındırdığı etnik farklılıklar, yeraltı, yerüstü kaynaklarının çokluğu, ekonomik-siyasî önemi ve dinamizmi ile dünyaya yayılmayı başarmıştır. Sadece bir din olmayıp sosyal ve siyasî bir yapıya da sahip olan İslâm, Yahudî, Hristiyan ya da Budhist dayanışmasına göre daha etkili bir ruha sahiptir. Bunun birçok sebebi olmakla beraber, hiyerarşik herhangi bir dinî sınıfın etkisi altında olmaması, ırkî ve sosyal sınıflara göre bir ayrımı olamaması önemlidir. Mekke'ye gidildiğinde orada Beyaz, Sarı, Siyah birçok ırktan zengin, fakir ama hepsi eşit insanlar bir arada görülebilir. Bu insanlar ülkelerine döndüklerinde orada gördükleri eşitliği ve kardeşliği aktaracaklardır. Bu şekilde ayrıca Misyonerlere ihtiyaç kalmamaktadır.

Ancak, Allah'a inananların başka dinden insanlar tarafından yönetilmemesi, idarenin gayri müslimlere verilmemesi gerektiği inancı İslâma politik bir anlam da yükleyerek, Müslüman olmayan kişiler tarafından yönetilen topraklarda Milliyetçi duyguların doğmasına neden olmaktadır. Bu milliyetçilik ise sömürgeci Batılılara yönelmektedir. Milliyetçilik ve Pan İslâm ortak bir soruna yönelik olarak birleşmekte, hedef ise Batı emperyalizmi ve dinsiz Komünist ideolojidir."(R&A 1943: 2, 3).

2. 2. İSLÂM, PAN-İSLÂMİZM VE JAPONYA

2. 2. 1. Japonya'nın İslâmı Tanışması

Japonya yeni kazanımlar için gözünü kıta Asyasına çevirdiği sırada karşısında bulunan en önemli rakipleri Çin ve Rusya idi. Askerî alanda rakipleri ile boy ölçüşen Japonya, bazı kazanımlar elde etmesine rağmen Asya'daki statükonun bozulmaması için Batılı devletlerin devreye girmeleri sonucunda, rakiplerine tam olarak boyun eğdirememiştir. Japonya'nın Asya ve dünyanın diğer bölgelerindeki çıkarlarını sağlama alabilmesi için askerî, siyasî ve ekonomik dengeleri kendi tarafına çevirmesi gerekmekteydi. Bunu yapabilmenin en iyi yolu da öncelikle Çin ve Rusya'nın tamamen pasifize edilmesine bağlı idi. Bu noktadan hareketle Japonya, üstü kapalı siyasî ve askerî operasyonlarla rakiplerini safdışı bırakma yoluna gitmiştir. Bu operasyonlarda Japonlarca kullanılan silahların en etkililerinden biri de *din* olmuş, dinler içinde de *İslâmîyet* önemli bir yer tutmuştur.

Japonya'nın Pan İslâmîizm akımını kullanarak, Müslüman halkları kendi gölgesi altında toplama plânlarını gerçekleştirme çabalarında, avantajları vardı. Daha önce *İslâmın Koruyuculuğuna* soyunmuş devletlerin hepsi Batılı-Hristiyan Beyazlar tarafından idare ediliyordu ve uygulamaları ile söylemlerinin çeliştiğini Müslümanlar görmüşlerdi. 19. yüzyıl sonları 20. yüzyılın başlarında İngiltere, Rusya'nın Asya ve Balkanlarda yayılmasını engelleyebileceğini düşündüğü Pan İslâmist hareketlere destek vermiş, Kaiser II. Wilhelm Almanyası ve daha sonra Mussolini İtalyası da, *İslâmın Koruyucusu* kisvesi altında Müslüman halkları kullanmaya çalışmışlardı. Bu durum tabii ki İslâm Dünyasında da açıkça görülmüş ve Batılıların hangi amaçlarla kendilerine yanaştıklarını göstermiştir.

Ayrıca, Hristiyan ve Müslüman toplumlar arasındaki kültürel ve felsefi farklılıkların boyutları da iki din mensuplarının (o dönemde) ortak paydalarda buluşmalarını engellemekteydi. Japonya ise Doğu'nun "*Parlayan Güneşi*" olarak Müslümanlara her konuda daha da yakındı. Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik olarak takip ettiği politikayı üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Bu dönemler, Meiji döneminden 1905'e kadar, 1905 Japon - Rus Savaşından, 1918 I. Dünya Savaşının sonuna kadar ve 1918'den, 1945 II. Dünya Savaşının sonuna kadar olan dönemdir (R&A 890 1943: 6, 7).

1895'de sonuçlanan Japon Çin Savaşının ardından Japonya, Müslümanlarla komşu olduğunu fark etmiştir. Bölgeye gönderilen seyyah ve görevlilerin aktardıklarından yola çıkarak, Müslüman toplulukları etkileyen fikirler ve akımlar da anlaşılmaya çalışılmıştır. Japonya'nın Pan İslâmîizme karşı olan ilgisi, Osmanlı İmparatoru II. Abdülhamid'in salatanat zamanına kadar uzanmaktadır.¹ Batılı, Hristiyan devletlerin tecavüzlerine karşı dünya Müslümanlarının dayanışma içinde olması gerektiği fikrinden yola çıkarak geniş topraklardaki Müslümanları etkileyen Pan İslâmizm fikri, Osmanlı yönetimi tarafından Rusya'ya karşı kullanılarak avantaj elde edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda, yapılan dinî propagandanın, yani Pan İslâmizm ve etnik propaganda yani, Pan Türkizim ya da Pan Turanizim'in, etkilediği Türk dilli Müslümanlar, daha sonra Japonya için de bulunmaz bir silah olarak görülmüştür. Japonya, işte bu propagandanın etkisi altındaki

¹ Osmanlı Japon ilişkileri konusunda bkz. (Esenbel 1999, 2001, 2003).

bölgelere İslâm aracılığı ile nüfuz edebileceğini hesaplamış ve plânlarını bu şekilde hazırlamıştır (R&A 890 1943: 6).

Özellikle Çin ve Rusya'nın stratejik bölgelerinde, tarih boyunca yönetimleri ile kavgalı olan Müslüman azınlıkları barındırmaları Japonya için büyük bir avantaj oluşturmıştır. Bu azınlık topluluklarının Japonya tarafına geçmesinin sağlanması, Japonya'nın yayılmacı politikalarının gerçekleştirebilmesi anlamına geliyordu. Ayrıca Hindistan, Filipinler, (şimdiki) Malezya ve Endonezya'da da Batılı güçlerin yönetimi altında kalabalık bir Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Bunlardan başka Türkiye, İran, Afganistan gibi ülkeler de göz önüne alındığında, özellikle Rusya ve İngiltere'nin nüfuzlarının kırılması, Müslüman halkların siyasi olarak Japonya'ya yaklaşması ile mümkündü (R&A 890: 4).

Rusya ile yapılan savaştan galibiyetle çıkan Japonya, büyük bir prestij kazanmış ve bölgedeki Müslümanlarla, Rus olmayan etnik grupların gözünde yeni *Şampiyon* olmuştur. Özellikle önde gelen Tatar gazetelerinde, Japonya ve Japonlarla ilgili olarak çok sayıda makale yayımlanmıştır. Bu ülkeye olan ilgi o kadar artmıştır ki, 1906 yılı başlarında yayılan söylentiye göre, *Mikado* (Japon İmparatoru), İslâmiyeti resmî din olarak kabul edecektir. Bu haber sadece Hindistan, Türkiye (Osmanlı), Mısır gibi Müslümanların yoğun olarak yaşadığı yerlerde değil, Almanya ve İngiltere gibi Batı ülkelerinde de büyük yankı uyandırmıştır (R&A 890 1943: 6). Japonya'nın bu dönemde geliştirmeye başladığı İslâm politikası, özel kuruluş ve derneklerin sponsorluğunda şekillenmeye başlamıştır. 1901'de Toyama ve Uchida tarafından kurulan *Kokuryukai* (*Kara Ejder*) cemiyeti, Japon tarihinin belki de en etkili özel kuruluşlardan biri olarak, politika yaratılması sürecinde büyük bir etki sahibi olmuştur. Rusya tarafından ise, tanınmış siyaset ve din adamı Kadı Abdürreşit İbrahim gibi kişiler, bu cemiyetlerle işbirliğine girerek hazırlanan yol haritasında, yol göstericisi olmuşlardır.

Hazırlanmaya çalışılan yeni ideolojik alt yapıda, dinle beraber etnik yapı da kurguya katılmış ve hedef olarak -büyük ihtimalle Abdürreşit İbrahim'in etkisiyle- Türk Tatarlar seçilmiştir. " *Japonya ve Orta Asya Müslümanları, Rus zincirini kırıp Orta Asyalıları özgür kılmak için Japonya ile işbirliği yapmalı*lar" şeklindeki fikir yaygınlaştırılmaya çalışılmış, Japon ajanlar da bölgedeki Müslüman mollalara yanaşmaya başlamışlardır.

Uygun kültürel alt yapının oluşturulması için Japonya’da, özellikle Çin Müslümanlarını hedef alan matbu materyaller yayımlanmaya başlamıştır. 1908’de *Müslüman Uyanışı* (*Muslim Awake*) adlı bir dergi basılmış, 1910’da ise Tokyo’da *Muhammad Barakatullah* tarafından İslâma geçmiş Japonlarla beraber çıkarılan *İslâm Kardeşliği* (*Islamic Fraternity*) adlı gazete yayımlanmaya başlamıştır (R&A 890 1943: 7).

I. Dünya Savaşının sona ermesiyle ortaya çıkan durum, İslâm Dünyasını eskiye nazaran daha çok etkilemiştir. Hiç şüphesiz en önemli ve Müslümanlar için en prestij kaybettirici olay, Osmanlı İmparatorluğunun savaştan yenik olarak çıkmasıyla, Halife’nin topraklarının Batılı emperyalistler tarafından işgal edilmesi olmuştur. Bu durum, İslâm Dünyasında radikal bir şekilde Milliyetçiliğin ve Batı karşıtı duyguların artması sonucunu doğurmuştur. Bir başka önemli konu da, Rus ihtilâli sonunda ortaya çıkarak dünyaya yayılmaya başlayan Komünizimin din karşıtı söylemine duyulan büyük tepkidir (R&A 890 1943: 7).

Bu üç oluşumu, Japonya’nın elini güçlendiren unsurlar olarak saymak mümkündür. Osmanlı Hilafeti’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan boşluğu doldurmak, emperyalist amaç taşıyan başka bir ülkenin Müslüman topraklarına nüfuz etmesini engellemek ve dinsiz Rusya’nın yayılmasına karşı, İslâm Dünyasının desteğiyle mücadele etmek fikri, dönemin Japon yönetiminin temel hedefleri arasındadır. Böylece dönemin Japon siyasi stratejistleri, bazı baskı yöntemleri belirlemiş ve bunlar aracılığı ile plânlarını uygulamaya koymuşlardır.

Kültürel ve Dinî Ortam: İslâm, tarih, gelenek olarak Müslümanları bir arada tutan bağ olduğu için, Japonya Müslümanlara yönelik nüfuz harekâtında dinî ve kültürel altyapıyı kullanmaya çalışmıştır. Pan İslâma katılan yeni formül ile elde edilmeye çalışılan şey *Japonislâm* diye tanımlanabilecek fikirdir. Bu yeni yaklaşım Pan Arapçılık ya da Pan Türkçülük gibi bölgesel bazı akımlara da eklenilerek, halklara nüfuz etme şansını da doğuracaktı. Japonya’da misyonerler sayesinde Müslüman olmaya başlayan binlerce Japonla ilgili haberler, ya da Mikado’nun Hazreti Muhammed’in yoluna girmesine az kaldığı yolundaki şaiyalar yayıldıkça, bazıları yaşananların daha önce de meydana gelen şeylerin tekrarı olduğu konusunda uyarıda bulunmuş, ancak pek az kişi bu uyarıları dikkate almıştır. Aksine milyonlarca Müslüman Japonların faaliyetlerini, rüyalarının

gerçek olması şeklinde yorumlamıştır. Bu başarının altında tabii ki, başarılı dezenfarmasyon faaliyetleri yatmaktadır. Örneğin 1923'de Shanghai'da *Işık/Nur Topluluğunu* (*Society of Light*) kuran Sakuma¹, Çin'in İslâmiyeti Japonya'ya getirebileceği fikrini ileri sürüyordu. Bunu takiben Tokyo'da da İslâmi Dernekler kurulmaya başlamıştır. Kısaca amaç, Japonların İslâmiyeti keşfettiği gibi dünya Müslümanlarının da Japonya'yı keşfetmesini sağlamaktır (R&A 890 1943: 8).

Siyasî Ortam: Japonya'nın 1920'lerden itibaren Türkiye'de Büyükelçilik, Kabil, Tahran, Kaire'de temsilcilik, Kudüs ve Beyrut'ta Konsolosluk şubeleri açması diplomatik ilişkileri artırmayı amaçlamaktan daha çok, İslâmı siyasî yönüyle de kullanmayı istemesiyle ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa'nın bölgesinde milliyetçiliği uyandırması ve Orta Asya'daki Moğol, Türk Tatarların bağımsız Türkiye'ye karşı besledikleri iyi akrabalık hisleri, ırkî akrabalığa önem verilmesini körüklemiş, Rusya ve Çin'de de bağımsızlık hareketleri görülmeye başlamıştır. *Baron Urgern von Sternberg*'in Orta Asya'da kurduğu Moğol Devleti (1920-21) ve Tokyo'da bulunan Kurbanali'nin bağımsız Başkırdistan–Kırgızistan kurma yolundaki çabaları Japon hükûmeti tarafından maddî, manevî olarak destek görmüştür (R&A 890 1943: 10). Politik alt yapı Japonya'nın istediği gibi (ama kendi gelişimi içinde) kurulmuş gözükmektedir. Pan Asyacılık (Büyük Asyacılık) olmazsa, elde Pan Turancılık hazır bekliyordu. Enver Paşa'nın Orta Asya'da kurduğu organizasyonu devralmak Japonlar için çok da zor görülüyordu. Bunun yansımalarını, Japonya'da "*Turan*" adlı bir dernek kurulmasında görmek mümkündür. Turancı amaçlar güden bu dernek, Türklerin, Fin Ugorların, Japonların Turan ırkından geldikleri için akraba oldukları fikrinin reklamını yapıyordu. Doğu Türkistan'da 1919 yılından başlayarak sürekli olarak görevliler bulunduran Japonya, burada da hem ırkî hem dinî bağları kullanarak siyasî ataklar yapmış, 1931'de bölgede çıkan isyanların başına, Osmanlı Hanedanından genç bir prensi geçirmeye çalışmıştır. Bu hamle boşa çıkınca soylu kan taşıyan yeni bir prence ihtiyaç duyulmuş ve Manchuko İmparatorunun aniden İslâmiyete geçen genç kuzeni, ekselans *P'u-kuang* yeni Müslüman prens olarak sahneye çıkarılmıştır (R&A 890 1943: 11).

¹ Kokuryukai tarafından desteklenen Sakuma, İslâmı Çin, Doğu Türkistan, Hindistan ve Orta Doğu'da öğrenmiştir (R&A 890 1943: 8). Bu cemiyet hakkında ilgili bölümde bilgi verilmiştir.

Ekonomik Ortam: Japonya'nın kullandığı en önemli sızma metotlarından biri de, kuşkusuz ekonomik alanda olmuştur. Örnelemek gerekirse, Japonya'nın günümüz Endonezyasıyla yaptığı ticaret 1913'de toplam ticaretinin yüzde biri, 1933'de ise yüzde otuz ikisini oluşturmuştur. Uzak mesafedeki Afganistan, Irak, İran Mısır ve Sudan'la yaptığı ticarete, beklenmedik ani yükselmeler olmuştur. Örneğin Mısır'la olan ticaret içinde tekstilin yeri hiç yokken, 1934 yüzde ellisekize yükselmişti. 1927 dünya ekonomik krizini iyi değerlendiren Japonya, Hollanda, İngiliz ve Hindistanla olan rekabette büyük mesafeler katederek, ekonomik olarak da birçok ülkeye nüfuz etme şansını yakalamıştır (R&A 890 1943: 12).

Kendi bilim adamları ve istihbaratçılarının gözünden, Pan İslâmizm çatısı altında birleşmiş, iç içe geçmiş Pan Türkizim ve Pan Turanizim hakkında bilgi toplayan Japonya, yabancıların bu konudaki görüşlerini de dikkatle takip etmiştir. Japon resmî arşivlerinde bu konuyla ilgili aydınlatıcı belgeler mevcuttur ve hiç şüphesiz dönemin Japon devlet adamları, oluşturmaya çalıştıkları Orta Asya, İslâm, Büyük Asyacılık gibi politikalar da bu bilgilerden yararlanmışlardır. Bu belgelerden bir tanesinde, İslâm ve Pan İslâmizm konusunda, tarihi süreç göz önüne alınarak kısa fakat açıklayıcı bir özet vardır.¹ Buna göre:

"Pan İslâmizm İslâm dininin doğuşundan beri vardır. Çünkü İslâm'ın teorisine göre, milletin temeli, vatan, dil, renk ya da kan değil bizzat İslâmiyetin kendisidir...", "Pan İslâmizm, Pan Türkizim ve Arap hareketlerini anlamaya çalışan genç bir araştırmacı, bu konu oldukça karışık görülecektir. Bu akımları anlayabilmek için İslâmın temel prensiplerini ve tarihini bilmek gerekir" ²

Bu açıklamalar verildikten sonra, devamla;³

"... İngilizlerin İslâm'a karşı olumsuz faaliyetlere girdiklerinde, Cemaladdin Afgani'nin (ikinci İngiliz Afgan savaşının ardından) ülkesinden ayrılarak Müslümanları uyarmak üzere harekete geçti. Ona göre Müslümanların,

¹ Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1.0. 2 -5, Showa (sayfa altlarında 9210 -8) s. 76 -128.

² Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1. 0. 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 9210 -8) s. 76.

"Pan İslâmisim is old as the faith itself, because in Islamic theory the basis of of nationality is religion not the country, language, colour or blood.."

³ Bu kısmı İngilizce orijinalinden tercüme ederek özet olarak veriyoruz.

İngiltere ve diğer Avrupalılara karşı haklarını korumak için birleşmesinden başka yol yoktur.¹ Afgani daha sonra yenilikler yapmak isteyen Sultan Adülhamid'in himayesinde İstanbul'a gelmiş ve yerleşmiştir. Halifenin etrafı cahil çıkarıcı ve bağınaz kişilerle doluydu ancak Afgani, onun yanında saygı görerek, çok önemli bir misafir olarak hayatının sonuna kadar kaldı. Afgani'nin ardından öğretileri ve enerjisiyle (başarısızlıkla sonuçlansa da), Müslümanlar arasında Hristiyanlara karşı ayaklanmalar başladı. Orta Asya'da, Rusya'da ve Sincan'da (Çin Türkistanı) milliyetçi hareketler ve savaşlar oldu. Bunların hepsi aslında birbirinden etkilenmiş, birbiriyle ilgisi olan ayaklanmalardır.²

Ancak Batılular rahat durmadılar ve Osmanlı topraklarına saldırdılar. Trablusgarp olayları bunun en iyi göstergesidir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa gibi Osmanlı subayları Müslüman halkı organize ederek İtalyanlara karşı mücadele ettiler. Bu savaşta Çin'den Mısır'dan, Hindistan'dan Halifeye yardım için gelen gönüllüler de yer aldılar. Ancak onlarla baş edemeyen Batılular, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Müslümanlara karşı yeni bir haçlı seferi ilân ederek, Balkan milletlerini de Türklere saldırttılar.³ Bu saldırılardan sonra Türkler gözlerini dört açarak Türkistan'daki kan kardeşlerini Rusya'dan kurtarmaya çalışmışlardır. Sonrasında gelen büyük savaşın ardından Türkler küçük bir parçası hariç Avrupa'daki tüm topraklarından kovuldular. Ancak İslâm Dünyasında artık yeni bir hayat başlamıştır. Tüm Müslümanlar kardeşleri Türklere yardımcı olabilmek için seferber oldular. Ancak Araplar Haçlılarla anlaşarak, onlardan para alarak Türkleri arkadan vurmuşlardır.⁴

Balkan Savaşının ardından Hindistanlı Müslüman dinî liderler, birçok genç milliyetçilerle işbirliği yaparak, İslâm âlemini harekete geçirmek için dünyaya dağıldılar. Kimi Rus Türkistanına, kimi Afganistan, İran, Mısır, Java, Hicaz ve Kuzey Afrika'ya gitti. Ancak bu hareket, içindeki gençlerin tecrübesizliği sebebiyle hainler ve İngiliz ajanları tarafından başarısız kılındı.⁵ İngilizler Müslümanların birlik çabalarını engelleseler de, ruhu yok edemediler. I. Dünya Savaşında Müslümanlar Halifeye karşı savaşmamak için direndiler. Hint ordusu içindeki birçok Müslüman birlik, Mezopotamya'da Türklere karşı

¹ Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1. 0. 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 9210 -8) s. 118.

² Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1. 0. 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 9210 -8) s. 116.

³ Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1. 0. 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 921 0 -8) s. 114.

⁴ Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1. 0. 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 9210 -8) s. 112.

⁵ Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1. 0. 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 9210 -8) s. 110, 111.

savaşmayı redetmiştir. Müslüman askerler Halife'ye karşı savaşmamak için kimi zaman silahlı direnişe geçtiler. Örneğin Singapur'daki bir Müslüman birlik Mezopotamya'ya hareket emri alınca, bunu kabul etmeyerek ayaklanmış ve başlarındaki İngiliz subaylarını öldürmüşlerdir. Bunların büyük kısmı İngilizlere yardıma gelen Rus ve Japon askerler tarafından öldürüldüler. Kurtulanlar ormanlara kaçtı ve orada öldü ya da öldürüldü. Sağ kalmayı başaran birkaç kişi ise savaştan sonra Türkiye'ye gitti ve oraya yerleşti.

Büyük savaş sırasında İngilizler ve Fransızlar, Müslüman ajanları, bazı hain Arapları ve kabile reislerini ceplerini para ile doldurarak kullanıp, İslâma ve İslâmî yaşam tarzına zarar verdiler. Müslüman liderler ise ya öldürüldü ya hapis edildi ya da halka nüfuz etmeleri engellendi. Geriye kalan bazı iyi adamlar ise millet ve din için iyi şeyler yapabilecek kadar iyi değillerdi.¹ 450 milyon Müslümandan şimdi sadece 70 milyonu tamamen bağımsızdır. Şu anda İslâm Dünyası I. Dünya savaşına göre daha güçlü bir durumdadır..."²

Japon yöneticiler, hazırladıkları Büyük Asya projesinde karşılaşılabilecekleri muhtemel sorunlarına karşı, bu tip raporlardan çıkardıkları derslere göre hareket etmişlerdir. Onların Orta Asya Müslümanlarına nüfuz etmek için kullandıkları kişilerin, daha çok gayri Arap unsurlardan seçilmiş olması bunun bir göstergesidir. Japonlar İslâm Dünyası ile aralarındaki kültürel, sosyal mesafeyi hızla kapatmak için, dostluk heyetleri göndermiş, maddî yardımlarda bulunmuş, hatta sempati toplamak için Japon İmparatorunun Müslüman olacağı şeklinde dedikodular bile çıkarmışlardır. Ancak, kendi ülkelerinde bir İslâm cemaatının olmaması inandırıcılıklarını azaltmaktaydı. Bunun üzerine, büyük çoğunluğu Rus İhtilâlinde kaçarak Uzak Doğu'ya yerleşen, Türk Tatarlardan belli sayıda Müslümanın Japonya'ya yerleşmesine izin vermişlerdir. Bu hamleyle, Hint ve Rusya Müslümanlarıyla beraber İslâma geçmiş bir miktar Japonun oluşturduğu İslâm Cemaatı yaratmıştır. Türk Tatarların hangi şartlar altında Japonya'ya geldikleri, nasıl yaşadıkları ve faaliyetleri konumuz itibarıyla önem taşımaktadır.

¹ Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1. 0 . 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 9210 -8) s. 109.

² Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei. I. 2. 1.0. 2 -5, Showa. (sayfa altlarında 9210 -8) s. 108.

2. 2. 2. Japonya’da Türk Tatarlar ve İslâmiyet

Japonya’da İslâmiyetin -göreceli olarak- ilgi görmesi, İslâm dininin birleştirici özelliği ve Japonya’nın bu özelliğe olan ihtiyacı ile ilgilidir. 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki duruma bakılırsa, resmî dinî İslâmiyet olan hemen hemen tüm ülkeler Batılı devletlerin işgali altındadır. Kimi Japon ve Müslüman lidere göre, bu durumdan kurtulmanın tek yolu, Japonya’nın liderliğinde Müslümanların birleşerek, Asya’yı Hristiyan, Avrupalı işgalcilerden kurtarmasıdır. Bu fikirden hareketle Japon ideologlar, plânlarını hayata geçirmek için öncelikle, Japonya’nın Müslümanlar arasında bir çekim merkezi haline gelmesi için çalışmışlar, bu çabalar sonunda da Japonya’da yerli ve yabancılardan oluşan bir *İslâm Cemaatı* oluşmaya/oluşturulmaya başlanmıştır.

1906’da Tokyo’da düzenlenen *Din Kongresin*’den sonra Mısır’da yayımlanan *Al-İrşad* adlı gazeteye göre, aralarında üst düzey Japonların da bulunduğu 12.000 kişi İslâmiyet’e geçmiştir (R&A 890. 2 1944: 36). Japonya’da yayın yapan İslâmî gazete ve dergiler incelendiğinde şu tip başlıklar göze çarpmaktadır; *Japonya’da İslâmîyetin Gelişmesi*, *Müslüman Misyonerler Yokohama’ya Ulaştı*, *Kobe Camii Kutlamaları*, *Tokyo’da Bir Başka İslâmî Dergi*, *Japonya’da Bir Müslüman Okulu*, *Japon Seçkinler İslâmı Seçti*. Bundan başka İmparatorun İslâmı resmi devlet dinî olarak kabul edeceği yolunda söylentiler uzun süre gündemde kalmış, kabine bakanlarının, ordu mensuplarının, seçkin Japonların İslâmîyete geçtiği haberleri de dünyaya yayılmıştır. 1919 yılına kadar Japonya’da, az sayıdaki Hintli Müslümandan başka bir cemaat yoktu. Müslümanların ilgisini Japonya’ya çekmek için yapılacak en iyi iş, bu ülkede bir Müslüman Cemaat yaratmak ve Tokyo’yu İslâmiyet için önemli bir yer hâline getirmektir. Büyük ihtimalle Kadı Abdürreşit İbrahim’in de katkısıyla Japon idareciler, Hint Müslümanlarından ayrı olarak, Türk dünyasıyla irtibat kurabilecek bir topluluğun yani, belli sayıda Türk Tatarın Japonya’ya yerleşmesine izin verdiler.¹

1450’lerin ortalarından itibaren Kuzey-doğuda yayılmacı bir siyaset izlemeye başlayan Ruslar, Ekim 1552’de Kazan’ı işgal ederek Asya’daki Türk topraklarını

¹ Bu konuyla ilgili olarak bkz. (Dündar 2004: 75-89).

yavaş yavaş ele geçirmeyi başarmışlardır (Rorlich 2000: 71). 19. yüzyılın sonlarında ise tüm Batı Türkistan Rusların eline geçmiş (Hayit 1975: 118), Doğu Türkistan ise 1878'de Çin tarafından tamamen işgal edilmiş, böylece Asya'daki bütün Türk halkları esaret altına girmişti (Saray 1998: 220). Rusya'nın egemenliği altındaki Türkler zaman zaman ayaklanmış olsalar da, çeşitli imkânsızlıkların yanında, kendi aralarında da birlik olamamaları sebebiyle isyanlar sonuçsuz kalmıştır. Bu durum 1905'teki Rus devrimine kadar devam etmiş, daha önce birlik hâlinde millî bir hareket başlatamamış olan Türkler arasında, plânlı bir mücadele kararı ortaya çıkarak, gayriresmî de olsa toplantılar yapılmaya başlanmıştır (Çağatay 1976: 9).

Rusya Türkleri arasındaki bu yeni yaklaşımın mimarlarının büyük çoğunluğunu şüphesiz İdil Ural Türkleri oluşturunuyordu. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren reformcu Tatar aydınlarını, dinî, ekonomik ve siyasî konularda Rusya Türklerinin önderliğinde görmek mümkündür.¹ Aydınlar içten gayretleriyle toplantılar düzenleyerek özgürlük için strateji belirlemeye çalıştılsa da, tüm çabalara rağmen 1917 ihtilâli patlak verdiğinde Rusya Türkleri hazırlıksız yakalandılar.² Bunun doğal sonucu olarak Rusya'da iç savaş çıktığında, Türk halkları ortada kalmıştır. Topluluğun bir kısmı Bolşeviklerin (Kızıllar) saflarına katılırken, diğer kısmı Çarlık taraftarlarının (Beyazlar) saflarına dâhil olmuştur. Çarlık taraftarlarının savaştan yenik çıkması sonucunda, Amiral Kolçak, General Semenov ve Yüzbaşı Kalmukov gibi Sibirya bölgesinde savaşıyan komutanların ordularındaki İdil Ural Türkleri, 1919'dan itibaren perişan bir hâlde Mançurya'ya ve Japonya'nın kontrolündeki bölgelere akın etmişlerdir (R&A 890. 2: 80 -81- 82). Bir başka göç dalgası da, 1920 -1921 yıllarında ortaya çıkan büyük açlık döneminde gerçekleşmiş ve İdil Ural Türklerin birçoğu vatanlarını terkederek, Çin ve Mançurya'ya göç etmiştir. Göçmenlerin arasında fabrikatörler, zengin tüccarlar, imamlar, öğretmenler, kısaca toplumun her kesiminden birçok insan bulunmuş, şartların olumsuzluklarından ve sefaletten dolayı bu göçmenlerin birçoğu daha sonra geri dönmek zorunda kalmıştır. Geride kalanlar ise en büyük desteği şüphesiz daha önce bu bölgeye gelip yerleşen Türklerden almışlardır (Tahir 1971: 7).

¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. (Rorlich 2000: 107 -141), (Kanlıdere 1997: 33 -52), (Kurat,1969: 96 -194).

² Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. (Devlet 1998).

Rusya'nın 19. yüzyılın sonlarında Çin'den, Doğu Çin Demiryolunun inşaat ve işletme haklarını almasıyla binlerce Rusyalı, inşaat bölgelerine akmaya başlamıştı (Bakich 2000: 51). Demiryolu inşaatında çalışanların arasında çok sayıda Türk Tatar da vardı. Ayrıca yine birçok Tatar Türkünün çalışma bölgelerinde bulunan ve çalışanlarla ailelerinin ihtiyaçlarını gidermek için kurulan dükkânlarda, işçi ya da patron olarak bulunmaktaydı. 1904 yılından itibaren, özellikle Harbin'de Türk Tatar nüfusu artmaya başladı (Chernolutskaya 2000: 82). Göçmenler bu yeni topraklarda dinî ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, 1906'da Harbin'de bir mescit açmış, aynı zamanda mescit binasını okul olarak da kullanmışlardır. Çocuk sayısı artmaya başlayınca, 1917-1918 yılları arasında yeni bir okul inşa edilmiştir (Baday 1976: 44). Uzak Doğu'daki Türklerin sosyal ve kültürel merkezi 1930 yılında Japonya'ya kayana kadar Harbin olmuştur. Uzak Doğu'daki ilk Türk Tatar matbaası bu şehirde kurulmuş, *Yırak Şark*, *Miñ (Bin) Yıl Mescidi*, *Beyrem Nuri*, *Çatki* gibi gazeteler ile birçok kitap basılarak, Türk Tatar toplulukları arasında bilgi ve haber akışı sağlanmıştır (Tahir 1972: 47).

Vatanlarından uzakta kendilerine yeni bir hayat kurmaya çalışan İdil Ural Türk Tatarları, Harbin'den başka; *Haylar* (Tahir 1974: 35), *Mukden* (Akçora 1972: 97), *Mançurya* (Tahir 1970: 41), *Şanghay*, *Hun Hul Di* (Tahir 1978: 22, 23), *Dairen* (Tahir 1975: 41) gibi şehirlere yerleşerek dernekler kurmuş, bu yerleşim birimleri Japonya'ya geçişte onlar için birer atlama noktası olmuştur. Özellikle ticaretle uğraşanlar bölgede kurdukları ticaret ağının kendilerine sağladığı avantajla Japonya ve Japon pazarında kendilerine önemli yer edinmişlerdir.

1917 Rus ihtilâli sonrasındaki iç savaş sırasında, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya, Fransa ile birlikte Sibirya'ya asker çıkaran Japonya¹, bölgedeki Beyaz Rus yöneticileri ile temaslar kurup, onları askerî ve ekonomik konularda destekleyerek kendine bağlı kukla yönetimler kurmaya çalışmıştır. Beyaz Rus orduları içerisinde bulunan Müslüman Türk Tatar gruplarıyla ilişkilerin gelişmesi de bu döneme rastlamaktadır. Bu ilişki Batılı ülkelerin baskıları sonucunda Japonya'nın bölgeden askerlerini çekmesinden sonra da devam etmiştir. Bu dönem aynı zamanda

¹ F.O 371/3287 Mikrofilm s. 440. 13 Ağustos 1918 tarihli gizli rapor. Public Record Office.

Japon dış politikasını belirleyenlerce, Müslümanların potansiyel gücünün fark edildiği dönemdir.

19. yüzyıl sonlarına doğru İslâm politikalarını oluşturmaya başlamış ve doğal olarak bu politikanın içine Rusya Müslümanları da dâhil edilmişti. Bu yeni İslâm politikasını destekleyen ve hatta sponsor olan fanatik Milliyetçi Japon dernekleri de Rusya Müslümanları ile resmî olmayan temaslar kurmuş, onlara Japon propagandası yapmakta oldukça başarılı olmuşlardır.

Japonlarla temasa geçerek, onların Rusya Müslümanları ile ilişki kurmalarını sağlayan ilk İdil Ural Türkü *Abdürreşit İbrahim Efendi* olmuştur.¹ Gerçek bir mücadele adamı olarak tüm hayatını Müslüman Türk halklarının bağımsızlığına adanmış olan İbrahim, sadece Asya'daki Müslüman Türk halklarının bağımsızlık mücadelesi tarihi açısından değil, taşıdığı Osmanlı vatandaşlığından dolayı, Türkiye tarihi açısından da önemli bir kişidir. 1912 yılında Osmanlı vatandaşlığına geçen Abdürreşit İbrahim, 8/8/1935'de Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır.² Onun Rusya'da ve özellikle Japonya'da yaptığı faaliyetler, Türk-Japon ilişkilerindeki önemini arttırmaktadır.³ Rusya'nın baskılarını arttırmasıyla mücadelesine dayanak arayan İbrahim, uzun bir süre Osmanlı Devletinin desteği ile faaliyetlerini sürdürmüş, hatta Teşkilat-ı Mahsusa'da da görev almış, ancak dönemin Osmanlı İmparatoru II. Abdülhamid'in izlediği politika sonucunda yeni müttefikler aramak zorunda kalmıştır.

İbrahim'in Teşkilâtta görev aldığı sırada, Japonya ile de temas hâlinde olduğu fikrinden hareket edersek, onun için hazırlanan hareket plânlamasının, Rusya Müslümanlarına nüfuz etmeye çalışan Japonlara da ilham vermiş olduğunu düşünebiliriz. Arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı çalışmada, Balcıoğlu Teşkilat-ı Mahsusa'nın Abdürreşit İbrahim Efendi'ye verdiği talimatları şöyle belirtiyor;

¹ Abdürreşit İbrahim II. Abdülhamid döneminde Japonya ve Osmanlı devleti arasında bir nevi gayri resmi elçi görevi görmüştür. Abdürreşit İbrahim'in hayatı ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz: (Türkoğlu, (1997), (Paksu 1987).

² Bununla ilgili belge için Ekler kısmına bakınız.

³ Abdürreşit İbrahim'in faaliyetleri ile ilgili çalışmalarda değişik görüşler vardır. Onun Türkçülüğü, İslâmcılığı, Turancılığı konusunda fikirler mevcuttur. Kısaca herkesin Abdürreşit İbrahim'i farklıdır. Yabancı raporlarda da, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin istihbarat raporlarında, onun Japon ajanı olduğu, 1904 Rus-Japon savaşında Rusya lehinde ajanlık yaptığı yazılmaktadır (R&A No.890.2: 25).

"...1. Rusya'daki olaylara ait toplayacağı bilgileri ve Rusya'da münteşir Rus ve Türk gazetelerini süratle Stockholm Sefareti vasıtasıyla göndermek.

2. Rusya'daki Türk ve Müslümanların şu sırada neler düşündüklerini ve neler yaptıklarını anlamak.

3. Eğer Rusya'daki Türkler'le ilişkide bulunmak mümkün ise, onlara aşağıdaki tarzda telkinlerde bulunmak.

a. Rusya'daki Müslümanların kongresini toplayarak teşkilâtını kuvvetlendirmek.

b. İstila ve harp fikirlerine muhalif olan ihtilalci amele fırkası ile ortaklaşa hareket ederek, sulhün bir an evvel aktine çalışmak.

c. Yeni Rusya Hükûmetinin ilân ettiği milliyet esasına istinaden, matbuat vasıtasıyla İstanbul'un zaptı fikri aleyhinde kalmak ve mevcut harbin makam-ı hilafet aleyhinde olmaksızın Rusya'daki 30 milyon müslüman halkın vicdanına ağır geldiğini hissettirmek.

ç. Daha önce Çarlığın arzusu ile gasbedilen Ornborg, Kırım, Tiflis Müftülükleri ile Şeyhülislamlığa, bugünkü casusları indirerek, yerlerine milletin arzusu veçhile seçilmiş şahısları getirmek.

d. Halkın büyük kısmının Türkçe konuştuğu vilayetlerde Türkçenin resmî dil olarak derhal kullanılmasına uğraşmak.

e. Uygun bir iktidar iş başına gelince Rusya Müslümanları ittifakı namına mecliste bir mevkii istemek.

f. Milli emellere geniş ölçüde hizmet etmek üzere Petersburg'ta bir gazete tesis ettirmek ve buna Osmanlı Hükûmetince fikren ve maddeten yardım edileceğini bildirmek.

Abdürreşit Efendi'ye verilen talimatta Rusya'daki Türk ve Müslümanların hareket tarzları da şöyle olacaktır:

Dahilî Rusya ve Kırım'da bulunanların medenî ve siyasî bakımdan Rus Ortodoksları derecesine gelmesini, eğitim- öğretimde Türkçe'nin alınmasını, dinî ilişkilerde hürriyetin teminine çalışılacaktır. Türkistan ve Step'te yaşayan ve zaten yarı muhtariyete haiz olan Müslümanlar muhtariyetlerini kuvvetlendirecek ve genişleteceklerdir. Özellikle Türkistan, Kırgız, Kazak, Türkmen, Başkurt topraklarının Rus muhacir istilasından korunmasını

sağlayacaklardır. Kafkasya'daki Türk ve Müslümanlar oradaki diğer kavimler ile müştereken Kafkasya'nın muhtariyetini temine uğraşacaklardır.

Rusya hükûmetine dâhildeki Müslümanların dışarıdan yapılan telkinler ile hareket şüphesi vermemek için yukarıda ifade edilen hareketler daha ziyade şifahî bir surette yapılacak ve Rusya dahili ile mektup vasıtasıyla muhabereden çekinilecektir. Bunun için Rusya'dan Stockholme gidecek, gelecek şahısların şayan-ı itimat kimselerden olması lazımdır.

Bu hususta en küçük bir ihtiyatsızlık bütün planın akamete mahkum olmasına, fayda yerine büyük zararlara yol açabilir."(Balcıoğlu 2001: 166, 167, 168).

İşte bu sırada Asya'da yükselmeye başlayan Japonya, Rusya Türklerinin ve Müslümanların kurtuluşunda, İbrahim için yeni bir ümit olmuştur. Bu şartlar altında Japonya ile ilişkiye geçmiş olan Abdürreşit İbrahim, 1902 yılından itibaren birçok defa Japonya'ya giderek devlet adamları, üst rütbeli subaylar ve aşırı Milliyetçi grupların liderleri ile dostluklar kurmuş, davasına destek sağlamıştır.¹ 1904-1905 Rus savaşından Japonya'nın zaferle çıkması İbrahim'in Japonya'ya olan inancını artırmış, Asya'nın (Hristiyan olmayan yeni gücü) Japonya da, Rusya Müslümanları ve dünya Müslümanlarının lideri konumundaki Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurabilmek için İbrahim'den yararlanmaya karar vermiştir. İbrahim de yazıları, sözleri, fikirleri ile Türk ve Müslüman Dünyasına Japonya'nın propagandasını yapmıştır.²

Abdürreşit İbrahim'in Japonya'da dostluk kurduğu en önemli şahsiyetlerden biri de hiç kuşkusuz Toyama Mitsuru'dur. 1909 yılında Abdürreşit İbrahim ve Toyama Mitsuru, bazı ileri gelen Japonlarla beraber Tokyo'da, *Ajia Gikai* (Asya Meclisi) adlı bir cemiyet kurmuştur. Bazı üst düzey Japonların birdenbire Müslümanlığı seçerek üyesi oldukları bu cemiyet, Asya Müslümanlarının bağımsızlık hareketlerini yönlendirmek için faaliyet göstermeye başlamış, İbrahim'in çalışmaları sonucunda Japon yöneticiler, Rusya'daki Müslüman Türklere biraz daha yaklaşmış ve onları potansiyel müttefik olarak kabul etmişlerdir. Japonya ile siyasî ilişkiye giren ilk Türk

¹ Abdürreşit İbrahim'in Japonya'ya yaptığı seyahatlerle ilgili olarak (Rorlich 2000: 224).

² Abdürreşit İbrahim, *Âlem-i İslâm* adlı eserinde uzun uzun Japonya'dan bahsederek orada yaptıklarını, gördüklerini, tanıştığı kişileri anlatmış, Japonya'nın İslâm Dünyasına karşı duyduğu dostluk hislerini belirtmiştir. Burada ilginç olan, daha önceki seyahatlerinden hiç bahsetmemiş olmasıdır.

lideri olan Abdürreşit İbrahim, 1933'de eski dostlarının daveti ile Japonya'ya gitmiş yaşının sonuna kadar burada kalmıştır.¹

Abdürreşit İbrahim'in araladığı kapıdan daha sonra İdil Ural Türkleri de geçerek Japonya'ya gelmiş ve buraya yerleşerek Türk- Japon ilişkilerinin fazlaca bilinmeyen bir yönünü oluşturmuşlardır. Özellikle ticaretle uğraşan bazı İdil Uralı Türkler, aileleri ile beraber yetkililerden özel izinler alarak, 1919 yılından itibaren Japonya'ya ve Japonya kontrolündeki Kore'ye gelmeye başlamıştır.² Japonya'ya gelenler Yokohama, Kobe ve Nagoya şehirlerine yerleşmişler, başlangıçta Yokohama'da diğer şehirlere göre daha kalabalık bir topluluk oluşmuş, ancak daha sonra Tokyo, Kobe ve Nagoya'da da Türk Tatar nüfus artmıştır.

Tokyo'daki Türk Tatar grubu ise 1921'den itibaren oluşmaya başlamıştır. Önceleri daha çok bekârlardan oluşan bu topluluk, Shinjiku semtindeki Tokyo otelinde odalar kiralayarak barınmış ve ticaret ile uğraşmıştır. İşlerini yoluna sokanlar yavaş yavaş ailelerini de yanlarına alarak ya da evlenerek Tokyo'daki az sayıda Müslüman ailenin yaşadığı yerlere taşınmışlardır. Japonya'daki Türklerin bazıları kasaplık, zahirecilik gibi daha çok Müslüman ailelerin ihtiyaçlarına yönelik işler yaparken, çoğunluğu kumaş ve hazır elbise ticareti ile uğraşmıştır. Zengin Türk Tatar tüccarlar, mallarını yine Türk Tatar olan seyyar satıcılara vererek sattırmışlar, seyyar satıcıların kimileri tek başlarına, kimileri de eşleriyle birlikte mallarını en uzak köylere kadar götürüp satmışlardır.³ Kumaş ve hazır giyim ticareti giderek kâr getiren bir iş olmaya başladıkça, pazarlama konusunda eleman sıkıntısı baş göstermiş, bu sıkıntının giderilmesinin de Mançurya ya da Kore'deki Türk Tatar gençlerinin Japonya'ya getirilmeleriyle mümkün olabileceği düşünülmüştür.⁴ Japonya'ya gelen her

¹ Abdürreşit İbrahim 1944 yılında Tokyo'da ölmüştür. Mezarı, 1924'den sonra Türk cemaatine satın alınmış olan, Tokyo-Tama Türk mezarlığındadır.

² Japonya'daki Türklerle ilgili fazla çalışma yoktur. Var olan çalışmalarda da Türklerin Japonya'ya 1920'den itibaren geldikleri belirtilmektedir. Ancak Yokohama'da bulunan yabancılar mezarlığında, açık kimliği yazmayan 1919'da ölmüş bir Başkurt Türkünün mezarını, 2001 senesinde Japonya'da yaptığımız araştırmada bulmuştuk. Böylece Türklerin Japonya'ya geliş tarihini 1919 olarak tespit etmenin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

³ Satılan malların fiyatları, miktarları gibi ekonomik konularla ilgili olarak istatistiksel bir çalışmaya ya da belgeye rastlayamadık. Japon İçişleri ve Dışişleri arşiv belgelerindeki bilgilere dayanarak tekstil malları satıcılığının Japonya'daki Türk Tatarlar arasında revaçta olduğunu tespit ettik.

⁴ Bu bilgiler, hâlen Tokyo'da yaşamakta olan Japonya Türk Cemiyeti başkanı, Sayın Temimdâr Muhit Bey ile 2002 senesi Aralık ayında yaptığımız mülakattan alınmıştır. Ayrıca, hâlen Ankara'da oturmakta

Rusyalının, gümrükte ya nakit ya da yazılı garanti şeklinde 1.500 Japon yeni tutarındaki parayı yetkililere göstermek zorunda olması, yeni gelenlerin karşısına bir engel olarak çıkmış, sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Önceleri 400 Japon yeni olan bu miktar, 1917 Rus ihtilâli ile ülkelerini terk eden Rus göçmenlerin Japonya'ya akınını engellemek için, 1924 yılında çıkarılmış bir kanunla, 1.500 yen'e yükseltilmişti.¹ Bu sorun da karşılıklı güvene dayanan bir işlem ile aşılmıştır. Gençleri Japonya'ya davet eden tüccarlar onlara gerekli miktarı hamiline yazılı bir çek ile vermiş, gençler de Japonya'ya geldiklerinde bu çekleri sahiplerine iade etmişlerdir. Japonya'da Avrupa tarzı giysilerin, kumaşların halk arasında sevilmesi ve yaygınlaşmasında buradaki Türk Tatar satıcıların katkısı büyük olmuştur.

Tokyo'da bulunan Türk aileler güç hayat şartlarına karşılık, birlik, beraberlik ve dayanışma içinde bu zor şartları aşmaya çalışmıştır. Kimliklerini koruyabilmek için maddî imkânlarının da elverdiği ölçüde, dinî bayramlarda, millî günlerde Shinjuku semtinde bulunan Tokyo otelinde salon kiralarak bir araya gelmeye özen göstermişlerdir.

1924 yılı, Japonya'daki Türk Tatarlar için bir dönüm noktası olmuş ve aslen Başkurt Türklerinden olan ünlü Kurbanali ailesinden, Muhammed Abdulhay Kurbanali Tokyo'ya gelmiştir.² Kurbanali iç savaş günlerinde Beyaz kuvvetlerle işbirliği yapmış ve daha sonra onlarla beraber Uzak Doğu'ya Japonya kontrolündeki topraklara gelmiştir. Burada Japonlarla ilişkiye geçen Kurbanali, Dairen'de Japonlarca işletilen *Güney Mançurya Demiryollarında* tercüman olarak çalışmıştır. Amerikan istihbarat raporlarına göre Kurbanali Japonya hesabına çalışan bir ajandır

olan, Japonya doğumlu Tatar Türkü Sayın Ravi Agiş Bey de, 2003 senesinde yaptığımız bir görüşmede bu konuda aynı bilgileri vermiştir.

¹ F.O 262/1621 Mikrofilm s. 52, Public Record Office.

² Muhammed Abdulhay Kurbanali (Kurbanaliyev) 1889 -1972 Rusya'da Orenburg'a bağlı Çelyabi (Çelyabinsk)'de doğmuştur. Başkurtların Barın-Tabın uruğundandır. Babası Ubeydullah İşan, Midyak köyünden zengin bir molladır. Japonya'ya gelmeden önce Başkurdistan'da Monarşi (Rus Çarı) taraftarı olarak Milliyetçi güçlere karşı düşmanlık yapmıştır. Ailesinin ve kendisinin dinî kimliğinden yararlanarak etrafında topladığı güçlerle Amiral Kolçak'ın ordusuna katılmış daha sonra Ataman Semenov'un maiyetinde Uzak Doğu'ya çekilmiştir. Baba oğul Kurbanaliler, 1 -11 Mayıs 1917'de Moskova'da yapılan Bütün Rusya Müslümanları Kurultayında okunan bir nefretname ile millî ve dinî konulardaki ihanetlerinden dolayı lanetlenmişlerdir. Kurban Ali ile ilgili bilgiler için bkz: (Togan 1999: 142, 172, 176, 189, 190), (Tahir, 1972: 50), (İlgar 1990:505 -506).

ve Mançurya’da Japon istihbarat okulunda Rusça ve Türkçe dersler vermiştir (R&A 890. 2: 26).

1924 yılında kendine bağlı bir grupla Tokyo’ya gelen Kurbanali’nin buradaki faaliyetleri incelendiğinde, Japonların onu kendi İslâm politikalarını yürütmek için bir araç olarak kullandıklarını görmek mümkündür. Kurbanali ve yanındaki grubun Japonya’ya gelişi ile buradaki Türk Tatar nüfusu da artmış ve kendi hâllerinde sürdürdükleri yaşamları değiştirmeye başlamıştır. Tatarlar eskiye göre daha organize ve birlik içinde hareket ederek her fırsatta biraraya gelmeye özen göstermişlerdir. 1925 Ocak ayından itibaren düzenli olarak birlikte Cuma namazları kılınmaya başlanmış, bu yıl aynı zamanda Mahalle-i İslâmîye’nin de kuruluş yılı olmuştur.¹ Tokyo’nun ileri gelenlerinin yaşadıkları Shibuya’da kurulmuş olan *Mahalle-i İslâmîye*, Türk Tatarların ve Müslümanların oturdukları semtin adı hâline gelmiştir. Kurbanali, başta Tokyo’dakiler olmak üzere tüm Japonya ve Japon denetimindeki topraklarda yaşayan Türk Tatarları sistemli bir şekilde kontrolü altına almaya çalışmıştır. O’nun bu konuda, en azından bir süre için oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür.²

Nüfusun artmasıyla çocukların eğitim sorunu ortaya çıkmış, yapılan toplantılar sonucunda bir okul kurulmasına karar verilerek Japon hükûmetine başvuru yapılmıştır. Yetkililerden alınan izinle 2 Ekim 1927’de Shin-Okubo Hyakumin-chou 273 numaralı ev kiralanarak, *Mekteb-i İslâmîye* adıyla bir Müslüman okulu kurulmuştur.³ İlkokul seviyesinde eğitime başlayan bu okulda öğrenciler, okuma yazma derslerinden başka, dinî ve millî konularda da dersler almışlardır. Kiralanan bina aynı zamanda mescit ve toplantı salonu olarak da kullanılmıştır. 3 Ekim 1928’de Tokyo Müslüman Derneği kurularak başkanlığına Kurbanali getirildi. Böylece hem okulun müdürlük ve öğretmenlik görevlerini üstlenen, hem de imamlığı kabul ederek dinî liderliği de eline geçirmiş olan Kurbanali büyük nüfuz kazanmıştır. Okul daha sonra ev sahibinin isteği üzerine kapatılmış ve Oukubo’ya, daha sonra da Kashiwagi semtine taşınmıştır. Okulun bu şekilde sık sık yer değiştirmek zorunda kalması hem eğitimin aksamasına sebep olmuş, hem de dinî-millî toplantıların yapılamaması

¹ *Tokyo Kaikyo-Dan*

² İdil Ural davasının önderi Ayaz İshakî’nin Uzak Doğu’ya gelmesiyle Kurbanali liderliği kaybetmiştir.

³ Bu kiralık Japon tarzı ev oldukça küçüktür. 3 küçük odası vardır.

sorununu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine aileler para biriktirmeye başlamış ve dışarıdan da gelen yardım paraları ile 1931 yılında Yoyogi-Tomigaya semtindeki 1461 numarada kayıtlı binayı satın alarak okulu buraya taşımışlardır. Japon yetkililerin de yardımlarıyla bina, Kurbanali'nin adına tescil ettirilmiştir.¹

Yeni okul binası, dönemin üst düzey devlet görevlileri ile zengin simalarının oturduğu, Tokyo'nun en iyi semtlerinden birindeydi. Açılış törenine aralarında önemli kişilerin de bulunduğu çok sayıda konuk katılmıştı. Öğrencilerin içinde Tokyo'da oturanlardan başka, Japonya'nın diğer şehirlerinde yaşayan ailelerin çocukları, hatta Kore'den gelen Türk Tatar çocukları da bulunuyordu. Mekteb-i İslâmîye'nin açılışı gazete ve dergiler aracılığı ile Rusya ve Çin'de yaşayan Müslümanlara da duyurulmuş ve Japonya'nın İslâm politikaları için iyi bir propaganda malzemesi olmuştur.

Mekteb-i İslâmîye'de öğrenciler Türk ve Japon öğretmenlerden Tatarca, Rusça, İngilizce öğreniyorlar ve Japonca olarak ilkokul müfredatındaki tüm dersleri de alıyorlardı. Molla Muhammed Abdülhay Kurbanali de din derslerine giriyordu. Tokyo'daki Türk Tatar hanımları, doğumlarını Keio Üniversitesi hastanesinde ya da İmperial Üniversitesi hastanesinde yapıyor ve doğan çocukların adlarını imam hastaneye giderek kulaklarına söylüyordu. Erkek çocukların sünnetleri de önceleri Hailar'dan gelen Muhammed Şah Efendi Agiif tarafından yapılmaktaydı. Ancak onun vefatından sonra erkek çocukları 3 -5 yaşlarına geldiklerinde, Keio Hastanesi doktorları tarafından sünnet edilmeye başlandı.² Nikâh törenleri de Mekteb-i İslâmîye binasında Türk Tatar geleneklerine uygun olarak imam tarafından kılıyordu. II. Dünya Savaşına kadar olan dönemde yabancılarla evlenenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Fakat Türk kökenlilerle yapılan evlilikler olmuştur.³ Millî duyguların kaybolmaması ve çocuklarla gençlere aşılabilmesi için sık sık tiyatrolar tertip edilerek Ayaz İshakî gibi Türk Milliyetçilerinin piyesleri sahneleniyor, okulda da Abdullah Tukay gibi millî şairlerin şiirleri ezberletiliyordu.

¹ Japon Diplomatik Arşivi; Zai Honna ni Okeru Shuukyô Oyobi Fukyou Kankei Zakken, s. 212. Kurbanali daha sonra bu binayı satmaya kalkmış ve karşı çıkan bir Türk Tatarla mahkemelik olmuştur.

² *Tokyo'da Mekteb-i İslâmîye'nin On Yıllık Hatırası İçin Düzelmiş Resimler Mecmuası*, Tokyo 1937, s. 49.

³ Kurbanali'nin baldızının Yozgatlı ünlü Türk ailelerinden Çapanoğullarından, Muhsin Çapanoğlu bey ile olan evliliğini örnek olarak verebiliriz.

Türk Tatarların yaşamlarındaki bu organize hareketlerin Kurbanali'nin gelişi ile başladığını daha önce belirtmiştik.¹ Ancak, topluluk içindeki herkesin yeni lideri çok sevdiğini ve ona inandığını söylemek zordur. Ailelerin bir kısmı, Kurbanali'nin despot uygulamalarından ve daha da önemlisi geçmişinden dolayı onun varlığından rahatsızlık duyuyordu. 1931'de yaklaşık 10 aile Kurbanali ile ilişkilerini kesmiştir. Bu durum 1933 yılında Uzak Doğu'daki bütün Türk Tatarları, İdil Ural bayrağı altında toplamak ve tek merkezden idare etmek için çalışan Ayaz İshakî'nin Japonya'ya gelmesiyle su yüzüne çıkmıştır.² Ekim 1933'de İshakî Kobe'ye ulaşmış ve buradan başlayarak Japonya'daki Türkleri İdil Ural Türk Tatar Kültür Derneği çatısı altında birleştirmeye başlamıştır. Aynı yıl Abdürreşit İbrahim de bir daha ayrılmamak üzere Tokyo'ya gelmiştir. Ülkelerini terk etmek zorunda kalmadan önce tanışmış olan, ancak birbirleri hakkında hiç de iyi şeyler düşünmeyen İshakî ve Kurbanali, ilk temasta -muhtemelen İbrahim'in telkinleri ile- doğrudan bir sürtüşmeye girmemişlerdir. Ancak daha sonra Ayaz İshakî'nin Tokyo'da İdil Ural Türk Tatar Kültür Derneği'ni kurmak istemesi ve toplantı için okul binasını talep etmesi ilk kıvılcım olmuş, İshakî'nin isteklerini reddeden Kurbanali onu engellemek için saldırgan bir şekilde harekete geçmiştir. İshakî ve onun Japonya'daki destekçisi Profesör Oukubo, 11 Şubatta Tokyo Izumibashi klüpte bir tanışma toplantısı düzenlemiş, ancak bu toplantı Kurbanali liderliğindeki Beyaz Rus subayları ve aşırı Milliyetçi Japonlar tarafından basılmıştır.³ Ayaz İshakî ve Profesör Oukubo saldırıya uğrayarak dövülmüştür (Özcan,1997: 40).

Tüm engelleme girişimlerine ve saldırılara rağmen İshakî, Japonya'dan başlayarak tüm Uzak Doğu'da yaşayan Türk Tatarların büyük çoğunluğunu İdil Ural bayrağı altında toplamayı başarmıştır. 1934 yılı içinde peş peşe Tokyo, Nagoya, Kobe, Kumamoto'da derneğin şubeleri açılmıştır. İshakî'nin bu başarısı aslında Japonya'nın İslâm politikasını da etkilemiş ve aşırı unsurlar hariç, Japon yetkililerin Kurbanali'ye olan bakışları da değişmeye başlamıştır. Kurbanali'nin Türkiye Cumhuriyetine karşı takındığı tavır da Türk yetkilileri harekete geçirmiş ve İshakî'yi desteklemelerine neden olmuştur. Japonya'ya eğitim için giden, fakat hastalanarak ölen Türk subayı için; O

¹ Kurbanali'nin Japon üst düzey yetkililerle kurduğu dostluk ve elde ettiği imtiyazlar sayesinde yaptığı işlerde, Abdürreşit İbrahim'in daha önce attığı temellerin önemli etkisi olduğunu unutmamak gerekir.

² Ayaz İshakî'nin Japonya'daki faaliyetleri için (Matsunaga 2003: 197 -215).

³ Japon Diplomatik arşivi; Zai Honna ni Okeru Shuukyoku Oyobi Fukyou Kankei Zakken, s. 115 -121.

Türkiyeli subay Kemalisttir, dinden çıkmıştır diyerek, cemaatı cenazeye göndermemesi ve Japonya'nın desteği ile Türkistan'da Osmanlı Devletini tekrar kurmak üzere Japonya'ya gelen Şehzade Abdülkerim Efendi ile olan ilişkisi, Kurbanali'yi Türkiye için de tehlikeli bir kişi hâline getirmiştir.¹ Japonlar Tokyo'da Türk ağırlıklı bir İslâm Cemaatı oluşturduktan sonra, özellikle Orta Asya Müslümanlarıyla daha yakın ilişki kurmaya çalışmışlardır. Daha önce Türk halklarının yaşadığı yerlere giden kişilerden aldıkları bilgilere ilaveten, birinci elden Orta Asya ile irtibatı bulunan Türk Tatarlardan da bölgeyle ilgili bilgileri öğrenmişlerdir.

2. 2. 3. Orta Asya'ya Gönderilen Araştırmacılar, Heyetler, Ajanlar ve Kurumlar

Japon yetkililer Meiji döneminin başlamasıyla beraber, Batı tekniğinin ve eğitim sistemlerinin öğrenilmesi için, Avrupa ve Amerika'ya heyetler, gözlemciler yollayan Japonya, yakın komşuları hakkında da araştırma yapmak üzere birçok kişiyi, Asya'ya göndermiştir. Anakara'ya giden görevliler, seyyahlar ve araştırmacılar Rusya'nın ve özellikle Çin'in değişik yörelerini gezip, raporlar hazırlayarak Japon yetkililerin Asya ile ilgili politika üretim sürecine katkıda bulunmuşlardır (Reynolds 1989: 210 -272). Yapılan ilk gözlemlerle, Çin'in ekonomik, askerî, sosyal ve demografik yapılarının anlaşılmasına başlanmasından sonra, etnik ve dinî özellikleri Çinlilerin yoğun olduğu yörelerden farklılık gösteren, *Doğu Türkistan* bölgesine (*Sincan*) gözlemciler, araştırma heyetleri gönderilmiştir. Bu araştırmacıların gözlemleri, rapor hâlinde yetkililere sunulduğu gibi, akademik-bilimsel gezi adı altında yapılan seyahatlerle ilgili notlar, dergi ve gazetelerde de yayımlanmıştır. Yukarıda açıklanan amaçlarla, Orta Asya'ya ve özellikle Doğu Türkistan'a giden Japonlar şöyle sıralanabilir;

Nishi Tokujiro: 1880 yılı Kasım ayında, önce Rus Türkistan'ına (Alma Ata) gitmiş, sonra da İli bölgesine geçerek üç hafta boyunca burada inceleme yapmıştır. Dönüş güzergâhı ise Sibirya üzerinden olmuştur (Nakada 1983: 33).

¹ 1938 yılı Tokyo Türk Tatar topluluğu için bir başka dönüm noktası olmuş ve Japon yetkililerin desteği ve yönlendirmesi ile Tokyo Camii açılmıştır. Kurbanali ise açılış törenine katılmak bir yana, tutuklanarak Japonya dışına sürgün edilmiştir. Onun ortadan kaybolması ile Japonya'daki Türk Tatarlar arasındaki buzlar da yavaş yavaş erimeye başlamış ve özellikle Türk Büyükelçiliğinin çabaları ile Türk Tatar kimliğinin yerini sadece Türk kimliği almıştır. Derneğin adı da Tokyo Türk Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

Otani Kōzui: 1902 yılı Eylül ayında önce Batı Türkistan'a gitmiş oradan Kaşgar'a geçmiştir. Seyahati Keşmir'e kadar uzamıştır. Daha çok, arkeolojik kazılar yaparak çok sayıda belge ve tarihi eseri, Japonya'ya taşımıştır. Otani'nin bölgeye yaptığı araştırma gezileri bununla sınırlı kalmamış, 1908'de ve 1910'da iki kere daha Orta Asya'ya gitmiştir. İkinci ve üçüncü gezilerinde Doğu Türkistan'a uğrayan Otani Türk tarihi ile ilgili birçok buluntuyu Japonya'ya götürmüştür (Nakada 1983: 33).

Hatano Yōsaku, Hida Yoshitaka, Hayashide Kenjiro: 1905 Japon-Rus savaşı sırasında *Tōa Dōbunkai* 2. sınıf öğrencileri olan bu üç genç, Rusya'nın bölgedeki hareket ve faaliyetlerini gözlemek için bölgeye gönderilmişlerdir. Hatano 1905-1907 arasında *Urumçi*'de, Hida 1905 -1906 arasında *Kodbo-Moğolistan*'da, Hayashi de 1905-1907 arasında *İli-Doğu Türkistan*'da bulunmuştur (Reynolds 1989: 236).

Hino Tsutomu: 1906 yılında devletin görevlendirmesiyle, araştırma yapmak üzere Doğu Türkistan'a gitmiş, Urumçi, İli'nin ardından Tanrıdağları üzerinden Yarkend'e ulaşmış ve Karakurum'u aşarak Rey'e ulaşmıştır (Nakada 1983: 33).

Yarbay Yasumasa Fukushima: Ordu da görevli olan ve Japon İslâm politikasına, Büyük Asyacılık faaliyetlerine katkıda bulunan önemli subaylardan biri de *Yarbay Yasumasa Fukushima*'dır. Balkanlarda, Berlin'de ve Pekin'de askerî ateşelik görevinde bulunan Fukushima, 1883 1897 yılları arasında Kafkaslar, Volga bölgesi, Alt Urallar, Sibirya ve Orta Asya'yı dolaşmıştır. Mançurya, Moğolistan, Türkiye, İran ve Afganista'a da giden Fukushima, bu gezilerinde elde ettiği bilgiler, edindiği dostlar aracılığı ile Japonya'ya nüfuz kazandırmaya uğraşmıştır. Özellikle Orta Asya'da yaptığı seyahatler, Rusya'nın faaliyetlerini gözlemek ve Müslümanlar arasında dostlar kazanmak amacı taşımaktadır (R&A 890. 2 1944: 14). Yarbay Orta Asya'ya yaptığı gizli yolculuklarda, Rus polisine yakalanmamış bölgede kurduğu dostluk bağlarıyla her defasında ülkesine geri dönmeyi başarmıştır. Onun kadar şanslı olamayan *Uehara* 1912'de Taşkent'te, sonradan general olan *Sadao Araki* ise 1916 yılında Irkutsk'da, Ruslar tarafından yakalanmıştır (R&A 890. 2 1944: 15).

Takehiko Fujishima: Uzun yıllar Çin'de bulunmuş ve bu ülkenin dilini, geleneklerini iyice öğrenerek tam bir Çinli gibi yaşamıştır. Ruslar onun gerçek adını ve görevini

öğrenip, 1889'da Kaşgar'da yakalayana kadar istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur (R&A 890. 2 1944: 47).

Jiro Soejima: Uzun yıllar Türk dilleri ve kültürleri üzerine yaptığı çalışmalardan sonra, 1924'de Kırgız bölgesine gitmiş, 1926'da Japonya'ya dönmüştür. Bölgede yaptığı propagandalarda özellikle Müslümanların, Avrupalılara karşı birleşmesi temasını işlemiştir. Bu yöredeki demiryolları ile ilgili bilgi de toplamıştır (R&A 890. 2 1944: 47).

Kotai Koizumi: Askerî Akademide ve Tokyo Yabancı Diller Okulunda okuduktan sonra, 1929'da Rusya'ya gitmiştir. Beş sene Muhammed Abdulhay Kurbanali'nin yanında kaldıktan sonra bir Müslüman adı alan Koizumi, Rusya'daki Müslümanlar arasında propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur (R&A 890. 2 1944: 47).

Tachibana Zuicho: 1908-1912 yılları arasında Doğu Türkistan, Afganistan, Kuzey Hindistan ve Sibiry'a da istihbarat görevinde bulunmuştur. 18 yaşından itibaren Orta Asya'da çalışmak üzere eğitilmiş olan Zuicho, Budhist rahip olarak bilinmektedir (R&A 890. 2 1944: 74).

Bölgeye yapılan istihbarat amaçlı seyahatlerden ayrı olarak özel görevliler, Japonya'da kurulan İslâmî dernekler aracılığı ile de Müslüman halklara-devletlere nüfuz etmeye çalışmışlardır. Bu derneklerden en önemlileri sıralanacak olursa;

Dai Ajia Gikai: 1909 yılında kurulmuştur. Özellikle Rus işgalindeki Batı Türkistan'ın işgalden kurtulmasını amaçlayan bu dernek, varlığını imzalanan bir and¹ ile dünyaya duyurmuştur. Arapça ve Japonca olarak yazıya da geçirilen bu and, esaret altındaki İslâm Dünyası ile Japonya'nın el ele vererek emperyalist Batılı devletlerin hükümranlığını sona erdirmeye karar verdiklerinin ilânıdır. Bu oluşumun en önemli mimarlarından biri hiç şüphesiz Rusya Müslüman liderlerinden *Kadı Abdürreşid İbrahim*'dir (Esenbel 2001: 14, 15). Japon tarafında ise başta *Toyama Mitsuru* olmak üzere, *Ryohei Uchida*, *Ki İnukai*, *Tsunetaro Nakano*, *Yüzbaşı*

¹ Bu konu ile ilgili olarak Abdürreşit İbrahim'in yazdığı *Âlem'i İslâm ve Japonya'da İntişarı İslâmiyet* adlı seyahatnamesinde detaylı bilgi vardır.

Katsutoshi Aoyanagi, Bukeiji Ohara, Kinotsuke Yamada, Hironaka Kono, Yasuzo Nakayama gibi üst düzey kişiler bulunmaktadır (R&A 890.2 1944: 10). Derneğin merkezi ilk olarak Mukden şehrinde kurulmuş, 1911'deki Çin devriminden sonra merkez Mançurya'ya taşınmıştır. Özellikle sözlü propaganda faaliyetlerinde bulunan dernek üyesi görünümündeki ajanlar, ekonomik, coğrafi, dinî, eğitsel konularla ve organizasyonlarla ilgili araştırmalarda bulunmuşlardır. Rusya'nın boyunduruğu altındaki Müslümanlarla, Japonya arasındaki bağları güçlendirerek, onları esaretten kurtarmayı amaçlayan bu derneğin, Çin, Siam, Afganistan, İran, Türkiye ve Hindistan'da da şubeleri bulunmaktaydı.¹

*Nippon Teikoku Zairyu Kaikyoto Renmei*²: Kurbanali'nin *Tokyo Kaikyoto Dan*'dan başka, resmî olarak başkanı olarak gözüktüğü diğer bir dernektir. Bu dernek Japonya'ya İslâm'ı öğretmek, bununla ilgili yayınlar yapmak ve Anti-Sovyet duyguları güçlendirmek için kurulmuştur. Bu oluşumun temel dayanakları da -diğer birçokları gibi- *Toyama, Inukai, Kazuo Furushima, Takejiro Tokonami* gibi Japonlardır. Bu dernek *Kur'an-ı Kerim*'i Japonca olarak basmış, birçok kitapçık yayımlamış ve Japonya'nın resmî din olarak İslâm'ı sececeği şeklinde propaganda amaçlı söylentiler yaymıştır.

*Isuramu Bunka Kyokai*³: 1935'de *Teijiro Sakuma* tarafından Tokyo'da kurulmuştur. Bu derneğin amaçları şu şekilde sıralanabilir; Japon kültürünü Müslüman topraklarına tanıtmak, Müslüman bölgelerin araştırılması ve incelenmesi, Japonya'da ve dışarıda sergi v.s. düzenlenmesi, Müslüman ülkelerle öğrenci-profesör değişimi yapılması, Japonya'ya Müslüman konukların davet edilmesi, Japoncadan ya da diğer dillerden karşılıklı edebî eserlerin çevrilmesi, Japonca eğitim alan Müslüman öğrencilere okul-sınıflarını onararak yardım edilmesi (R&A 890.2 1944: 34).

¹ Türkiye'deki şubesinin hangi adla faaliyet gösterdiğini bilmiyoruz.

² Batılı kaynaklarda, *The Japan Residents Muslim League* olarak geçmektedir. Kurbanali ise, 1940'a kadar resmi başkan olarak gözükmüştür. 1943'de ise General *Nobutaka Shiota*'nın ismi geçmektedir. (R&A 890.2 1944: 33).

³ *The Society of Islamic Culture*.

Japonya’da İslâm Dünyası ile temas kurmak üzere faaliyete geçen derneklere, özellikle 1938’den sonra yeni dernekler de katılmış ve Müslümanlarla daha sıkı bağlar teşkil edilmeye çalışılmıştır.¹

Amerika Birleşik Devletleri istihbarat analiz raporlarında, *Idiru-Uraru Toruko Tatar Bunka Kyokai* ² adıyla faaliyet gösteren ve *Ayaz İshakî* tarafından kurulan derneğin de Japonya’nın İslâm politikasına hizmet amacıyla kurulduğu belirtilmektedir. Oysa bu oldukça şüpheli bir iddiadır. Zira İshakî’nin Uzak Doğu ve Japonya’daki faaliyetleri aksine, bu ülkenin siyasî plânlarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Uzak Doğu’daki Türk Tatarların Japonya’nın güdümünden çıkarak, o dönem Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kontrolü altına girmesini sağlayan İshakî, Japonya’daki Türk Tatarlar aracılığı ile İslâm Dünyasına ve Rus topraklarına yönelik propaganda ağını kopartmıştır. Bu bakımdan bazı Japonlardan destek görmüş olsa da, *İdil Ural Türk Tatar Kültür Derneğinin Japonya* güdümünde bir oluşum olduğunu söylemek zordur.

2. 3. JAPONYA’NIN ORTA ASYA’YA SIZMA YÖNTEMLERİ

Japonya Orta Asya’ya sızma plânlarını üç temel birim üzerinden sevk ve idare etmiştir. Bunlar; gönüllü çalışan, sürekliliği olan *Milliyetçi Dernekler*, malî, bürokratik konularada her zaman destek olan *Askerî İstihbarat Birimleri*, yani *Ordu ve Dışişleri Bakanlığı*dır (R&A 890. 2 1944: 6). Bu üç birimi kısaca tanıtmak gerekirse;

¹ *Kaikyo Kenkyu-sho* Mart 1938’de kurulmuştur. Bu cemiyetin yöneticileri, *Koji Okubo*, *Hajime Kobayashi* ve *Hisao Matsuda*’dır. Bu oluşumu destekleyenler ise, *Prens Sanetaka Ichijo*, *Matasuke Kusuyama* ve *General Senjuro Hayashi*’dir (R&A 890.2 1944: 36). *Dai Nippon Kaikyo Kyokai* 1938’de *General Senjuro Hayashi*, *Shozo Murata* ve Abdürreşid İbrahim tarafından kurulmuştur. Adı Eylül 1939’da *Dai Nippon Kaikyo Kyokai* olarak değiştirilen derneğin amacı, Japonya, Mançurya ve diğer işgâl bölgelerindeki tüm İslâmî dernek-kuruluşları tek bir çatı altında toplamak olarak özetlenebilir. Kurulduğu andan itibaren yönetimi ordunun elinde bulunan derneğin başkanlığına kuruluşundan hemen sonra Abdürreşid İbrahim getirilmiştir. Ordu tarafından işgâl bölgelerindeki Müslüman unsurları bir araç olarak kullanılan dernek, Japon dışişleri tarafından da dış ilişkilerde kullanılmıştır (R&A 890.2 1944: 36). *The Muslim Student League* 30 Haziran 1943’de Japonya’da eğitim amacıyla bulunan Müslüman öğrenciler tarafından Tokyo’da kurulmuştur. Üyeler kendi aralarında farklı gruplar altında organize olmuşlar ve her grup -içinde Japon Müslümanların da bulunduğu- üst komiteye bağlanmıştır. Şüphesiz bu dernek de, Japon propagandasına hizmet amacıyla Japon yetkililerin yardım ve yönlendirmesiyle kurulmuştur (R&A 890.2 1944: 37).

² İngilizce, *The Idel-Ural Turko-Tatar Cultural Association* olarak bilinir. *İdil Ural Türk Tatar Kültür Derneği*.

2. 3. 1. Milliyetçi Dernekler

Japonya'nın Orta Asya'da ve diğer bölgelerdeki Müslümanlar arasında propaganda faaliyetlerinde yararlandığı Milliyetçi Dernekler, özellikle Meiji Restorasyonundan sonra artış göstermeye başlamıştır. Bu dernekler temelde Asyalı olmayan milletlerin, Asya topraklarını ele geçirmesini engellemeyi ve Japonya'nın bölgeye yayılarak topraklarını genişletebilmesini amaç edinmiştir. Bu tip kuruluşlar, Japonya'nın Orta Asya'daki Müslümanlara nüfuz etme çabalarında önemli rollerden birini oynamışlardır. Bunlar arasında en eski ve en etkili olanları sıralamak gerekirse;

Genyousha: Adını Anakara ile Japonya arasındaki denizden alan Genyousha, Büyük Asyacılığı destekleyen en eski ve etkili kuruluşlardan biridir. Japon firmaları tarafından finanse edilen bu dernek, Rusya ve bu ülkenin Asya'daki haklarına düşman olan kişiler tarafından organize edilmiştir. Genyousha, Çin'de kurduğu cemiyetler aracılığı ile üstü örtülü olarak, Asya ile ilgili istihbarat toplama faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu tip bir organizasyona, 1887'de Hankow'da kurulan ve amacı *Sincan* (Doğu Türkistan) ile Rus Orta Asya'sına (Batı Türkistan) sızmak olan *Rakuzendo* örnek olarak verilebilir. Kendilerini ticaretle uğraşan Çinliler olarak tanıtan Hakuzendo üyelerinin esas amacı, bölgede Japonya için istihbarat toplamaktı. Grup üyeleri, kurdukları haberleşme ve istihbarat ağı ile Rusya, Tibet, Burma ve Hindistan gibi ülkelerin malî-ekonomik sistemlerini, tarımdaki gelişmelerini incelemiş ve hazırladıkları raporları ilgili birimlere aktarmışlardır. Ayrıca, yolların durumu, dinî gruplar, tarikatların yapıları, göçebeler ve -ileride kullanabilmek için- bölgelerin ileri gelenlerinin isimlerinden oluşan listeler hazırlamak temel görevleri arasındaydı (R&A 890. 2 1944: 7). Bunlardan dokuz kişi, çok iyi Çince bilmedikleri için Kaşgar'da Ruslar tarafından yakalanmışlardır.

Bir başka örnekte, yine Hankow'da Genyousha tarafından Hakuzendoyla aynı amaçlarla kurulan *Jujitsu*¹ okuludur (R&A No. 890. 2 1944: 7- 8). Bu okulun çalıştırıcılarının asıl görevleri Doğu ve Orta Sibirya'da, özellikle de o yıllarda kurulmakta olan Trans-Sibirya Demiryolu hattı boyunca istihbarat sağlamaktı. Daha sonra 1893'de bu okuldan bir eleman Sapporo'ya giderek burada, Rusya'da faaliyet

¹ Bir Japon dövüş sanatı.

gösterecek olan istihbarat elemanlarını eğiten bir okul kurmuştur. Onun yetiştirdiği elemanlar 1897-1898 yılları arasında Khabarovsk bölgesini fotoğraflamaya gitmişler. Bu uzun zaman dilimi boyunca hiçbiri yakalanamamıştır.

Toa Dobunkai: Adını, *Asya Bir (Tek) Derneği* olarak tercüme edebileceğimiz bu derneğin amacı, adından da anlaşılacağı gibi Asya halklarını birleştirmektir. Asya'da Japonya'nın emelleri için uğraşan bir başka önemli kuruluştur (R&A No. 890. 2 1944: 8). 1898'de *Doğu Asya Derneği* ve *Bir (Tek) Kültür Derneği*'nin birleşmesi ile ortaya çıkan bu dernek, görünürde Çin ile Japonya'nın kültürel olarak yaklaşmasını amaçlayan bir cemiyet olsa da, esas hedefi Çin'deki Müslümanlara nüfuz etmektir. Toa Dobunkai de Shanghai'da *Toa Dobun*¹ adında bir okul kurmuş ve 1908'e kadar 272 mezun vererek, onları Çin'in iç bölgelerine yollamıştır. Bu mezunlar Filipinli, Moğol, Çinli, Hintli, Burmalı olmakla beraber, daha çok Rus vatandaşı Müslümanlardan oluşuyordu. Bu okul daha sonra Çinlilerce, Japon *Ajan Okulu* olarak isimlendirilen *Chiaotung Üniversitesi*ne dönüşmüştür.

*Kokuryukai*²: Şubat 1901'de *Ryouhei Uchida* tarafında kurulmuştur. Elemanlarını istihbaratçıların oluşturduğu *Kokuryukai*'ın amacı, sınırları Amur nehrinin hemen üzerinde başlayan Rusya ile savaşarak onu bu bölgeden çıkarmaktır. 1917'den sonra da en hızlı anti Bolşevik grupların başında yine *Kokuryukai*'cılar bulunmaktadır.³ Aşırı milliyetçi derneklerin içinde en büyük ve en güçlüsü bu dernek, Amerika Birleşik Devletleri, Latin Amerika, Etyopya ve Kuzey Afrika'ya kadar etkili olmuştur. Üye sayısını bir ara 10.000 kişiye kadar çıkaran *Kokuryukai*, Tokyo'da *Milliyetçi Eğitim Akademisi* adıyla faaliyet gösteren okulunu kurmuştur (R&A No. 890.2 1944: 10).

¹ Diğer adı *Tung Wen College*' dir.

² Batılılarca Kara Ejder olarak bilinen bu dernek, aslında adını Mançurya'daki Amur nehrinin Çince karakterlerle yazılışından almıştır.

³ MID Reports, US Millitary Intelligence Department. *Leading Reactionary Groups*. Enclosure No: 2, Despatch No: 588, s. 3.

Japonya'nın Orta Asya'ya ve özellikle de Müslümanlara nüfuz edebilmek için kullandığı bu dernekler¹, görünüşte devletle hiçbir ilişkisi olmayan kuruluşlardır. Ancak, aslında hem devletle hem de birbirleriyle organik bağları bulunuyordu. Toyoma Mitsuru gibi hem devlet yönetiminde görevleri olan hem de özel derneklerde çok iyi tanınan, itaat edilen etkili kişiler aradaki anahtar kişiyi oluşturmuştur. Japonya'nın Asya politikaları için kullandığı bu dernekler, hem halkın sempatisini kazanıyor, hem de devlet içindeki taraftarlarından destek alarak faaliyet gösteriyordu. Derneklerin istihbaratçı olan üyeleri, özellikle yurt dışına çıktıklarında, kimliklerini kamufle etmekte oldukça başarılı oluyorlardı. Bunun sebebi, ajan olarak çalışacak üyelerin özel olarak eğitilmeleri, diğerlerinin de gittikleri ülkede sıradan insanlar gibi davranmalarında yatmaktadır. Zira sadece haber toplamak ya da sempatisan kazanmak için seçilen kişiler, gerçek hayatlarında da, gönderildikleri yerlerde de aynı meslekle uğraşıyorlardı. Yani güreş öğretmeni, balıkçı, kitap satıcısı, dil öğretmeni gibi. Görev yerlerinde mesleklerini icra ederken, kurallara - kanunlara bağlı, iyilik sever, dürüst bir insan görüntüsü ile, çevrelerinin itimatını kazanarak rahat rahat propaganda ve istihbarat çalışmaları yapmışlardır. Bu şekilde sistemli bir çalışma içindeki aşırı Milliyetçi yapılar, 1868'den başlayarak, 1930'lu yıllara gelene kadar Japonya'nın İslâm politikalarında belirleyici unsurlardan biri olmuşlardır (R&A 890. 2 1944: 10 -12).

2. 3. 2. Ordu

Savaşçı geleneğini barış zamanında da sürdüren, günlük hayatta da askerî bir sistemle yaşayan (dönemin Japonyası) gibi ülkelerde, milliyetçi cemiyet üyesi sivillerin işlevleri ile askerî istihbarat personelinin faaliyetleri iç içe geçmiş gibi gözükmemektedir. Yani *Herkes Hizmet Eder*. Milliyetçi Dernek üyelerinin bir kısmını da ordu mensupları oluşturmaktadır (R&A 890. 2 1944: 13). Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Ordu, Japonya'nın İslâm politikalarının şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Birçok askerî personel 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Orta Asya'ya araştırma seyahatleri yaparak Müslüman-Türk halklarla temas sağlamıştır (R&A 890. 2 1944: 18).

¹ Bu dernekler arasında 1923 yılında Tokyo'da kurulan, *Daito Bunka Kyokai*'in (Great Eastern Culture Society) adını da zikretmek gerekir. Detaylı bilgi için bkz: MID Reports, US Military Intelligence Department. *Leading Reactionary Groups*. Enclosure No: 1, Despatch No: 588, s. 2.

2. 3. 3. Dışışleri Bakanlığı (Gaimusho)

Milliyetçi gruplarla yakın temas içinde çalışan Japon Dışışleri Bakanlığı, 1905'den itibaren aktif bir şekilde kültürel faaliyetlere ve propagandaya yönelmiştir (R&A 890. 2 1944: 18). Dışışleri Müslüman ülkeler üzerine yetkin elemanları yetiştirmek için, hem bir uzmanlık okulu olmuş hem de onların kariyer yapmalarını sağlamıştır. Bakanlık, doğrudan ya da uluslararası kültürel faaliyetler aracılığı ile -dolaylı olarak- devlet bütçesinden önemli oranda parayı propaganda işleri için yönlendirmiştir. *Doğu Asya Bir Kültür Derneği Okulu (Toa Doubun Shoin)*, Tokyo ve *Osaka Yabancı Diller Okulları* Dışışleri tarafından maddî olarak desteklenen kurumlardır. Bu okullar, başta Rusça olmak üzere, Müslüman ülkelerde konuşulan diğer dilleri de öğreten merkezlerdir. Rusya Müslümanları da doğrudan Gaimusho'nun ilgi alanına girmektedir ve Rusya Müslüman liderlerinden Kadı Abdürreşid İbrahim ve Ayaz İshakî'nin Japonya'ya yaptıkları ziyaretler Gaimusho'nun bilgisi/yönlendirmesiyle olmuştur.¹

Gaimusho'nun İslâm dünyasına sızma faaliyetlerinde kullandığı en önemli araçlardan biri de konferanslardır ve Japonya'daki Müslüman derneklerin konferans ya da toplantıları, Dışışleri tarafından maddî olarak desteklenmiştir (R&A 890. 2 1944: 19). Ayrıca Müslüman ülkelerdeki espionaj faaliyetlerinin arkasında da, Japon elçilik veya konsoloslukları bulunmaktadır.

Japonya, İslâm Dünyasına ve Orta Asya'ya yönelik propaganda faaliyetlerinde yabancı ülke Müslümanlarından faydalandığı gibi Japon Müslümanlardan da faydalanmıştır. Bu Japon Müslümanlardan en önemlileri, Amerikan istihbarat raporlarına (R&A 890. 2 1944: 22) göre şu kişilerdir;

Hassan Mürşid Efendi Hatano: Hasan Mürşid, 1911'de İslâmîyete geçmiş, *Black Dragon* örgütünün kontrol ve desteği ile *Büyük Asya* fikrinin, İslâm Dünyası içinde yayılması için çalışmıştır. Hatano, Tokyo'da basılmış olan *Islam* ve *Islamic Unity*

¹ Abdürreşid İbrahim'in Japonya ile olan ilişkisi ilerde detaylı olarak anlatılacaktır. Ayaz İshakî'nin Japonya ile olan ilişkisi ise Abdürreşid İbrahim'inkinden farklıdır. İshakî Gaimusho'nun bilgisi dâhilinde ama muhtemelen Türk Dışışlerinin yönlendirmesi ve desteği ile Japonya'ya gitmiştir. İshakî'nin amacı Japonya ve Uzak Doğu'nun farklı bölgelerinde yaşayan İdil Ural Türk Tatarlarını bir bayrak altında toplamaktır.

adlı dergilerde yazılar yazmış, ayrıca Rusya'da *Mir Islama*, İtalya'da *Oriente Moderno*, Hindistan'da *Review of Religions* adlı dergilerde de, İngilizce makaleler yazmıştır. *Bir Müslüman* imzasıyla yazdığı makalelerinde, İslâm ülkelerinin ve Müslümanların içinde bulunduğu durumu anlatan konuları işlemiştir. Hatano, ayrıca İslâmın Japonya'ya kazandıracağı farklı değerleri belirterek, Japonya'ya daha çok Müslüman misyonerin gelmesini, daha fazla sayıda İslâmî derginin Japonya'da yayımlanmasını savunmuştur. Tokyo'da bir Camii kurulması için de kampanyalar yapılarak para toplanmasını desteklemiştir.

Sakuma Teijiro: Shaghai'da *Society of Light* ve Tokyo'da *Society of Islamic Culture* adlı dernekleri kuran Sakuma, Müslümanların sorunlarıyla ilgili konularda yazılar yazmış, makalelerinde, Japonya'nın Pan İslâm-Pan Turan hareketlerine olan ilgisini ve desteğini vurgulamıştır¹. İslâmîyeti kabul etmiş olan Sakuma Teijiro, bir Müslüman ismi yerine daha çok bir Çinli ismi olan *Tso Tung-shan* adı ile tanınmıştır. Orta Asya'da, Kokuryukai örgütünün bir istihbarat elemanı olarak görev yaptığı sırada, Tatarlar, Kazaklar ve Tunganlar arasında faaliyette bulunmuş ve bölgede Japon destekli bir İslâm devleti kurulması için propaganda yapmıştır. Hindistan, Orta Doğu, Türkiye, Moğolistan ve Doğu Türkistan Sakuma'nın gezdiği diğer ülke/bölgelerdir (R&A 890. 2 1944: 22).

Kobayashi Hajime: Japonya'da kurulmuş olan *Institute of Islamic Studies* adlı kuruluşun yöneticilerinden olan Kobayashi, ayrıca *Kaikyo-ken* (Islamic World)² adlı derginin de yayımcısıdır. İslâm kültürü ve Türk Dilleri konusunda eğitim almış ayrıca Rusça da öğrenmiştir (R&A 890. 2 1944: 23, 24).

Okubo Koji: İslâm Araştırmaları Enstitüsünün resmi başkanı olan Okubo, Rusça ve Türk Dilleri üzerine eğitim almıştır. Daha çok Orta Asyalılarla kurduğu ilişkiler ve Pan İslâm üzerine yaptığı çalışmalarla dikkati çeker.³ Japonya'nın Pan Turan

¹ Şangay'da *Light of Islam* adıyla bir dergi çıkararak, yazdığı makalelerle, Müslümanlara yönelik propaganda yapmıştır. Bu dergi ile ilgili olarak, detaylı bilginin, 1940'da Harvard-Yenching'de yayımlanan *Index to Japanese Periodicals* adlı eserde bulunduğu, Amerika Birleşik Devletlerinde hazırlanan analiz raporlarında belirtilmiştir (R&A 890. 2 1944: 23).

² İslâm Dünyası.

³ Okubo Koji Uzak Doğu ve Japonya'daki İdil Ural Türk Tatar gruplarıyla ilgili makaleler de yazmış ve özellikle Ayaz İshakî'nin destekçisi olmuştur.

propagandalarında aktif bir görev alan Okubo, Milliyetçi Japon liderler Toyama Mitsuru ve Uchida Ryohei ile de yakın ilişki içinde bulunmuştur. Konuk araştırmacı olarak Orta Doğu ülkelerine seyahatler yapmış, Türkiye'ye de gelmiştir (R&A 890. 2 1944: 24).

Naito Chishu: Tokyo Kadınlar Yüksek Okulu, Meiji Üniversitesi ve Kokugaku Üniversitesinde öğretim elemanı olarak çalışmış olan Naito, İslâm Dünyası, Türkiye konularında birçok çalışma yapmış ve oldukça iyi tanınan akademisyenlerden biridir¹. Mükemmel derecede Türkçe konuşabilen Naito, diplomat olarak da Türkiye'de görev yapmıştır. Bu bilim adamının akademik çalışmaları, İslâm Dünyasına yönelik propaganda faaliyetlerinde Japon yetkililerce kullanılmıştır (R&A 890. 2 1944: 24).

Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik propaganda faaliyetlerinde konferanslar ve kongrelerin de önemli bir yer tuttuğunu daha önce belirtmiştik. Bu tip organizasyonlar, Japonya'da ya da Japon kontrolündeki topraklarda düzenlenerek, Büyük Asya idealine sempatizanlar ve işbirlikçiler kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu konferanslara katılan Müslümanların masrafları Japonya tarafından karşılanmış, ayrıca bu misafirlerin Dışişleri yetkilileri, üst rütbeli subaylar, Milliyetçi liderler ve işadamları ile ilişki kurmaları sağlanmıştır (R&A 890. 2 1944: 29). 1906 -1943 arasında 11 kongre düzenlenmiş ve Orta Asya (İslâm Dünyası) Müslümanları arasında propaganda yaparak Japonya'nın siyasî-askerî desteği ile anti-Sovyet organizasyonlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu toplantılar; *Din Kongresi* (Religious Congress), Tokyo-1906, *İrk Eşitliği Asamblesi* (Race Equality Assembly), Tokyo-1919, *Pan Asya Kongresi* (Pan Asia Congress), Nagasaki-1926, *Japonya Müslüman Konferansı* (Japan Muslim Conference), Tokyo-1927, *Genç Asya Kongresi* (Young Asia Congress), Tokyo-1933, *Türk Tatar Kongresi* (Turko-Tatar Congress), Kobe-1934, *Müslüman Anti-Komünist Asemblisi* (Muslim Anti-Communist Assembly), Harbin-1936, *Birinci Dünya Müslüman Kongresi* (First World Muslim Congress), Tokyo-1939, *İkinci Türk Tatar Kongresi* (Second Turko-Tatar Congress), Hsinking-1941, *İkinci Dünya Müslüman Kongresi* (Second World Muslim Congress), Tokyo-Şubat 1943, *Batı Asya Dinî İşbirliği Konferansı* (East Asia Religious Cooperative Conference) Tokyo-Mayıs 1943.

¹ Onun, Toruko Nippon Kankei Shi (Türk Japon İlişkileri Tarihi) adlı kitabı günümüzde de Türk Japon ilişkileri konusunda çalışanların temel başvuru kaynaklarından biri konumundadır.

2. 3. 4. Yazılı Propaganda

Yerli-yabancı matbuat da, Japonya'nın propaganda faaliyetleri için kullanılmıştır. Özellikle Türk Tatarların çıkardıkları dergi ve gazetelerin, Japonya'nın İslâm Dünyasına ulaştırmak istediği haberleri ve siyasî mesajları, sistemli bir şekilde sayfalarına yansıtmaları ilginçtir. 1906'da Tokyo'da düzenlenen *Din Kongresinden* sonra, İslâm Dünyasında yayımlanan birçok dergi ve gazetede artan bir şekilde Japonya ile ilgili haberler yayımlanmaya başlamıştır. Kazan'da basılan *Beyan ul-Hak*, Orenburg'da basılan *Vakit*, Kırım'da basılan *Tercüman*, Türkiye'de basılan *İslâm Dünyası*, *Türk Yurdu*, *Türk Ocağı*¹ ve Hindistan'da basılan *San'at on Hirfat* adlı dergi ve gazeteler sistemli olarak Japonya'dan ya da Panturanizmden bahseden makaleler yayımlamışlardır. Bu dergi ve gazetelerin birçoğunun yazarları, yetkilileri de Japonya'ya ziyarette bulunmuşlardır.²

İslâmî dergiler Japon Dışişlerinin maddî desteği ile 1910'dan itibaren Japonya'da da yayımlanmaya başlamıştır (R&A 890. 2 1944: 22). 1910'da *Islamic Fraternity*, 1911'de *Islam* (gazete) ve 1914'de *Islamic Unity* adlı dergiler Tokyo'da basılarak Japonya'ya ve İslâm ülkelerine dağıtılmıştır. 1929 yılına gelindiğinde Tokyo'da Arap harfleri ile Tatarca olarak *Yeni Yapon Muhbiri* adlı bir dergi yayımlanmıştır. Arap dilinde yayımlanan *Nippon* adlı dergi ise, 1938 yılında basılmaya başlanmıştır. Orta Asya Türk lehçelerinde de makaleler içeren, *Kaikyo Kenkyu* ve *Kaikyo-ken Kenkyu Sosho* adlı süreli yayınlar 1937 ve 1938'de yayımlanmıştır. Bu dergiler, Japon Dışişlerinin maddî katkılarıyla organize edilen yarı resmî, *İslâm Araştırmaları Enstitüleri* ve *İslâm Kültürü Dernekleri*'nin yayınlarıdır. Bunlardan ayrı olarak, 1938'de *Kaikyo Jijo* adlı bir dergi daha yayımlanmaya başlamıştır.³ Japonya'nın İslâm Âlemine yönelik olarak yaptığı yazılı propaganda faaliyetlerinin dönüm noktasını Tokyo'da kurulan Matbaa-i İslâmiye oluşturmaktadır. Türk

¹ Bu dergilerin yazarlarının ve kurucularının arasında Rusya göçmeni Tatarların bulunması ilgi çekicidir.

² 1930'lu yıllara gelindiğinde Rusya dışında yayımlanan bazı Tatar dergi ve gazeteleri de, Türk Dünyasına yönelik propaganda yapmak için Japonya'nın ve müttefiği Almanya'nın desteği ile kurulmuşlardır. Mukden'de basılan *Milli Bayrak* ve Berlin'de basılan *Yeni Milli Yol* örnek olarak verilebilir.

³ Bu dergi, özellikle İdil Ural bölgesinde Tatarların bağımsız bir devlet kurmalarını destekleyen yazılar yayımlamıştır.

Tatarlar tarafından kurulan bu matbaa, Japonya'nın İslâm politikası içinde ayrı bir öneme sahiptir.¹

Uzak Doğu'ya yerleşen İdil Ural Türkleri kültürel ve sosyal bağlarını güçlendirmek, varlıklarını sürdürebilmek için cemiyetler kurarak örgütlenmişler, sık sık bir araya gelerek millî benliklerini korumaya çalışmışlardır. Önceleri kiralık mekânlarda toplanırken, zamanla zengin üyelerden ve kimi zaman da yerel yetkililerden aldıkları maddî yardımlarla, cemiyetleri adına bina satın almaya -ya da inşâa ettirmeye- başlamışlar, bu binalarda tiyatro oyunları, konserler gibi kültürel faaliyetler yanında, düğünler, cenâze merâsimleri ve dinî-millî toplantılar düzenlemişlerdir.² Çocuk sayısı artıp eğitim sorunu başgösterince, bu mekânlardan okul olarak da faydalanılmıştır. Cemiyetler aracılığı ile Uzak Doğudaki varlıklarını güçlendiren İdil Ural Türkleri, hem birbirlerinden haberdar olmak hem de seslerini dünyaya duyurabilmek için neşriyat faaliyetlerine girişmiş, kitap, dergi ve gazeteler basmak amacıyla matbaalar kurmuşlardır.

İlk olarak 1920 yılında Harbin'de taş basma tekniği ile *Yırak Şark*³ dergisi, *Min Yıl Mescidi*, *Beyrem Nuri* ve *Çatki* adlı gazeteler yayınlanmıştır (Tahir 1971: 47). Ayrıca yine aynı teknikle *Tatar Elifbası*, *Uku Kitabı*, *Hisap Kitabı*, *Gabdullah Tukay Şiğirleri* gibi okul kitapları, *Ahund Ginayetulla Seli-Ahmed*⁴, *Hüseyin Gabduş*⁵ ve *Reşit Rahmeti Arat* tarafından yayımlanmıştır (Tahir 1971: 48). İdil Ural Türklerinin Harbinden sonra Uzak Doğu'da kurduğu diğer bir matbaa da, Mançurya'nın Mukden şehrinde bulunan *Millî Bayrak Matbaası*⁶. Başta *Rukiye Devlet-Kildi*, *İbrahim Devlet-Kildi*⁷ ve *Mansur Arslanbek* olmak üzere, özverili kişilerin çabalarıyla

¹ Tokyo'da Türk Tatarlar tarafından kurulan matbaa ve basılan kitaplarla ilgili detaylı bilgi için bkz. (Dündar 2003: 103-117).

² Harbin, Kobe, Tokyo gibi şehirlerde yaşayan İdil Ural Türkleri ayrıca Camîler de inşâa etmişlerdir.

³ *Yırak Şark* için ayrıca bkz: (Gabduş 1971 -1972: 49).

⁴ Ahund Ginayetulla Seli-Ahmed, 1888'de Penzaya bağlı Yüne köyünde doğmuş, 1926'da Harbin'de ölmüştür. Harbin'deki İdil Ural Türklerine imamlık, öğretmenlik yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: (Agi 1976: 23 -27).

⁵ Hüseyin Gabduş, 1901'de Troysk'da doğmuş, 1944'de Harbin'de ölmüştür. Geniş bilgi için bkz: (Tahir 1974).

⁶ İdil Ural Türklerinin önemli liderlerinden Ayaz İshaki'nin Uzak Doğu'daki Türk Tatarları 1933 -1935 tarihleri arasında birlik altında toplamasıyla beraber, onun önderliğinde *Millî Bayrak Matbaası* faaliyete geçmiştir. *Millî Bayrak Matbaası*'na emek verenler için bkz: (Akçora 1972: 97 -99), (Tahir 1976: 20 -22).

⁷ Rukiye Devletkildi ve İbrahim Devletkildi, Prof. Dr. Nadir Devlet'in annesi ve babasıdır.

faaliyet göstermiş olan bu matbaada, *Millî Bayrak*¹ adlı bir gazeteyle, *Türk Tatar Tarihi*, *Mevlûd Kitabı*, *Tatar Elifbası*, *Ukuv Kitabı I-II*, *Zekât-Hac Meseleleri*, *Hisap Dersliği*, *Gabduallah Tukay Cıyıntığı* adlı okul kitapları, takvimler ve bayram cetvelleri basılmıştır (Tahir 1976: 21, 22).

1924 tarihinde bir grup İdil Ural Türkü ile Tokyo'ya gelen Muhammed Abdulhay Kurbanali'nin buradaki Türk Tatarları bir çatı altında toplayarak Japon yetkililerin desteği ile sosyal, kültürel ve siyasî konularda önemli faaliyetlerde bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Kurbanali'nin başardığı işler arasında -belkide en önemlisi- Tokyo'da *Mahalle-i İslâmîye Matbaası* ya da diğer adıyla *Matbaâ-i İslâmîye*'yi kurmasıdır. Bu matbaanın kurulmasındaki temel sebep (öncelikle Japonya'dakiler olmak üzere) vatanlarından ayrılmak zorunda kalmış tüm Türk Tatarların kitap ihtiyacını karşılamak ve dinî-millî duyguları yaşatacak yayınlar yapmaktır.

Matbaanın kurulma aşamasında İdil Urallıların yanında Japon yetkililer de önemli maddî katkıda bulunmuştur. Kuşkusuz bunun sebebi dönemin Japonyasının, Türk-İslâm âlemine yönelik propaganda faaliyetlerinde kullanabileceği bir üs oluşturarak yeni bir çekim merkezi yaratmak istemesidir. Özetlemek gerekirse; Osmanlı Devletinin yıkılmasıyla İslâm âlemi bir anlamda öksüz-yetim kalmış, Müslümanların zengin potansiyellerinden yararlanmak isteyen sömürgeci büyük güçler de, Osmanlı Devleti'nin ardından oluşan boşluğu doldurma yarışına girerek propaganda yoluyla Müslümanları kendi etki alanlarına sokmaya çalışmışlardır.

I. Dünya Savaşı sonunda sömürgeci güçlerin arasına katılan Japonya da Batılı rakiplerine karşı Müslümanları kendi yanına çekebilmek için yoğun bir uğraş içine girmiştir. Asya'daki rakipleri İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği gibi devletlerin Müslümanların yaşadığı toprakların büyük bölümünü kontrol ettiğini ve Japonya'nın göz koyduğu Çin topraklarında da önemli miktarda Müslüman yaşadığı göz önüne alınırsa, Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik faaliyetlerinin alt yapısı daha iyi anlaşılabilir. Böylece 1928 Ekiminde yapılan bir toplantıda, Japon kontrolündeki

¹ *Millî Bayrak* gazetesinin ilk sayısı 1 Kasım 1935'de yayınlanmıştır. Bununla ilgili olarak bkz: (Tahir 1979: 112 -120). *Millî Bayrak* gazetesi, zararlı yazılar yayınladığı suçlamasıyla Türk İçişleri Bakanlığının 15 / 4 / 1936 tarih ve 506 sayılı yazısıyla toplatılmıştır. 20 / 6 / 1936 tarihinden itibaren de Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır. T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.64.31.9

topraklarda yaşayan Türk Tatarlar ve Japon yetkililer Tokyo'da Arap harfleri ile basım işleri yapabilecek bir matbaa kurulmasını kararlaştırmışlardır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti 1928 yılındaki *Harf İnkılâbı* ile Arapça harfleri bırakarak Latin harflerini kullanmaya başladığı için İstanbul'da bulunan bir gazetenin eski harf ve kalıpları satın alınarak Japonya'ya gönderilmiştir. Böylece alınan karardan iki yıl sonra, Uzak Doğu'daki zengin Müslümanlarla¹ devlet yönetiminde etkisi bulunan bazı Milliyetçi Japonların da, maddi yardımlarıyla Tokyo'da *Matbaa-i İslâmîye* kurulmuştur. Baskı makinası Tokyo'da satın alınmış ve Müslüman bir Japon olan *Harun Kouzumi*, matbaa ile ilgili teknik bilgileri Kurbanali'nin öğrencilerinden *Ahmedullah*, *Mehmet*,² *Saniye* ve *Raise* adlı gençlere öğretmiştir. Gençler harf dizmeyi öğrendikten sonra 200.000'den fazla harfi matbaa kasalarına dizerek teknik hazırlıkları tamamlamışlar, ardından Ocak 1930'dan itibaren Tokyo Matbaa-i İslâmîye'yi faaliyete geçirmişlerdir.³

Kitaplar,⁴

Matbaa'da basılan kitaplar, öncelikle okul çağına gelmiş çocukların kitap ihtiyacını karşılamak üzere hazırlanmıştır. Basılan bu kitaplar Tokyo, Kobe, Nagoya gibi Japon şehirlerindeki Türk Tatar okullarında kullanıldığı gibi Japonya dışında bulunan ancak Japon kontrolündeki Harbin, Seul, Dairen gibi şehirlerdeki Türk Tatar çocuklarının eğitiminde de kullanılmıştır. Ayrıca edebî ve dinî içerikli kitaplar, yetişkinlerin de ihtiyaçlarını karşılamıştır. Daha önce *Taş Baskı* yöntemi gibi zahmetli bir yolla basılan kitaplar, yeni matbaa ile daha kolay ve seri bir şekilde basılmıştır. 1930-1942 yılları arasında Tokyo Mahalle-i İslâmîye Matbaasında basılan kitaplar incelendiğinde, karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır:

¹ İdil Ural Türkleri ve Hint Müslümanları.

² Mehmet Altınbay, 1976 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde vefat etmiştir. Bu bilgiyi veren ve diğer bazı hatalarımızı düzelteren, Sayın Cüneyt Çapanoğlu'na teşekkür ederiz.

³ *Matbaa-i İslâmîye*'nin kuruluş hazırlıkları ile ilgili birinci el bilgi için bkz: "Tokyo'da Mekteb-i İslâmîye'nin 1927 -1937 On Yıllık Hatırası İçin Düzenlenmiş Resimler Mecmuası", Düzenleyen; Tokyo'da Mekteb-i İslâmîye İdaresi, Tokyo, 1937. Bize bu mecmuayı veren Tokyo Türk Cemiyeti başkanı Sayın Temimdar Muhit Bey'e teşekkür borçluyuz. Ayrıca bkz: (Tahir 1975: 15 -20). Buna ek olarak, Japon İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan A 350 -2 -21 nolu dosyada *Matbaa-i İslâmîye* ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

⁴ Liste alfabetik sıraya göre hazırlanmıştır. Kitap örnekleri için Ekler kısmına bakınız. Tokyo'da basılan Kur'an-ı Kerim'i bize veren Sayın Ravil Agiş'e teşekkür ederiz.

Matbaa'da basılan 39 kitaptan; 19 kitap Dinî içerikli, 8 kitap Edebî nitelikli, 4 kitap Dilbilgisi ile ilgili, 1 kitap Müzik ile ilgili, 7 kitap da değişik konularla ilgilidir. Buna göre tüm kitapların yaklaşık % 48'i dinî, %24'ü edebî, %13'si dilbilgisi ile ilgili, % 3'ü müzik kitabı, diğer % 12'dir. Yıllara göre basılan kitap sayısı ise; 1930'da 6 adet, 1931'de 5 adet, 1932'de 3 adet, 1933'de 10 adet, 1934'te 5 adet, 1935'de 2 adet, 1936'da 2 adet, 1937'de 2 adet, 1938'de 1 adet olmuş, 1942 yılında matbaanın imkânlarından yararlanılarak iki kitap kopyalama yöntemi ile Tokyo Mahalle-i İslâmîye Matbaasında yayımlanmıştır.

Gazete ve Dergiler ¹;

İlan-ı Hakikat Gazetesi 1936'da yayımlanmaya başlamıştır (Arat 1975). Dört ya da beş sayısı çıkan bu gazete muhtemelen 1931'de basılmıştır. Bu gazeteden başka 25 Mayıs 1931 tarihinde *Yapon Muhbiri* adında bir dergi çıkarılmış fakat dört-beş sayıdan sonra (1932'den itibaren) *Yeni Yapon Muhbiri* adı altında yayınına devam edilmiştir. Bu dergi, Japonya'da ve Japon işgalindeki bölgelerde yaşayan İdil Ural Türkleriyle diğer Müslümanlar hakkında haberler yayınlıyor, aynı zamanda İslâm Dünyasına Japonya propagandası da yapıyordu. Otuzüç ayrı ülkeye gönderilen bu dergi, Müslümanlar arasında oldukça ilgi çekmiştir. 1938'de Kurbanali'nin siyasi bir kararla Japonlar tarafından yurtdışına sürülmesiyle, dergi yayınına son vermiştir.²

Kartpostallar ³ ;

Özellikle Türkçe konuşan halklara hitap eden bir dizi kartpostal basılmıştır. Bunların sınıflandırması şöyledir⁴;1.Grup'ta 16 kart vardır.Mekteb-i İslâmîye öğrencileri, 2. Okul binası ve Türk Tatarlar, 3. Türk Tatar mezarlığı, 4. Toyama Mitsuru, Kurbanali ve diğer Türk-Japon ileri gelenler, 5. Kurbanali'nin Tokyo'ya ilk gelişi, 6. Irkları gösteren harita, 7. Harbin Camiisi, 8. Süyüm Bike (Süyün Büge) Kulesi, 9. Petrograd Camiisi, 10. ?, 11. Dinlerin dağılımını gösteren harita, 12. Tajmahal ve Cihangir şahın taht'ı, 13. Kâbe, 14. İstanbul, Sultan Ahmed Camii, 15. Semerkant, Timur'un

¹ Yeni Yapon Muhbiri için Ekler kısmına bakınız.

² Bu derginin nüshaları arşivimizde bulunmaktadır.

³ Örnekler için Ekler kısmına bakınız.

⁴ Bu Kartpostallar, konularına göre ayrı ayrı zarflanarak dağıtılmıştır. Sınıflandırma bu durum göz önüne alınarak yapılmıştır.

kabri, 16. Hoten'deki (Mukden)Türk okulu ve camii. Bu gruptaki Kartpostallar Japonya'daki Türk Tatarlarla, kutsal yerleri içeren fotoğraflardan oluşmuştur.

2.Grup'ta toplam 10 kart vardır ve hepsi Gaptullah (Aptullah) Tukay'la ilgilidir. Bu grup, Türk Tatarların önde gelen yazarı ve şairi Tukay'ın köyü, doğduğu ev ve çocukluk fotoğraflarından oluşmuştur.

3.Grup'ta toplam 4 kart vardır; 1.Yeni okul binası, 2. Kurbanali ve Türk-Tarlar, 3. Türk Tatarlar ve Japonlar beraber yemek yerken, 4. Harun Reşit.

4.Grup'ta toplam 11 kart vardır; 1.Türk Tatar öğrenciler ve aileleri, 2. 1935 senesinde, Abdürreşit İbrahim, Toyama Mitsuru, Japonlar ve Türk Tatar aileleri okul'un önünde, 3. 1928 senesi Japonya Müslümanları toplantısında Japon öğrencilerle beraber, 4. 1934'te Japonya'da Kur'an-ı Kerimin basılması sebebiyle Japon ileri gelenler ve Türk Tatarlar, 5. 1937'de Mekteb-i İslâmî'yenin 10.yıl kutlaması vesilesi ile Japon Devlet adamları ve Kurbanali, 6. 1936 senesinde Japon Bakan, Kurbanali, küçük Türk öğrenciler okulun önünde, 7. 1937'de Kurbanali ve ilkokul öğrencileri İmparator Meiji tapınağında, 8. Dua eden Müslüman kız öğrenciler, 9. Mançurya'da savaşan Japon askerleri için hediye veren Müslüman öğrenciler, 10. Tokyo'ya inşaa edilmesi düşünülen camii, 11. İsmail Gaspıralı. Bu gruptaki kartpostallar daha çok İslâm Dünyasına mesaj vermek amacıyla hazırlanmıştır. Japonya'daki Müslümanların mutlu bir şekilde yaşadığı, Japon yetkililerin İslâma önem verdiği temaları işlenerek Japonya propagandası yapılmıştır.

5. Grup'ta toplam 8 kart vardır; 1. Süyüm Bike kulesi, 2. Türk Tatarların dağılımını gösteren harita, 3. Timur'un resmi, 4. Cengiz Hanın resmi, 5. Runik Türk harflerini ve kaya kabartmalarını gösteren fotoğraf, 6. Türk Tatarların büyük Kralı diye tanıtılmış Atilla, 7. Semerkant, Timur'un kabri, 8. Kelime-i Şehâdet yazan hat. Bu sekiz Kartpostal, daha çok Türk kökenli halklara yönelik hazırlanmıştır. Millî duygulara hitap etmektedir.

*Diğer*¹; Dinî ve millî günleri gösteren *Takvimler*, dergi ve gazeteleri abonelere göndermek için özel zarflar, makbuzlar, davetiyeler, Tokyo Mahalle-i İslâmîye

¹ Örnekler için Ekler kısmına bakınız.

başlıklı yazı kağıtları, Kelime-i Şehadet, Men sabır Zafer posterleri, Millî Gece programları¹ gibi matbu belgeler de Tokyo Mahalle-i İslâmîye Matbaasında basılmıştır.

Mahalle-i İslâmîye Matbaası'nda basılan kitaplar sayesinde Japonya'dan Finlandiya'ya kadar, dünyanın birçok yerine dağılmış bulunan Türk Tatar çocukları okul kitaplarına kavuşmuşlardır. *Yeni Yapon Muhbiri* dergisi aracılığı ile de Türk Tatarlar Japonya'dan, Türkiye'den kısaca dünyadan haberdar oluyorlar, farklı topraklarda yaşayan vatandaşlarıyla iletişim kurabiliyorlardı. Dinî kitapların basılıp dağıtılmasıyla da yurtlarından kopmuş İdil Urallıların, özellikle de genç neslin mânevi değerlerden kopmaması sağlanmıştır. Bu matbaa, aynı zamanda Japonya'nın İslâm Dünyasına kendi propagandasını yapması bakımından da önemli olmuştur. Matbaa'dan geride kalanlar halen Tokyo camii'nin yanında bulunan Mektep-i İslâmîye'nin deposunda nemden, tozdan ve kemirgenlerden kurtarılmayı beklemektedir.² *Tokyo Mahalle-i İslâmîye Matbaası* -ya da diğer adıyla *Matbaa-i İslâmîye*- Türk matbuat tarihinin bilinmeyen noktalarından birini oluşturması bakımından önemlidir ve üzerinde daha detaylı araştırmalar yapılması gerekmektedir.³

2. 4. JAPONYA'NIN İSLÂM DÜNYASINA YÖNELİK PROPAGANDALARI

Asya topraklarında yaşayan Müslüman halklara ait toprakların büyük bölümünün emperyalist saldırılara hedef olması, bölgede Avrupalılara karşı nefret uyandırmış ve birçok Müslümanın Asya'lı Japonya'yı, işgalci - Hristiyan- Batılılara tercih etmesine neden olarak, Japonya'nın İslâm topraklarında taraftar bulmasını kolaylaştırmıştır. Bu avantajdan yararlanan Japon yetkililer, propaganda faaliyetlerinde yabancı Müslümanları kullandıkları gibi, Japon Müslümanlarından da yoğun olarak faydalanmıştır. Bu propagandistler, Müslümanların arasına girip siyasî mesajlar verebilmek ve sempatizan toplayabilmek için herşeyden önce güven sağlamak zorundaydılar. Bunu gerçekleştirebilmek için de farklı yollar bulunmaktaydı. Hac için

¹ Elimizde 11 Ocak 1931 tarihli bir Millî Gece program kitapçığı bulunmaktadır.

² Fotoğraflar için Ekler kısmına bakınız.

³ Faturalar, irsaliyeler, mektuplar ve birçok nattan oluşan Matbaa-i İslâmîye ile ilgili dokümanlar, kişisel arşivimizde bulunmaktadır.

Mekke'ye giderek kendini Müslümanlara gösterip tanıtmak ve Japon halkını İslâmîyeti öğrenmek isteyen bir millet olarak göstermek ilk adımdır. Cemaâtlara ya da siyasî yapılara sızabilmek amacıyla, önde gelen etkili Müslüman din adamları ve siyasetçilerle kişisel dostluklar kurmak da ikinci adımı oluşturmaktadır (R&A 890. 2 1944: 20). Bir başka yol da, özellikle Japon devlet görevlileri, siyasîleri ya da devlete yakınlığı ile tanınan toplumun elit tabakasından kişilerin İslâmîyet'e girmesidir. Müslüman bir ülkede ya da Japonya'da İslâmın sorunlarını anlatan dergi ve gazeteler de, Milliyetçi derneklerin, ordunun ve *Gaimusho*'nun finansörlüğünde çıkarılmaktaydı. El altından desteklenen bu dergi ve gazetelerde -özellikle de yurt dışında basılanlarda- yazılan makalelerin bir bölümü, mutlak surette bir Japon Müslümanın imzasını taşırdı. Böylelikle Japonların da, İslâmîyetle ve içinde bulunduğu durumla ilgilendiği gösterilmek istenmiştir.

2. 4. 1. Japonya İçin Önemli Operasyon Sahaları

Türkiye: Türkiye, tarihî geçmişi, kan bağı ve kültürel açıdan Rusya'daki Müslüman Türk halkları açısından oldukça önemlidir. Rusya'nın Kafkaslarda ve Türkistan'daki askerî zaferleri sonunda Asya'da topraklarını genişletmesiyle çok sayıda Türk kökenli Müslüman Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, Kafkaslardaki ve Orta Doğu'daki petrol sahalarına olan yakınlığından dolayı Türkiye, ekonomik açıdan ve istihbarat bakımından önemli bir merkezdir (R&A 890. 2 1944: 42).

İran: Kafkasyayla Orta Asya'ya olan yakınlığı ve bu bölgelerle sınırı oluşturan topraklarda, konar-göçer Türkmen aşiretlerinin yaşıyor olması İran'ı Japon istihbaratı için hedef ülkelerden biri hâline getirmiştir. 1929'da bu ülkede Japon diplomatik temsilciliğinin açılmasıyla istihbarat faaliyetlerinde artış meydana gelmiştir. Özellikle Rusya ve İslâm uzmanı *Kasama Akio*¹, *Ueda Sentaro*² gibi kişilerin İran'da diplomatik pozisyonlarda bulundukları sıradaki faaliyetleri önemlidir (R&A 890. 2 1944: 43).

¹ Hukuk Doktoru olan Kasama Akio, 1887'de doğmuştur. Japon propagandistlerin önde gelenlerinden. Japonya'nın İslâm politikaları içinde önemli bir yeri vardır. Türkiye, Romanya, Portekiz ve İran'da Diplomatik görevlerde bulunmuştur (R&A 890. 2 1944)

² 1868'de doğmuştur. Aşırı Milliyetçi Kokuryukai cemiyeti ile ilişkisi vardır. St.Petersburg Imperial Üniversitesinde Hukuk eğitimi almıştır. Çok iyi bir Rusya uzmanıdır. Öğrenci tercümanı görüntüsünde uzun süre Rusya'da çalışmıştır. Dışişleri bakanlığından emekli olmuştur (R&A 890. 2 1944).

Afganistan: Afganistan da, sınırları içinde barındırdığı Tajik, Türkmen, Özbek, Kırgız gibi etnik unsurların sayıca çokluğu ve coğrafi (stratejik) konumu nedeniyle Japonya için önemli bir merkezdir.

2. 4. 2. Japonya'nın Rusya Müslümanlarına Yönelik Propaganda Faaliyetleri

Rusya, Japonya'nın propaganda faaliyetlerinde özel bir yere sahiptir. Sınırları içinde merkezi idare ile sürekli çatışma hâlinde bulunan Müslüman-Türk soylu halkları barındıran Rusya, bu sorununu halledemediği için düşmanlarının ellerine kendine karşı kullanabilecekleri bir silâh bırakmaktadır. Kısaca Rusya'daki Müslümanları kazanan taraf Asya'da çok büyük bir güç elde edecektir. Bundan dolayı Rusyalı Müslüman-Türkler, Japonlar için hedef kitle durumuna gelmiştir. Hedef kitleyi elde etmeye yönelik propaganda faaliyetlerinde kullanılan temel dayanak noktaları, uzun araştırmalar ve incelemeler sonucunda belirlenmiştir. Buna göre, Japonlar ile Rusya Müslümanları arasında dinî, ırkî, coğrafi, politik ve kültürel benzerlik-yakınlıklar gibi beş ayrı noktadan hareket etmişlerdir (R&A 890. 2 1944: 38). Bu noktaları daha detaylı açıklamak gerekirse;

Dinî Birlik: Özellikle Müslüman halklara yapılan propagandalarda Japonya'nın da Hristiyan olmadığı, aksine Hristiyan devletlerin işgalci politikalarına karşı direnen bir devlet olduğu anlatılmış, Japonlarla Müslümanların din bakımından ortak yönleri olduğu ve birlikte hareket etmelerinin gerekliliği görüşü savunulmuştur. Bu fikri yayabilmek için Japonya içindeki ve dışındaki Pan İslâmîst yayınlar desteklenmiş, çeşitli makalelerde tüm Müslümanların birlik hâlinde Japonya'yı desteklemelerinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Rusya'da yayımlanan 30'a yakın Türkçe (Türk dillerinde) dergide anti-Hristiyanlık propagandası yapılarak ortak bir dinî mücadelenin gerekliliği vurgulanmıştır (R&A 890. 2 1944: 38). Bu propagandanın ne zamandan beri Rusya'da etkili olduğu, 1907'de Çar tarafından gözlem amacıyla Volga (İdil) bölgesine gönderilen ajanın raporunda yazdığı tespitlerde görülmektedir;

"1904'e kadar Pan İslâmîzimin sadece adı vardı. Ama savaştan sonra¹ adalardan (Japonya) gelen küçük sarı adamın yardım adı altında sistematik olarak gönderdiği istihbarat, uzman organizatörler ve yazılı materyaller sayesinde Pan İslâmîk organizasyonlar ortaya çıkmaya başladı. Daha sonra kendileri (Japonlar) geldi ya da daha sık görüldüğü üzere Rusya'da molla olarak itibar gören özel eğitilmiş Türkîleri kullandılar. Eğer bu kişilere vize veren Rus konsoloslar, İslâm hakkında biraz bilgi sahibi olup onlara Kur'an ile ilgili soru sorsalardı, onların Kur'an dan çok, daha başka özel konularda bilgili olduklarını anlayabilirlerdi. "(R&A 890.2 1944: 38).

Rapordan da anlaşılacağı gibi, Japonlar Rus topraklarında sadece İslâmcı yayınları desteklemekle kalmamış, ajanları aracılığı ile de fiilen propaganda yaparak, Japonya'nın İslâmîyete karşı olan saygısını ve dostluğunu anlatmışlardır .

İrkî Birlik: Japonya Pan-Moğol ve Pan Turan temalarını da sık olarak kullanmışlardır. Sadece Afganistan'daki Hazaralara değil aynı zamanda Orta Asya'daki Türk halklarına ve Rusya Türk Tatarlarına yönelik propagandalarda ortak ırk teması kullanılmıştır.

"...İki halk, Müslüman Türkler ve Japonlar, aynı saç-göz rengine sahiptirler, aynı ırktan gelirler ve aynı dil ailesine mensuplardır."²

Japonya bu yaklaşımı, sadece yukarda belirtilen gruplara yapmamış, Macar ve Finlilere de bu argümanları kullanarak nüfuz etmeye çalışmıştır (R&A 890.2 1944: 40).

Coğrafi Birlik: Japonya, ısrarla diğer tüm Müslüman halklar gibi Asyalı olduğunu ve Asyalıların ortak düşmanı Avrupalı sömürgecilere karşı Asyalı halkların yanında bulunduğunu vurgulamıştır (R&A 890. 2 1944: 41).

Politik Birlik: Politik olarak, diğer tüm Asyalı Müslümanlar gibi Japonya da, başından beri hem İngiliz Emperyalizimine hem de Sovyet Komünizmine aktif şekilde karşıdır (R&A 890.2 1944: 41). Japonya, anti-emperyalistliğini ve anti-komünistliğini ileri sürerek, neden Asya halklarıyla işbirliği yapmak istediğini açıklamaya çalışmıştır.

¹ 1904-1905 Rus Japon savaşı.

² Saishin Ajiya Taikan, s 293, (R&A 890. 2 1944: 40).

Kültürel Birlik: Özellikle ataerkil ve erkek merkezli aile yapısının, Asyalılara ait bir kültür özelliği olduğu vurgulanmış, kadın erkek ilişkilerinin Batıdan çok farklı olduğu üzerinde durulmuştur. Çok eşliliğin normal olduğu savunularak kültürel açıdan Asyalıların Batıdan çok Japonya'ya yakın olduğu propagandası yapılmıştır (R&A 890. 2 1944: 42).

2. 4. 3. Japonya'nın Çin Müslümanlarına Nüfuz Etme Metotları

1905 Rus Japon Savaşından sonra 1906 yılından başlayarak, Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik yaptığı propaganda dalgaları yayılmaya başlamıştır. Bu ilk dalga çok etkili olmadıysa da, art arda bu dalgalar gönderilmeye devam etmiştir. Bu operasyonun 1905'den sonra başlaması önemlidir, zira Japonya bu yıl içinde kazandığı savaştan sonra artık *Büyük Güçlerin* arasına katılmış aynı zamanda Asyalıların beyazlara karşı yaptığı eşitlik mücadelesinin temsilcisi olmuştur (R&A 890.1 1944: 85).

1905'e kadar olan süre Japonya'nın Asya kıtasına ve özellikle Çin'de yaşamakta olan Müslümanlara ilgisinin artmaya başladığı dönemdir. Bu dönem Çin'de de Mançu Hanedanına karşı birçok Mançu karşıtı hareketin eylemlerini artırdığı dönemdir. Hiç şüphesiz Japonya da bu faaliyetleri desteklemiş, hatta Sun Yat Sen'in liderliğinde kurulan *T'ung Meng Hui*¹ adlı örgüte kapılarını açmıştır. Bu yardım tabii ki açıkça yapılmamış, Kokuryukai'in aracılığı ile gerekli yardım sağlanmıştır. Devrimci hareketler sırasında Çin'de birçok Japon faal olarak propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunların en etkili ve önde gelenlerini sıralamak gerekirse;

Fukuda Kikio: Japonların devrimciler ve Çin Müslümanlarına olan ilgilerinde anahtar kişi *Fukuda Kikio*²'dur. İlk defa 1904'de Çin'e giden Fukuda, önce Peiping'e gitmiş ardından Shanghai geçerek burada *To Ko Kai* (Doğu Işığı Cemiyetine)³ girmiştir.

¹ Sun Yat Sen'in liderliğinde kurulan bu örgüt 100 kadar hanedan karşıtı gizli örgüt liderinin katılımıyla kurulmuştur. Amaçları Mançu Hanedanını devirmektir. (R&A 890. 1 1944).

² Fukuda Kikio muhtemelen yarı Çinli kanı taşıyan bir melezdır. Nagazaki bölgesinde Sasebo'da doğmuştur. (R&A 890. 1 1944: 85).

³ Çince Tung Kuang Hui, İngilizce Eastern Light Society. Bu cemiyet Japon ilaç şirketi görüntüsü altında organize edilmiştir. Çinin birçok şehrinde şubeleri olan bu kuruluşun başında Shinoda Munehira ve Kikuchi Enzo bulunmaktaydı. Esas amaçları ise Çinin durumu hakkında istihbarat toplamaktı ve muhtemelen Çinli devrimcilerle bağlantısı bulunmaktaydı (R&A 890. 1 1944: 85).

Burada kısa bir süre kalan Fukuda, Çin’de İslâm propagandası yapmaya karar vererek buradan Hunan’daki Changsha’ya ve oradan da Yunnan’a geçmiştir. Buradaki devrim hareketlerine karıştığı için tutuklanan Fukuda daha sonra serbest bırakılmıştır (R&A 890. 1 1944: 85).

Bu olaydan sonra bir Çinli giyinip, Cheng Ch’as-tsung ismini alan Fukuda, kuzey Çin’e ve Mançurya’ya gitmiştir. 1909’da Honan eyaletindeki Chou-chia-k’ou şehrine yerleşerek Müslüman çocukları için *Tung-fang Hsüeh-t’ang*¹ adlı bir okul kurmuştur. Kendisi de burada Müslüman olmuş ve 25 milyon Müslüman adına burada ki *Li Ming*² hareketine katılmıştır. *Wo Wei Wo* adlı bir kitap bir kitap kaleme alan Fukuda Müslümanları ruhî uyanışın yolları anlatmaya çalışmış, 1912’de Çin Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ardından, devrimcilerle bağını kopararak Müslüman hareketine bağış toplamak üzere Güney Denizine gitmiştir (R&A 890. 1 1944: 86).

Nakakuki Shinsu: 1876 yılında doğmuş, gazeteci olarak 60 yaşında Çin’e gitmiştir. 1906’da Hankow’a gitmiş ve 1910’dan itibaren *Yangtze River News Agency*’yi (Yangtze Nehri Haber Ajansı) kurmuştur. Burada bulunduğu sırada, Japo dışişleri tarafından Honnan’daki Müslümanların durumunu araştırmak üzere görevlendirilmiştir. Çin’de başlayan Japon karşıtı hareketler üzerine Japonya’ya dönmüştür (R&A 890. 1 1944: 86).

Miyata Shinici: 1875 yılında doğmuştur. Çin devrimi sırasında faal olarak görev almıştır. 1913’de *Kaiyo Sha* (Deniz şirketi) kuran Miyata, Toyama Mitsuru ve Inukai Tsuyoki ile de iyi ilişkiler kurmuştur. 1923-1925 yılları arasında Işık Cemiyeti aracılığı ile bölgedeki Müslüman Çinliler ile irtibata geçmiştir (R&A 890. 1 1944: 86).

Kawamura Kyodo: Japonya’dan yola çıkarak, Dairen üzerinden Çin’e Müslümanların durumunu araştırmaya giden ilk kişilerdendir. Bu yolculuk sırasında izlediği rota; Mançurya, Peiping, Moğolistan, Ordus bölgesi, Sincan (Doğu Türkistan), Tarım havzası, Tsinghai, Lanchow, Sian, Changtu, Yunnan, Chunking, Yangtze, Kiangsu,

¹ Hall of Eastern Learning.

² Çok kesin olmamakla, beraber *Li* ve *Ming* sözlerinin anlamlarından yola çıkıldığında, siyah ve aydınlanma kelimeleri ortaya çıkıyor. Buradan yola çıkarak *Li Ming* yani *Break Of Day* karşılığı bir anlam elde ediliyor (R&A 890. 1 1944: 86).

Chekiang, Fukien, Kwangtung ve Kanton. Onun Kuzey Çin'deki siyasî faaliyetleri, Müslüman General Ma Fu-hsiang tarafından kovulmasına kadar devam etmiştir (R&A 890. 1 1944: 91).

Sakuma Teijiro: Kawamura'dan kısa bir süre sonra Japonya'dan ayrılan Sakuma, Mançurya ve Dış Moğolistan'ın ardından Trans Sibiry Demiryolunu takiben Doğu Türkistan'a ulaşmıştır. Burada Kazaklar, Tatarlar ve Tunganlar ve diğer Müslüman gruplar hakkında araştırmalar yaparak bilgi toplamıştır. Yolculuğu Türkiye'ye kadar sürmüş, buradan Hindistan'a geçerek 3 yıl kalmıştır (R&A 890. 1 1944: 91).

Nami Hidenari: Onun Çin'deki araştırma alanı Kuzeybatı ve Güneydoğu eyaletlerinde yoğunlaşmıştır. Bölgede yaptığı faaliyetler sırasında, *Ma Ch'eng – lung* adını kullanan Nami'nin temel amacı, Çin sınırları içinde bağımsız bir Müslüman Devlet kurmaktır. Mukden'de Kokuryukai'ın şubesini de açmış, bilinmeyen bir sebeple ortadan kaybolmuştur (R&A 890. 1 1944: 91).

Wakabayashi Kyuman: 1891'de doğan Wakabayashi, Tokyo Subay Okulundan mezun olmuştur. Kardeşi, *The Muslim World and Japan*'ın yazarı *Wakabayashi Nakabe*'dir. Wakabayashi, Toyama Mitsuru ile Uchida Ryohei'e yakın olan kişilerdendir ve Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik uyguladığı siyasetin baş plânlayıcılarından. Çin Müslümanlarının itimatını kazanan Japonlardan biridir ve 14 Nisan 1923'de Changsha'da ölmüştür (R&A 890. 1 1944: 92).

Tanaka Ippei: 1882'de Tokyo'da doğan Ippei, Wakayama ile beraber Japon İslâm politikasının belirleyicilerinden biridir. Okul yıllarında Çin üzerine eğitim almış ve mezun olduktan sonra 1902'de bu ülkeye gitmiştir. 1904-1905 Rus Japon savaşı sırasında Kuzey Çin ve Mançurya'da tercüman ve ajan olarak çalışmıştır. İslâmın Büyük Asya içindeki yeri ile ilgili fikirler üreten Tanaka, Müslüman olmuş ve Tsinan Shantung'da bir camide bir yıl boyunca İslâm dinini öğrenmiştir. Buradan ayrıldıktan sonra Peiping, Tientsin ve Kalgan gitmiş, 1924'de bir Çinli Müslüman grubuna katılarak Mekke'ye ulaşmıştır. 1925 yılında Mançurya Müslümanlarının arasında bulunduktan sonra, *Dai To Bunka Gakuin*'de (Büyük Asya Kültür Enstitüsü) ders vermeye başlamıştır. *Fui-kyo to Dai Ajiya Shugi* (İslâm ve Büyük Asyacılık) adlı bir

kitaptan başka çeşitli makaleler de yazmış, 1934'de Tokyo'da ölmüştür (R&A 890. 1 1944: 92, 93).

Çin'de Müslümanlara yönelik propaganda merkezlerinin başında gelen yerlerden biri de Japonlar tarafından Shanghai'da kurulan *Işık/Nur Cemiyeti/Topluluğudur*¹. Bu topluluk Müslümanların durumunu araştırmak üzere Kokuryukai tarafından 1909'da Çin'e gönderilen Sakuma Teijiro tarafından kurulmuştur. Japonlar tarafından desteklenen, ilk ve en önemli kuruluş olarak bu oluşumun amacı, Çin Müslümanlarını Pan İslâmî bir hareket altında organize etmektir. Sakuma, Sincan ve Yakın Doğu'ya yaptığı seyahatlar sırasında Müslümanların enerjilerinden ve birleşmeleri hâlinde ortaya çıkacak güçten etkilenmiştir. Müslümanların Çin'deki ekonomik ve kültürel durumlarını yükseltmenin tek yolunun eğitim olduğu inancıyla Shanghai'a vardikten sonra bu amaç doğrultusunda cemiyeti kurmuştur. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Çin'deki belli başlı büyük şehirlerde cemiyetin şubeleri açılmış ve Müslümanlar için kütüphaneler, hastaneler, okullar açmak için faaliyete başlamıştır (R&A 890. 1: 93). Yapılan faaliyetler sadece inanlara yönelik olmayıp, inanmayanlara da açık bir şekilde yapılmış ve böylece İslâma karşı Çinliler arasında bir sempati yaratılmaya çalışılmıştır. Sakuma Japonya'nın Çin ve Kore'de uygulamaya çalıştığı Japonlaştırma (Japanize) çabalarının pek bir işe yaramadığını düşündüğünden, *Çin İslâmiyeti Japonya'ya Getirmeli* sloganıyla iki ülke arasında bir bağ kurulabileceğini düşünmüştür. Buradan yola çıkarak, cemiyetin tüm gücünü ortaya koyup, Japonya'da bir Cami kurmasını ve Çinli Müslüman öğrencilerin Japonya'ya gönderilmesini desteklemiştir. Bu yolla, Japon kontrolünde Pan İslâmî bir hareket organize edilmesiyle, bölgedeki Alman ve Rus etkinliği de kontrol altına alınabilecek, Müslüman Yakın Doğu ülkeleriyle yapılacak ticarette de Japonya kârlı çıkacaktır (R&A 890. 1 1944: 94).

Çin'de, Japonya'nın anahtar rol üslendiği büyük bir Pan İslâmî hareket oluşturmak için temelleri atmaya çalışan Sakuma, bu iş için *Ta-ya Chou-pao*² ve ardından da *Mu-kuang Pan-yüeh-k'an*³ adlı dergileri yayımlamıştır.⁴ İngilizce, Çince ve Japonca makalelerinde yer aldığı dergilerde Sakuma da, *Tso Tung-shan* mahlasıyla yazılar

¹ Japonca *Kisha*, Çince, *Kuang She*.

² *Asiatic Weekly*

³ *Light of Islam*

⁴ Bu iki dergi de 1925 yılında yayına başlamış ve 1926 yılında kapanmıştır (R&A 890. 1 1944).

kaleme almıştır. Genelde Çin yönetimini eleştiren ve Müslümanlara daha fazla olanak verilmesini isteyen yazılara karşı, ilginç bir şekilde Shanghai Müslümanları tepki göstermişlerdir. Bu durumun Sakumayı ve cemiyeti ne derece etkilediği bilinmiyorsa da Sakuma, 1930'da Tokyo'ya dönmüştür (R&A 890. 1 1944: 95).

15 Mayıs 1927'de Çin'de bir başka İslâmî yayın Peiping'de ortaya çıkmıştır. İslâm (*Fui-kyo*) adı altında Japonca olarak aylık basılan bu dergi, İslâm Araştırmaları Topluluğu (*Hui-chiao Yen-chiu Hui*) tarafından çıkarılmıştır.¹ Oldukça kaliteli kağıda, her sayısı yaklaşık 40 sayfa olarak basılan bu dergide, Çin'deki İslâmiyetin durumu ve önemli Müslüman liderlerle ilgili haberler çıkıyordu (R&A 890. 1 1944 : 96). Japonya'nın maddî desteği ile çıktığı anlaşılan bu dergi de, Çinli Müslümanlara İslâm propagandası yapmak üzere kullanılmıştır.

2. 4. 4. Japonya'nın Doğu Türkistan'a Gönderdiği Ajanlar

Doğu Türkistan, aradaki mesafenin uzak olmasına rağmen Rusya'ya, Hindistan'a ve Tibet'e komşu olması ve sınırları içinde büyük bir Müslüman nüfusu barındırması bakımından Japonya için önem teşkil eden yerlerden biriydi. Ayrıca, Doğu Türkistanı da içine alan Çin coğrafyasında kurulacak Japon dominyonları -ya da en azından tarafsız devletler- Rusya ile Japonya arasına set çekeceğinden, olası bir Rus saldırısının şok dalgalarını göğüslemesi bakımından önemliydi. Japonya'nın bu bölgeyle ilgili projeleri, bir tanıma- öğrenme evresinden sonra, ağırlıklı olarak 1920'lerden başlayarak şekillenmiştir. Ancak ilk olarak, 1891'de yapılmaya başlayan Trans Sibiry Demiryolu'nun inşası, Japonya'nın dikkatini çekmiştir. 1888 yılında ise ilk olarak bir *Rakuzen-do*² üyesi Orta Asya'ya doğru yola çıkmış, ondan sonra da başka Japon istihbaratçılar değişik yollarla bölgeden bilgi toplamaya çalışmışlardır. Doğu Türkistan'da faaliyet gösteren Japonların en önemlileri sıralanacak olursa;

¹ Son sayısı 1929 Aralık ayında, vol.2 no 8 olarak çıkmıştır (R&A 890. 1 1944).

² Rakuzen-do, 1887 yazında bir grup Japon Milliyetçisi tarafından Shanghai ve Hankow'da kurulmuş, hızlı bir şekilde Changsha, Chungking ve Peiping'de de şubeler açmıştır. Çince adı *Lo Shan T'ang (Hall of Pleasurable Delights)* olan bu kuruluş, Yangtze vadisi boyunca ilâç, kitap ve birçok ihtiyaç maddesi satmak üzere organize edilmişti. Fakat esas amaç tüm Çin üzerinde araştırma ve gözlem yaparak, elde edilen bilgilerin Tokyo'ya ulaştırılmasıydı. Ufukta Rus tehlikesi belirince görev, Rusyanın Kuzeyden Orta ve Doğu Asya'ya genişlemesini engellemek olmuştur (R&A 890. 1 1944: 105).

Ura Keiichi: Çinde gazetecilik yapan Ura, öğrencilik zamanından beri askerî konularda eğitim almış, 1887 yılında Rakuzen-do'ya katılmıştır. Rus ilerleyişini gözlemlemek üzere İli'ye gönderilmesi plânlanan Ura'nın, eğer mümkün olursa bölgenin askerî idarecisi Liu Chin-t'ang'ın askerî danışmanı olması hedeflenmiştir. İli'nin Doğu Türkistan'ın Kuzeybatısında bulunması ve Rus Türkistanı'na (Batı Türkistan) komşu olması Japonların buraya ilgi göstermesine sebep olmuştur. Ura, burada ayrıca İli, Kaşgar, Aksu ve Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Müslümanlar, Lamalar, göçebeler, Çinliler ve diğer grupların ulaşım koşullarını incelemeyi de amaçlamıştır. Bunun sebebi tabii ki ihtiyaç olduğunda bu grupları ve yolları kendi çıkarları için kullanabilmek için ön hazırlık yapmaktır. Ayrıca, halihazırdaki tarım, hayvancılık (koyun), endüstri ve gelecekteki olası değişiklikleri de raporlamayı plânlamaktaydı. Rusya'nın Doğu Türkistan sınırındaki askerî faaliyetleri, Rusya'nın Çin politikası, Hindistan, Burma ve Tibet'in sınır savuma gücü hakkında da bilgi toplamak da görevleri arasındaydı (R&A 890. 1 1944: 105). 18 Haziran 1888'de Ura, *Kitamikado Matsujiro*, *Kawara Tsunojiro* ile yola çıkmış ve *Fujishima Takehiko* ve *Oya Hanzaburo* ile buluşmak üzere Lanchow'a gitmiştir. Buradan tek başına İli'ye hareket eden Ura'dan bir daha haber alınamamış, böylece Japonların ilk operasyonu başarısızlıkla sonuçlanmıştır (R&A 890. 1 1944: 106).

Uehara Taichi ve Hino Tsuyomi: Bu iki kişi ise, Ura'ya kıyasla daha başarılı çalışmalarda bulunmuş ve hedeflerine ulaşmışlardır. 1883'de doğan Uehara, 1902 yılında Çin'e gitmiş ve *Yüzbaşı Taga Muneyuki* ile beraber Paotingfu, Chihli (Hopei)'de bir süre kalmıştır. Burada kaldığı süre içinde mükemmel derecede Çince öğrenmiş kendisine *Yuan Shang-chih* adını almıştır. İki sene Çin askerî akademisinde kurs gördükten sonra, kendisine yapılan teklifle aynı yerde Çinli subaylarla eşit şartlarda eğitmenlik yapmaya başlamıştır. 1906'da ise görevinden ayrılarak, Binbaşı Hino Tsuyomi ile beraber Shensi, Kansu ve Doğu Türkistan'a -İli'de dâhil- kadar uzanan yolculuğa çıkmıştır. Binbaşı Hino İli'den sonra Yarkent, Kaşgar ve oradan da Hindistan'a gitmek üzere ayrılmıştır (R&A 890. 1 1944: 106).¹

¹ Binbaşı Hino Hindistan'dan gemiyle Japonya'ya dönmüş ve 474 gün süren yolculuğunu tamamlamıştır (R&A 890. 1 1944: 106).

İli'de kalan Uehara, kendisini küçük kardeşiymiş gibi seven ve kollayan, bölgenin askerî yöneticisi *Ch'ang Keng*'in dostluğunu kazanmıştır. Burada dört yıl kalan Uehara İli'deki askerî akademide eğitimlik yapmıştır. Bu süre içinde, Moğolca ve Rusça da öğrenerek, özellikle Doğu Türkistan'ın durumu ile ilgili öğrendiği istihbaratları Japonya'ya göndererek ülkesine hizmet etmiştir. Hiç şüphesiz, burada kaldığı süre içinde Ch'ang Keng ile Japonya arasında da bağ kurulmasını sağlamıştır. 1911'de İli'den sınırı geçerek Rus Türkistanına giden Uehara, 1912 Şubat'ında Taşkent'te Rus askerî polisi tarafından Japon ordu ajanlığı, suçlamasıyla tutuklanarak hapse atılmıştır. St. Petersburg'da ateşelik görevi yapan *Araki Sadao*'unun Rus makamlarına (Çar da dâhil) ve *Binbaşlı Saito Tsune* ile *Honjo Shiegeru*'nun Peipig'de, Çinli yekkilere yaptığı ısrarlı müracaatların sonunda, 1913'de serbest bırakılmıştır. Buradan tekrar İli'ye dönen Uehara, Ch'ang Keng'in yerine askerî idareci olan *Yang Fei-hsia*'nın askerî danışmanı olmuş, Mayıs 1914'de ise çağrıldığı Japonya'ya dönmüştür. Dönüşünde getirdiği Orta Asya ile ilgili haritalar, belgeler ve diğer dökümanlar, Japon ordusunun plânlamaları için oldukça faydalı olmuştur (R&A 890. 1 1944: 107). Uehara 1916 Eylülünde Japonya'da ölmüştür.

Tachibana Zuicho: Genç bir *Nishi Honganji* Budhist tarikatı papazı olarak, henüz 18 yaşındayken tarikat başkanı *Otani Kozui* tarafından Orta Asya'ya gönderilmiş, 1908 baharında Peiping'den hareket ederek, Moğolistan Doğu Türkistan ve oradan da Hindistan'a gitmiştir. 1910'da tekrar yola çıkan Tachibana bu defa Sibirya'da İrtiş nehrinin üzerindeki, Omsk kentinin kuzeyine düşen Semipalatinsk'den başlayarak, Sian, Shensi, Doğu Türkistan'da, Kaşgar ve oradan Tibet sınırına kadar gitmiş, daha sonra Doğu Türkistan'a geri dönmüştür. Orta Asya'daki eski Budhist kültürünün izlerini takip etmek gibi bir amaç iddiasıyla yapılan bu seyahatlar hiç şüphesiz Japon ordu istihbaratı için önemli malzemeler de sağlamıştır (R&A 890. 1 1944: 107).

Sato Kaisan: 1904'de Rus Japon savaşı çıktığı sırada Rusya'da eğitim almakta olan Sato, Batı Türkistan'da¹ bulunmuştur. Savaşın sonra Avrupa yoluyla Japonya'ya dönmüş ve oradan da Annam, Burma, Hindistan ve Güney Çin'e gitmiştir. Bu yolculuğun ardından Mançurya ve Moğolistan yoluyla İli'ye ulaşan Sato, burada 3 yıl

¹ Orjinal belgede "*Western Asiatic Russia*" olarak geçiyor.

kalmıştır. Doğu Türkistan'da yaşadığı dönemde bölgeyle ilgili detaylı istihbarat çalışması yapmış ve daha önce hiç bir Japon'un gitmediği yerlere kadar ulaşmıştır (R&A 890. 1 1944: 107).

Soejima Jiro: Orta eğitimini hastalığı yüzünden, yarıda kesmek zorunda kalan Soejima, 1915 yılında Mançurya'ya giderek Moğol ordusuna katılmıştır. 1919-1920 yılları arasında Sibirya'daki Chita'da, Beyaz Rus ordusu generallerinden Semenov'a hizmet etmiş, bu sırada gördüklerini, yaşadıklarını *Peiping and Tientshin Times* ve *Dairen Far Eastern Weekly* gazetelerinde yazmıştır. 1 Ocak 1924'te Peiping'den Paotow'a gitmek üzere yola çıktıysa da, önce Çinli makamlarca tutuklanmış, oradan kurtulduktan sonra ise asiler tarafından alıkoyulmuştur. Tutsaklıktan kurtulduktan sonra da, Tüm Asya'yı Çin'den, Yakın Doğu'ya kadar dolaşmayı plânlayarak, Trans Sibirya Demiryolunu da kullanmak suretiyle yola çıkmıştır. Rus Türkistanı'na ulaştığında vize almakta zorlansa da, Kırgız topraklarına girmeyi başaran Sorejima, 9 ayda beş bin mil katederek İstanbul'a varmıştır. Hint Okyanusu yoluyla Tientshine varmış oradan da Dairen'e geçmiştir. Yolculuğu boyunca bölgenin iklimini, topografyasını, insanlarını, dillerini incelemiş, özellikle de Müslümanlarla ilgilenmiştir. Topladıkları bilgilerin bir kısmını *Ajiya o Matagu* (*Asya'yı Kapsayan Seyahat*) adlı kitapta yazmıştır (R&A 890. 1 1944: 108).

Yukarda da belirlendiği gibi, Çin'deki Müslümanların durumunu araştırmak üzere Japonya'dan birçok görevli bölgeye geldiği gibi, Çin Müslümanlarından ayrı olarak Doğu Türkistan Müslümanlarını incelemek üzere de birçok kişi görevlendirilmiştir. Bu kişilerle ilgili olarak elde edilen bilgiler daha çok Japon kaynaklarında derlenmiş olmakla beraber, bölgedeki İngilizlerin de buradaki Japon faaliyetleri hakkında değerli gözlemleri vardır. 1919'da Doğu Türkistan'da İngiliz Genel Konsolosu olarak bulunan *Percy Thomas Etherton* da, ilginç bilgiler aktarmaktadır;

"...Çinliler Türkistan'ın Kuzey kısmında bulunan, Kaşgar, Kulca, Urumçi ve Altay bölgesine gelerek yerleşen, Japon Genel Kurmayı tarafından görevlendirilmiş oniki Japon subayından büyük rahatsızlık duydular. Aslında ekonomik konularla ilgili gönderilen bu subaylar daha çok siyasî konularla özellikle de Pan Asyacı hareketlerle ilgilendiler. Bu subaylar bölgede yaklaşık iki sene kadar kaldılar." (R&A 890. 1 1944: 109, 110).

1925 yılında da bir grup Japon Subayı, İli bölgesindeki askerleri eğitmek üzere buraya gittilerse de, maddî konulardaki yetersizliklerden dolayı, bir süre sonra geri dönmek zorunda kalmışlardır. Japonya'nın bu dönemde, mallarının kalitesiz olmasına rağmen ticarî konularda da Doğu Türkistan'a ilgi gösterdiği gerçektir (R&A 890. 1 1944: 109, 110).

Doğu Türkistan askerî valisi *Yang Tseng-hsin'in*, 1928'de bir suikast sonucunda öldürülmesi, dış güçlerin bölgedeki nüfuz mücadelesinin başlangıcının da habercisi olmuştur. Bu tarihten sonra birçok Japon ajan ve provakotörünün kendi kimliklerini saklayarak, Müslüman isimleri kullanmak suretiyle Doğu Türkistan'da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Amerikan istihbarat raporları bu kişilerle ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Özetle; 1928 yılından itibaren Japonlar bölgede İslâmı, Bolşevizm tehdidi karşısında bir set olarak kullanmak ve ayrıca Rusya ile İngiltere'ye karşı Müslümanların düşmanlığını körüklemek için, Doğu Türkistan'a propagandacılar göndermişlerdir.¹ Bunlardan sadece birkaç tanesinin isimleri tespit edilmiştir ki bu kişiler; Mustafa Djarula, Musa Beg ve Doktor Şakir adlı kişilerdir. Son sıradaki kişi daha önce de bir süre Almanya'da kalmıştır. Bu kişiler Doğu Türkistan ve Rus Türkistan'ında (Batı Türkistan) İslâm'ın, özgür olması gerektiği yolunda propaganda da bulunmuşlardır (R&A 890. 1 1944: 109).²

1933 yılı da Doğu Türkistan'daki Japon faaliyetleri için önemli bir yıldır. Bu sene içinde, Doğu Türkistan'ın durumunu incelemek bahanesiyle bölgeye giden iki Japon subayı, Kansu eyaletindeki Lancow'da yakalanmış ve kiralanan bir uçakla yanlarında yüksek rütbeli Çin subayları olduğu hâlde oradan uzaklaştırılmışlardır. Japonlar özellikle Doğu Türkistan Müslümanlarına yakınlık gösterdiklerini belirtmek için, 250 Müslüman öğrenciyi Tokyo'daki değişik okullara kabul etmişlerdir. Bu faaliyetlerin

¹ Japonya'nın Müslümanları Bolşevizme karşı bir set olarak görmesiyle ilgili olarak, bkz: Records Of The U.S. Department Of State Relating To The International Affairs Of Japan. 1930- 1939. SIJ. 1894.404/16. 22 June 1938 tarihli, *Japan And Mohammedans* başlıklı rapor.

² "...about 1928 Japan sent paid 'prophets' into Sinkiang to rouse the Muslim against their oppressors, Russia and England, most probably with the idea of making Islam in Sinkiang her advance guard against Bolshevism in the west. I know only three of these 'prophets' : Mustapha Djarula, Mussa Bekh and Dr. Schiakr; the last, it was said to me in Sinkiang, had been for some time in German. These gentlemen promulgated the gospel of freedom for Islam in Singiank and in Russian Turkistan, were followed and harassed while they were in Russian Turkistan, and were supposed to be fighting Communism by word of mouth and by their writings." (R&A 890. 1: 109, 110).

etkisiyle, Doğu Türkistanlıların arasında Rusya ve İngiltere'yi düşman, Japonya'yı ise dost görenlerin sayısı artmaya başlamıştır (R&A 890. 1 1944: 110). Japonya'nın Orta Asya merkezli olarak, tüm Dünya Müslümanlarına yönelik olarak yaptığı en önemli ve en büyük hamlesi, hiç şüphesiz son dönem Osmanlı İmparatorlarından II. Abdülhamid'in torunu Şehzade Abdülkerim Efendi'nin, Doğu Türkistan'da kurulması plânlanan devletin başına geçirilmesi konusudur.

2. 5. JAPONYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARI VE OSMANLI HANEDAN MENSUPLARI

Osmanlıların son padişahlarından II. Abdülhamid'in Japonya ile kurduğu ilişki, ölümünden yaklaşık 25 sene sonra, onun kanından gelen şehzadeler tarafından farklı şartlar altında, tekrar tesis edilmeye çalışılmıştır.¹ 1930'dan sonra başlayan yeni yakınlaşma döneminin arka plânında neler olduğunu anlamak için, öncelikle Osmanlı Devletinin 20. yüzyıla girerken içinde bulunduğu siyasî ve sosyo-kültürel durumuyla ilgili bazı hatırlatmalar yapmak yararlı olacaktır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, *Mondros Mütarekesi*'ni imzalamasının ardından, ülkenin işgal süreci başlamış ve müttefikler Kasım 1918'de Boğazlar ve İstanbul'a asker çıkartmışlardır. Nisan ve Mayıs aylarında Yunan ve İtalyan askerleri, Anadolu'ya ayak basmış, 16 Mart'ta da İstanbul resmen işgal edilmiştir. 10 Ağustos 1920'de *Sevres Barış Antlaşması* imzalanmasıyla, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularının Osmanlı topraklarını işgal etmesiyle (Sagay 1972: 176), Osmanlı İmparatorluğunun ve tüm Dünya Müslümanlarının başı olan *Halife*, resmen emperyalist güçlerin eline geçmiştir. 30 Ağustos 1922'de başlayan ve Yunan ordusunun mağlubiyeti ile son bulan *Başkomutanlık Meydan Savaşı*'ndan sonra, 11 Ekim 1922 *Mudanya Antlaşması* imzalanmış ve ardından 24 Temmuz 1923'de *Lozan Antlaşması* imzalanarak istilâcı güçler, elde kalan Osmanlı topraklarından tamamen temizlenmiştir. 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldıran Mustafa Kemal ve arkadaşları, 29 Ekim 1923'te de Cumhuriyet'i ilân ederek, *Türkiye Cumhuriyetini*

¹ Osmanlı Japon ilişkileri konusuyla ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar, kaynakça kısmında verilmiştir.

kurmuşlardır.¹ Cumhuriyet'in ilânından sonra ülkeyi yönetenler, yeni ve modern bir ulus yaratmak için öncelikle yüzlerini batıya çevirmelerinin gerekli olduğunu düşündüler. Böylece, *Tanzimat Dönemi* ile başlayan yeniden yapılanma, yenileşme, Batılılaşma fikirleri iktidara gelmiş oldu. Bir başka deyişle, Batılı değerlere sahip, Müslüman ama gerici olmayan yeni bir Türk milleti yaratma düşüncesi ortaya çıkmıştı. Saltanatın kaldırılması bunun birinci adımı, Hilâfetin kaldırılması ise ikinci adımı olmuştur.² Hilâfetin bu şekilde ortadan kaldırılması, İslâm Dünyasında ve özellikle Hindistan Müslümanları arasında büyük etki yapmış (Georgeon 1990: 33), ancak yeni Türkiye Cumhuriyeti yönetimi bu tepkileri göğüsleyebilmiştir. Hilâfet makamının neden kaldırılması gerektiğini Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'da şöyle açıklıyor;

"Hâlife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Hâlife'nin ve Hâlifelik makamının gerçekte ne din ve ne de siyasî bakımdan hiçbir anlamı ve varolma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti varlığını ve bağımsızlığını boş laf yüzünden tehlikeye atamaz. Hâlifelik makamının bizce, olsa olsa tarihî bir hâtıra olmaktan öteye bir önemi yoktur".³

Hâlife'nin dinî ve siyasî bir anlamı yoksa da, aslında İslâm Dünyası üzerinde etkisi vardı. Bu etkinin farkında olan emperyalist devletler, Müslümanları kendi istekleri doğrultusunda kullanmayı denemişler, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya kendi nüfuzları altındaki kişileri İslâm Dünyasına empoze etmeye çalışmışlardır.⁴ Şartlar da Japonya'nın işine yarayacak şekilde değişmiş, 1917'deki Rus ihtilâli ile zor durumda kalan Türk Tatarlar, ister istemez Japon

¹ T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, *Saltanatın Kaldırılması ve Halife'nin Meclisce Seçileceği*, Tarih 5.11.1922, Dosya: 2446, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 202.379..3. Saltanatın kaldırılmasından 16 gün sonra, 17 Kasım 1922'de son Osmanlı Padişahı Vahdettin bir İngiliz gemisine binerek ülkesini terk etmiştir. T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, *Bir İngiliz Gemisiyle Kaçan Vahdettin'in Tahttan İndirilmesi ve Halifelüğün Abdülmecid Efendi'ye Verilmesi*, Tarih: 19.11.1922, Dosya: 24420, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 202.379..18; *Vahdettin'in Hal Edilerek, Abdülmecid Hazretlerinin Halife Seçildiğinin İmam ve Hatiplerle Bütün Ahaliye Duyurulması*, Tarih: 01.01.1923, Fon Kodu: 51..0.0.0, Yer No: 2.4..3.

² *Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*, Kanun No: 431, Kabul Tarihi: 03.03.1924, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 06. 03. 1924, Sayı.: 63, Yayımlandığı Düstur Tertip: 3 Cilt:5, Sayfa: 323. Bu karar büyük tartışmalarla kabul edilmiştir. bkz: (Demirel- Konur 2002: 393 -458).

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, Ankara 1987, c. II, 1920 -1927, s. 1127-1128.

⁴ Emperyalist devletlerin Hâlife adayları için bkz: (Georgeon 1990), (Şimşir 1999).

milliyetçiler ile işbirliğine girmişlerdir.¹ Japonya'nın, 1918'den sonraki İslâm politikalarına dâhil olan Müslüman Türkler, 1940'lara kadar önemli bir unsur olmuştur.

1917 Rus ihtilâli sonrasındaki iç savaş sırasında, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya, Fransa ile birlikte Sibirya'ya asker çıkaran Japonya², bölgedeki Beyaz Rus yöneticileri ile temaslar kurarak, onları askerî ve ekonomik konularda desteklemiş ve kendine bağlı kukla yönetimler oluşturmaya çalışmıştır. Amiral Kolchak, Ataman Semenov, Yüzbaşı Kalmukov gibi komutanların idaresindeki, anti-Bolşevik Rus orduları içerisinde bulunan Müslüman Türk Tatar gruplarıyla ilişkilerin gelişmesi de, bu döneme rastlamaktadır. Bu ilişki, Batılı ülkelerin baskıları sonucunda Japonya'nın bölgeden askerlerini çekmesinden sonra da devam etmiştir. Bu dönem aynı zamanda Japon dış politikasını belirleyenlerce, Türk Tatarların Asya Müslümanları arasındaki potansiyel gücünün fark edildiği dönemdir. Anti-Bolşevik orduların yenilmeleriyle, bu ordularda yer alan Türk Tatarlar, 1919'dan itibaren perişan bir hâlde Mançurya'ya ve Japonya'nın kontrolündeki bölgelere akın etmişlerdir. Japonya, *Büyük Asya* idealini gerçekleştirmede, İslâm Dünyasının önemli bir araç olabileceğini keşfettikten sonra bir *İslâm Politikası* belirlemiştir. Bu politikasını ve kullandığı araçları da, zamanın şartlarına göre, yeri geldikçe değiştirip yenileyerek yoluna devam etmiştir. 1930'lara gelindiğinde, Türk Tatarlara ilâveten etkili bir araç olarak eski Osmanlı hanedan mensupları da, Japonya'nın İslâm politikası içinde yerini almıştır.

2. 5. 1. Osmanoğulları ve Japonya

Osmanlı Hanedanının yurt dışına çıkarılmaları ile ilgili 431 sayılı kanun, 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildikten sonra 36'sı erkek, 48'i kadın, 60'ı çocuk olmak üzere 144 kişi sınır dışı edilmiştir.³ Hanedan'ın kadın mensupları 16 Haziran 1952 çıkan bir kanunla, erkek mensupları ise 1974'deki genel

¹ Orta Asya'daki Türk halklarına oranla daha eğitilmiş ve daha varlıklı olan Tatarlar'ın ticaret ile uğraşanları, Türkistan coğrafyasına yayılmış oldukları için Japonya ile yakınlaşmaları, Japonya'nın bölgeye daha kolay nüfuz etmesini sağlamıştır.

² Public Record Office, F.O 371/3287, s. 440. 13 Ağustos 1918 tarihli gizli rapor. Public Record Office F.O 371/4005, 23 Haziran 1920 tarihli İstihbarat raporu.

³ Bu kanun, *Kadın efendileri* (Padişah eşleri), Hanımsultan çocuklarını (Padişah ya da Şehzade kızlarına *Sultan*, Sultan kızlarına da *Hanımsultan* denir), *Sultan zade* çocuklarını (Sultan kızlarının oğullarının ünvanı) kapsamamıştır.

af yasasıyla ülkeye dönebilme hakkına sahip olabilmıştır.¹ Yurt dışına çıkarılma kararından sonra hanedan mensupları, Paris, Nice, NewYork, Beyrut, Kahire, Delhi, Tiran, Sofya gibi dünyanın birçok yerine dağılmış, yurt dışında kendilerine yeni bir hayat kurmaya çalışırken ciddi maddî sıkıntı içine düşmüşlerdi. Sıkıntılarından kurtulmak için kimileri, Müslüman ülkelerden gelen para yardımlarını kabul etmiş, kimileri ise kızlarını ya da oğullarını yabancı hanedan üyeleri ile evlendirmişlerdir. Özellikle hanedan kızları, İslâm Dünyasında siyasî güç elde etmek isteyen Müslüman liderler tarafından rağbet görmüştür. Bazı şehzadeler, hatta son Halife Abdülmecid Efendi bile, emperyalist devletler tarafından siyasî amaçlar için kullanılmak istenmiştir.

Halife Abdülmecid Efendi, yurt dışına çıkarıldıktan sonra, İsviçre'nin Territe şehrinde bulunan Grand Hotel'e yerleşmiştir. Burada onu, İngiliz ve Fransız yetkililerle, Hint Müslümanlarının liderlerinden Emir Ali ziyaret etmiş, hatta Mısır Kralı I. Fuad'a cazip teklifler götürmüştür. Ziyaretçilerin ortak talepleri, Halife'nin kendi ülkelerine yerleşmesi ve Hilafeti orada tekrar kurması şeklindedir.² Abdülmecid Efendi, siyasî teklifleri kabul etmediyse de 1931 senesinde, kızı Prenses Dürrüşehvar'ı, Haydarabat tahtının varisi Prens Azam Han ile, yeğeni Nilüfer'i ise diğer Prens Muazzam Han ile evlendirmiştir (Khalidi 2004: 5). Hint Müslümanlarıyla evlilik yapan bir başka hanedan mensubu da Sultan V. Murad'ın torunu *Selma Hanımsultan*³ olmuştur. O da, 1930'lu yıllarda Nepal sınırında bulunan Badalpur eyaletinin Müslüman lideri (Kotvara Rajası) *Seyyid Sacid Hüseyin Ali* ile evlenmiştir. Halife'nin oğlu Ömer Faruk efendi'nin üç kızı da, Mısır hanedanından erkeklerle evlenmişlerdir. Abdülhamid'in torunu *Mehmet Orhan*'ın kızı *Necla Sultan*, Mısır prenslerinden *Said Bey*'le,

¹ Kanun no: 5371, Kabul Tarihi: 18.04. 1949, Resmî Gazete ile Yayın ve İlânı: 25.04.1949- Sayı: 7190, Vatandaşlık Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun; Kanun no: 5958, Kabul Tarihi: 16.06. 1952, Resmî Gazete ile Yayın ve İlânı: 23.06.1952- Sayı: 8142, Hilafetin İlgasına Ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Olan 431 Sayılı Kanunun 2. Maddesinin Değiştirilmesi Ve Aynı Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun; Kanun no: 1803, Resmî Gazete ile Yayın ve İlânı: 18.05. 1974, Cumhuriyetin 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç Ve Cezaların Affı Hakkında Kanunun 8. Maddesi.

² Abdülmecid Efendi, bu bilgileri dönemin Paris büyükelçisi Ali Fethi bey'e bizzat vermiştir. Bkz: *Tarih Konuşuyor*, "Halife Abdülmecid Efendiye İngiliz ve Fransızların Gizli Teklifleri", Şubat 1964, c. I, sayı. I, s. 61 -65.

³ Selma Hanımsultan, hanedan mensupları yurt dışına çıkarıldığında, annesi Hatice Sultanla beraber Fransız mandası altındaki Lübnan'a giderek Beyrut'a yerleşmiştir. Mutsuz bir evliliğin ardından boşanarak Paris'e gitmiş ve orada yokluk içinde ölmüştür. Selma Hanımsultan'ın hikâyesini daha sonra, gazeteci kızı Kenize Murat roman hâlinde yayınlamıştır (Murat 2002).

Abdülhamid'in oğlu Abdürrahim Efendi'nin kızı *Mihrişah Selçuk Sultan*, Prens *Naif ibn Abdullah*'la, Abdülaziz'in torunu *Şukriye Sultan*, Kuveyt emiri *Şeyh Ahmed el Sabah*'la evlenmiştir (Bardakçı 1991: 37).¹

Erkeklerden de Abdülhamid'in küçük oğlu Mehmed Abid Efendi, Arnavutluk Kralı *Zogo*'nun kızkardeşi Prenses *Seniye* ile evlenmiştir.² Bu evliliklerin, Osmanlı hanedan mensuplarınca daha çok maddî zorunluluklardan dolayı gerçekleştirildiğini düşünmek mümkündür. Ancak, karşı tarafların bu evlilikleri gerçekleştirmek istemelerinin altında siyasî sebeplerin bulunduğu açıktır. Osmanlı ailesine damat olunca, diğer Müslüman liderlere göre daha büyük bir prestij elde edilmekteydi. Özellikle, Hint Müslüman liderleri bu evliliklerden siyasî çıkarlar elde etmeyi umuyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti yönetimi de, Osmanlı hanedan mensuplarının yaptıkları evlilikleri dikkatlice izliyordu.³ Şüphesiz bunda, Osmanlı hanedan mensuplarının, hilâfeti bir başka Müslüman toprağında, tekrar diriltmeye çalışma ihtimali etken idi.

Bu endişeler aslında hiç de haksız değildi. Yurt dışına çıkarılan hanedan mensuplarının arasından, Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde saltanatı tekrar canlandırmak isteyenler çıkmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Gizli belgelerinde, bu tip faaliyetlerde bulunan ve İngiliz hükûmetinden yardım isteyen bazı şehzadelerle ilgili kayıtlar vardır. İngiliz arşivinde *Green Secret Papers* adlı dosyalarda geçen isimlerden biri, *Prince Mahmud Shaukat Seif-ed-din*'dir ⁴. Bu şahıs, son Halife *Abdülmecid Efendi*'nin kardeşi (Sultan Abdülaziz'in en küçük oğlu), Seyfeddin Efendi'nin oğlu, Mahmud Şevket Efendi (1903 -1973) olmalıdır. Bu şehzade ülkeden ayrıldıktan sonra,

¹ <http://freepages.genealogy.rootsweb.com>.

² T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, *Arnavutluk Kralı Zago'nun kızkardeşiyle II. Abdülhamit'in oğlu Abidin'in düğünleri ile ilgili Tiran gazetesinde çıkan yazılar*. Tarih: 14/2/1936, Dosya: 244232, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 203.387..13.,

³ T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, *İngiltere'nin teşvikiyle Haydarabat Nizamının kızını hanedan mensuplarına vermek için yaptığı girişimler*, Tarih: 11/6/1933, Dosya: 244211, Fon Kodu: 30..10.0.0, er No: 203.386..14; *Hintli prenslerle evlenen sakıt hanedan mensuplarının Hindistan'a gitmeden Mısır'a uğrayacaklarının haber alındığı*, Tarih: 10/12/1931, Dosya: 244195 , Fon Kodu: 30..10.0.0, er No: 203.385..18.; *Hindistana hareket eden Gandhi ve Hintlilerle evlenen sakıt hanedan mensuplarının durumları hakkında alınan haber*, Tarih: 29/12/1931, Dosya: 244196, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 203.385..19.

⁴ Great Britain, Foreign Office, Index to Green Secret Papers for the Year 1933, E 7890 / 7890 / 44, *Plot of Prince Mahmud Shaukat Seif-ed-din to Overthrow Present Regime: H.M.G.'s support asked*. 1933; E 5030 / 5030 / 44, *Prince Mahmud Shaukat Seif-ed-din: Plot to secure re-establishment of Sultanate in Turkey*, 1934. Mahmud Şevket Efendi'nin Hanedan üyeliği, 1928 yılında Halife Abdülmecid tarafından kaldırılmıştır.

önce İtalya'ya, oradan da Mısır'a giderek yerleşmiş ve Fransa'da ölmüştür. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu şehzade, bir dönem Türkiye Cumhuriyetinde Saltanatı tekrar kurma yolunda çalışmalar yapmıştır. 1948'de *Mahmut Şevket Efendi*'ye, kurulmak istenen Filistin Devletinin hükümdarlığı teklif edilmiş, ancak o bunu reddetmiştir (Mısırlıoğlu 1990: 301). Daha önceleri de, başka ülkelerin tahtlarına oturtulmak istenen Osmanlı hanedan mensupları olmuştur. 1913'de Arnavutluk tahtı ve 1921'de Irak tahtı Şehzade *Burhaneddin Efendi*'ye önerilmiş, fakat her iki girişim de başarısız olmuştur. 1928'de, iki Osmanlı şehzadesinin (*Mehmed Abid* ve *Ömer Faruk Efendiler*) adları Arnavutluk tahtı için geçmiştir. Muhtemelen, Türkiye Cumhuriyetinin diplomatik girişimleriyle, bu çabalar sonuçsuz kalmıştır (Bardakçıoğlu 1990: 55). Ayrıca, 1925'de Güney Doğu ve Doğu Anadolu'yu etkileyen, İngiltere destekli Şeyh Sa'id isyanı sırasında da, Diyarbakır Ulu Camii'nde II. Abdülhamid'in oğlu Mehmed Selim Efendi'nin adına Padişah, Halife olarak hutbe okunmuştu (Öztuna 1996: 325). Bu isyanda, Mehmed Selim Efendi'nin katkısı ispatlanamamış olmakla beraber, gelişen bu tür olaylar Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerini, Hanedan üyelerinin faaliyetlerini hassasiyetle takip etmeye mecbur bırakmıştır.

1930'lara gelindiğinde, bu defa Uzak Doğu'da Osmanlı hanedan mensuplarını görüyoruz. Bu yıllarda bölgesinde güçlü bir ülke hâline gelen Japonya da, Osmanlı şehzadeleri ile ilgilenmeye başlamıştır. İslâmın ve Halifelik kurumunun, özellikle Güney Asya Müslümanları üzerindeki etkisini anlamış olan Japonya, bu etkiden yararlanarak kendi *Büyük Asya* idealini gerçekleştirmek için Osmanlı hanedan mensuplarını yanına çekmeye çalışmıştır. Bu konuyla ilgili kaynak ve belgelerde, doğrudan ya da dolaylı yollarla Japonya ile ilişkili olduğu düşünülen, dört şehzadenin adları geçmektedir. Bu şehzadeler, *Mehmed Abid Efendi*, *Cemal Efendi*, *Mahmud Ekrem Rıza* ve *Abdülkerim Efendi*'lerdir.¹ Bu noktada, söz konusu şehzadelerin kimler olduğu ve Japonya ile ne tür ilişkiler içinde bulundukları meselesi önem arz etmektedir.

Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde, 1931-1933 yılları arasında meydana gelen Müslüman-Türk ayaklanmasının ardından 10 Eylül 1932'de, *Doğu Türkistan Cumhuriyeti*, 12 Kasım 1933'te de *Doğu Türkistan Türk İslâm Cumhuriyeti* ilân edildi

¹ Bu şehzadelerden, Mehmed Abid Efendi ve Abdülkerim Efendilerin kimler olduklarını, soy ağaçlarını biliyoruz. Ancak, diğer iki kişinin kimlikleri konusunda bizim de şüphelerimiz vardır.

(Forbes 1990:198). Şüpheli olmakla birlikte, birçok çalışma ve belgede, bu ayaklanmaların arkasında Japonya'nın bulunduğu yazılmaktadır ¹. Japonya destekli bu ayaklanmaların sonucunda kurulan *Doğu Türkistan Türk İslâm Cumhuriyeti*'nin yetkili temsilcisi olduğu söylenen, Türkiyeli Doktor Mustafa Ali Bey ile Peşaver'de yapılan ve *Yeni Milli Yol* dergisinde yayınlanan bir mülakat dikkat çekicidir ². Bu konuşma sırasında Mustafa Ali Bey'e, Şehzade Cemalleddin Efendi'nin Doğu Türkistan'a gidip, gitmeyeceği sorulur. Temsilci, adı geçen Şehzade ile Delhi'de ³ karşılaştığını ve onun, Kaşgar'a gitmek istediğini ancak, Doğu Türkistan'daki hareketin, Cumhuriyetçi ve Saltanatçı olarak iki gruba bölünmesi ihtimalinin ortaya çıkabileceğinden, gitmesinin mümkün olmadığını kendisine anlattığını belirtir. Ayrıca, bu hareketin Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerini örnek alarak bir yapılanma peşinde olduğunu da belirtir. Burada dikkati çeken önemli nokta, bir Osmanlı şehzadesinin bu bölgeye gitme talebinin olmasıdır. Kuşkusuz amacı da, meydana gelen ayaklanma sonucunda ilân edilen bağımsız devletin idaresini ele almaktır. Bu şehzade, padişah I. Abdülaziz'in oğlu, Mehmed Şevket Efendinin çocuğu, Mehmed Cemaleddin Efendi (1891-1947) olmalıdır. Cemaleddin Efendinin, Türkistan ya da Japonya ile ilgili faaliyetleri konusunda bu gün için yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Japon Diplomatik Arşivinde Prens Mehmet Ekrem Rıza adlı bir başka şehzade adı daha geçmektedir ⁴. Bombay'daki Japon konsolosunun, Dışişleri Bakanı Arita'ya gönderdiği 19 Şubat 1939 (Showa 14) tarihli ve 4767 numaralı belgede, *Prens Mehmed Ekrem Rıza'nın, Late Commander in Chief Turkish Forces Kashgar* ⁵ ünvanlı birini

¹ Bununla ilgili olarak bkz: (Forbes 1990), (Nayman 1977). Her iki eserin kaynakçaları çok zengin olup, Batı dillerinde yazılmış eserlerin yanı sıra Japonca eserleri ve belgeleri de içermektedirler.

² *Yeni Milli Yol*, Berlin, Mayıs, 1934, Yıl. 6, Sayı. (76) 5, s. 38-39; T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Berlin'de Yayınlanan *Yeni Milli Yol Gazetesinde Çıkan Doğu Türkistan'da Kıyam Adlı Yazı*, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 609.111.17, Arşivdeki bu belge, günümüz Türkçesine çevrilirken hata yapılmış ve Cemalleddin adı, yanlışlıkla Cenal olarak yazılmıştır. *Yeni Milli Yol*'daki bu makaleyi Türkiye Türkçesine çeviren dostum Ahmet Özcan Bey'e teşekkür borçluyum.

³ Cemaleddin Efendi'nin Hindistan'a gidişi ile ilgili olarak bkz: *Great Britain, Foreign Office, Index to Green Secret Papers for the Year 1934*, E 1899 / 1899 / 44 (file), 1934.

⁴ Japon Diplomatik Arşivi, *Kaku Kuni ni Okeru Shuukyō Oyobi Fukyō Kenkei Zakken, Kaikyō Kankei, Dai 3 Kan, Showa 16, I 210 2 -5*, s. 501 -502. Bu belgeyi, Türkçe'ye, Ankara Üniversitesi'nde Japonca öğreten Tsuyoshi Sugiyama bey çevirmiştir. Kendisine teşekkür ederim. Belge için Ek 2'ye bakınız.

⁵ Bu kişi büyük bir olasılıkla 1933'deki ayaklanmanın komutanlarından Mahmut Muhiti'dir. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra, bir süre yeni yönetimle çalışmış ve Nisan 1937'de öldürüleceğini anlayınca, yakın adamlarıyla Hindistan'a kaçmıştır. Hindistan'da bir süre kalan Muhiti ve Ağabeyi Musul Muhiti daha sonra Japonya'ya geçmişlerdir. Mahmud Muhiti, Japon işgalindeki Pekin'de, kardeşi Musul Muhiti ise 1944'te Tokyo'da ölmüştür. Musul Muhiti'nin mezarı Tama Türk Tatar mezarlığındadır.

kendisine takdim ettiğini bildiriyor. Ayrıca bu kişinin Shinkyu'da (Doğu Türkistan), birçok destekleyicisinin bulunduğunu, istihbarat ve diğer konularda -yeni bir hükûmet ya da devlet kurulmasında- faydalı olabileceğini bildirerek görüş soruyor. Burada söz konusu kişinin kim olduğu yanında, onu Japonlara tavsiye eden kişinin kimliği de önemlidir. Çünkü yaptığımız araştırma sırasında Osmanlı hanedan üyelerinin arasında, *Prens Mehmed Ekrem Rıza* adlı birine rastlanmamıştır.¹ İngiliz Arşivinde, *Turkey: Royal Family* başlığı altında bir Prens Ekrem'den bahsedilmektedir.² Ancak, bu kişinin prens-şehzade olduğu hatta Osmanlı hanedanından olduğu bile şüphelidir. İlgili kaynakta bu konuyla ilgili hataların tekrarlandığı görülmektedir. Şöyle ki; İngiliz belgeleri içinde, Prens Sami diye bir kişiden de söz edilmektedir. Ancak bu kişi prens yani şehzade ünvanı taşıyamaz çünkü bu kişi Damat Ferid Paşa'nın üvey oğludur. Annesi II. Abdülhamid'in kız kardeşidir ve Damat Ferid Paşa'dan önceki eşinden olmuştur (Mısırlıoğlu 1990: 394).

Aynı şekilde, bir başka belgede Sami Beyin oğlundan da Prens Bahaeddin Sami diye bahsedilmektedir.³ Bu durumda; a-) Mehmed Ekrem Rıza, şehzade olmayan ama Osmanlılarla akrabalığı olan bir kişidir ve kendini prens-şehzade olarak tanıtmaktadır, b-) Kendisi, ne prens-şehzade, ne de Osmanlılarla akrabalığı olan bir kişidir, c-) Bu kişi, gerçekten de bir prens-şehzade olmakla beraber gerçek ismini kullanmamaktadır. Bir başka olasılık daha vardır, o da *Prens Mehmed Ekrem Rıza* ismi ile tanınan kişinin, Padişah II. Abdülhamid'in *Saliha Naciye Hanım*'dan olan oğlu *Mehmed A'bid Efendi* ⁴ (1905 -1973) olmasıdır.

Musul Muhiti'nin mezarını bulmamızı sağlayan ve pek çok konuda değerli bilgiler veren Tokyo Türk Cemiyeti başkanı Sayın Temimdar Muhit Bey'i saygıyla anarız. Mahmut Muhiti ile ilgili olarak bkz: (Taşçı 1985: 285, 332 -334, 384 -385).

¹ Osmanlı Hanedanı'nın soy ağacı için, bkz: (Öztuna 1996: 280 -424), (Alderson 1999: 289 -299), (Bardakçı 1991: 195 -203). İsa Yusuf Alptekin'de hatıralarında, 1938'de Bombay'da Mahmud Ekrem Rıza adında, Osmanlı Hanedanı'ndan olduğu söylenen bir kişi ile görüştüğünü belirtiyor. Ancak o da, bu kişi ile ilgili şüpheleri olduğunu bildiriyor. (Taşçı 1985: 340 -342).

² Great Britain, Foreign Office, Index to Green Secret Papers for the Year 1935, P 4525 / I / 150, *Prince Ali and Prince Ekrem: proposal for a Moslem Weekly Journal, L'Accueil Musulman*, 1935.

³ Great Britain, Foreign Office, Index to Green Secret Papers for the Year 1935, *Visit of Prince Bahaeddin Samy to Malaya: Visa*, E 6349 / E 7416 / 3868 / 379.

⁴ Memed A'bid Efendi, Yıldız Sarayın'da 1905'de doğmuş, askeri eğitim alarak subay olmuştur. Türkiye'den ayrıldıktan sonra, Paris Hukuk Fakültesini ve Şark Dilleri Farsça Bölümü'nü bitirmiş, 1973'de Beyrut'da hayatını kaybetmiştir. Mezarı, Şam'da Sultan Selim Camii türbesindedir.

Hanedan üyelerinin, anı ve hatıralarına dayanarak hazırlanan bazı araştırmalarda, A'bid Efendi'nin 1935'ten sonra Japon yetkililerce, Türkistan İmparatoru adayı olarak Tokyo'ya davet edildiği yazılmaktadır.¹ Şehzade Mehmed A'bid Efendi'nin hatıralarını anlatmaması, yazmayı istememesi (Mısırlıoğlu 1990: 356) ve resmî belgelerin olmaması bu konuyu tam olarak aydınlığa çıkarmamızı engellemektedir.² Ancak, Doğu Türkistan'da bir devlet kurup, tahta oturmak için doğrudan olmasa da, Japonya ile ilişkiye geçen ve destek gören gerçek bir şehzade vardır. Şehzade Abdülkerim Efendi adlı bu şehzade, II. Abdülhamid'in büyük oğlu Selim Efendi'nin, Nilüfer Hanım adlı eşinden doğmuştur (Mısırlıoğlu 1990: 356). 1906'da Yıldız Sarayı'nda doğan Abdülkerim Efendi, Galatasaray Sultanisi'nde okumuş daha sonra Harbiye'ye devam ederken, ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Babası ile Şam, Beyrut (Cünye) ve A'liye'de oturmuş, 1932'de Hindistan'a gitmiştir (Öztuna 1996: 328). 1933'te de Japonya'dan aldığı davet üzerine Tokyo'ya geçen Şehzade, 1935 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde şüpheli bir şekilde ölmüştür.

2. 5. 2. Türkistan İmparatoru Osmanlı Şehzadesi Abdülkerim

Şehzade Abdülkerim Efendi, Türkiye'den ayrıldıktan sonra, gittiği Beyrut-Cünye Gadir mahallesinde, Mârunî asıllı (sonradan Müslüman olmuştur) Nimet hanımla tanışarak, 24 Şubat 1930'da Halep'te evlenmiştir (Öztuna 1996: 328). Babasının bu evliliğe karşı çıkması sebebiyle, yeni eşiyle beraber Şam'a yerleşen Abdülkerim Efendi, burada geçirdiği bunalımlar sonucunda, iki kez intihara kalkışmış, her defasında kurtarılmıştır (Mısırlıoğlu 1990: 366). Babasının, yaptığı evlilikten dolayı tavrı alması, Şehzade'nin maddî sıkıntıya düşmesine ve intihar teşebbüslerine sebep olmuştur. 1930 senesinde birinci, 1932 senesinde ikinci oğlu dünyaya gelen Abdülkerim Efendi, Şam'da yayınlanan *Savt-ul Ahrar* gazetesinin haberine göre³, 1933'de maddî yardım gördüğü Haydarabat Nizamı'nın yanına, Hindistan'a gitmiştir. Bu seyahat, büyük bir olasılıkla daha önce Haydarabat Nizamı'nın oğluyla evlenen, son Halife

¹ (Öztuna 1996: 335 -336), Öztuna, Şehzade'nin uzun süre kararsız kaldığını 1939-1940'da bu teklifi kabul etmediğini yazıyor. (Hülagü 2003: 559), Meydan Larousse, Abid Efendi maddesi, İstanbul, 1990, c. 1, s. 42.

² Osmanlı hanedan Mensupları'nın hatıraları için bkz: (Osmanoğlu 1986), (Ulusoy 2003), (Örik 2002), (Yılmaz 2002), (Uşaklı 1965), (Bardakçı 1998, 1999) .

³ *Savt-ul Ahrar Gazetesi*, 16 Ağustos 1935, (Mısırlıoğlu 1990: 366), Arapça olan bu gazete haberini, Türkçe'ye çeviren Dr. Ethem Polat'a teşekkür ederiz.

Abdülmecid'in kızı, Dürrüşehvar Sultan ile Hindistan'daki hilâfet hareketinin lider kadrosunun, davet ve himayesiyle olmuştur. Hindistan'da bir süre kaldığı anlaşılan Şehzade Abdülkerim, İngiliz belgelerine göre Hindistan'daki İngiliz yönetimince ülkeden çıkarılmıştır.¹ Şehzadenin ülkeden çıkarılmasının sebebi, onun İngilizlerin çok korktuğu, -adı Pan İslâmîzm ile neredeyse bir tutulan- Padişah II. Abdülhamid'in torunu olması ve / ya da Hint Müslümanları veya başkalarının aracılığı ile Japonlarla ilişkiye geçmesidir.

Abdülkerim Efendi'nin Japonlarla kimler aracılığı ile ilişkiye girdiği, belgelerin azlığı sebebiyle kolay çözümlenebilecek bir konu değildir. Ancak, onun bu ilişkiyi *Muhsin Çapanoğlu* Bey aracılığı ile gerçekleştirdiğine dair bilgiler vardır.² Muhsin Çapanoğlu Bey, Yozgatın ünlü Türk ailelerinden, *Çapanoğlu* sülâlesindendir. Babası, Mehmet Sadık Bey, *Süleyman Paşa*'nın oğludur. Araştırmalarımız neticesinde edindiğimiz bilgilere göre, Mehmet Sadık Bey, sarayda görevli bir subaydır ve gönüllü olarak gittiği Balkan savaşlarında hayatını kaybetmiştir.³

İstanbul, Üsküdar doğumlu Muhsin bey, babasının görevi icabı çocukluğunun bir kısmını Osmanlı Sarayı'nda geçirmiş (şehzadelerle birlikte), orada sünnet olmuş ve II. Abdülhamid'in oğlu *Mehmed Abid Efendi*'yle, torunu *Abdülkerim Efendi* ile arkadaş olmuştur. Millî Mücadele dönemindeki Çapanoğlu ayaklanması olduğunda, Muhsin bey Paris'de inşaat mühendisliği okumaktadır. Ancak, daha sonra bu bölümü bırakarak gazetecilik eğitimi almış ve Türkiye'ye dönünce, öğretmenliğe başlamıştır. Bu meslekte de uzun süre kalmayan Muhsin Bey, yurt dışına çıkarak, gazeteciliğe başlamış ve *Le Monde* gibi yabancı gazetelere yazılar yazmıştır.⁴ Muhsin Bey, Türkiye'den ayrıldıktan sonra Amerika, Arabistan, Afganistan gibi, dünyanın birçok yerine gitmiş olmakla beraber, sürekli adresi muhtemelen Paris'te olmalıdır. Japonlarla ilişkisi de, bu şehirde bulunan Japon Büyükelçiliğinin onunla temasa geçmesi ile olmuş ve Ağustos 1932'de Afganistan'da iken, Paris'den gelen bir mektup üzerine Tokyo'ya

¹ Great Britain, Foreign Office, Index to Green Secret Papers for the Year 1933, *Prince Selim: repatriation of his son from India*, E 6019 / 1309 / 65, 1933.

² Meydan Larousse, Abdülkerim Maddesi, İstanbul, 1990, c. 1, s. 34.

³ Muhsin Çapanoğlu ile ilgili bilgileri, halen Amerika Birleşik Devletlerinde yaşamakta olan oğlu, Sayın Cüneyt Çapanoğlu Bey'den aldık. Kendisine verdiği önemli bilgiler ve fotoğraflar için teşekkürü borç biliriz.

⁴ Cüneyt Çapanoğlu'nun 6 Kasım 2001 tarihli mektubu.

gitmiştir. Ancak, Japon Diplomatik Arşivindeki belgede, Yokohoma valisi onun, (Showa 8. yıl = 1933) 21 Şubat sabah saat 10: 00'da Hongkong'dan Kobe'ye geldiğini bildirmektedir.¹ Bu belgedeki ifadesine göre Muhsin Bey, İstanbul'da çıkan yarı resmî Akşam gazetesinin muhabiridir ve Doğu Asya'yı, Mançurya'yı görmek, Japonya-Çin sorunu hakkında araştırma yapmak, bu konularla ilgili haber yazıp Türkiye'ye yollamak için, yardım ve izin istemektedir.² Aynı belgenin 0015 numaralı sayfasına göre, valiliğe 5 Mayıs'da Mançurya'dan Japonya'ya döneceğini bildiren Muhsin Bey'in yanında, Muhammed Abdulhay Kurbanali bulunmaktadır. Daha sonra Kurbanali'nin baldızı ile evlenecek olan Muhsin Bey'in, Kurbanali ile ilişkisinin ne zaman ve nasıl başladığı açık değildir. Mayıs 1933, önemli bir tarihtir ve Muhsin Bey'den başka, Şehzade Abdülkerim Efendi de 24 Mayıs 1933 tarihinde Tokyo'ya varmıştır.³

Aynı sene içinde, Ayaz İshakî⁴ ve Abdürreşit İbrahim'in⁵ de Japonya'ya geldiklerini görüyoruz. Özellikle İshakî ve İbrahim'in aynı zamanda Japonya'ya gelmeleri ilginçtir. Bu iki kişiden birincisi, Uzak Doğudaki Türk Tatarları bir bayrak altında toplamak için bölgeye gitmiş, diğeri ise Türkiye'de mecburî iskâna tâbi tutulduğu yerden kurtulmak için ve Japonya'dan aldığı davet üzerine Tokyo'ya gelmiştir. Bu aşamada, karşımıza şöyle bir soru çıkıyor; Şehzade Abdülkerim'i kim / kimler, Japonya'ya getirdi ve bu operasyonu kimler finanse etti? Bu konu ile ilgili, *Tanaka Hiromi*'nin makalesinde yer alan ve *Nagao Ogasawara*'nın günlüğünden aktarılmış olan bilgiler çok önemlidir.

Şehzadenin Japonya macerası, Tokyo Türk Tatarların lideri konumundaki Muhammed Abdülhay Kurbanali'nin, 28 Şubat 1933'de General Ogasawara'yı, kendini şehzadenin

¹ Japon Diplomatik Arşivi, *Gaikoku Shinbunkisha Tsuushini Kankei Zakken, Torukojin no Bu*, Dai Tan Ken, A 350 2- 21, Showa 8, s. 0001- 0020. Belge için, Ek 8'e bakınız.

² Japon Diplomatik Arşivi, *Gaikoku Shinbunkisha Tsuushini Kankei Zakken, Torukojin no Bu*, Dai Tan Ken, A 350 2 -21, Showa 8, s. 0004 – 0006.

³ Japon Diplomatik Arşivi, *Honkou ni Okeru Shuukyō Oyobi Fukyō Kansei Zakken Kaikyō Kankei Dai Ikkan, I- 2 1 0 1 -2*, s.134. Abdülkerim Efendi'nin Japonya'ya geliş tarihi, Tokyo'da basılan *Yeni Yapon Muhbiri adlı dergide*, 21 Mayıs olarak verilmiştir. *Yeni Yapon Muhbiri*, Türlü Haberler", Sayı 7, 25 Haziran 1933, s. 44 – 45 – 46; Tanaka da, 21 Mayıs olarak vermektedir. Tanaka Hiromi, (*Abudurukarimu Youritsu Undou to Shinkyō Musurimu no Doukou, Kanda Nobuo Sensei Koki Kinnen Ronshuu Shinchou to Higashi Ajia, Tokyo.*) 1992, s. 239.

⁴ Showa 8 (1933), Eylül ayı bkz: Japon Diplomatik Arşivi, *Honkou ni Okeru Shuukyō Oyobi Fukyō Kansei Zakken Kaikyō Kankei Dai 1 Kan*, s. 201.

⁵ Showa 8 (1933), 12 Ekim, bkz: Japon Diplomatik Arşivi, *Honkou ni Okeru Shuukyō Oyobi Fukyō Kansei Zakken Kaikyō Kankei Dai 1 Kan*, 505 numaralı rapor, s. 189 -190.

sekreteri olarak tanıtan bir kişiyle birlikte, ziyaret etmesi ile başlar. Kurbanali'nin ve yanında bulunan kişinin ziyaretlerinin amacı, Ogasawara'dan plânladıkları hareket için yardım almaktır. Bu plân, aslında Japonya'nın Mançurya'da yaptıklarının bir kopyasıdır. Burada amaç Doğu Türkistan'daki ayaklanma sonucu ilân edilen devletin başına, Osmanlı hanedanından Şehzade Abdülkerim'i geçirmektir. Bu ziyaretten sonra, Kurbanali Ogasawara'yı sık sık ziyaret eder (Hiromi 1992: 238). Ogasawara'nın günlüğüne göre, 18 Nisan akşamı Kurbanali, *Borishin* isimli biriyle ziyarete gelerek, *Minokawa Tokijiro*¹'nin fikriyle bulunan ve Abdülkerim'in yol giderleriyle, bir senelik harcaması için gereken parayı (aylık 1000 Yen) temin edebilecek, bir şahsın varlığından bahsedip, Ogasawara'dan bir fotoğrafla, kartvizit alır. Burada adı geçen Borishin, *Muhsin* adının telâffuzunun yanlış yazılmış hâli olabilir. Japonca telâffuzla Mufushin, Borishin olarak anlaşılmış ve o şekilde yazılmış olmalıdır. Bu plân için gereken parayı veren kişi *Osaka Shousen*'in (Deniz nakliyat şirketi) patronu *Hori* ve organizatörlerden biri de *Seiyukai* partisinin gölgedeki başkanı *Mori Tsutomu*dur (Koumura 1988: 80, 81).

Daha sonra Borishin (Muhsin), yapılan plânlamaya göre şehzadeyi Singapur'da karşılayarak 18 Mayıs'da Kobe limanında olacak şekilde yola çıkar. Ogasawara, bu önemli bilgiyi İstihbarat Merkezinden *Obata Toshiro*'ya telefonla bildirir.² Mayıs'ın ortalarında Kobe'ye varan şehzade, aynı ayın 21'inde Tokyo'ya gelir ve bazı Millet Meclisi, Ayan Meclisi üyeleri, birkaç General-Amiral ile *Japon Milliyetçi Öğrenciler Grubun*'a üye 100-150 kişilik bir heyet tarafından, *Banzai* (Yaşa) sloganlarıyla karşılanır. Sabah saat dokuzda, Tokyo'ya varan şehzade polis eşliğinde, kalacağı otele yerleşerek, ziyaretleri kabul eder.³ Daha sonra da, Meiji Parkı'nın yanında kendine hazırlanmış evde kalmaya başlar⁴ ve Tokyo'da kaldığı zaman içinde tarihi yerleri, bazı üst düzey Japonları ve sık sık Tokyo'daki Türk Tatarları ziyaret eder⁵. Bu arada, dünya basınında özellikle de Rusya'da, Abdülkerim'in Japonya seyahati ve onun, kurulması düşünülen Doğu Türkistan tahtı ile olan ilişkisi üzerine ardı ardına

¹ Minokawa, ünlü milliyetçi politikacı Hiranuma Kichirou'nun özel sekreteridir.

² Tanaka'ya göre, Obata Toshiro'nun yakın çevresinden olan, Koiso Kuniyaki daha sonra Kantoug'un İstihbarat ve Özel İşler başkanı olarak atanarak, plânın daha iyi yürütülmesi amaçlanmıştır.

³ *Yeni Yapon Muhbiri*, "Türlü Haberler", Sayı 7, 25 Haziran 1933, s. 44. *Yeni Yapon Muhbiri*ni günümüz Türkçesine çeviren Nebahat Akbaş'a teşekkür ederim.

⁴ *Yeni Yapon Muhbiri*, "Tokyo Asahi Gazetesinin 10 Eylül Nüshasından", Sayı 10, 23 Eylül 1933, s. 40.

⁵ Şehzade, Mahalle-i İslâmiye'ye 500 Yen bağışta bulunur.

haberler çıkmaya başlar. Şehzade, bu haberler üzerine verdiği demeçlerde iddiaları kabul etmez. *Yeni Yapon Muhbiri*'nde yayımlanan konuşmasında, Abdülkerim Efendi şöyle der;

"Altı aydan beri dünya seyahatine çıktım ve nihayet, Tokyo'ya kadar gelmeye muvaffak oldum. Benim buraya gelmem hakkında, yalan ve asılsız haberler yayanlar oldu. Mesala Moskova'da neşr olunan Pravda gazetesi, bir münasebet ile Japonya'da Pan İslâmizm hareketinin merkezi olduğunu ve Türkistan Çin'ine, hâkim olmak niyetinde olduğum beyan olunmuştur. Bu haberler, kesinlikle yalan ve hepsi asılsız olarak başka türlü maksatlar ile yayılmaktadır. Turan milletlerinden birisi olan Türk Milletinden olduğum için, Turancılığa muhabbetim olması tabiidir. Dünya seyahatim esnasında Japonya'ya geldim. Japonya'yı görmek ve Türk şehitleri ziyaretine ve İmparator Meiji ziyaretgâhını ziyaret etmek için geldim. Türkistan Çin'indeki olaylarla kesinlikle hiçbir alakam yoktur".¹

Bu açıklamalara rağmen, *Filistin* adlı Arap gazetesine göre, Abdülkerim Efendi Temmuz ayında yanında üç Japon subayı ve Muhsin Çapanoğlu ile birlikte Mançurya'ya giderek orada görüşmelerde bulunmuştur. Eylül ayında da iki Japon subayı, uçakla Doğu Türkistan'a gitmek istemiş, ancak Çinli yetkililer bunu engellemiştir. Subayların bu hareketi, Çin basınında Abdülkerim Efendi'nin bölgeye gitmesi için ön hazırlık çalışması olarak değerlendirilmiştir.²

Şehzade Abdülkerim Efendi, kendisi ve Japonya aleyhinde çıkan haberler sonucunda, zor durumda kalmıştır. Onu polisin sıkı takibinden koruyan ve Sendagaya'da evinde saklayan kişi yine Mori Tsutomu olmuştur. (Koumura 1988: 322). Böylece Japonya'da bir yıl kalması plânlanan şehzade, 21 Eylül 1933'te Tokyo'yu terk etmek zorunda bırakılmıştır (Hiromi 1992: 239).³ 1 Kasım 1933 tarihli *Hsin Wan Pao* gazetesinde, *Müslüman bir prensin Japonya'dan Shanghai'a geldiği ve bir İranlının otelinde kaldığı* yazılmaktadır. Aralık ayında ise İngiliz istihbaratçısı *Albay Schomberg*, Abdülkerim Efendi'nin Doğu Türkistan'a geldiğini merkezine bildirmiştir.⁴ 23 Mart'ta

¹ *Yeni Yapon Muhbiri*, "Tokyo Asahi Gazetesinin 10 Eylül Nüshasından", Sayı 10, 23 Eylül 1933, s. 41.

² *The China Weekly Review*, 21 October 1933, s. 322.

³ Tanaka Hiromi, *Abudurukarimu Youritsu Undou to Shinkyō Musurimu no Doukou*, Kanda Nobuo Sensei Koki Kinnen Ronshū shinchō to Higashi Ajia, Tokyo. 1992, s. 239.

⁴ Office of Strategic Services, Research and Analysis Branch. *Japanese Infiltration Among Muslims In China*, O.S.S R&A 890. 1, 15. Mayıs. 1944, s. 116.

Moskova *Tass* haber haber ajansının verdiği bilgiye göre, Şehzade Abdülkerim Shanghai'dan Doğu Türkistan'a geçmiştir. Ancak, 28 Mart'taki Çin haber ajanslarına göre şehzade hâlâ Shanghai'dadır ve Japonların kendisini Doğu Türkistan'daki oyunlarına alet edemeyeceğini açıklamıştır.¹ 6 Nisan'da ise, İngiliz *The Times* Gazetesi Abdülkerim Efendi'nin, bilinmeyen bir yere doğru Shanghai'yı terk ettiğini bildirir.² Yine, İngiliz basınında çıkan haberler Sovyet ordusunun, Batı Türkistan'da yoğun bir hareketlenme içinde olduğunu bildirir.³ Japon yetkililer de, 3 Nisan'da yaptıkları açıklamada, Şehzade Abdülkerim ve Japonya ile ilgili haberleri yalanlarlar.⁴ Mayıs ayının başında ise, Abdülkerim Efendi'nin Doğu Türkistan'da kurulan Türk-İslâm Devletinin başbakanı *Sabit Damolla*'ya bir temsilci gönderdiği yayınlanır.⁵ Türkiye basını da, Doğu Türkistan'daki hareketlenmelere ve Abdülkerim Efendi'nin faaliyetlerine karşı ilgisiz kalmamıştır. Ancak Türk basınının konuya ihtiyatlı yaklaştığını söylemek mümkündür.⁶ 12 Haziran 1934'de Hoten'in *Tungan* birliklerince istilâsı ile Doğu Türkistan Türk-İslâm Devleti yıkılmış oldu (Forbes 1990: 223). Bu aynı zamanda Abdülkerim Efendi'nin de plânlarının bozulması demektir.

2. 5. 3. Şehzade'nin ve Hayallerin Sonu

Uzak Doğu macerasının bu şekilde sonlanmasıyla Şehzade Abdülkerim, Mori Tsutomu'nun yardımıyla, son durağı Amerika Birleşik Devletlerine doğru hareket etmiştir (Koumura 1988: 81). 4 Ağustos 1935 günü, *The New York Times* Gazetesi'nin, 21'inci sayfasında şöyle bir haber vardı: *Prince Of Turkey Ends His Life Here*, habere göre Şehzade Abdülkerim Efendi, Broadway, 43. Cadde'de bulunan 3 dolarlık *Hotel Cadillac*'ın bir odasında, kendisini vurarak intihar etmişti. Şehzade bulunduğu yatağındaydı ve ayaklarını altına almış oturur durumda bulunuyordu. Başının sağ tarafında, 32 kalibrelik bir kurşun deliği gözüküyordu ve hemen yanında bir tabanca vardı. Ceplerinden ise sadece 75 cent çıkmıştı. Abdülkerim Efendi, intiharından bir kaç saat önce odasına gelerek, saat 05:00'te uyandırılması için not

¹ *The China Weekly Review*, 31 March 1934, s. 167.

² *The Times*, 6 April 1934, s.11.

³ *The Times*, 4 April 1934, s. 11.

⁴ *Le Temps*, 4 Avril 1934 .

⁵ *The China Weekly Review*, 5 May 1934, s. 382.

⁶ *Vakit*, "Şarki Türkistanda Teşekkül Eden Cumhuriyet", 22 Ocak 1934; *Vakit*, "Ortada Bir Entrika Kokusu Var", 26 Ocak 1934.

bırakmış, ancak telefona cevap vermeyince, otel görevlisi odasına çıkarak Şehzade'nin, cansız vücudu ile karşılaşmıştı.¹ Eylül 1934'de New York'a geldiği ve bir süre Kadir ailesiyle yaşadığı anlaşılan Abdülkerim Efendi, neden intihar ettiğini polis komiseri Valentin'e hitaben yazdığı, Türkçe bir mektupla açıklamıştır.² Şehzade bıraktığı notta, hanedanını ve tahtını kurmak için çabalamaktan hasta düştüğünü, son çare olarak evlilik teklif ettiği zengin bir bayanın onu reddetmesiyle de intihardan başka çıkar yolu kalmadığını anlatmıştır.³

29 yaşında hayatını kaybeden genç şehzade, Osmanlı döneminde Türk konsoloslüğunda görev yapmış olan avukat *Dudley F. Koster* tarafından *Bellevue Morgu*'na kaldırılır. Koster basına yaptığı açıklamada, Abdülkerim Efendi'nin babası Selim Efendi'den bir telgraf geldiğini, bir prence yakışacak cenaze töreni ve nakil için hiçbir masraftan kaçınılmamasını istendiğini bildirir. Ayrıca Koster, intihar olayından bir kaç saat sonra, Ford Motor Şirketi'nden şehzade adına gelen bir mektupla, onun Shanghai ve Çin Türkistanı temsilcisi olamaya hak kazandığının bildirildiğini anlatır.

⁴Cenaze törenine, Abdülkerim Efendi'nin kuzeni Orhan Efendi, önceki Türk konsolosu Şah Mir, ressam olduğunu belirten Bellide Yusuf isimli arkadaşı ve diğer birkaç yakın dostu katılır. Cenaze duasını, Hafız Mandaley isimli Müslüman bir din adamı yapar ve iki saat kadar süren merasimden sonra, yeşil-beyaz kurdalelere sarılmış olan tabut, 7 Eylül'de gemiyle Beyrut'a gönderilene kadar bekletilmek üzere toprağa verilir.⁵ Şehzade'nin intihar haberi, Türk basınında da yer almakla beraber, çok detaylı olarak verilmez. *Ulus Gazetesi*⁶ haberi "*Delilik bir türlü olmaz, Abdülhamid'in torunu kendinî öldürdü*" şeklinde verirken, *Cumhuriyet Gazetesi*⁷ "*Eski Şehzade Abdülkerim New York ta intihar etti. Evlenmek istediği kadının parası ile ordu kuracak, Türkiye'yi zaptedecekmış*" diye yazar.

¹ *The Times*, "Death Of A Turkish Prince", London, 5 August 1935, s. 12.

² *North- China Daily News*, "Prince Takes Life In New York", 5 August 1935, s. 1.

³ *The New York Times*, "Prince Of Turkey Ends His Life Here", 4 August 1935, s. 21; *The Times*, "Death Of A Turkish Prince", London, 5 August 1935, s. 12.

⁴ *The New York Times*, "Prince, Suicide Here To Get Royal Burial", 7 August 1935, s. 10.

⁵ *The New York Times*, "Rites For Turkish Prince", 11 August 1935. s. 26.

⁶ *Ulus*, 5 Ağustos 1935.

⁷ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1935.

Genç Şehzadenin ölümü konusunda farklı görüşler vardır. Yılmaz Öztuna, Abdülkerim Efendi'nin Birleşik Devletler haber alma teşkilâtının göz yummasıyla, Moskova ajanları tarafından vurulduğunu belirtir (Öztuna 1996: 328). Bir başka görüş de, şehzadenin Japonlar tarafından öldürüldüğü şeklindedir.¹ 2002 yılında, New York polis müdürlüğünden Abdülkerim Efendi'nin kriminal raporu (ölüm raporu) ve dosyalarını talep ettiğimiz mektuba gelen cevap, zaman aşımı sebebiyle dosyanın kendilerinde bulunmadığı şeklindeydi. Raporu bulabilseydik, balistik bilgilerinden ve tanık ifadelerinden yola çıkarak şehzadenin ölümü ile ilgili konuda daha kesin fikir yürütme şansımız olacaktı.

Abdülkerim Efendi ve diğer bazı şehzadelerin, 1930'lu yıllarda *Hilâfeti ve Osmanlı Saltanatını* yeniden kurmaya çalışmaları onların gözüyle bakıldığında haklı olarak görülebilir. Ancak, bunu başardıkları takdir de çıkan sonucun, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni olumsuz olarak etkileyeceği açıktır. Çünkü tek başlarına amaçlarına ulaşmaları mümkün olmayan şehzadelerin, mutlak surette bir grubun ya da bir devletin işbirliğine ihtiyaç duyacakları ve zamanla destek aldıklarının siyasî oyuncağı hâline gelecekleri ortadadır. Bunun en iyi örneklerinden biri, son Çin İmparatoru *Pu'i*'nin başına gelenlerdir. Onun, *Manshuko*'nun tahtına oturması tamamen Japonya'nın insiyatifi ve desteği ile olmuş, sonrası ise esaretle neticelenmiştir. *Pu'i*'ye benzer bir durumdaki Abdülkerim Efendi ile ilgili plânları kimin, nerede ve nasıl yaptığı ise tam olarak çözülmesi zor bir problemdir. Akla ilk gelen, Japon hükûmeti'nin bu plânlardaki yerinin ne olduğudur. Bizim kanaatimiz, Japon Devletinin (doğrudan idare etmeseler de), yönetim içinde bulunan dönemin aşırı Milliyetçi -Büyük Asyacı- Japon elitleri², askerî, politik şahsiyetleri tarafından dolaylı olarak bu organizasyonun içine çekildiği şeklindedir. Önceki bölümlerde faydalandığımız, *Komura* ve *Tanaka*'nın eserlerinde geçen isimler bizi bu yolda düşünmeye sevk etmiştir. Esas plânlamayı yapanlar ise, bize göre ön saflarında Muhammed Hay Kurbanali'nin de bulunduğu, hilâfetçi Hint Müslüman gruplarıdır. Japonya'nın İslâm politikaları doğrultusunda Tokyo'ya gelen Kurbanali, burada sadece Türk kökenlilerle değil, aynı zamanda Japon milliyetçileriyle

¹ *Hürriyet* Gazetesi köşe yazarlarından, Murat Bardakçı ile 2001 yılı Mayıs ayında İstanbul'daki evinde mülâkat yaparken tanıştığımız, Osmanlı ailesinden Bülent Osman Bey de, hanedan üyeleri arasında Abdülkerim Efendi'nin, Japonlar tarafından öldürüldüğüne inananlar olduğunu söylemiştir.

² Ordu ve Dışişleri Bakanlığı kadroları, zengin işadamları, ideologlar tarafından oluşturulan, *Derin Devlet/Gölge Devlet* diye adlandırabileceğimiz grup.

yakın ilişki içinde olan, *Muhammed Barakatullah* ve *Subhas Chandra Bose* gibi, Hint Müslümanlarıyla da dirsek temasındaydı. Amaçları, İngiliz ve Ruslar tarafından istilâ edilen topraklarını bağımsız kılmak olan bu kişilerin düşmanlarına karşı işbirliğine girmeleri doğaldır. Mücadele için gereken düzenli haberleşme şartları ve maddî destek, büyük olasılıkla Japonya ile Türk Tatar ve Hint Müslümanlarının ticaret ağları kullanılarak sağlanmıştır. Rusya ve İngiltere'nin bu olaylardaki yeri ise bellidir. Her iki ülkenin de kendilerini hedef alan bu tür bir organizasyonlarda yer almayacakları açıktır. Özellikle İngilizler konuyu yakından takip etmiş ve Abdülkerim'in sonrasında, Doğu Türkistan'da Khalid Sheldrake'nin liderliğinde, İslâmîstan adıyla bir devlet kurmaya çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardır (R&A 890. 1 1944: 119 -120). Ruslar ise zaten, 1931 -1933 arasında gelişen isyanı bastırmaları için Çinlilere yardım ederek, bölgede askerî ve siyasî nüfuz elde etmişlerdir.

Kısaca, Doğu Türkistan'da başlayan ayaklamadan siyasî menfaat sağlayarak, bağımsız olma peşindeki bazı anti-İngiliz (Hint Müslümanları), ve anti-Rus (Türk Tatarlar) gruplar, Manshuko'nun bir benzerini de Doğu Türkistan'da yaratmaya çalışmışlardır. Japon Devletinde mevki ve güç sahibi grupların ikna edilmesiyle de plân uygulamaya konmuş, Abdülkerim sonrasında da Japonya'nın İslâm politikaları, bu gruplarca oluşturulmuştur. Biz, 1932'de başbakan İnukai'in öldürülmesiyle başlayan sürecin 1938'de devletin müdahalesi ile sona erdiğini düşünüyoruz. Japonya'nın İslâm politikalarını yönlendirmede söz sahibi olan, faaliyetleri tam olarak devlet kontrolünde olmayan aşırı milliyetçi gruplar ve onların İslâm Dünyasıyla ilgili plânları, 1938'den itibaren devlet tarafından kontrol altına alınmıştır. Kurbanali'nin 1938'de sınır dışı edilmesi bize göre bunun bir göstergesidir.

Asya'yı Batılılardan kurtarmak amacıyla hazırlanan plânları gerçekleştirmek için neden Abdülkerim Efendi'nin seçildiğine gelirsek, o Japonlarla ilişkiye geçen ilk ve son Osmanlı padişahı'nın torunuydu. II. Abdülhamid'in İslâm Dünyasındaki efsanevî ünü, Asya Müslümanlarını harekete geçirmede büyük kolaylık sağlayacak bir güçtü. Bu sebepten dolayı, onun kanından birisinin kullanılması gerekliydi. Ayrıca, şehzadenin içinde bulunduğu maddî sıkıntı ve maceracı yapısı, onu öne çıkaran diğer unsurlardan. Hindistan'a yaptığı ziyaret sırasında tam olarak ikna edildiğini düşündüğümüz Abdülkerim Efendi'nin, neden kısa sürede mücadeleden ve yeni tahtından vazgeçtiği de

ayrı bir konudur. Bunun sebepleri arasında, Doğu Türkistan Müslümanlarının, yani Türk kökenliler ve Tunganların, siyasî-askerî açıdan birlik olamamaları, Japon tarafının coğrafi uzaklık ve diğer zorluklardan dolayı, gereken askerî-maddî desteği sağlayamaması, Rusya ile İngiltere'nin karşı faaliyetleri sayılabilir.

Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin de artan Japon etkisine karşı takip ettiği siyaset de önemlidir. Gerek şehzade ve yanındakilerin, gerek Doğu Türkistan ayaklanmasında önemli görevlerde bulunan Türklerle, Tokyo'daki Kurbanali grubunun anti-Kemalist olmaları, Türkiye'nin olayları sıkı takibine yol açmıştır. Biz, Ayaz İshâki'nin Uzak Doğu'ya yaptığı seyahati ve onun bölgedeki Türk Tatarları, *İdil Ural Türk Tatar Kültür Derneği* adı altında toplamaya çalışmasının arkasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin de olduğunu düşünüyoruz. Bu hamle ile Türkiye, Uzak Doğu'da küçük ama etkili bir güç elde edecek, aynı zamanda Rusya ile olan ilişkilerinde sorun yaratabilecek grupları kontrolü altına alabilecekti. Kurtuluş Savaşı sırasında Rusya'dan destek gören Türkiye, bu komşusu ile iyi ilişkiler kurmuş ve tam olarak bir müttefiklik anlayışı içinde olmasalar da, Avrupa devletlerine karşı yanına bir güç olarak dengeyi sağlamıştır.

Dengenin bozulması Türkiye'yi de istikrarsızlığa sürükleyebilirdi. Bu yüzden İshâki'nin bölgedeki Türkleri Japonya'nın nüfuzu alanı dışına çıkarma çabaları, Türkiye tarafından da desteklenmiştir. 1931-1933 yılları arasında meydana gelen Doğu Türkistan ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla, Afganistan'a kaçan Türk kökenli liderler de, orada bulunan Türk diplomatlar tarafından Japonya ile işbirliğine girmemeleri konusunda uyarılmışlardır. Doğu Türkistan'ın işgal edilmesi ya da nüfuz alanına sokulmasıyla Japonlar, bölgenin petrol ve pazar potansiyelini elde edebilecek, ayrıca Rusya ve Hint Müslümanlarıyla daha yakından siyasî-askerî ilişkiler kurarak Asya kıtasının hâkimi olabileceklerdi. Şöyle ki, Rusya'da yaşayan ve çoğunluğu Türk soylu olan Müslümanlar, komünist yönetimin baskısı altındaydılar ve özgürlük için başlatılan hareketler de kanlı bir şekilde son bulmuştu.

Yönetimin özellikle İslâmî inançlarına yönelik saldırıları, Müslümanları kinlendirmiş ve bir kurtarıcı aramalarına sebep olmuştu. Doğu Türkistan ayaklanması başarı ile sonuçlanıp, kurulacak devletin başına Şehzade Abdülkerim Efendi geçseydi, kuşkusuz Rusya Müslümanları da bağımsızlık için ayaklanarak Rusya'yı istikrarsızlığa

sürükleyecekler, böylece Japonya bölgedeki diğer rakibi İngiltere ile daha rahat ve güçlü rekabet edebilecekti.

Rusya Müslümanlarına göre daha iyi örgütlenmiş olan Hint Müslümanları, ülkenin yönetimini elinde tutan İngiltere'ye karşı Hindistan'daki diğer gruplarla işbirliği yaparak mücadele etmişlerdir. Onlar da, Osmanlı Devletinin yıkılmasıyla kendilerine yeni bir kurtarıcı aramış ve Japonya'yı bağımsızlık yolunda müttefik olarak görmüşlerdir. Ancak aradaki coğrafi engeller, Japonya ile Hint Müslümanları arasındaki iletişimi engellediğinden, kendileri ile Japonya arasında bağlantı noktası olacak yeni bir devletin kurulmasını desteklemişlerdir. Sonuç olarak, Doğu Türkistan'da yeni bir devlet kurarak hilâfeti tekrar canlandırma plânının gerçekleşmemesi, II. Dünya Savaşı'na giden yolda Japonya'ya önemli bir avantaj kaybettirmiş, bağımsızlık yolunda mücadele eden Rusya ve Çin Türklerinin de önemli kadrolarının dağılıp yok olmasına sebep olmuştur.

SONUÇ

Yakın geçmişte siyasî, askerî ve ekonomik alanlarda büyük bir mücadelenin konusunu teşkil etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere, Balkanlar'da, Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da bulunan birçok devletin tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Japonya da, özellikle 20. yüzyıl dünya tarihinde oynadığı siyasî ve ekonmîk rol nedeniyle önemlidir. Bu iki devlet tarih boyunca doğrudan savaşmamış olmakla beraber, I. Dünya Savaşında rakip kuvvetler arasında yer almışlar, Osmanlı İmparatorluğu da, bu mücadeleden mağlup olarak ayrılmıştır. Dünya tarihine etki eden bu iki kümenin kesişme alanı ise Orta Asya'dır.

Dil, din, kültür bakımından Osmanlı Türkleri ile büyük yakınlığı ve benzerliği bulunan Orta Asya'nın kandaş halkları, özellikle İslâmiyetin etkisiyle siyasî açıdan olmasa da, manevî olarak Hilafet merkezine, yani İstanbul'a bağlı olmuşlardır. Halife'nin toprakları ile Orta Asya arasında doğal bir engel pozisyonundaki İran ve Rusya ile mücadelede Osmanlı İmparatorluğu, kimi zaman Orta Asya'daki Türk halklarıyla birlikte hareket etmiştir. Ancak coğrafi engeller, ekonomik yetersizlikler ve zamanlama hataları sebebiyle iki taraf arasındaki işbirliği kısıtlı bir menfaat doğurmuştur. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Asya'daki sınırlarını gittikçe genişleten Rusya'ya karşı Orta Asya Hanlıkları, Osmanlı İmparatoru'ndan yardım beklerken, Osmanlı yöneticileri de karşı taraftan medet ummuşlardır. Aradaki ilişki ve yardımlaşmanın uzun vadeli kazançlar getirmemesinin en büyük sebebi, Orta Asya'daki Türk soylu halkların Altın Orda'nın yıkılışından sonraki takip eden dönemde bir araya gelerek siyasî bir yapı oluşturamamalarıdır. Hanlıklar şeklinde organize olmuş topraklarda her şehir, bağımsızlık için fırsat kollayan Beyler tarafından yönetilmiş, bu Beyler kimi zaman kendi hanlarına karşı düşmanlarla işbirliğine girmişlerdir. Yönetimler arasındaki mücadele ve iktidar savaşları, Rusların Batı Türkistan bölgesini adım adım ele geçirmeleri sonucunu doğurmuştur.

Ticaret yollarının denizlere kaymasıyla, maddî kaynakların sınırlanması, bölgedeki şehirleşmeyi olumsuz etkilemiş, buna paralel olarak fikrî ve dinî merkezler bu

vasıflarını kaybetmeye başlamışlardır. Bunun doğal sonucu olarak yaşam tarzı da etkilenmiş, eğitim-öğretim faaliyetleri zaafa uğramış ve dinî taasup bölge halkını avuçlarına almıştır. Böylece kültürel, dinî ve teknik konularda yenilik yapamayacak, var olan yeniliklere de uyum sağlayamayacak, telkinlere açık bir toplum portresi ortaya çıkmıştır. Bu şekildeki yapıların bir araya gelerek, çağın askerî teknolojisini üreten ve kullanan güçlere karşı koyması zaten beklenemez. Gerçekten de 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde tüm Türk halklarının toprakları Rusya, Çin ve İngiltere'nin nüfuzu altına girmiştir. Ancak herşeye rağmen, sınırları içinde barındırdığı Müslüman unsurların askerî açıdan potansiyel oluşturması, 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden Orta Asya'ya yönelmesine sebep olmuştur. Siyasî gerekçelerden ayrı olarak, yükselmeye başlayan milliyetçi ve İslâmcı akımlar da, bu yönelime neden teşkil eden temel unsurlardandır.

II. Abdülhamid döneminde, dinî söylemlerin kullanılarak Asya Müslümanlarıyla yakınlık kurulmaya çalışılması, Batılılar tarafından siyasî bir hamle olarak görülmüş ve Pan İslâmizm hareketi olarak teşhis edilmiştir. Oysa İslâm dininin temel kültürel özelliklerinden biri olan Müslümanların kardeşliği konusu, zaten İslâm Dünyasını oluşturan halkların toplumsal hafızalarında var olan bir kavramdır. Bu anlamda II. Abdülhamid'in yaptığı şey, Halife'nin önemini vurgulayarak yurtiçinde din yoluyla birliği, düzeni sağlamak, yurtdışında ise Müslümanların hilafete olan saygı ve bağlılığını güçlendirmeye çalışmak olmuştur.

II. Abdülhamid döneminde Cemaleddin Afganî, Abdürreşit İbrahim gibi aktivistler tarafından formüle edilmeye çalışılan bir Pan İslâmizm hareketinin varlığını tespit etmek mümkünse de, bu Osmanlı Padişahının, Müslümanların potansiyel gücünü gerektiğinde bir tehdit unsuru olarak göstermeye çalışmaktan öte, siyasî bir faaliyet içinde olduğunu söylemek ve bir Pan İslâmcı lider olduğunu iddia etmek çok da doğru değildir. Her şeyden önce, böyle kapsamlı bir hareketi finanse edecek maddî ve beşerî kaynakların yetersizliği ortadadır. Bu noktada Pan İslâmcı amaçlarla Uzak Doğu'ya gönderildiği öne sürülen Ertuğrul Fırkateyninin, yolculuğunun ilk evrelerinde parasızlık yüzünden zor durumda kalarak, kömür parasından tasarruf etmek için gereksiz yere limanlarda uygun rüzgarları beklediği iddiası, somut bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Savımızı destekleyen bir başka husus da, II. Abdülhamid dönemindeki Pan

İslâmist faaliyetlerden bahseden araştırmalarda, bu organizasyondaki kadroların kimlerden oluştuğu, somut olarak nerelerin hedeflendiği ve nasıl bir plânlamayla hareket edildiğine dair hiçbir tatmin edici resmî belgenin bulunmamasıdır.¹

Sonuç olarak, Batılıların İslâm Dünyasına karşı tutundukları olumsuz tavır, doğal olarak Müslümanları etkilemiş ve dayanışma duygularının artmasına sebep olmuştur. Ancak Batı karşıtı kıpırdanmalar, büyük ve etkili siyasî bir hareket hâline dönüşememiş, Pan İslâmizm, Hristiyan Avrupalıların kafasında korkunç bir hayalet olarak canlanırken, Müslümanlar için de güzel bir düş olmaktan öteye gidememiştir.

II. Abdülhamid sonrasındaki İttihat ve Terakki döneminde ise durum biraz daha karışıktır. Millî duyguların temelinin, dinden kan akrabalığına dönüşmeye başlamasıyla birlikte, Pan İslâmizm yerine birleştirici unsur olarak bütün Türklerin birlik olması fikri, yani Pan Türkçülük ortaya çıkmış, bu kavram da Asyalıların birleşmesi ideali olarak tarif edebileceğimiz Pan Turancılıkla birleşerek karmaşık bir durum meydana getirmiştir.

Bu üç kavramın da hedef olarak yönlendiği grup Rusya Müslümanları olmuş, bunlar arasında da diğer Türk soylu halklarla kıyaslandığında, maddî durumları iyi, eğitim seviyeleri ve kültürel alt yapıları yüksek İdil-Ural Türk Tatarları, milliyetçi akımların benimsenmesinde önemli rol oynamışlardır. Daha çok şehirlerde yaşayan ve ticaretle uğraşan Türk Tatarlar, Moskova'dan Sibiry'a, hatta Japonya'ya kadar uzanan geniş coğrafyaya dağılmış bulunmaları sebebiyle büyük bir alanda etki sahibi olmuşlar, kurdukları ticarî ağ sayesinde mallarını pazarlarken, aynı zamanda bu ağ ile siyasî ve kültürel akımların tüm Asya'da yayılmasını sağlamışlardır. Maddî durumu iyi olan Tatar tüccarlar eğitime büyük önem vererek yenilikçi okullar kurmuşlar, böylece bu grup içinden çok sayıda aydın ve fikir adamı çıkmıştır. Türkçülük fikirleri işte bu alt yapı sayesinde Türk Tatarlar arasında olgunlaşmış ve onlar vasıtasıyla diğer Türk halklarına da yayılmaya başlamıştır.

¹ Batılı kaynaklara dayandırılan bazı çalışmalarda, II. Abdülhamid tarafından Asya'ya gönderilen ajanlardan bahsedilmekle beraber, bunların sayısı birkaç kişiden öteye gitmemektedir. Asya'ya gönderilen ajanlarla ilgili olarak bkz. (Sırma 1998).

Rusya Müslümanları arasında faal olan Tatar liderler, Osmanlı İmparatorluğu ile yakın temas içinde bulunarak, Rus idaresinden kurtulmak için beraber hareket etmişlerdir. Bu noktada Kadı Abdürreşit İbrahim Efendi'nin adını bir kere daha zikretmek gerekiyor. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi sorunlarına bile çare bulmakta zorlandığını görerek Japonya'ya yanaşmış ve böylece hem Anadolu hem de İdil Ural Türkleriyle Japonlar arasında bir çeşit gayriresmî elçi görevi yapmıştır. 1905'den sonra Japonya'nın Rusya'ya ve Rusya Müslümanlarına yönelik politikalarının olgunlaşmasında, onun da katkısının bulunduğunu söylemek mümkündür.

I. Dünya Savaşı sonrasında Japonlar, Osmanlı döneminde tohumları atılan Pan Türkçü organizasyonlar üzerinden, bu defa Pan Asyalılık fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Özellikle Rusya Müslümanlarına yönelik ideoloji ihracında, yukarda bahsettiğimiz Tatar ticaret ağı etkili bir nakil aracı olmuştur. İdil Ural Türkleriyle yakınlık kuran Japon yönetimi ve aşırı milliyetçi Japon organizasyonları, Müslüman Tatarları Japonya'ya davet ederek, bu ülkede bir İslâm cemaatı yaratmışlar, 1920'lerden başlayarak Tokyo'yu Müslümanlarla Asyalılar için bir çekim merkezi hâline getirmeye uğraşmışlardır. Bu süreç 1935 yılında Kobe şehrinde, Japonya'nın ilk camisinin kurulması ile birinci safhasını tamamlamıştır.¹

Japonya I. Dünya Savaşı sırasında da İslâm Dünyasını karşısına almamaya dikkat etmiş, hatta bunun için rakip saflarda yer almalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilân etmemiştir. Müttefiki olan İngiltere'nin Çanakkale harekatı için yaptığı asker talebini reddettiği gibi (Tuncoku 1991: 91-93), Mezopotamya bölgesine de tüm ısrarlara rağmen asker göndermemiştir.² Japonya savaş sırasında ortakları olan, İngiltere ve Rusya'ya karşı yapılan Türk propagandasında, Osmanlı ajanlarıyla yani *Teşkilat-ı Mahsusa* elemanlarıyla işbirliği yapmaktan çekinmemiştir.

1920'lerden sonra yani, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Saltanatla Hilafetin lavedilmesiyle Kemalist yönetimle ters düşerek ülkeden ayrılan bazı Osmanlı

¹ 1938'de açılan Tokyo Cami ikinci safhanın başlangıcı olmuş ve Japonya İslâm politikalarında Tatarlardan daha çok Hint Müslümanlarına yönelmiştir. Bunda hiç şüphesiz, Türkiye Cumhuriyeti'nin Tatarlar üzerinde kontrol sağlayarak Japon siyasetine engel olması önemli bir etkidir.

² 3/5/1923 tarih ve 51 numaralı belge. F.O. 262/1600.

"...The Japanese refused to send 2 divisions to Mesopotamia when asked by us in 1917, on the ground, as I understood at that time, that they were not technically at war with Turkey."

vatandaşları, Japonya tarafından Orta Asya'da Büyük Asya propagandası için görevlendirilmiştir. Daha önce Pan İslâmcı ve Pan Türkçü propaganda yapmakla görevli ajanlar bu defa Büyük Asya için faaliyet göstermişlerdir. Bunun en bariz yansımasını 1933'de Orta Asya'da başlayan Tungan ayaklanmasında, *General Ma Chu Ying*'in ordusunda kurmay başkanı olan *Kemal Kaya* örneğinde görmek mümkündür. Amerikan İstihbarat raporları, bu kişinin eski bir Osmanlı subayı olduğunu ve daha sonra Japonya'nın ajanı olarak Orta Asya'ya gönderildiğini belirtiyor (R&A 890. 1: 112-114).

Japonya'nın belki de en cüretkar operasyonu, Orta Asya'da Müslüman bir Türk devleti kurarak başına Osmanlı hanedanından, II. Abdülhamid'in torunu Şehzade Abdülkerim Efendiyi geçirme plânını uygulamaya koymasındır. Bunda amaç, İslâm Dünyasında büyük saygı gören bir soyluyu, kurulacak olan devletin İmparatoru ilân ederek, Müslümanlara yeni bir çekim merkezi yaratmaktır. Bu proje eğer hayata geçseydi, Hilafet büyük ihtimalle Orta Asya'da tekrar ilân edilecek ve Japon güdümündeki Halife, Müslümanları Japonya'nın çıkarları doğrultusunda davranmaya teşvik edecekti. Bunun muhtemel bir başka sonucu da, yeni kurulan bu devlet sayesinde Osmanlı hanedanı tekrar tarih sahnesine çıkacak ve büyük olasılıkla tahtın sahibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğunu iddia edecekti. Hiç şüphesiz bu durum genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurmaya çalıştığı iç ve dış dengeleri de olumsuz yönde etkileyecekti.

Japonya Orta Asya'da kurmaya çalıştığı Büyük Asyacılık ideolojisinin çatısını, öncelikle II. Abdülhamid zamanında hareketlenen Pan İslâmcı temel üzerine kurmuş, daha sonra da İttihat ve Terakki döneminde Türkistan coğrafyasında yerleşmeye başlayan Pan Türkçü akımın mirasını devir almıştır. Japon ideologların kurmaya çalıştığı piramitin en üstünde Büyük Asyacılık fikri olmuş, altta ise sırasıyla Pan İslâmizm, Pantürkizm ve Panturanizm yer almıştır.

Japonya'nın I. Dünya Savaşından sonra Orta Asya'dan başlayarak kurmaya çalıştığı yeni dünya düzeni, aradaki yaklaşık onbin kilometreye rağmen, Osmanlı İmparatorluğunu ve sonrasında onun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyetini de etkilemiştir. Yakın geçmişte yaşanmış bu tarihî dönem, milletlerin dinî ve millî

duygularının dış odaklarca kışkırtılmasının doğuracağı sonuçları göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- ADANIR, F. (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876 - 1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ADIVAR, Halide Edip. (1967), *Mor salkımlı Ev*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- ADİL Hikmet. (1998), *Asya'da Beş Türk*, Haz. Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- AGİ, Emrullah. (1976), "Ahund (başımam) İnayetullah Seli-Ahmed", *Kazan*, no: 18, Yıl VI, Ankara.
- AHMAD, Feroz. (1999), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Editör: Marian Kent, Çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 89, İstanbul.
- AKÇORA, İnayetullah.(1972), "Mukden Şehrindeki Tatarların Dini ve Milli Cemiyeti", no: 7-8, Yıl II, *Kazan*, Ankara.
- AKÇURA, Yusuf. (2005), *Hatıralarım*, Hece Yayınları, Ankara.
- (1988), *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, TTK, Ankara.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf. (1990), *Türkçülük*, Toker Yayınları, İstanbul.
- AKIN, Rıdvan. (2002), *Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918*, Der Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, Sina. (2001), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi, Ankara.
- AKYILDIZ, Necdet. (19??), *Mir'at ül Memalik (Seydî Ali Reis)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- ALDERSON, Anthony Dolphin. (1999), *Osmanlı Hanedanı*, Yeni Şafak, İstanbul.

- ALİ SÜAVİ. (1977), *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Haz. M. Abdulhâlik Çay, Orkun Yayınları, İstanbul.
- ANDİCAN, Ahad. (2003), *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul.
- ANDERSON, Matthew Smith, (2001), *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev: İdil Eser, YKY, İstanbul.
- APATAY, Çetinkaya. (1998), *Ertuğrul Fırkateyni'nin Öyküsü XIX. Yy'dan Bugüne Türk-Japon İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- ARAI, Masami. (2000), *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARAT, R. Rahmeti. (1977), "Kaşgar", *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ARIK, Umut. (1991), *A Century of Turkish-Japanese Relations*, The Japan-Turkey Friendship Centenary Program Committee, Tokyo.
- (1990), *Commemorative Seminar Program for the Centenary of the Japan-Turkey Friendship*, The Turkey-Japan Friendship Centenary Program Committee, Asahi Shimbun, Tokyo.
- ARSAN, A. Fuat. (1990), *18. Yüzyıl Sonu-19. Yüzyıl Çin'inde Genel Durum ve Yünnan Müslüman Ayaklanmaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ASLAN, Betül. (2000), *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ATIF, Mehmed. (1998), *Kaşgar Tarihi*, Eysi Yayınları, Kırıkkale.

AVŞAR, Servet. (2003), "I. Dünya Savaşında Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlılar", *Otam*, Sayı 14, Ankara.

---(2001), "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Cihat İlânı ve Propaganda", *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 26, Sayı: 51, Ankara.

BADAY, İbrahim. (1976), "İbrahim Baday'ın Harbin Hatıraları", no:18, *Kazan*, Ankara.

BAĞIŞ, Ali İhsan. (1999), " İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK, Ankara.

BAKICH, Olga. (2000), "Emigre Identity: The Case of Harbin", *The South Atlantic Quarterly* 99. 1.

BALA, Mirza. (1993), "Hokand Hanlığının Ruslar Tarafından İstilas", *İslam Ansiklopedisi*, 5/1. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

---(1993), "Buhara Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, 2. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

BALCIOĞLU, Mustafa. (2001), *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

BARDAKÇI, Murat. (1991), *Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, Gri Yayınları, İstanbul.

BAYUR, Yusuf Hikmet.(1983), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım I. T.T.K Yayınları, Ankara.

---(1983), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım III. T.T.K Yayınları, Ankara.

---(1983), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II, Kısım VI. T.T.K Yayınları, Ankara.

---(1983), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım III. T.T.K Yayınları, Ankara.

---(1983), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt IV, Kısım III. T.T.K Yayınları, Ankara.

---(1989), *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, T.T.K Yayınları, Ankara.

---(1948), "Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra Osmanlı Devletini İran'ı İstilaya Kışkırtmak İçin Yapılan Deneme", *Belleten*, Sayı 46, Ankara.

BEASLY, W.G. (2000), *The Rise Of Modern Japan*, Phonix, London.

BEKTAŞ, Cengiz, (1984), "Özbekler Tekkesi I", *Tarih ve Toplum*, 2 Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 113-117.

--- (1984), "Özbekler Tekkesi II", *Tarih ve Toplum*, 2 Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 182-187.

BERKES, Niyazi. (2004), Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BEKİN, Ahmet Rıza. (1971), "Yakup Beğ'in Doğu Türkistan'ı Egemenliği Altına Alması", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, Cilt II, Sayı 2, Ankara.

---(1971), "Yakup Beğ Zamanında Doğu Türkistan'ın Dış İlişkileri", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, Cilt II, Sayı 1, Ankara.

---(1981), "Yakup Beğ'den Önce Doğu Türkistandaki Ayaklanmalar", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, Cilt II, Sayı 4, Ankara.

---(1983), "Sultan Abdülhamid'e Sunulan Doğu Türkistan İle İlgili Bir Rapor", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, Cilt II, Sayı 4, Ankara.

---(1985), "Pekin Müftüsünden Abdülhamid'e Yazılan Bir Mektup", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, Cilt III, Sayı 4, Ankara.

BİRİNCİ, Ali. (2001), *Tarih Yolunda*, Dergah Yayınları, İstanbul.

BİNARK, İsmet. (Proje Sorumlusu), (1992), *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

BODGER, ALAN. (1999), "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

British Foreign Office, Türkiye, Japonya, Orta Asya, Hindistan, Rusya dosyaları.

CALMAN, Donald. (1992), *The Nature And Origins Of Japanese Imperialism*, Newyork.

CAROE, Olaf. *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar*, Tercüman Yayınları, İstanbul.

CASTAGNE, Joseph. (1980), *Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi*, Orkun Yayınevi, İstanbul.

CHERNOLUTSKAYA, Elena, (2000), "Religious Communities in Harbin and Ethnic Identity of Russian Emigres", *The South Atlantic Quarterly* 99 .1.

CİHAN, Ahmet. (2001), "Meiji Japonya'sında ve Osmanlı Türkiye'sinde Modernleşmesinin Dinamikleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul.

CEMİL, Arif. (1997), *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul.

COOPER, Michael. (1995), *They Came to Japan, An Anthology of European Reports on Japan, 1543-1640*, Michigan.

CZAPLICKA. *The Turks of Central Asia In History and the Present Day*, Oxford.

ÇABUK, Vahit. (2004), *Hedefteki Sultan II. Abdülhamid*. Truva Yayınları, İstanbul.

ÇELİKTEPE, Atilla. (2002), *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu*, IQ Yayıncılık, İstanbul.

ÇETİNKAYA, Apatay. (1998), *Ertuğrul Fırkateyni'nin Öyküsü XIX. yy'dan Bugüne Türk-Japon İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

ÇETİNSAYA, Gökhan. (1999), "İsmi Olupda Cismi Olmayan Kuvvet: II. Abdülhamid'in Panislamizm Politikası Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

DERİNGİL, Selim. (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

---(2003), "Ottoman Japanese Relations in the Late Nineteenth Century", *The Rising Sun And The Turkish Crescent*, Boğaziçi University Press, İstanbul.

DEVLET, Nadir, (1998), *1917 İhtilâli ve Türk-Tatar Millet Meclisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

---(1999), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, (1905-1917)*, TTK Yayınları, Ankara.

DOĞU ARAŞTIRMA GRUBU.(1987), "Türkiye'de Alman Askeri Misyonu I, Subaylar / Generaller-Heyetler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Dün / Bugün / Yarın, Sayı 24, Şubat. II. Sayı 25, Mart 1987,III. Sayı 26, Nisan.

DORE, R.P. (1964), "Education", *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, Princeton.

DÜNDAR, Ali Merthan. (2004), "Japonya Türk Tatar Diasporası", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ankara.

- (2003), "Uzak Doğu'da İdil-Ural Türklerinin Yayın Faaliyetleri ve Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaası", *Türkoloji Dergisi*, XVI. Cilt, 2. Sayı, Ankara.
- DÜNDAR, Fuat. (2002), *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ENGİN, Vahdettin. (2005), *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- ERKİNKOL, Salih. (1962), "Türkistan Yolcuları", *Göç'ten Konular*, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, Cezmi. (1992), *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- (1999), "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- (2002), "Pan Hareketleri", *Osmanlı İslâm Birliği ve Panislâmizm Üzerine, Türk Dünyasına Bakışlar*, Da Yayıncılık, İstanbul.
- ERŞAN, Mesut, *Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918)*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1995, Danışman: Doç. Dr. S. Selçuk Günay C 074
- ERŞAHİN, Seyfettin. (1999), *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara.
- ESENBEL, Selçuk. (2001), "Alacakaranlık Diplomasisi Japonların Osmanlı İmparatorluğuna İlgisi", *Tarih ve Toplum*, Cilt 37, Sayı 218, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (1999), "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları", *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

- (2003), "Japanese Perspectives Of The Ottoman World", *The Rising Sun And The Turkish Crescent*, Boğaziçi University Press, İstanbul.
- FAIRBANK, John K. (1960), *East Asia The Great Tradition*, Harvard University.
- (1969), *Çağdaş Çin'in Temelleri 1841-1950*, Doğan Yayınevi, Ankara.
- FERUDUN BEY, *Münşeât-ı Selâtin*, C. I- II, İstanbul 1265.
- FOGEL, Joshua A. (1996), *The Literature of Travel in the Japanese Rediscovery of China 1862-1945*, Stanford University Press, California.
- FORBES, Andrew D.W. (1990), *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri, (Doğu Türkistan'ın 1911-1940 arası Siyasi Tarihi)*, (Çev: Enver Can), Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul.
- GABDÜŞ, Hüseyin. (1971-1972), "Yırak-Şark", *Kazan*, no: 5, Yıl II, Ankara.
- Gaikoku Shinbunkisha Tsuushiniu Kankei Zakken, Torukojin no Bu, Dai Tan Ken, A* 350 2-21, Showa 8. (開 新聞記者通信員 係 件土耳其人ノ部第 券, A 350 2-21).
- GENCER, Mustafa. (2003), *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim,İletişim Yayınları*, İstanbul.
- GEORGEON, François. (1986), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- (1990), *Kemalizm ve İslâm Dünyası*, ArbaYayınları, İstanbul.
- GOODMAN, Grant K. (2000), *Japan and the Dutch 1600-1853*, Richmond, Curzon Press.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı. (2004), *Güneydoğu Asya'da Osmanlı Türk Tesirleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

- GÖMEÇ, Saadettin. (2000), "Osmanlı Devletinin Türkistan ve Doğu Politikası", *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat, Yıl 6, Sayı31, *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat, Yıl 6, Sayı 31, *Osmanlı Özel Sayısı*, İstanbul.
- (2003), *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- GÜNDOĞDU, Abdullah. (1997), "Türkiye İle Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihi Arka planı", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel sayısı*, Mayıs-Haziran, Yıl 3, Sayı 15.
- (1999), "Türkistan'da Osmanlı İran Rekabeti", *Osmanlı*, 1. cilt Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- (1995), *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibanileri Devri: 1512 -1740)*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- HACKET, F. Roger. (1964), "The Millitary", *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, Princeton.
- HALL, John Whitney. (2002), *Japan From Prehistory to Modern Times*, Tuttle Publishing, Tokyo.
- HANİOĞLU, Şükrü.M. (1982), "Genesis Of The Young Turk Revolution Of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul.
- HASLIP, Joan. *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- HAYİT, Baymirza. (1975), *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, İstanbul.
- HEYD, Uriel. (1979), *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HİÇYILMAZ, Ergun. (1996), *Teşkilat-ı Mahsusa*, Kamer Yayınları, İstanbul.
- (1990), *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Mit'e*, Varlık Yayınları, İstanbul.

--- (1996), *Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, Kamer Yayınları, İstanbul.

Honkou ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei Dai 1Kan Showa 8, 1.210-1-2.(本邦ニ於ケル宗教及布教に係る件に關し (大日本回教協會ヲ含ム) 第一 1.210-1-2).

HUNTER, Janet E, (2001), *Modern Japonya'nın Doğuşu*, İmge Yayınları, Ankara.

HÜLAGÜ, M. Metin.(2003), *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, Pan Yayınları, İstanbul.

HOPKIRK, Peter. (1994), *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Yeni Yüzyıl Tarih Serisi, İstanbul.

HSÜ, Immanuel C.Y. (1965), *The Ili Crisis*, Clarendon Press, Oxford.

ILGAR, İhsan. (1990), *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Ankara.

İBRAHİM, Abdürreşit. (1987), *İslam Dünyası ve Japonya'da İslamiyet*, Haz: Mehmed Paksu, İstanbul.

İLKUL, Ahmet Kemal. (1997), *Çin Türkistan Hatıraları, Şanghay Hatıraları*, Haz. Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, Halil. (1986), "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, CXII, Sayı 46, Ankara.

İNOKİ, Masamichi. (1964), "The Civil Bureaucracy", *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, Princeton.

İRTEM, Süleyman Kâni. (1999), *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, (Haz). Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.

---(2005), *Ertuğrul Faciası Boğazlar Meselesi*, (Haz). Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.

Kakkoku ni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken, Kaikyou Kankei, Dai 2 Kan,
I.210-2-5. (各戸に於ける主戸及び布戸の係件回戸の係第二戸 I.210-2-5).

Kakkokuni ni Okeru Suukyou Oyobi Fukyou Kenkei Zakken, Kaikyou Kankei, Dai 3
Ken, I 210 2-5, Showa 16. (各戸に於ける主戸及び布戸の係件回戸の係第三戸
I.210-2-5).

KALFA, Meral Gölgeci. (2000), Osmanlı Devleti'nin Kazak ve Kırgızlar ile
Münasebetleri, *Yeni Türkiye, Ocak-Şubat, Yıl 6, Sayı 31, Osmanlı Özel Sayısı,*
İstanbul.

KARA, Abdulvahap. (2002), *Türkistan Ateşi*, Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi,
Da Yayıncılık, İstanbul.

KARA, İsmail.(2001), *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.

KARAL, Enver Ziya. (1988), *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
5.Baskı, Ankara.

--- (1988), *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3.Baskı, Ankara.

--- (1988), *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5.Baskı, Ankara.

KARABEKİR, Kazım. (2001), *İstihbarat*, Berikan Yayınları, Ankara.

KARAMANLY, Hüsameddin Memmedov. (1999), "XVI-XVII. Yüzyıllar
Osmanlı-Safevi Savaşları", *Osmanlı 1*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KARPAT, Kemal H. (2001), *İslâmın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Yayınları, İstanbul.

---(1993), "Pan İslamizm Ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", X.
Türk Tarih Kongresi, IV. Cilt, TTK Basımevi, Ankara.

- KATO, Shuichi. (1964), "The Mass Media", *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, Princeton.
- KAYABALIOĞLU, İsmail, ARSLANOĞLU, Cemender, (1978). *Ortaasya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Kömen Yayınları, Ankara.
- KAI-SHEK, Chiang. (1947), *China's Destiny*, New York, Macmillan Company,
- KAYALI, Hasan. (1998), *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet. (1999), *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914 -1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- KENNEDY, Paul. (1993), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KENT, Marian. (1999), "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu , 1900-1923", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir. (1993), *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578 -1612)*, İstanbul.
- KHALİDİ, Omar. (2004), "Hindistan'da Osmanlı Sultanları", *Toplumsal Tarih*, İstanbul.
- KIDWAİ, Hüseyin M. (2004), *Osmanlı'nın Son Dostları*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Selami. (1998), *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Remzi. (2001), *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyâsî Antlaşmaları*, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin. (1993), *Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451 -1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.

KIYOSHI, Hirazumi. (2000), *The Story Of Japan*, Seisei-Kikaku, Tokyo.

KOUMURA, Fujio. (1988), *Nippon Isuramu Shi*, Tokyo.

KOÇAOĞLU, Timur. (1987), "Türkistan'da Türk Subayları", *Türk Dünyası Tarih Mecmuası*, 4.sayı, İstanbul.

KOCABAŞ, Süleyman. (1995), *Sultan II. Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası*, Vatan Yayınları, Ankara.

KODAMAN, Bayram. (1987), *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

KOLOĞLU, Orhan. (1998), *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul.

---(2002), *Abdülhamid Gerçeği*, Eylül Yayınları, İstanbul.

KOMATSU, Kaori, (1992), *Ertuğrul Faciası*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

KONUKÇU, Enver. (1998), "Hokand Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18. Ankara.

KURAN, Ahmed Bedevi. (1948), *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul.

KURAN, Ercüment. (2004), *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

---(1986), "Panislamizm'in Doğuşu ve Gelişmesi", *5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul.

KURAT, Akdes Nimet, (1966), *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, sayı: 151, Ankara.

---(1990), *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KURAT, Yuluğ Tekin. (1999), "1878-1919 Arasında Türk Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara.

---(1986), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara.

KUŞÇUBAŞI, Eşref. (1997), *Hayber'de Türk Cengi*, Arba Yayınları, İstanbul.

KUSHNER, David. (2004), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ay Köprüsü Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜK, Mustafa. (1999), "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyete Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, Ankara, c. 2, s. 51 -62.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf. (1999), "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

LANDAU, Jacob M. (1999), *Pantürkizm*, Sarmal Yayınları, İstanbul.

---(2001), *Pan-İslâm Politikaları, İdeoloji ve Örgütlenme*, Anka Yayınları, İstanbul.

LEE, Hee-Soo ve İBRAHİM İlhan, (1989), *Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

LEE, Hee-Soo. (1991), *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

---(1999), "II. Abdülhamid ve Doğu Asya'da Panislamist Siyaseti", *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

LEWIS, Bernard. (2000), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara.

- LOCKWOOD, William. W. (1964), "Economic And Politikal Modernization", *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, Princeton.
- MAC GAHAN, I. A. (1995), *Hive Seyahatnâmesi ve Tarihi. Musavver*, Çev: Kolağası Ahmed, Hazırlayan: İsmail Aka, Mehmet Ersan, İzmir.
- MAHMUD Muhtar. (1999), *Maziye Bir Nazar, Berlin antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye –Almanya Münasebetleri*, Haz. Erol Kılıç, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif. (2004), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2004), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MASON, R.H.P. (1973), *A History of Japan*, Tokyo, North Melborne.
- MATSUTANİ, Hironao, (1995), *Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- MATSUNAGA, Akira. (1999), "Ayazu İsuhakii to Kyokutou no Tataarujin Komyunitei," *Kindai Nippon to Toruko Sekai*, Editörler: İkei Masaru, Sakamoto Tsutomu, Tokyo.
- (2000), "Ayaz İshakî and the Turco-Tatars in the Far East", *The Rising Sun and the Turkish Crescent*, İstanbul.
- MEYDAN LAROUSSE, (1990), *Abid Efendi maddesi*, , c. 1, İstanbul.
- MIRJAFARİ, Hosein. (1999), "İranlı Tarihçilerin Bakış Açısıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın Siyaseti ve Kişiliği", *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- MISIRLIOĞLU, Kadir. (1990), *Osmanoğulları'nın Dramı*, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- MURAT, Kenize, (2002), *Saraydan Sürgüne*, Everest Yayınları, İstanbul.

MURDOCH, James. (1926), *A History of Japan*, Londra.

MÜTERCİMLER, Erol. (1993), *Ertuğrul Faciası ve 21. Yüzyıla Doğru Türk-Japon İlişkisi*, Anahtar Kitaplar, İstanbul.

MÜTERCİMLER, Erol-Mim Kemal Öke, (1991), *Ertuğrul Fırkateyni Faciası ve Türk-Japon İlişkisinin Başlangıcı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Naimushou Keihokyoku Hen, Gokuhi Gaiji Keisatsu Gaikyo Dai Ikkan.

Naimushou Keihokyoku Hen, Gokuhi Gaiji Keisatsu Gaikyo Dai Sankan.

NAGABA, Hiroshi. (1997), "Japan And Turkey: Historical Process For Diplomatic Relations", *Perceptions*.

NAGATA, Yoshinobu, (1983) "Shinkyō Uiguru Jichiku to Nihonjin", *Materials on Asia and Africa*, Vol. 21, No 6, National Diet Library, Tokyo.

NAHM, Andrew C. (1998), *Kore Tarihi ve Kültürü*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

NAKAI, Wildman Kate. (1988), *Shogunal Politics, Arai Hakuseki and The Premises of Tokugawa Rule*, Harward.

NAYMAN, Lars Eric. (1977), *Great Britain and Chinese Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918-1934*, Malmö.

NISH, Ian. (1985), *The Origins Of The Russo-Japanese War*, Longman Group Ltd. Malaysia.

OBA, Ali Engin. (1995), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Yayınları, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar. (1999), *Türkler, Türkiye ve İslâm, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ORALTAY, Hasan. (1973), *Alaş Türkistan Türklerinin İstiklâl Parolası*, Büyük Türkeli Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber. (2001), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

---(2001), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

OSMANOĞLU, Ayşe. (1986), *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul.

ÖKE, Mim Kemal. (1988), *Güney Asya Müslümanları'nın İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

---(1991), *Hilafet Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÖLÇEN, Ali Nejat. (1992), *Karl Marks ve İngiliz Emperyalizmi*, Ankara, Ekin Yayınları.

ÖNEN, Nizam. (2005), *İki Turan, Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖNDEŞ, Osman. (1998), *Ertuğrul Firkateyni Faciası*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.

ÖZCAN, Azmi. (1997), *Pan İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İsam Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, ÖMER. (1997), "Uzakdoğu'da İdil-Urallıların Varlık Mücadelesi" , *Toplumsal Tarih*, Sayı 48, Cilt 8 , İstanbul.

ÖZDEN, Mehmet. (1994), *Türk Yurdu Dergisi ve İkinci Meşrutiyet Devri Türkçülük Akımı (1911-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ÖZTUNA, Yılmaz (1996), *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, c. II, Ankara.

POLAT; İbrahim Ethem. (2004), "Türk Matbaacılığının Gelişiminde Bir Sayfa: Cevâib Matbaası", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl IV, Sayı 14, Ankara.

- RAMSAUR, Ernest E. (2004), *Jön türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- REYNOLDS, Douglas, R. (1989), "Training Young China Hands : Toa Doubun Shoin and Its Precursors 1886-1945", *The Japanese Informal Empire In China*, Princeton University Press, New Jersey.
- RUMLU, Hasan. (2004), (Ahzenü't Tevârih) *Şah İsmail Tarihi*, Ankara.
- RORLICH, Azade Ayşe. (2000), *Volga Tatarları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul. (2001), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROY, Oliver. (2000), *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- R & A No. 890, Japanese Infiltration Among The Muslims Throughout The World, 15 May 1943.
- R & A No. 890. 1, Japanese Infiltration Among Muslims In China, 15 May 1944.
- R & A No. 890. 2, Japanese Attempts At Infiltration Among Muslims In Russia And Her Borderlands, August 1944.
- Records of The U.S. Department of State Relating To The International Affairs of Japan 1930-1939.
- SAGAY, Reşat. (1972), *XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- SANDER, ORAL. (1995), *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, Ankara.
- SARAY, Mehmet. (1984), *Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- (1994), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK Yayınları, Ankara.
- (1998), *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- (1999), "Osmanlı Devleti'nin Türkistan Siyaseti", *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- (2001), "Milli Mücadele Yıllarında Buhâra Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye Yardımı", *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924*, Sota, Haarlem.
- (2003), *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*. T.T.K Yayınları, Ankara.
- SARISAMAN, Sadık. (1994), *Golç Paşa ve 13.Kolordu Harekatı Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri Ekim 1915-Nisan 1917*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Danışman: Doç. Dr. Selçuk Günay C 020.
- SARINAY, Yusuf. (Proje Sorumlusu), (2004), *Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri (XVI.-XX. Yüzyıllar)*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- SCALAPINO, Robert A. (1964), "Environmental And Foreign Contributions", *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, Princeton.
- SCHUBEL, Nurten Kılıç. (1999), "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik Ve Çeşitlilik, Osmanlı, Özbek, Safevi ve Hind Babürlü İmparatorlukları: Bütünsel Bir Yaklaşım," *Osmanlı 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- SCHUYLER, E. (2003), *Türkistan Seyahatnamesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul.

- SHAW, Stanford J. Ezel Kural Shaw. (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul.
- SIRMA, İhsan Süreyya. (1998), *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- (1994), *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- STODDARD, Philip H. (1994), *Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul.
- SOY, H. Bayram. (2004), *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix, Ankara.
- ŞAHİN, Ulusan F.Şayan. (2001), *Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ŞAKİR, Ziya. (1994), *Sultan Abdülhamid ve Mikado*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Erdoğan. (2005), *Uzakdoğu Elçisi Ertuğrul Fırkateyni*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ŞİMŞİR, Nahide. (1997), "Osmanlı Devleti ile Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetler", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel sayısı*, Mayıs-Haziran, Yıl 3 sayı 15. s300 -308.
- ŞİMŞİR, Bilâl. (1999), *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ŞİMŞİR, Sebahattin. (1992), "Ayaz İshaki ve Tatarlar", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul.
- Tarih Konuşuyor*, "Halife Abdülmecid Efendiye İngiliz ve Fransızların Gizli Teklifleri", Şubat 1964, c. I, sayı. I, s. 61-65.
- TAHİR, Mahmut. (1971-72), "Uzak Doğu'da Neşriyat Faaliyetlerimiz", *Kazan*, no: 5, Ankara.

---(1974), "Haylar'daki Türk-Tatarların Dini ve Milli Cemiyeti", *Kazan*, no :11, Yıl IV, Ankara.

---(1975), "Uzak Şarkta Dini-Milli Cemiyetlerimiz", *Kazan*, no: 14, Yıl IV, Ankara.

---(1975), "Tokyo'da Matbaa-i İslamiye", *Kazan*, no:16, Yıl IV, Ankara.

---(1975), "Mançurya Şehrinde Türk-Tatar Cemiyeti", *Kazan*, no: 16, Yıl V, Ankara.

--- (1976), " Millî Bayrak Matbaası", *Kazan*, no: 18, Yıl VI, Ankara.

---(1978), "Hun Hul Di'de Türk Tatar Cemiyeti", *Kazan*, no: 22, Yıl VIII, Ankara.

TANAKA, Hiromi. (1992), *Abudurukarimu Youritsu Undou to Shinkyō Musurimu no Doukou, Kanda Nobuo Sensei Koki Kinnen Ronshuu shinchou to Higashi Ajia*, Tokyo.

TAŞÇI, M. Ali. (1985), *Esir Doğu Türkistan İçin, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, İstanbul.

TAYMAS, Abdullah Battal. (1996), *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

TOBY, Ronald P. (1991), *State and Diplomacy in Early Modern Japan, Asia in the Development of the Tokugawa Bakufu*, California, Stanford University Press.

TOGAN, A. Zeki Velidi. (1947), *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

---(1999), *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

---(1993), "Harizm", *İslam Ansiklopedisi*, Hokand Maddesi, 5/1. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

(1937).Tokyo'da Mekteb-i İslamiye'nin On Yıllık Hatırası İçin Düzelmiş Resimler *Mecmuası*, Yeni Yapon Muhabiri İdaresi, Tokyo.

TOROS, Taha, "Nasihat Heyeti Çin Yolunda", *Yakın Tarihimiz*, Milliyet Yayınları.

TRUMPENER, Ulrich. (1999), "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, Zafer Tarık. (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul.

TUNCER, Hüner. (2000), *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

TÜRKOĞLU, İsmail. (1997), *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er. (1994), *Cemaleddin Afgani*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

---(2003), *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Lotus Yayınları, Ankara.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TOKYO BÜYÜK ELÇİLİĞİ. (1937), *Türk-Nippon Dostluğunun Sonrasız Hatırası* Ertuğrul, Tokyo.

--- (2003), *Siyasi ideoloji olarak İslamcılığın Doğuşu*, Lotus Yayınevi, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Tokyo Türk Derneği Matbaa-i İslamiye Belgeleri.

UÇAR, Ahmet. (2000), *140 Yıllık Miras Güney Afrika'da Osmanlılar*, Tez Yayınları, İstanbul.

- UÇMAZ, Veli. (1995), *Kaşgar Devleti ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri*, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- UÇAROL, Rifat. (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- U. S. Military Intelligence Department, MID Reports.*
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1988), *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım, TTK Yayınları, Ankara.
- (1988), *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, II. Kısım, TTK Yayınları, Ankara.
- (1988), *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, II. Bölüm, TTK Yayınları, Ankara
- VONWINTERSTETTEN, Karl. (2002), *XX. Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye (Berlin-Bağdat)*, Berikan Yayınları, Ankara.
- WILSON, M George. (1992), *Patriots and Redeemers in Japan*, Chicago, The University of Chicago Press.
- YALÇINKAYA, Alaeddin. (1995), *Cemaleddin Afgani*, Sebil Yayınları, İstanbul.
- YAMAMURA, H.ve S. HANLEY. (1997), *Economic and Demographic Change in Preindustrial Japan 1600 -1868*, New Jersey, Princeton University Press,
- YAVUZ, Celalettin. (2000), "Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Alman Gemisi İle Nakli. Alman Belgelerine Göre". *A. Ü. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara.
- YAZICI, Tahsin. (1995), "Fergana", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18. Ankara.
- YILDIZ, Ahmet. (2001), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene. Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919 -1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Ömer Faruk. (2000), *Sultan İkinci Abdülhamid Han*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul.

ZARCONI, Thierry. (2001), *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZENKOVSKY, Serge A. (1983), *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

GAZETE VE DERGİLER

The New York Times

The Times

Le Temps

Nort China Daily News

Ulus

Vakit

Cumhuriyet

Oriente Moderno

The China Weekly Review

Yeni Yapon Muhbiri

Yeni Milli Yol

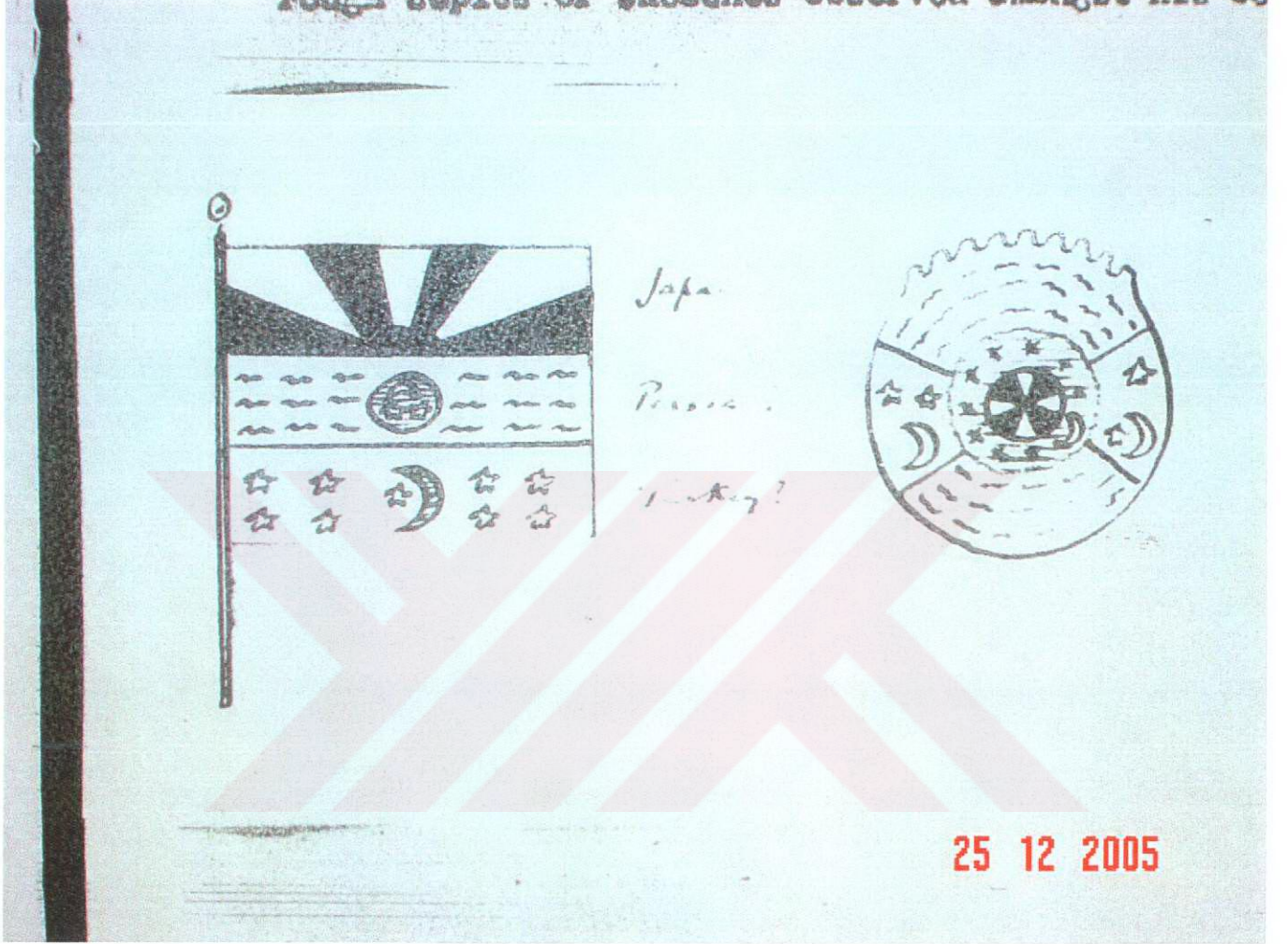
[http:// www.4dw.net/royalark/aturkey/turkey](http://www.4dw.net/royalark/aturkey/turkey)

<http://freepages.genealogy.rootsweb.com/~royalty/turkey>

<http://www.devletarsivleri.gov.tr>

EKLER

EK I. Muhammed Barakatullah tarafından tasarlanan bayrak çizimi.

EK II. Abdürreşid İbrahim'in vatandaşlıktan çıkarıldığını gösteren belge.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayıs.
2

3180

Kararname

1925 yılında Türk vatandaşlığına alınarak İstanbulda Fatih, te Hella
Mürani Mahallesinde 8/64 cildin II sayılı evi üzerine kayıt edilmiş
olan İbrahim Oğlu Abdürreşidin, hükümetimiz aleyhinde geliştiği anla-
şıldığından, 1312 sayılı kanunun II inci maddesinin A fıkrası hükmüne
göre, Türk vatandaşlığından çıkarılması: Dahiliye Vekilliğinin 7/0/-
935 tarih ve 21330/6461 sayılı tekkeresile yapılan teklifi üzerine
İçeri vekilleri Heyetince 8/8/935 te onanmıştır.

8/8/935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

Y. H. İmiz

Ad. V.

Y. H. İmiz

M. M. V.

K. Balp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. R. R. İmiz

Ma. V.

Y. H. İmiz

Mi. V.

S. Arkan

Na. V.

A. C. İmiz

R. V. V.

M. H. İmiz

S. İ. M. V.

S. R. Haydary

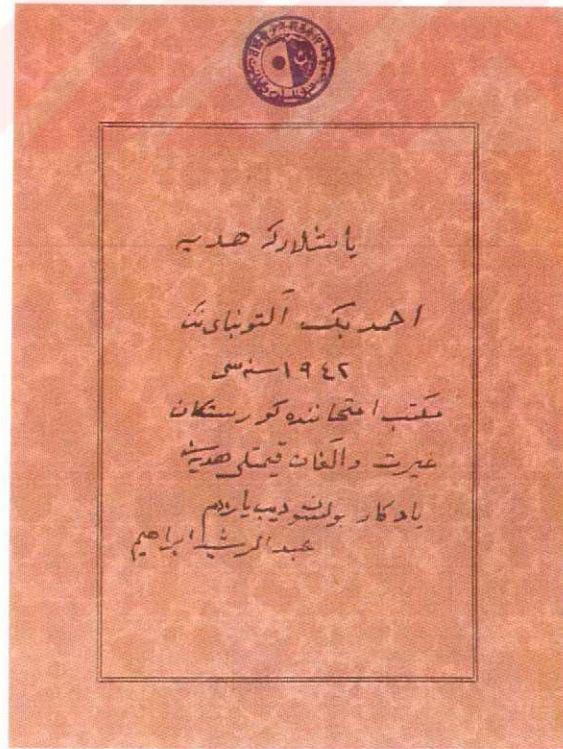
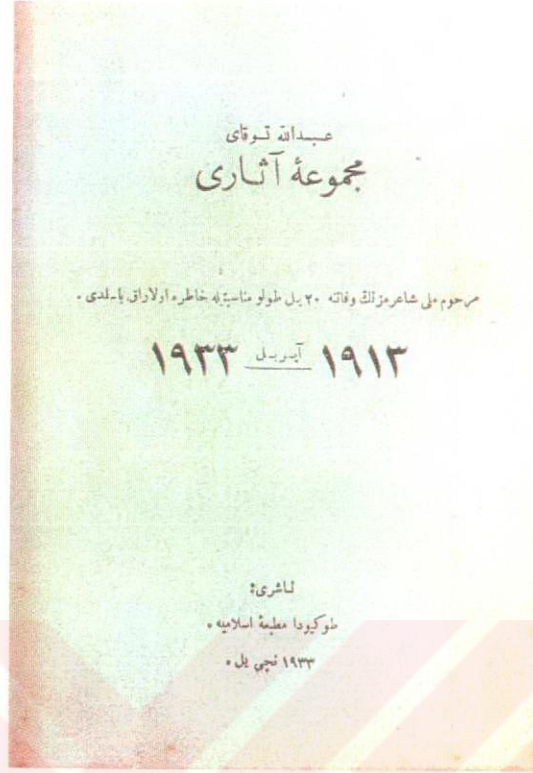
G. İ. V.

K. H. İmiz

Z. V.

M. H. İmiz

EK III. Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaasın'da basılan kitap örnekleri.

س . بېگ سولاط

اسلام تارىخى

اينتى ۱ نېمى سىف شاكردلەرى اوچون .

باسوب تاراۋچىسى :

طوكيودا مەتبەئە اسلامىيە .

۱۹۳۳ نېمى يىل .

نومۇرغە سالدروچىسى :

طوكيودا مەتبەئە اسلامىيە نىڭ ھىت تەلىمىسى .

نومۇرغە سالتان

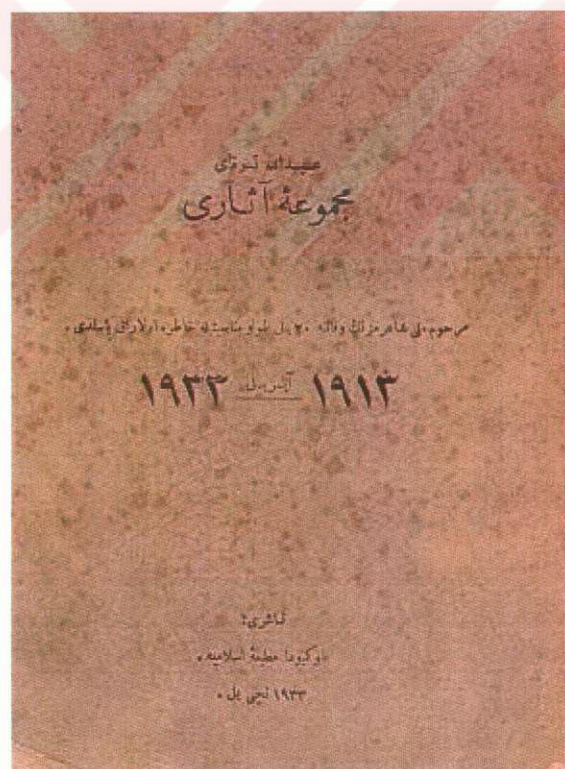
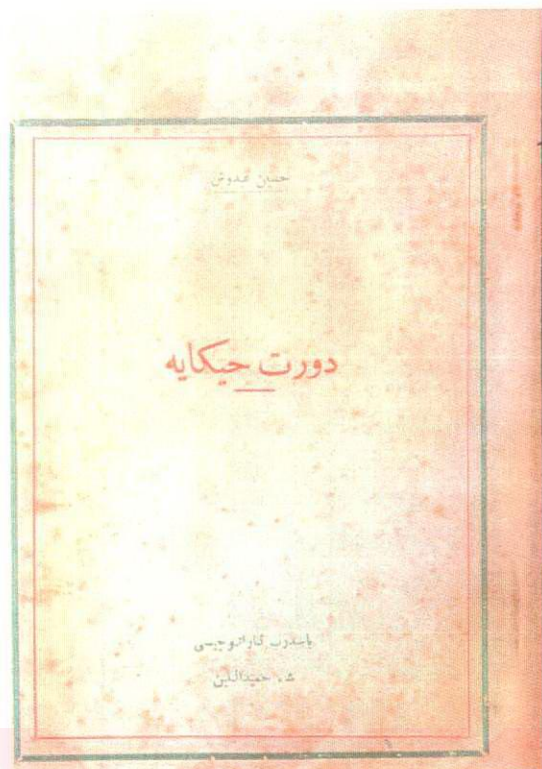
شەرلەر

باسوب تاراۋچىسى :

طوكيودا مەتبەئە اسلامىيە

۱۹۳۰ نېمى يىل .

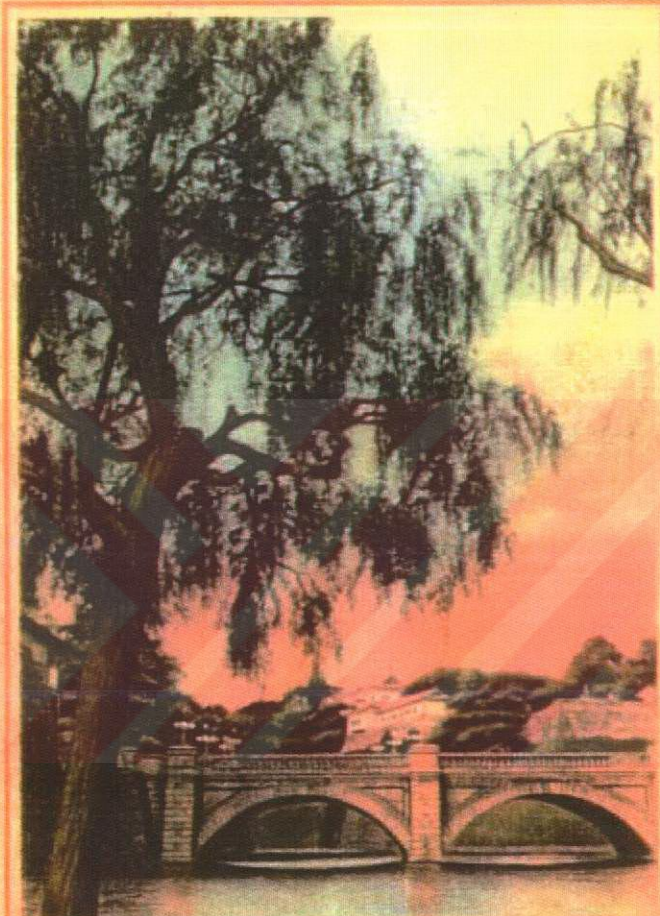

EK IV. "Yapon Muhbiri" dergisi.

8-9-79

ياپون مخبرى
المخبر اليابانى

「ヤホン・モフビリー」
世界ノ回教諸國ニ「日本」ヲ紹介スル唯一ノ雜誌。

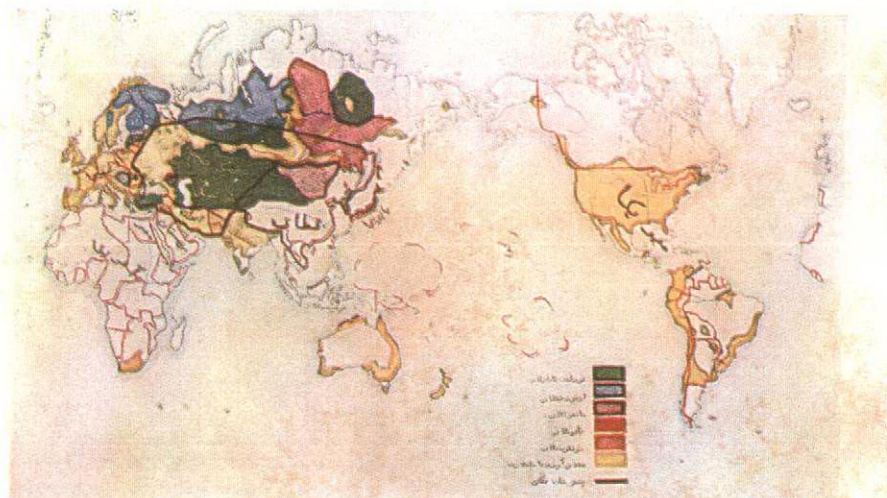

طوكيودا امپراتور سرايى . قصر جلالة الميكادو غنى طوكيو
علمى ، ادبى ، تجارى ، صناعى ، اقتصادى و تربيهوى ايلقى مجموعه دور .
مجموعة علمية ، ادبية ، تجارية ، صناعية اقتصادية شهرية .

No 1. 新受入

۱۹۳۱ سنة ميلاديه أبريل ۲۵ .

EK V. Propaganda Kartpostallari.

• اورال آلتای و هند یاوروپا خاقله ری •
 布分の族民パツローコードニミ族民ンラトるけに界世
 (族民ンラトは他族パツローコードニは色黄)

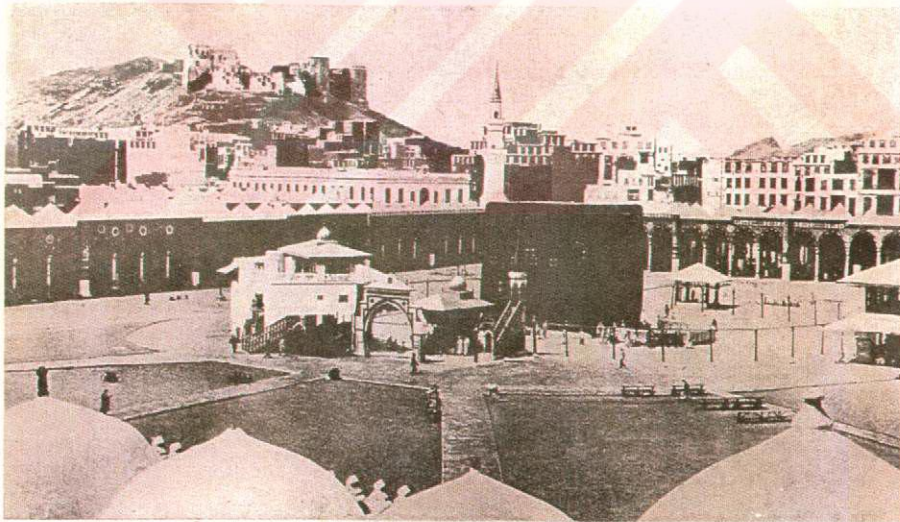

• طوکیو مجله سی (سینداغایا کابکان آلدنده) •
 具 体 團 教 回 京 東

千九百廿一年大隈公爵邸を訪れたるクルパンガリ僧正
の率ゆる回教徒觀光團

طوكيودا غراف اوکوما يورتنده مسلمان ايسقورسيه سي، ۱۹۲۱ نچي يل، محمد عبدالحي
حضرت قربانلي رياستنده .

کعبه الله

(پاکی) 山本教回 市カツメ在

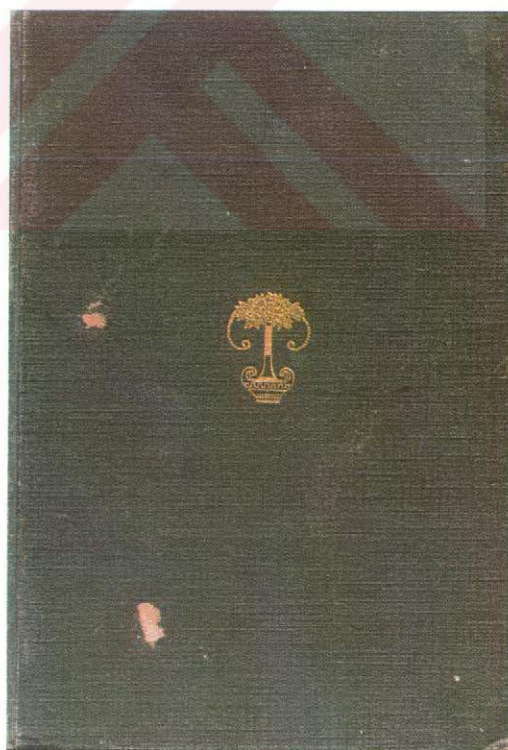
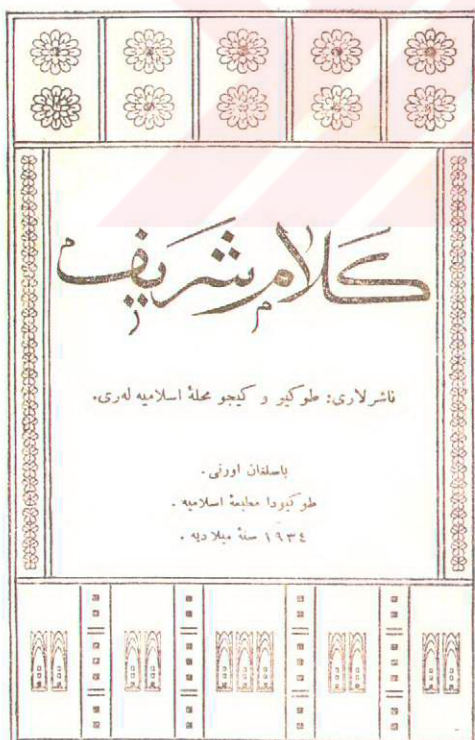
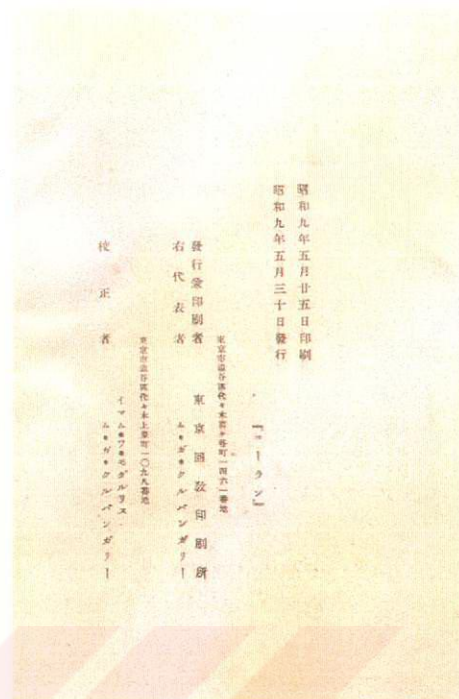
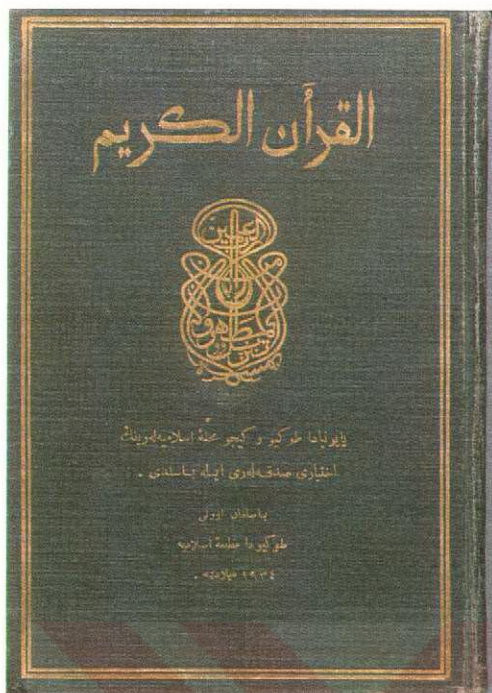
۱۹۳۵ نچى يل طوكيودا محلة اسلاميه نلڭ ۱۰ يللق بايرامى .
會賀祝念記年周十立創蜀教回京東年五三九一

۱۹۳۶ نچى يل طوكيودا محلة اسلاميه نلڭ بالشيوئزم كه قارشى
ياپون - گيرمان اتفاقن تېرى-ككه بارولارى .

問訪臣大務外×爲ノ賀祝ノ表代團教回京東シ際ニ立成定協共防獨日年六三九一

EK VI. Japonya'da basılan Kur'an-ı Kerim.

EK VII. Tokyo'da basılan takvim ve duvar duaları.

میلادی ۱۹۳۸ نچی
هجری ۱۳۵۶-۱۳۵۷ نچی یلارداغی
قری آی باشلاری جدولی

بو آی نمبر کون	قاسی آی باشی	قاسی صکون	میلادی یلئک قاسی آی و صکونی
۲۹	ذو القدر	دوشنبه کون	۳۱ نچی یانوار ۱۹۳۸ نچی میلادی یل.
۳۰	ذو الحججه	سه شنبه کون	۱ نچی فبروان
۲۹	مهرم ۱۳۵۷	پنجمه کون	۲ نچی ماروت
۳۰	صفر	جمعه کون	۳ نچی آپریل
۲۹	رایح الاول	پنجمه کون	۴ نچی مئی
۳۰	رایح الآخر	دوشنبه کون	۵ نچی مئی
۲۹	جادی الاولی	سه شنبه کون	۶ نچی ایون
۲۹	جادی الآخری	پنجمه کون	۷ نچی ایول
۳۰	رجب	جمعه کون	۸ نچی آوقوست
۲۹	شعبان	پنجمه کون	۹ نچی سپتامبر
۳۰	رمضان شریف	دوشنبه کون	۱۰ نچی اوکسندبر
۳۰	شوال	سه شنبه کون	۱۱ نچی نوامبر
	ذو القعدة	جمعه کون	۱۲ نچی دیکامبر

باسلان اورتی: طرککیرده مطبعة اسلامیه.

EK VIII. Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaasının şimdiki hâli.

EK IX. Muhsin Çapanoğlu.

EK X. Muhsin Çapanoğlu ve Muhammed Abdulhay Kurbanali.

EK XI. Şehzade Abdülkerim ve Abid Efendiler.

EK XII. Şehzade Abdülkerim Efendi Tokyo'da Türk Tatarlarla.

EK XIII. Abdürreşit İbrahim ve Muhsin Çapanoğlu'nun mezarları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ali Merthan DÜNDAR

Doğum Yeri Ve Tarihi : Ağrı, 1968.

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi D.T.C.F Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü.

Bildiği Yabancı Diller : Japonca, İngilizce.

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler : Tokyo- Keio Üniversitesi Japonya'nın İslam Politikaları Konulu Kitap Projesi 2002-2005.

Çalıştığı Kurumlar : Ankara Üniversitesi D.T.C.F Japon Dili ve Edebiyatı ABD.

İletişim

E-Posta Adresi : merthandundar@yahoo.com

Tarih : 23. 06. 2006.